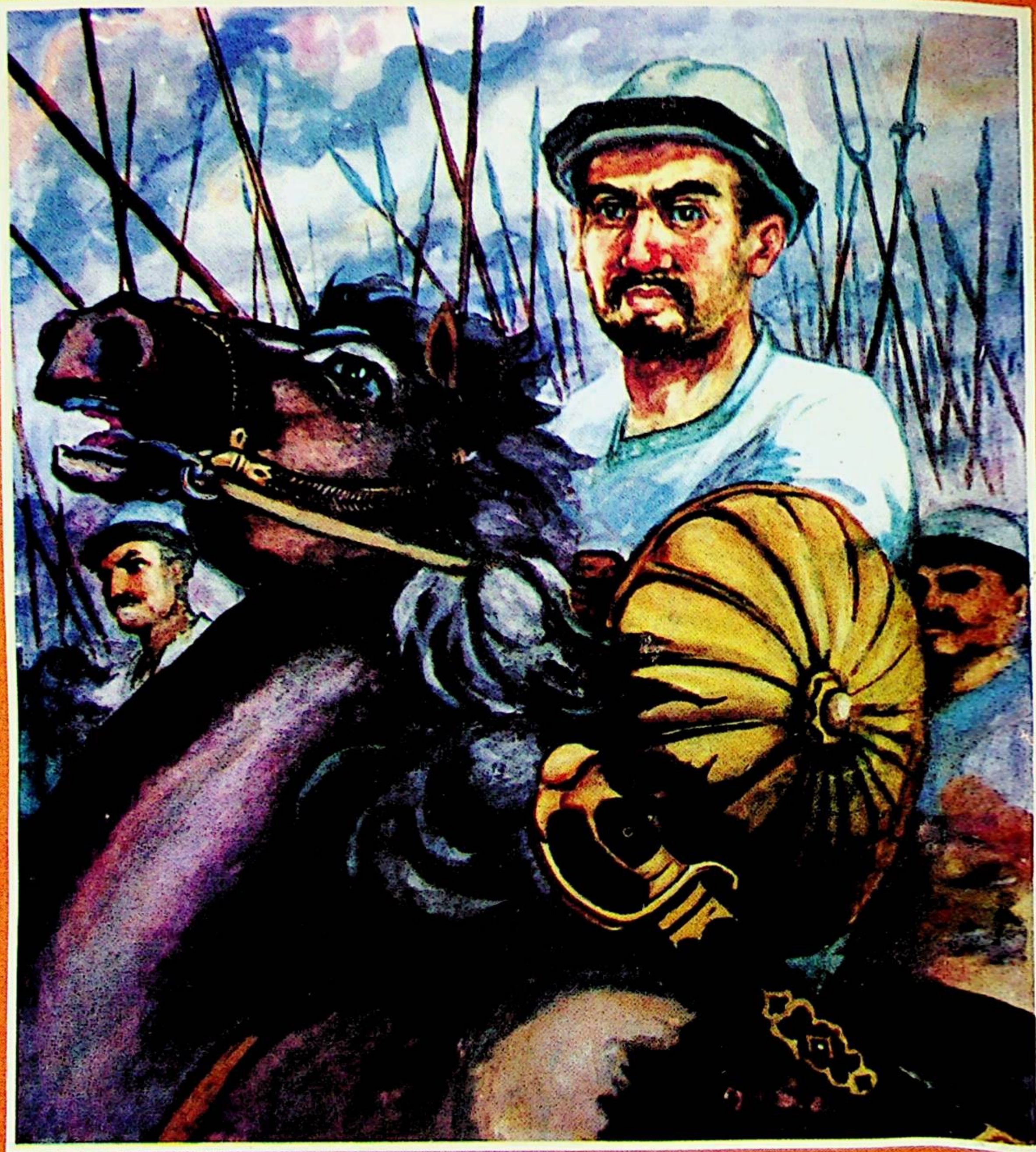

2-3
1989

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

XINJIANG CIVILIZATION

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئىنتېرنېت كىتاپخانىسىغا يېڭى تۇرسى

ئۇيغۇر دېموكراتىك ئەدەبىياتى ۋەكىللىرىدىن: شائىر، مائارىپچى، كومپوزىتور مۇھەممەت ئىلى ئەپەندى توختاجى — تەۋ
سۈرەتنى شېرىپ خۇشتار تەمىنلىگەن (1901 — 1936)

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

قوش ئايلىق ئۇيغۇرچە ساندا ئەدەبىي ژۇرنال

38 - يىل نەشرى

1989 - يىل 2 - ، 3 - سان (ئومۇمىي 177- 178- سان)

بۇ ساندا

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئاھ، يەر ..... (پوۋېست) ..... توختى ئايۇپ 64

كوچىدىكى ناخشا ئاۋازى ..... (ھېكايە) ..... مۇھەممەت باغراش 2

تارىختىن سۆز

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئۇچۇرلىرى ... نىزامىدىن ھوسەيىن 113

دۇنياغا نەزەر

كۆز ئالدىمدا ئوتتۇرا ئاسىيا ..... رەخىم قاسىم 12

سەھنە ماتېرىياللىرى

ئەزىزە ..... (دراما) ..... مۇھەممەتئېلى زۇنۇن 31

ناخشا تېكىستلىرى ..... ياسىن مۇختۇل 157

تۇرغان شاۋدۇن، مېھمانجان روزى، ئاۋۇت ساۋۇت، نۇرمۇھەممەت جىلىل، ئابلىمجان ھېيىت، يۇسۇپ كېرىم، ئايگۈل مۇھىدىن، ئالىمجان ئازات، ياسىن ئىسمائىل، ئىسكەندەر سەيپۇللايۇۋ

مەدەنىيەت - سەنئەت كېزىتى

«چەبىيات» مۇقامى «12- قېتىملىق ئاسىيا سەنئەت بايرىمى» دا قىزغىن ئالقىشلاندى .....

..... ئەمەتجان ئەھمىدى 11

قىزىقچىلىرىمىز

سەلەي چاققان لەتىپىلىرىدىن ..... تەييارلىغۇچى: تۇرسۇن مۇھەممەت ساۋۇت 155

ئەقىل ئۇنچىلىرى

تەپەككۇر جەۋھەرلىرى 160

مۇقاۋىدا: سادىر پالۋان (سۇ بويىدا) نۇرۇللام ئىبراھىم سىزغان

رەسسام ۋە خەتتات: ئابلىمىت ئابلىز، ئىسمائىل ئىبراھىم (تەكلىپ قىلىنغان)

تەھرىر ھەيئەت مۇدىرى، باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت (بۇ سانىنىڭ جاۋابكار مۇھەررىرى)

مەسئۇل مۇھەررىر: ساتتار توختى

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى:

مۇھەممەت زۇنۇن، مۇھەممەت تاتلىق، ئىبراھىم پەخرىدىن، نىزامىدىن ھوسەيىن، مۇھەممەتئېلى زۇنۇن، قۇربان مامۇت، ساتتار توختى

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

كوچىدىكى ناخشا ئاۋازى

(ھېكايە)

مۇھەممەت باغراش

سائەت 10 ـ 11 لەر بولسا كېرەك، چوڭ كوچىدا ئالدىرغىنىمدىن ئادەملەرگە ئۇرۇلۇپ ـ سوقۇلۇپ كېتىپ باراتتىم. شەھەرلىك تىما تىرنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگىنىمدە بىرسى ئىسمىمنى چاقىرىپ قالدى، ئۆرۈلۈپ قاراسام تونۇش بىر كىشى ئىكەن. مەن ئۇنىڭغا ئادەتتىكىچىلا سالام قىلىپ ئۆتۈپ كېتىشنى ئويلىمىدىم، لېكىن، قارىسام ئۇ كىشى ماڭا قاراپ ئالدىراپ كېلىۋېتىپتۇ. مەنمۇ تېخىتاشقا مەجبۇر بولدۇم. بىز تونۇش بولساقمۇ ئۆز ئارا زادىلا ئارىلىشىپ باقمىغانىدۇق. مەن پەقەت ئۇ كىشىنىڭ قارشى تەرەپنىڭ خاھىشى ۋە ۋاقتىنى ھېسابقا ئالماي ئۇدۇل كېلىپ قالغان يېرىدە بىر ئاشپەشىم ۋاتىلدايدىغان گەپ خالتىسى ئىكەنلىكىنىلا بىلەتتىم. قاچان ۋە قايسى سورۇندا تونۇشۇپ قېلىۋېدىمكىن زادىلا ئېسىمدە يوق، ھەر ھالدا ئىككىمىزگە مۇشۇنداق «كوچا سالىمى» قىلىشىپ يۈرگىلى بەش ـ ئالتە يىل بولۇپ قالغانىدى. ھەر دائىم ئۇچرىشىپ قالساق، ئۇ، گەپنى «دەم ئالدىڭمۇ؟ يېقىنىدىن بۇيان نېمە يېزىۋاتىسىز. قەلەم ھەققىنى ئېلىۋېرىپ تىنىپ كەتتىڭمۇ دەيمەن. سىلە ـ بىزدەك يازغۇچى ئادەملەرگە ھەممىلا ئادەمنىڭ كۆزى قادىلىقلىق.

مۇشۇ يەلپىتۈيىسىگىمزنى، بىلىشىمچە، ئۇچ-
ئۆت يىلدىن بېرى كىيىملا كىيىۋاتىسىز. پۈل
بولغاندىن كېيىن يېڭىسىغلىق قىلماي ئۆزى-
گىمزنىڭ تەقەززالىقى - تۇرقىمىزغىمۇ ئانچە - مۇنـ
چە دىققەت قىلمىدىڭىز...» دېگەندەك گەپ بە-
لەن باشلايتتى. مەن: «ھەئە، ھېچنېمە، ياقەي،
شۇنداقمۇ» دېگەندەك گەپلەر بىلەن جاۋاب
بېرەتتىم، ئىچىمدە بولسا ئۇنىڭدىن تېزرەك
قۇتۇلۇشقا بىرەر سەۋەب ئىزدەپ ئاۋارە
ئىدىم. لېكىن ئۇ، ھېنىمنىڭ «ھەئە، ياق»لىرىـ
غىمۇ تۆزۈك قۇلاق سالمايتتى - دە، ئاغزىدىن
گەپنى تارتىۋېلىپ ئۆزىنىڭ قىلىداقتۇر بىر
رومانى ھەققىدە سۆزلەيتتى. رومانىنىڭ نامى،
تېمىسى، قەھرىمانى، قۇرۇلمىسى... ۋەھـا-
كازالار ئۈستىدە بەش يىل ئويلانغانلىقى،
ئاخىرى كاللىسىدا پىشىپمۇ قالغانلىقى،
ئەتە - ئۆگۈن ۋاقتى چىققاندا قولىمغا قەلەم
ئېلىپ ئىككى - ئۈچ ئاي ئىچىدە ھايتىنى -
ھۆيىت دەپ پۈتتۈرۈۋېتىدىغانلىقى، مۇشۇنداق
تېمىدىكى رومانىنىڭ مىللەتكە، جەمئىيەتكە،
كەلگۈسى ئەۋلادقا قانچىلىك زۆرۈرلۈكى توغـ
رىسىدا كۆيۈپ - پىشىپ سۆزلەيتتى. ئەسلىـ
سەم، بۇ كىشى مەن بىلەن تونۇشقان بىرىنـ
چى كۈنىدىلا ئۆزىنى ئىشتىن سىرتقى يازغۇـ
چى دەپ تونۇشتۇرۇپلا ئايىمغىنا ئۇلاپ مۇشۇ
رومانى ھەققىدە سۆزلىگەنىدى. بەش - ئالتە
يىلدىن بېرى مۇشۇنداق كۆرۈشۈپلا قالساق
ئوخشاش ئاھالە، ئوخشاش رېستىم، ئوخشاش
ھېسسىيات بىلەن ئوخشاشلا ئاشۇ «پىشىپ
قالغان» رومانى ھەققىدە سۆزلەپ كېلىۋاتا-
تى. لېكىن، ئەدەبسىزلىك بولسىمۇ ئېيتمۇ-
رتەي، ئەدىناسى ئۆزى بىلەن سۆزلىشىپ تۇر-
غان ئادەمنىڭ تولا قاۋايىدىغان ئىتتىمەن بىزار
بولغانىدەك ئۆزىدىن بىزار بولۇپ تويۇپ كېتىۋا-
قانلىقىنى ھېس قىلالمايدىغان بۇنداق قاپاق-

باش ئەخمەقتىن رومان تۇرماق، سەل بىر
نېمىگە ئوخشايدىغان بىرەر مىسرا قوشاقنىڭ
چىقىشىغا كاللىسى ساق ئادەم ئولتۇرۇك - كې-
سىك ئىشەنمەيتتى. دېمىسىمۇ، ھازىرغىچە بۇ
يازغۇچىنىڭ بىرەر قوۋۇز گېپىنىڭ بىرەر مە-
ئۇناتتا ئېلان قىلىنغىنىنى بىلمەيتتىم. تىـازا
ئالدىراپ تۇرغاندا بۇ پىالاكەتكە يولۇقۇپ
قالغىنىمغا ئۆكۈنۈپ لېۋىمنى كۆچەپ چىشلە-
دىم. ئۇ ئالدىنى توسۇۋالغان ماشىنا، ۋېلىـ-
پىتلەرنىڭ ئارىسىدىن چاقچاقلىق بىلەن شۇڭـ
غۇپ ئۆتۈپ يولنىڭ ئۇ قىتىدىن مەن تۇرغان
تەرەپكە ئۆتتى. ئىككىمىز قول بىرىشىپ سا-
لاملاشتۇق.

— قانداقراق ئەھۋال، نېمىلەرنى يېزىۋا-
تىسىز، قەلەم ھەققىدىن كېلىدىغان تاپاۋەت
ئويلاندۇ؟ سىلە - بىز يازغۇچى ئادەم...

ئىچىمدىن قايناپ چىققان ئۆچلۈكنىمۇ چې-
رايىمغۇ چەيىرىرەك بولۇپ كەتتى.
مەن قولۇم بىلەن قولاقلىرىمنى ئېتىۋال-
غىنىمدەك بولۇپ، دەررۇ چىقىپ كېتىۋا
لىدىم. دەل شۇ چاغدا ئۇشتۇمتۇتلا بىر
جاراڭلىق ناخشا ئاڭلىنىپ قالدى. شۇ كۈن-
لەردە ماگىزىنىدىمۇ ناخشا، چايخانىدىمۇ ناخ-
شا، ئاۋايخانىدىمۇ ناخشا، ھاجەتخانىدىمۇ
ناخشا بولۇپ كەتكەنىدى. پەقەت قاسىپانىڭ
كانارى بىلەن ئىمامنىڭ مېھرابىلا قالغانىدى.
بولۇشىغا قويۇۋەتكەن ئۇن ئالغۇدىن ئەتىدىن-
كەچكىچە ياكىراپ تۇرىدىغان ناخشىنىڭ دەسـ
تىدىن كىشىلەرنىڭ قۇلاق - مىيىسى پاك بو-
لۇپ ئىچى ئېلىشقىدەك ھالغا كەلگەنىدى. بە-
زىدە، ئاشۇ ھېچنېمىگە ئوخشىمايدىغان ئالا-
تاغىل جاراقمراشلاردىن يۈرىكى ئاجىزراق
ئادەملەر ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈپ قېلىشىمۇ مۇمكىن
دەپ ئويلاپ قالمىدۇ كىشى...

مەن دەسلەپتە بايىقى ناخشىنى ئاشۇنداق

كوچا بەزمىسىدىن كېلمۇاتقانمىكىن دەپ ئويلىمدىم. لېكىن، بۇ ناخشىغا ھېچقانداق مۇزىكا تەڭكەش قىلىنمىغانىدى. ئۇن ئالغۇلاردا بولسا ناخشىچىنىڭ ناخشىسىدىن كۆرە ئۇنىڭغا تەڭكەش قىلىنغان «جارالڭ - جۇرۇڭ»، «گۈلدۈر-گوپپاك»، «جاتتۇر - جۇت»لار ئەدەپ كېتەتتى. بۇ ناخشا بولسا، گويا كەڭرى دالىدا ئېزىپ قالغان يالغۇز قۇشنىڭ سايرىشىدەك دەپدەپىسىز، يېگانە ئىدى.

مەن ناخشا ياڭراۋاتقان تەرەپكە نەزەر سېلىپ ئاغدۇردۇم. دەرۋەقە ئۇن ئالغۇ ئەمەسكەن. كۈلرەڭ رەختتىن تالاستوپكا، زەڭگەر سارجىدىن قىسقا ۋە تار يوپكا كىيىۋالغان بىرقىزنىياتىمرخانىنىڭ ئالدىدىكى پەلەمپەيدە تۇرۇپ كوچىغا قاراپ تۇرغىنىچە ناخشا ئېيتىۋاتاتتى:

ئىگىز - ئىگىز تاغ باشىدىن سىرىلدىم
تۇزگە،

قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسىدەك ئىگىلدىم سىزگە.

ھەيران بولغىنىمدىن ھاڭ - تاڭ قالدىم. كۈپكۈندۈزى، ھەممە ئادەم ئۆز ئىشىڭ ھېلەكچىلىكىدە ئالدىراش. تىياتىرخانىنىڭ ئالدىدا ھېچكىم يوق، لېكىن، بىر گۈزەل قىز چوڭ كوچىغا قاراپ جېنىنىڭ بارىچە تۇۋلاپ ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ. ئارتىسىمكىن دېسەڭ، يېنىدا مۇزىكانتلىرى يوق، ئۆزى تەنھا، چەت-يا-قىدىن كېلىپ قېلىپ چوڭ شاھەرنىڭكوچىسىدا تېنەپ يۈرۈپ جان باقالمايۋاتقان سايا-مىكىن دېسەڭ، تەقلى - تۇرقى، كىيىم-كېچەكىدىن كوچىغا چىقىپ قالغان ئەڭ مودىۋاز قىزلاردىن ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرىدۇ. يۈندىق قىزلار ئەڭ ئېغىر كۈنكە قالغان تەقدىردىمۇ كەچلىرى كىنو - تىياتىرخانىنىڭ ئالدىدا، مېھمان كۈتۈشلەرنىڭ يالغۇز كىشىلىك ياتاقلىرىدا ياكى بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردىكى رەڭگا-رەڭ چىراغلار چاقناپ تۇرىدىغان قەھۋەخانىلاردا باشقا خىلدىكى سودا - سېتىقتىن بىلەن شۇغۇللىنىشقا رازىكى، ھەرگىزمۇ چوڭ كوچىغا چىقىپ، يەنە كېلىپ كۈپكۈندۈزدە ناخشا سېتىپ تېنى جان بېقىشنى ئۆزى ئۈچۈن كۆتۈرۈپ قويۇقسىز ھاقارەت دەپ بىلمىدۇ. چۈنكى ئۇنداق قىزلاردا ساختا غۇرۇر تۇيغۇسى ئەڭ كۈچلۈك بولىدۇ. بۇ ئىشنىڭ تەكتىگە ئەقلىم يەتمەي بېشىم قاتتى. قارىسام، بىردەمنىڭ ئېچىدە ئۇ قىزنىڭ ئۆپچۈرىسىگە بىر مۇنچە ئادەم ئولىشىۋالدى.

— رومانىمنى خۇدا خالىسا كېلەر ئايدا يېزىشنى باشلىۋېتىمەن، ھېلىقى بىرئايلىق دەم ئېلىشىمىز بار ئەمەسمۇ. رومانىمنىڭ نامى «بەخت» ئەپەندىم، بەخت دېگەن نېمە؟ بەخت دېگەن...

— جىنىدەك تۇرۇپ تۇرۇۋگە تەقسىر، — دېدىمەن بىمەززە سۆزدىن زېرىكىپ جان-جەھلىم بىلەن تۇگۈلۈۋالغىنىمغا پەسەنت قىلىپ قويماي تېخىچە كاسىلداۋاتقان بەتتام ۋە بىزەك كاسكىغا زەردە بىلەن، — ئۇ رومانىڭىز رومان بولۇپ بولغىچە تىلىڭىزغا كۆيدۈرگە چىقار ئىسلاھىم، رومانىڭىزنى يازدىغان كۈنىڭىزدە پۈتۈن ئالەمدىكى قەلەم - قەغەزلەرگە ئوت كېتەر پەرۋەردىگارىم. خوش ئەمەسە، سىزنى ئىككىنچى قېتىم ئۇچرىتىپ قالمىساملا مەن ئۈچۈن ھايات-تىمدىكى ئەڭ زور بەخت، بىلەمسىز، بەخت دېگەن ئەنە شۇ!

— ئېلىشىپ قالدىمۇ نېمە ماڭاداش... قاراپ تۇرۇپ ئاغزىغا كەلگىنىچە تىللايدا، ھاسالما...

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئەدەب يۈزىسىدىن قىلىپ كېلىۋاتقان يالغان تەكەللۇپىمنى راست دەپ چۈشىنىپ قالغان بۇ گالۋاڭ مېنىسىڭ

بايمقى سۆزۈم بىلەن بېشىمغا كالتەك تەككەندەك ئەندىكىپ كېچىمدىن تىوخىتىتاپ قالىدى ۋە ئاچچىقىمدا بىردىنلا ئاۋازىنىڭ بىرىدىچە كىلوگىراپ ماڭا ھۆرپىيىپ ئېتىلىپ كەلدى. مەن «غەپپەندە» ئارقامغا ئۆرۈلدۇم - دە، كىشىلەر توپىغا قوشۇلۇۋېلىپ ئۇنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلدىم. ئۇنى ئازدۇرغانلىقىمغا ئىشەنگىنىمىدىن كېيىن ھېلىقى ناخشا ئېيتقۇاتقان قىز تەرەپكە قاراپ ماڭدىم.

ئۇ، 18 - 19 ياشلاردىكى زىلۋا بويلۇق، ئاق يۈزلۈك قىز ئىكەن. لەۋگىردىكى سۆرتۈشنىمۇ ئانچە بىلىنەرسە كېرەك، نېپىز لەۋلىرىنى قىزىل سىردا سىرلىۋالغاندەك يالتىرىتىۋېتىپتۇ. قىل قۇيرۇق قىلىپ سىزغان قاشلىقى قاپقارا بۇدۇرە چاچلىرىنىڭ ئىاردىسىغىچە سوزۇلۇپتۇ. قىزنىڭ يوپكىسى شۇنچىلىك تار ۋە قىسقا ئىدىكى، ئۇنىڭ ئاپئاق يوتىسى خۇددى كىشىلەرگە ئۆزىنى كۆز - كۆز قىلغاندەك خېلى بىر يەرلىرىگىچە ئېچىلىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ ئاپئاق، سىلىق ۋە تولغان پاچىقى قارىغان كىشى ئۆيۈۋېلىپ قالغىدەك دەرىجىدە گۈزەل ئىدى.

قىزچاق سۆرمە سۆرگەن چىرايلىق كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ جېنىنىڭ بىرىدىچە تۇۋلايتى. ئۇ كۆزلەردىن بولسا بىر خىل جىددىيلىك، سارالىسىمە چىقىپ تۇراتتى. قىزنىڭ بارماقلىرى يەڭگىل تىترەيتتى.

بىلەمسىزكىن، بىلمەسىزكىن، مەن كۆيدۇم سىزگە، ئىشقىڭدا كۆيۈپ ئۆلسەم ئۇۋالى سىزگە.

قىزنىڭ ئاۋازى قوڭغۇراق ئاۋازىدەك زىل ۋە ساپ ئىدى. ئۇنىڭ ئاۋازىنىڭ يېقىملىق تەتىرەشلىرى كىشىنىڭ ئاللىقاچان ئۇنتۇلۇپ ئەستىن چىققان تاتلىق ئەسلىمىلىرىنى قايتىدىن ئويغۇتۇۋاتقاندەك، كىشىگە بىر خىل ئازابلىق مەيۇسلۇك بېغىشلايتتى. ئاشۇ جاراڭلىق ئاۋازنىڭ تەگ - تېگىدە ئالمىنىڭ سىمىلىكى، نادانلىقى، جۇشقۇنلۇقى، ساددىلىقى ۋە يەنە قانداقتۇ تەلۋىلىككە ئوخشايدىغان بىر خىل ياۋايىلىقى ئەينى بىلەن ساقلىنىپ قالغانىدى. بۇ ئاۋاز شۇ قەدەر يېقىملىق ۋە گۈزەل بولسىمۇ نېمىشكىدۇر بۇ قىزنىڭ ناخشىسى خۇددى قۇناق ئۇنى بىلەن دۇغداي ئۇنى قوۋۇشمىغاندەك قوۋۇشمايتتى. ھەممىگە تونۇشلۇق بۇ ناخشىنىڭ تېكىستى ۋە ئاھاڭى توغرا بولسىمۇ، بۇ ناخشىنىڭ ئۇدۇل بېرىپ يۈرەككە تېگىدىغان بىر يەرلىرى يوقالغاندەك ئىدى. بۇ گۈزەل ناخشا قىزنىڭ يۈرىكىدىن ئەمەس قەپقەزىل سىرلىۋالغان ئاشۇ ئوماق ئاغزىنىڭ ئۇچىدىن چىقىۋاتقاندەك، بۇ قىزنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقاندا نېمىدۇر بىر نېمىسى چۈشۈپ قالغاندەك، ناخشىنىڭ زەر يېپىقا تىزىلغان تىزىقچىسى چېچىلىپ كېتىۋاتقاندەك ۋە ياكى كىشىنىڭ كۆز ئالدىدىلا گويا بىر سەبىي، يۈمران بالا تاش ئۈستىگە يىقىلىپ چۈشۈۋاتقاندەك تۇرۇپ بىر خىل پاراكەندىچىلىككە، تۇرۇپ بىر خىل غەشلىككە، يەنە قانداقتۇر بىر خىل ئېچ ئاغرىتىشقا ئوخشايدىغان بىر سېزىم كىشىنىڭ كۆكلىنى يىتىلارام قىلاتتى. بۇ ناخشىنى ھەقىقىي ناخشا دېگەندىن كۆرە تامدىن قايتقان يېڭىلىق ئەكىلىپ سادا دېيىش ئورۇنلۇقراق ئىدى. ئەتراپتىكى ئادەملەر دەسلەپتە ئۇ قىزغا قاراپ ھاڭۋېقىپ تۇرۇشتى. كېيىن بىرلەپ بىرلەپ كۈسۈرلاشقىلى تۇردى:

- ئارتىسقۇ ئەمەستۇ...

- ئارتىس بولامدۇ، ئاغزىدىن ناخشا چۈشۈپ قېلىۋاتسا...

- تىلەمچىمۇ- يا؟

- ھەر قانچە بولسىمۇ چوپچۇك بىر قىز بالا ناخشا ئېيتىپ تىلەپ يۈرمەس...

— تىلەمچى بولامدۇ، قاراڭغۇلار ئۇنىڭ تەقدىرى تۇرقىغا...

— ئېلىشىپ قالغانمدۇ - يە ؟

— ۋاي-بىچارە... پاكىز مۇ قىزكەندۇق...

شۇ ئەسنادا 25-26 ياشلىق ئوتتۇرا بوي، قارامۇتۇق كەلگەن بىر يىگىت ئۇ قىزنىڭ قېشىغا بېرىپ قولىنى ئالدى-دە، قىزغا ئىچى ئاغرىغاندەك چىرايىنى بىر قىسما قىلىپ قاراپ قويۇپ يانچۇقىدىن بىر سوملۇق پۇلنى چىقىرىپ قىزنىڭ ئېتىكىگە تاشلىدى ۋە ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ كېتىپ قالدى. باشقىلارمۇ يانچۇقلىرىنى كولاشقا تەمشىلىشتى.

قىز بىردىنلا ناخشىنى ئۇزۇپ قويۇپ ئايىغى ئاستىدا ياتقان پۇلغا چىكچىيىپ قارىدى ۋە بىردىنلا تامدەك تاتىرىپ كەتتى. ئۇ «غاچچىدە» ئېگىشىپ پۇلنى ئالدى-دە، تېخى توپتىن چىقىپ بولالمىغان يىگىتنىڭ كەينىدىن ئېتىلىپ بېرىپ پۇلنى ئۇ يىگىتنىڭ يېشىغا ئاتتى.

— ئالەپۇلۇڭنى لاكچەك، كىم ساڭا ناخشا سېتىمپتۇ!

قىز غەزەپ بىلەن بايىقى يىگىتنى تىللىدى. ئۇ يىگىت هاڭ-تاڭ بولغىنىچە ئالدىدا هازىرلا چاڭ سېلىشقا تەييار تۇرغان چىشى ملوشۇكتەك هۇرپىيىپ تۇرغان ناخشىچى قىزغا چەكچىيىپ قاراپ قېتىپ قالدى. قىزنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان ئادەملەرمۇ هەيران بولغىنىدىن ئەس-هوشىنى يوقىتىپ دىمىنى ئىچىگە تارتىپ تۇرۇپ قېلىشتى.

— سارا ئىمۇ-نېمەماۋۇ؟-دەپ بايىقى يىگىت بىر هازادىن كېيىن ئىزادىن شەلپەرەك قىزنى ردىپ.

— كىم سارا ئىكەن، ئۆزۈك سارالك، شاۋزى، فېڭزى!

قىز تېخىمۇ بەكرەك هۇرپىيىپ ئاغزىنى بۇزدى. قىز باشقا تەلدا قايماقتەك سۈزۈلەيدىكەن. باشقا تەل ئۇنىڭ ئاغزىغا يېغلىما چۆپتەك ئۆزلىشىپ كەتمەپتۇ. ئادەملەر بىر بىرىگە قاردىشىپ ياقىسىنى تۇتۇشتى.

يىگىت بىردىنلا غەزەپكە كەلدى.

— سارالاسەندىنمۇ ئارتۇق بولامدۇ؟ سارالك بولمىسالك نېمە ئىش ئەمەسە كۆپكىلەندۇزدە چوك كوچىدا ناخشا تۇۋلاپ! سارالك بولماي تىلەمچى بولسالك پۇل بەرگەن ئادەمنى تىللامسەن...

— مەن-سارالك ئەمەس، تىلەمچىمۇ ئەمەس، ناخشىچى بولىمەن! ناخشىچى بولۇپ، سەھنىدە ناخشا ئېيتىمەن...

قىز بىردىنلا ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ يىگىتكە چەكچەيگەن كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلاتتى. ئۇ، كۆزىدىن ئاققان ياش بەلەن كارى يوق هەدەپ بۇرنىنى چىمدايتتى...

يىگىت مەسخىرىلىك كولاپ بۇرنىنى قاقتى:

— ناخشىچى بولارمىش تېخى، ئاشۇمۇ-ناخشىمۇ؟ سېنىڭ ئۇ ناخشاڭ ناخشىغا ئەمەس، قۇرۇپ قالغان قوناق شېخىنىڭ شالدۇر لىشىغا ئوخشايدۇ. سەن، بىزچە ناخشا ئېيتىمەن دېگۈچە ئاۋۋال بىزچە يىغلاشنى ئۆگەنگىن، يىغلاشنى...

قىز بىردىنلا ئېسەدەشتىن توختاپ يىگىتكە هەيران بولۇپ قارىدى:

— نېمە، يىغلاشنى؟ ناخشا ئېيتىدىغان ئادەم يىغلاشنى ئۆگىنىپ نېمە قىلىدۇ؟!...—قىزنىڭ ئاۋازى بىردىنلا مۇلايىملىشىپ قالغانىدى. قىز جاۋاب كۈتۈپ يىگىتكە يېقىنلاپ كەلدى. يىگىتمۇ سەل مۇلايىملاشتى.

— بىزچە ناخشا دېگەننى بارغۇ، يىغلاشنى بىلگەن ئادەم ئېيتالايدۇ. يىغلىغاندىمۇ بىزچە يىغلاشنى، ئىچ - ئىچىدىن ئۆرتەنىپ

يەغلاشنى...! ئاشۇ يەھەنىمك مۇڭىنى ناخشىغا سىغدۇرەلمىگەن ئادەملا بىزنىمك ناخشىمىز-نى شەرىسى بىلەن قۇيالايدۇ...

كىشىلەر يىگىتنى ماقۇللاپ بېشىنى لىڭ-شىتتى.

— يەغلاشنى قانداق ئۆگىنىدۇ؟...

ئەترايتىن پاراققىدە كۆلكە ئاۋازى كۆ-تۈرۈلدى، قىز خىجىل بولغاندەك ئەترايتىكى-لەرگە قورۇنۇش ئىچىدە قاراپ قالدى. يىگىت كۈلۈمسىدى. ئۇ، قىزنى ئەمدى كۆرۈۋاتقان-دەك قىزغا قاراپ قالدى.

— يەغلاشنى دەمسەن؟— دېدى يىگىت بىر هازادىن كېيىن سىگىلىسىغا سۆزلەۋاتقان ئاستا ئاھاڭدا، — يۇرە مەن بىلەن، تەك دىمەتلىك بىر دوستۇم ئۇشتۇمتۇت قازا قىلە-ۋېدى، شۇ يەرگە پەتمگە ماڭىدىم. مەن بە-لەن بېرىپ دوستۇمنىڭ ئانىسىنىڭ ۋە قېـ-رىنداشلىرىنىڭ يىغلىشىنى بىر ئاڭلاپ كەلـ-گىن، ئۇلارنىڭ يىغىسىدىكى مۇڭىنى، ھەسـ-رەتنى يۇرىكىڭگە ئۇر نەتمۇبلىشقا تىرىشقىن، بولسا ئۆزۈڭمۇ شۇنداق يىغلىغىن، شۇ چاغدا سەن ھەقىقىي ناخشىنىڭ نېمىلىكىنى چۈ-شىنىسەن...

قىز ئالدىراپ كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى. دەل شۇ چاغدا كىمدۇر بىرى «قارا!» دېگەندەك قىلدى. شۇنداق قارىسام، بايا مەن دەككىسىنى بەرگەن ئىشتىن سىرتقى «يازغۇ-چى» دوستۇم قاقىرىدەك بوينىنى سوزۇپ مۇشۇ تۇپقا قاراپ كېلىۋېتىپتۇ. قارىغاندا مېنى ئىزدەپ يۈرسە كېرەك، مەن ئۇنىڭ مېنى كۆرۈپ قېلىشىدىن ھەزەر ئەيلەپ تۇپتىن ئايرىلىپ، پىيادىلەر يولى بىلەن «غەيپسىدە» تېكىۋەتتىم.

※ ※ ※

ئارىدىن سەككىز-ئون ئاي ئۆتتى.بولغاي، بىر كۈنى كوچا ئاپتوبۇسىدا كېلىۋېتىپ هېلىقى ناخشىچى قىزغا پۇل بېرىپ دەشنام يىگىسەن يىگىتنى ئۇچرىتىپ قالدىم. ئىككىمىز بىر ئورۇندىۇقتا ئولتۇرغانىكەنمىز، مەن بىر قاراپلا ئۇنى تونۇپ قالدىم. مەن هېلىقى ئاداشنىڭ كاساپىتى بىلەن تېياتىر-خانا ئالدىدىكى ۋەقەنىڭ ئىشتىراكچىسى بولۇش پۈرسىتىدىن مەھرۇم قالغانىدىم. لې-كىن، شۇ كۈندىن بېرى بايىقى قىز ئىۋغرە-سىدىكى خىيال مېنى ئويلاندۇرماقتىدى. بۇ، مەندىكى يازغۇچىغا خاس كەسپىي قىزە-قىش ئۇيغۇسى ئىدى. دەسلىپىدە بۇ يىگىتتىن تەرەپپال گەپ سورىسام قانداق بولار، دەپ ئويلىنىپ قالدىم. لېكىن، مېنىڭدىكى تاقەت-سىزلىك ئۇستۇن كەلدى.

— خاتالاشمىسام، سىز بۇنىڭدىن بىرنەچە چە ئاي ئىلگىرى بىز ناخشىچى قىزدىن ئا-زار يىگەن ئىدىڭىزغۇ دەيمەن، دېدىمەن ئۇ يىگىتكە. يىگىت ماڭا «لەپسىدە» قارىدى. ئىككىمىزنىڭ كۆزلىرى قەدىناسلارچە سە-مىمىيەت ئىچىدە ئۇچراشتى. يىگىت بىردىنلا كۈلۈۋەتتى.

— هە ... سىزمۇ شۇ مەيداندا بار ئىكەنـ-سىز-دە؟

— كېيىن ئالدىراپ كېتىپ قالدىم... ئا-خىرى...

— هە ... ئۇ كۈنى قىز مەن بىلەن كېـ-تىپ قالدى،— يىگىت بىر كۆزىنى قىسىپ قويدى.

— بىزچە يەغلاشنى ئۆگەنگىلىمۇ؟

— ها...ها ... ها...

مەنمۇ كۈلۈۋەتتىم.

— ئۇقىز ئەسلىدە بىر ناخشا مەستانىسى ئىكەن،— دېدى يىگىت كۈلكىسىنى توختىتىپ، ئۇ، مېنىڭ نېمە كۈتۈاتقىنىمنى بىلمەتتى.

— كەچمىكمدىن ناخشىچى بولسام دەپ كەچە-كۈندۈز ئارزۇ قىلاتتىمكەن، كەچىلىرى جۆيلىسىمۇ ناخشا ئېيتىپ جۆيلۈيدىكەن. ناخشا ئېيتىش قائىدىسى ھەققىدە ئۇرغۇن كىتابلارنى ئوقۇپتۇ. يىللاپ ئۇن ئالغۇنىك يېنىدىن كەتمەي چەت ئەل ناخشا چولپانلىرىنىك ناخشا ئېيتىش ئۇسۇلىنى ئۆگىنىپتۇ. لېكىن، سەنئەت مەكتەپلىرىگە ئىمتىھان بېرىپ ھېچقايسىسىدىن ئۆتەلمەپتۇ. چۈنكى ئۇ، ياۋروپاچە ۋە خەنزۇچە ناخشىدىن ئىمتىھان بەرگەنىكەن. ئۆزىنىڭ قىزىقىدىغىنىمۇ شۇ ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ، گېزىتتىن ھېيىلىقى تېلېۋىزىيە مىللىي ناخشىچى قوبۇل قىلىش ئېلان قىلىنى كۆرۈپ قاپتۇ-دە، ئۇن ئالغۇدىسىن بىر ناخشىنى تاللاپ ئۆگىنىپتۇ. كەچە-كۈندۈز ئۇخلىماي، ئەشۇ ناخشىنى مەشىق قىلىپتۇ. ئىمتىھان كۈنىگىچە تېتىلىقتىن ئۈيقۇسى قېچىپ، گېلىدىن تاماق ئۆتمەي يېقىلىپ قالاي دەپتۇ. لېكىن، لېۋىنى چىشلەپ مەشىق قىلىپ ئىمتىھان كۈنىنى كۈتۈپتۇ. ھېيىلىقى كۈنى ئۇنىڭ ئىمتىھان مەيدانىدىن چىققان ۋاقتى ئىكەن.

— قانداق؟ ئىمتىھاندىن ئۆتۈپتۇمۇ؟

يىگىت بېشىنى چايقىدى:

— ئۇ قىز ئانا تىلىنى ئۈزۈك-سىلىمەيدىكەن، ئۇنىڭ ئالدىغا ھەققىدە ئەقەللىي ھېس - تۇيغۇغىمۇ ئىگە ئەمەس كەن. شۇڭا ئۇنىڭ نەچچە ئون كۈنلەپ مەشىق قىلغان ناخشىسى ئىمتىھان مەيدانىدا بىر مۇنچە كۈلكىگە قاپتۇ. ئۇ يەردە كىمدۇر بىرى: «بۇ قىز سەھنىگە چىقىپ مۇشۇنداق تۇڭلۇغلۇق تۇرسا، كۈلۈپ-نىڭ ئۈچىدە ئادەم قالمىغۇدەك»دەپ يۇزىدىن-يۇزىگە مەسخىرە قىلىپتۇ. ئۇيات ۋە غەزەپتىن يېرىلاي دەپ قالغان بۇ قىز تېياتىرخانىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ كېتىپتۇ ۋە جان ئاچچىقىدا ھەممىنى ئۇنتۇپ تېياتىرخانىنىڭ ئالدىدا ناخشا ئېيتىپتۇ... مەن دەسلەپىدە ئۇنىڭ كوچىلاردا ناخشا ئېيتىپ جان باقىدىغان قىز ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىمىغانىدىم. مەن بەرگەن پۇلنى بېشىمغا ئاتقىنىدا بولسا، ئىلىشىپ قالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم. لېكىن، ئاخىرىدا...— يىگىت بىردىنلا جىممىپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزى ئاپتوبۇس كۆزىنەكىدىن يىراقلارغا تىكىلدى.

— ئۇنىڭدا تالانت ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئاۋازى بەكمۇ ساپ، بۇنداق ئاۋازنى خۇدايىم كۆرگەنلا بىرىگە بېرىۋەرمەيدۇ. ئەك پاكىز، مىللىيچە ئاۋاز... ئەمما ئۇ، ئۇز مىللىتىنى، ئۇنىڭ تىلىنى، ئۇنىڭ ھېسسىياتىنى بىلمىگىنى ئۈچۈن سەنئەت ئۇنى قۇيىنمىغا ئالماپتۇ.

— ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسى بارمىكەن؟

— بار ئىكەن.

ئىككىلىمىز سۈكۈتكە چۆمدۇق. ئىككىنچى قىزنىڭ بىرلا نەرسىنى ئويلاپ ئولتۇرغانلىقىمىز بىر-بىرىمىزگە مەلۇم ئىدى.

— ئاخىرى قانداق بولدى؟ —مەن جىملىقىنى بۇزدۇم.

يىگىت كۆزىنى ماڭا ئاغدۇرۇپ كۈلۈمسىرىدى.

— كېيىن... كېيىن... بىز توي قىلدۇق. مەن گېلىمنى قىرىپ قويدۇم. يىگىت سەل ئوڭايسىزلانغاندەك بولدى.

— «بەك تاساددىپىي بوپتۇغۇ» دەپ ئويلاۋاتسىز تايمەن، لېكىن مەن ئۆزۈمنى بەك بەختلىك سېزدىمەن. مەن بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقۇۋالدىم...— يىگىت ئوچۇق-كۆكۈللۈك بىلەن كۈلۈۋەتتى،— تەقدىر ئۇنى ماڭا ئوچراشتۇرغانمىكەن...

مەن «قانداق؟» دېگەندەك ئۇنىڭغا قارىدىم.

— ھېلىقى كۇنى ئۇ قىز ماڭا ھەقمۇقەتەن ئۇ دەك غەلىتە كۆرۈندى، — يىگىت سۆزىنى داۋام قىلدى، — كېيىن ئويلىسام بۇ قىزنىڭ پاك روھى، سەبىي ۋە گۈزەل مەنىۋى دۇنياسى يىمىرىلەي دەپ قالغانىكەن. ھېلىقى ئەسەبىيلىك ئەنە شۇنىڭدىن كېلىپ چىققان ئىكەن. لېكىن، ئۇ قىزدا نېمە گۇناھ؟ مەن ئۇ قىزنى مۇشۇ ھالدا تاشلاپ قويۇشقا بولمايدىغانلىقىنى ئۇشتۇمتۇت ھېس قىلدىم ۋە ئۇ قىزنى قۇتقۇزۇۋېلىش قارارىغا كەلدىم، بولمىسا ئۇ ھەر نېمە بولۇشى مۇمكىن ئىدى. شۇ كۈندىن ئېتىبارەن قىز بىلەن كۇندە كۆرۈشۈپ تۇردۇم. ئۇنى ئۆزۈم بار-غانلىكى مېھماندارچىلىققا، ئولتۇرۇش-يەزمە-لەرگە، توي-تۆكۈن، يەزدر-چىراغلارغا باش-لاپ باردىم. ئاتا-بوۋىلىرىمىز ھەقمىدە يې-زىلغان تۇرغۇن يەرسىلەرنى ئوقۇپ بېرەردىم. ئۇزۇم بىلمىدىغان رىۋايەت-چۆچەكلەرنى سۆز-لەپ بېرەردىم. ئۇ قىز دەسلىپىدە ئايدىن-چۈش-كەن ئادەمدەك ئۆزى يېگىمدىن ئۇچراشقان ھەممە نەرسىگە ھەيران بولۇپ ئاغزىنى ئاچ-قىنىچە ھاڭۇپقىپ قاراپ قالدى. ئۇ، ھەممە نەرسىگە قىزىقاتتى، ھەممىنى بىلىۋالغۇسى كېلەتتى، بىزنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىمىز، ئوي-خىيالىمىزنى ئۇنىڭغا بىرمۇ-بىر ئۇقۇندۇرۇشقا تىرىشاتتىم. ئاخشام-ئۇسسۇلىمىز ئۇنى تاڭ قالدۇردى. كېيىن بىلىدىم، ئۇلار ئائىلىسىدە ئاتا-ئانا تىلى بىلەن سۆزلەشمەيدىكەن... ئاتا-ئانىسى بۇندىن سورۇنلارغا بېرىشنى چەكلەيدىكەن. كېيىن ئۇ ھەممىنى ياخشى كۆرۈپ قالدى.

— ئەلۋەتتە ئالدى بىلەن سىزنى...، — دېدىم مەن چاقچاق قىلىپ.

يىگىت تاتلىققىنىچە كۈلدى ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئاشۇ سورۇنلاردىن بىزنىڭ ناخشىلىرى-مىزنى، ئۇسسۇللىرىمىزنى ئۆگەندى. ئۇ، ھەر كۈنى شۇنداق سورۇنلاردىن قايتىپ كېلىپ-تىپ، ماڭا قوزغىلىڭ كۆزىدەك سىنەپمي كۆز-لىرىنى تىكىپ: «مەن بىزچە يىغلاشنى ئۆ-گەنسەمۇ؟» دەپ سورايتتى. مەن كۈلۈۋېتە-تىم. ئۇ، تالانتلىق، سەنئەتنى چىنىدىن سۆيىدىغان قىز بولۇپلا قالماي روھى پە-رىشتىدەك تازا، ۋۇجۇدى پاكىزە، سىممې-تىرىك قىز ئىكەن. بىرىپ-بىرىپ مەنمۇ ئۇنىڭ-غا كۆرۈپ قالدىم. بىز بىر-بىرىمىزگە ئىنچىل بولدۇق. مەن دوتار چالسام ئۇ ناخشا ئېيە-تىدۇ، ئۇسسۇل ئويناپبدۇ، ئېيتىپ قانمايمىز، ئويناپ هارمايمىز. ئۇ، ئانا تىلىنى، بىزچە ناخشا-ئۇسسۇلنى كۈلكىگە كەلتۈرۈپ ئۆگىنىۋالدى. مەنمۇ ئۇنىڭ يارىدىمىدە خەنزۇ تىل-يېزىقىنى خېلى ئوبدانلا ئۆگىنىۋالدىم. لېكىن ئۇ ئارتىس بولۇش خىيالىدىن ۋاز كېچىپ قالدى. لېكىن مەن ۋاز كېچىمىدىم. ئۇنىڭدىن بىر چولپان چىقىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتىم. ئاخىرى ئۇنى ئۆتكۈزۈلىدىغان ناخشا كۆرىكىگە قاتنىشىشقا كۆندۈردۈم. ئۆتكەن ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن ئىشتىن سىرتقى ناخشىچىلارنىڭ مىللىي ناخشا تۈرى بويىچە مۇسابىقىدە شەھەر بويىچە ئالاھىدە دەرىجە-لىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئالدىنقى ھەپتىدە ئۆز ۋاقتىدا ئۇنى قوغلىۋەتكەن تېياتىر ئۆز-لىرىگە كېلىشكە تەكلىپ ئۇقتۇرۇش ئەۋە-تىپتۇ. بىز ئۇچ كۈن ئىلگىرى تۇيىمىزنى ئۆتكۈزۈۋالدۇق...

يىگىت سۆزىدىن توختاپ قۇۋۇۋەتلىك كۆك-رەكىنى چىقىرىپ قاتتىق بىر كېرىلىۋالدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئۇكا-ئۇكىلىرىنىڭ قاراس-

بلاپ كەتكەنلىكىنى سەزدىم. ئۇ، بەخىستىن كېيىنكىدەك. پەقەت ھەقىقىي بەختلا كىشىنى مۇشۇنداق كېيىنلدۇرىدۇ.

ئاپتوبۇس توختىدى. مەن ئۇ يىگىتنىڭ قولىنى مەمنۇنىيەت بىلەن قىستىم ۋە:

— مىللىتىمىزنىڭ بىر چولپانىنى ساقلاپ قالدىڭىز-دە.

يىگىت دەررۇ گەپنىڭ بۆلۈۋەتتى.

— ئۆزۈممۇ ئالتۇندەك بىر خوتۇنغا ئېرىشۈالدىم.

ئىككىمىز قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتۇق. ئاپتوبۇس بۇستىكىلەر ھەيران بولۇپ چەكچەيمىشتى. يىگىت كۆزىنى قىسىپ قويۇپ ئاۋازىنى پەسەيتىپ:

—بىزگە مېھمان بولۇپ بېرىڭ،—دېدى.

—رەھمەت. چوقۇم بارىمەن.

بىز ئايرىلدۇق.

مېنىڭ مېڭىمدە ئىككى ئوبرازچولپا كۆچىدىكى تىباتىرخانىنىڭ ئالدىدا- كۆپكۆزدۆزدە كۆزدىكە لەققىدە ياش تولغان ھالدا جان-جەھلى بىلەن بىر نېمىلەرنى دەپ ۋارقىراپ يۈرگەن غەلىتە، ئەسەبىي قىز بىلەن؛ رەڭگارەڭ چىراغ ئاستىدا قىزغىن كۆڭۈللۈك تاماشىبىنلارنىڭ قىقاس چاۋاكلىرىغا كۆمۈلۈپ ناخشا ئېيتقۇچىلار، توزدەك يىغانغان، بەختسىيار ناخشا چولپانى كىنو كۆرۈنۈشىدەك تەكرار-تەكرار ئەكسلەنمەكتە ئىدى. نېمىشكىدۇر ئارقىدىنلا بۇ ئوبرازلار يەڭگۈشلىنىپ، مېڭەمدە باشقا بىر ئوبرازلار—ناخشىچى قىزنىڭ مەن زادىلا كۆرۈپ باقمىغان ئاتا-ئانىسىنىڭ سوغ نەپەس چىرايى بىلەن، يەنە يىقى ئوت يۈرەك يىگىتنىڭ يالقۇن تەپتى كېلىپ تۇرغان چېھرىقېتىپ قالدى...

1988-يىل دېكابىر، ئۈرۈمچى

(بېشى 11 - بەتتە)

مىللىي شەكىل ئارقىلىق دۇنياغا يۈزلەندۈرۈشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن» دېدى.

ياپونىيە مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ئويۇن ئۇيۇشتۇرغۇچىسى شياۋچەي خانىم ئويۇننى كۆرگەندىن كېيىمن، قىزغىن ھېسسىيات بىلەن: «سىلەر ئورۇندىغان بۇ مۇقام ئاسىياغا ۋە ياۋروپاغا تەسىر كۆرسەتمىدۇ. سىلەرنىڭ ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى دۇنياغا يۈزلەندۈرۈشكە تىرىشىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن. مەن بۇ ئىشتا سىلەرگە كۆڭۈلكۈك رول ئويناپ بېرىشكە رازىمەن» دېدى.

بايرام مەزگىلىدە، ئاسىيا تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، شياڭگاڭنىڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرى ئۆزلىرىنىڭ كۈنلۈك ئېلان پروگراممىلىرىدا ئۇچ مەنۇتتىن ئون مەنۇتقىچە مەخسۇس مۇقام ۋە سەنئەتكارلارنى تونۇشتۇرۇپ تۇردى. شياڭگاڭ گېزىتلىرى «چەبىيات» مۇقامى توغرىسىدا 48 پارچە ماقالە ئېلان قىلدى. بۇ ماقالىلەردە: «شىنجاڭدىن بىر توپ قىزىلگۈل كېلىپ، ئاسىيا سەنئەت بايرىمىنى قىزىلگۈللەرگە پۈركىدى...» دېيىلگەن.

بايرام جەريانىدا بۇ ئۆمەك يەنە گۈرۈپپىلارغا بۆلۈنۈپ، شياڭگاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئىلگىرى - كېيىمن بولۇپ 80 قېتىمدىن ئارتۇق ناخشا - ئۇسسۇل نومۇرلىرىنى كۆرسىتىپ قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشتى. ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە، شىۋېتسارىيە، ھىندىستان، كانادا، پاكىستان قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئەربابلىرى بۇ ئۆمەكنى ئۆزلىرىنىڭ دۆلىتىگە بېرىپ ئويۇن قويۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. تەيۋەن سەنئەت خادىملىرىمۇ بۇ ئۆمەكنىڭ تەيۋەنگە بېرىپ ئويۇن قويۇپ بېرىشىنى قارشى ئالمىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بۇ ئۆمەك ۋەتىنىمىزگە جۇملىدىن ئاپتونوم رايونىمىزغا شان - شەرەپ كەلتۈرۈپ، غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلدى.

ئەمەتجان ئەھمەدى

(ژۇرنىلىمىزنىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان مۇخبىرى)

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى مۇھەممەت زۇنۇن ئۆمەك باشلىقلىقىدىكى جۇڭگو ئۇيغۇر مۇقامىنى ئورۇندىش ئۆمىكى «شىياڭگاڭ جۇڭخۇا مەدەنىيەت مەركىزى» نىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، 1988 - يىلى شىياڭگاڭدا ئۆتكۈزۈلگەن «12 - قېتىملىق ئاسىيا سەنئەت بايرىمى»غا قاتنىشىپ، قىزغىن ئالقىشلاندى.

50 كىشىدىن تەركىب تاپقان بۇ ئۆمەك ئۆتكەن يىلى24-ئۆكتەبىردە شىياڭگاڭغا بارغانىدى. ئۇلار شىياڭگاڭدا چوڭ تېپتىكى ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «12 مۇقام»نىڭ ئىككىنچىسى — «چەبەيات» مۇقامىنى ئورۇنلىدى. شېئىر، مۇزىكا، ئۇسسۇل بىرلەشكەن بۇ خىل سەنئەت شەكلى، ئارتىسلارنىڭ يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئورۇندىغان نەپىس ئۇسسۇلى، يېقىملىق ناخشىلىرى شىياڭگاڭ ۋە ھەر قايسى دۆلەت تاماشىبىنلىرىنى ھەيران قالدۇردى. بۇ ئۆمەكنىڭ «چەبەيات»مۇقامىنى ئالتە مەيدان تولۇق ئورۇندىدى. بۇ ئۆمەكنىڭ ئويۇنىنى كۆرگۈچىلەر بۇ قېتىمقى سەنئەت بايرىمىغا قاتناشقان 11 دۆلەت ۋە رايوندىن كەلگەن ئۆمەكلەرنىڭ ئويۇنىنى كۆرگۈچىلەردىن كۆپ بولدى ھەمدە ئۇ، ھەر قايسى ئەللەردىن كەلگەن سەنئەتكارلار، مېھمانلار، مۇتەخەسسىسلەر ۋە كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى.

ئامېرىكىلىق ئاتاقلىق مۇزىكاشۇناس، پروفېسسور يۇسۇپ فاخۇل چىمەك ئەپەندى مۇقامنى ئۇدا ئىككى قېتىم كۆرگەندىن كېيىن، ئىنتايىن ھاياجانلانغان ھالدا: «مەن ئاھاڭدارلىقى يېقىملىق، رېتىمچانلىقى كۈچلۈك، ئاھاڭ بايلىقى مول، ھەجمى چوڭ بولغان مۇنداق مۇقامنى ھازىرغىچە ئاڭلاپ باقمابتىكەنمەن، بۇ، ھەقىقەتەن جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەڭ قىممەتلىك بايلىقى ئىكەن، بۇنىسى چوقۇم قوغداپ قېلىش كېرەك، ئىمكانىيەت بولسا ،12 مۇقام، نىڭ ھەممىسىنى مۇشۇنداق

(ئاخىرى 10 - بەتتە)

مەدەنىيەت - سەنئەت گېزىتى

(1989 - يىل 1 - سان)

ئۇيغۇر كتاب بۇربكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ ئەڭ تولۇق تورخالتى

رەخىم قاسىم

3 - قىسىم

شەرقتىكى بىباھا گۆھەر —— سەمەرقەنت

1987 - يىل، 25 - دېكابىر.

ئايروپىلان تاشكەنت ئاسمىنىغا كۆتۈرۈلگەنىدە، كۆز ئالدىمدا چىققانىدى. مەن جەنۇبقا قاراپ ئۇچتۇم. مەنزىلىم سەمەرقەنت ئىدى.

مەن، دېرىزە تۈۋىدە ئولتۇرۇپ تۆۋەنگە نەزەر تاشلىدىم. گەرچە ھازىر قىش پەسلى بولسىمۇ، چەكسىز زېمىن يەنىلا جىگەر رەڭدە تاۋلىنىپ تۇراتتى. بۇ يەردە قارلىق تاغلار ئەمەس بەلكى پاكار ئىپتىدائىلار كۆزگە چۈشەتتى. مانا بۇ ئۇزاقتىن - ئۇزاقتا سوزۇلغان دىيار — ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ كىنىدىكى ھېسابسىز لانغان، تارىخنامىلاردا ماۋەرائۇننەھىر دەپ ئاتالغان مۇقەددەس جاي ئىدى. ئەگەر ئۇنىڭ تىلى بولغان بولسا، ئۆزىنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق ئاجايىپ سەرگۈزەشتىسىنى ھەر بىر ئۆتكۈنچىگە سۆزلەپ بەرگەن بولار ئىدى. بۇ سەرگۈزەشتىلەرنى ئاڭلىغانلار بەزىدە ئۆپكۈدەپ ياش تۆكسە، بەزىدە شادلىقتا كۈلەتتى. چۈنكى بۇ زېمىن پاراغەت بىلەن پالاكەت، مۇستەقىللىق بىلەن مۇستەملىكىلىك، تىنچلىق بىلەن قىرغىنچىلىق، ئاۋاتلىشىش بىلەن خارابلىشىش، قىسقىسى ئامەت بىلەن ئاپەت يەنى پەلسەپىۋى تىلدا ئېيتقاندەك بىر - بىرىگە تامامەن قارىمۇ - قارشى بولغان ئىككى تەرەپ ئۆز ئىنىرا ئۆزلۈكسىز ئورۇن ئالماشتۇرۇپ تۇرغان ئۆزگىرىشچان زېمىن ئىدى. ئۇنىڭ ھەسرىتىمۇ بار ئىدى، بەختىمۇ بار ئىدى.

مانا مۇشۇ ئوتتۇرا ئاسىيادا ئەڭ قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپ ئادەملەر ياشىغان. مىلادىدىن ئىلگىرىكى بىرىنچى 1000 يىللىقتا مەنسۇپ بولغان يېزىقلار ۋە مەنبەلەر خارەزىم، باكتىرىيا ۋە مەرغىيانە قاتارلىق جايلاردا دېھقانچىلىق راۋاجلانغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بېرىدۇ. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 6 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن تاكى 4 - ئەسىرگىچە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ چوڭ بىر قىسمى ئىران ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا بولغان. مىلادىدىن ئىلگىرىكى

* بېشى ئۆتكەن سانىدا

327 — 320 - يىللاردا بۇ يەرگە پادىشاھ ئەسكەندەر زۇلقەرنەيىن (ئالېكساندىر ماكىدونسكىي) باستۇرۇپ كىرگەن. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 250 - يىلدا ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ جەنۇبىي قىسمىدا يۇنان - باقتىريا پادىشاھلىقى ۋۇجۇدقا كەلگەن. مىلادىنىڭ 4 - ئەسىرلىردە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى تارىخىدا قۇدرەتلىك ھېسابلانغان كوشان پادىشاھلىقى ھۆكۈمرانلىق قىلغان. 5 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىغا كەلگەندە ئوتتۇرا ئاسىيادا يېڭى قۇدرەتلىك ئاق ھونلار دۆلىتى شەكىللەنگەن. بۇ دۆلەت مىلادىنىڭ 563 — 567 - يىللىرىدا تۈركىي قەبىلىلەر تەرىپىدىن يېڭىلىگەن. نەتىجىدە 6 - ئەسىردە تۈرك خاقانلىقى بارلىققا كەلگەن. 7 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 8 - ئەسىرنىڭ بېشىدا ئوتتۇرا ئاسىيا ئەرەب خەلىپىلىكى تەرىپىدىن ئىستىلا قىلىنغان ۋە بۇ يەردە ئەرەبلەر ئىسلام دىنىنى تېز تارقاتقان. 8 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 9 - ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيادا ئەرەب خەلىپىلىكى ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۈرەش كۈچەيمەكتە. تەخت ئۈچۈن ئۇزاق داۋام قىلغان ئۇرۇشلار نەتىجىسىدە بۇ يەردە سامانىيلار دۆلىتى ۋە كېيىن قاراخانىيلار ھۆكۈمرانلىقى قارار تاپقان. مانا مۇشۇ قاراخانىيلار دەۋرىدە جاھان ئىلىم - پەن ، ئەدەبىيات ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا زور ھەسسە قوشقان. ئۇلۇغبەگ ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ بۈيۈك ئالىمى سۈپىتىدە جاھانغا تونۇلغان.

ئۇلۇغبەگنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن كېيىن، ئوتتۇرا ئاسىيا بىر نەچچە يۈز يىللار داۋام قىلغان تەخت ئۈچۈن بولغان كۈرەشلەر نەتىجىسىدە خانۇ - ۋەيرانچىلىققا يۈز تۇتقان.

16 - ۋە 19 - ئەسىرلەردە ھازىرقى ئۆزبېكىستان زېمىنىدا ئۇچ فېئودال خانلىقى- بۇخارا، خىۋا ۋە قوقان خانلىقلىرى مەيدانغا كەلگەن.

19 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ئوتتۇرا ئاسىيا چارروسىيە پادىشاھلىقى تەرىپىدىن ئىگىلىۋېلىنغان.

.....

مەن ئايروپىلان دېرىزىسىدىن مانا بۇ چەكسىز زېمىنغا قاراپ ئۇنىڭ ئۆتمۈش تارىخىنى ئەنە شۇنداق ئەسلەپ چىقتىم.

ئايروپىلان يېرىم سائەتتىن ئارتۇق ئۇچقاندىن كېيىن، سىمەرقەنت ئاسمىنىدا ئايلىنىشقا باشلىدى. مېنىڭ كۆز ئالدىمدا رەۋايەتلەرگە ئايلىنىپ كەتكەن بۇ

قەدىمكى شەھەر بارا - بارا چوڭايدى. ئۇنىڭ كۆك - يېشىل كۆمىچەزلىرى ئەتىگەنكى قۇياش نۇرىدا تاۋلىنىپ زۇمرەتتەك چاقنايتتى. بۇ كۆمىچەزلەر شەھەرنىڭ ھەممە يېقىغا تارقىلىنىدى. ئۇلارنىڭ ئارىلىقلىرىدا زامانىۋى ئېگىز بىنالار قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. قارىماقتا بۇ شەھەر - ئۆتمۈش بىلەن بۈگۈننىڭ ئۆز ئارا يۇغۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغاندەك تۇيۇلاتتى.

ئايرودرومىدىن شەھەر رايونىغىچە ئون نەچچە كىلومېتر يول ئىدى. مەن ماشىنىدا شەھەر رايونىغا قاراپ ماڭدىم. سەمەرقەنت تاشكەنتكە قارىغاندىمۇ ئىسسىقراق بولسا كېرەك، ئىدىرلارنىڭ ئۇ يېر - بۇ يېرلىرىدە تېخىچە يېشىللىقنى يوقاتمىغان ئوت - چۆپ-لۈكلەر ئۇچراپ تۇراتتى. يول بويىدىكى باراقسان دەل - دەرەخلەرمۇ ئۆز ئىسكەتنى ئانچە بۇزمىغانىدى.

مەن، كۆركەم، چىرايلىق سېلىنغان «سەمەرقەنت مېھمانخانىسى»غا چۈشتۇم. ئەتىگەنلىك تاماقنى يەپلا زىيارەتكە ئاتلاندىم.

يولباشلىغۇچى چىرايلىق رۇس قىزى ئىدى. قارىغاندا ئۇ ئۆز خىزمىتىگە بەك پۇختا بولسا كېرەك، ماشىنىغا چىقىش بىلەن تەڭلا سەمەرقەنتنى تونۇشتۇرۇشنى باشلىۋەتتى:

«رويى زېمىن» (زېمىننىڭ ھۆسنى) - قەدىمكى قوليازما كىتابلاردا سەمەرقەنتكە ئەنە شۇنداق تەئىپىر بېرىلگەن. ئوتتۇرا ئەسىر شائىرلىرى سەمەرقەنتنى دۇنيا پايتەختنى رۇمغا قىياس قىلىشقان؛ تارىخچى ۋە سەيياھلار بىلىسا ئۇنى شەرقتىكى جەننەت، ئىسلام دۇنياسىنىڭ بېباھا گۆھىرى دەپ ئاتاشقان.

سەمەرقەنت زېرەپشان دەرياسىنىڭ مول ھوسۇللۇق ساھىلىغا جايلاشقان. بۇ يەرنىڭ ئاھالىسى قەدىمدىن تارتىپ چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق ۋە باغۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن. نۇرئاتاتاغ ئېتەكلىرىنىڭ مۇۋاپىق ئىقلىم شارائىتى ھەمدە بىپايان يايلاقلىرى قىممەت باھا قاراكول قويلىرىنى يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن ياخشى ئىمكان يارىتىپ بەرگەن. سەمەرقەنت ئەتراپىدىكى تاغلار پايدىلىق مەدەنلەرگە باي.

سەمەرقەنت - ئۆزبېكىستانىنىڭ تونجى پايتەختى.

1924 - يىلى ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتى سوۋېتلىرىنىڭ بىرىنچى قۇرۇلتىيى مانا مۇشۇ شەھەردە بولۇپ ئۆتكەن. بۇ قۇرۇلتايدا ئۆزبېكىستان سوۋېت سوتسىيالىستىك جۇمھۇ-رىيىتىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكى جاكارلانغان. پايتەخت 1930 - يىلى تاشكەنتكە كۆچۈرۈل-گەنگە قەدەر سەمەرقەنتنى ئۆزبېكىستانىنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋە قانۇنچىلىق ئىدارىلىرى پائالىيەت ئېلىپ بارغان.

سەمەرقەنت - ئۆزبېكىستاندا تاشكەنتتىن كېيىنكى ئەڭ چوڭ شەھەر بولۇپ، ئۇنىڭدا 500 مىڭدىن كۆپرەك ئاھالە ياشايدۇ. بۇ يەرگە 80دىن ئارتۇق يىرىك سانائەت كار-خانىلىرى جايلاشقان. بۇلارنىڭ ئىچىدە يېڭىدا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، كىنو ۋە رادىئو ئۈسكۈنىلىرى زاۋۇتى، تىلماكا، پىلار - پۈر ۋە چاي پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى قاتارلىقلار بار.

سەمەرقەنت - ئۆزبېكىستانىنىڭ يىرىك ئىلمىي ۋە مەدەنىي مەركەزلىرىنىڭ بىرسى. 1925 - يىلى تەشكىل قىلىنغان سەمەرقەنت دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتى 50 نەن ئارتۇق ئىختىساس بويىچە كادىر يېتىشتۈرۈپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ 11 فاكۇلتېتىدا 14 مىڭدىن ئارتۇق ستودېنت تەلىم ئالماقتا. ئوتتۇرا ئاسىيادا بىرىنچى بولۇپ ھېسابلانغان پارازىتولوگىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش

ئىنىستىتۇتىمۇ مۇشۇ يەرگە جايلاشقان. سەمەرقەنتتە مەملىكەت بويىچە بىكانە بولغان پۈتۈن ئىتتىپاق قاراكولچىلىك ئىلمىي تەكشۈرۈش ئىنىستىتۇتى ئىشلەيدۇ. بۇ يەردە يەنە ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ئارخېئولوگىيە ئىنىستىتۇتى بار. شۇنداقلا ئىلمىي خاراكتېردىكى يەتتە مۇزېي بولۇپ، ئۆزبېكىستان مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتى تارىخى مۇزېي ئەنە شۇلارنىڭ بىرسىدۇر.

.....

يولباشلىغۇچى رۇس قىزى زىيارەت قىلىدىغان بىرىنچى مەنزىل ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسى (ئوبسېرۋاتورىيەسى)غا كېلىگىچە سەمەرقەنتنى ئەنە شۇنداق تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى.

ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسى ئېگىز بىر دۆڭلۇككە جايلاشقان. مەن قارامتۇل تاشلاردىن تەزىپ ياسالغان ئانچە كەڭ بولمىغان يول بىلەن يۇقىرىغا ئۆرلىدىم. يولنىڭ ئەتراپلىرىغا دەل - دەرەخلەر تىكىلگەن. مەن رەسەتخانا جايلاشقان دۆڭلۇككە چىقىپ ئەتراپقا نەزەر تاشلىدىم. بۇ يەردىن قەدىمكى ئەپراسىياپ شەھىرىنىڭ خارابىلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

تارىخىي ھۆججەتلەرگە ئاساسلانغاندا، ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسىغا مىلادى 1429 - يىلى ئاساس سېلىنغان؛ ئۇ ئۈچ قەۋەتلىك بىنا بولغان، سىرتى گۈللۈك كاھىشلار بىلەن بېزەتىلگەن. رەسەتخانا ئىچىگە ئورنىتىلغان بەك چوڭ ئەسۋاب يارىدەمىدە قۇياش، ئاي، سەييارە ۋە يۇلتۇزلار ئەستايىدىللىق بىلەن ئۆگىنىلگەن. ئىچكى تامىلاردا ئاسمان تەسۋىرى، يۇلتۇزلار خەرىتىسى، تاغ، دېڭىز، مەملىكەتلەر بەلگىلەنگەن يەر شارىنىڭ تەسۋىرى ئىشلەنگەن. بۇ يەردە سەييارىلار، ئاي ھەرىكىتى تەكشۈرۈلگەن. شەرق پەنىدە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان «زەيج كۆراگانى» ئەسىرى مانا مۇشۇ يەردە بارلىققا كەلگەن.

تارىخىي مەنبەلەردە يەنە مۇنداق دېيىلىدۇ: ئۇلۇغبەگ سانسىز مۇھەندىس (ئىنژېنېر-يە ئالىمى)، ئەخلەرشۇناس (ئاسترولوگىيە ئىلمىنىڭ ئالىمى) ۋە كىتاب يازغۇچىلارنى يىغىپ ئۇلارنى ئاسماندا كېزىپ يۈرگەن سەييارىلارنىڭ شەكلى، قىياپىتى، ھەرىكەتلىرى، چوڭ ۋە كىچىكلىكى، ياخشىلىق ئالامەتلىرى، يامان سائەتلىرى قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە ئوبدان مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ ۋە ئىنىچىكىلەپ تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، مەسىلىلەرنى يېشىپ چىقىشقا دەۋەت قىلىپ رەسەت (ئوبسېرۋاتورىيە) ياغلاتقۇزدى. بۇ رەسەتكە «زىجىجۇ كۆراگانى» (كۆراگانى كالېندارخانەسى) دەپ ئات قويدى. بۇ جايدا ئىشلەيدىغان ئالىملارغا ھەددىھىسابسىز ئىنئام ۋە مۇكاپات تەقدىم قىلدى...

ھازىر بۇ رەسەتخانىنىڭ پەقەت ئاستىنقى قىسمى ساقلىنىپ قالغان. ئۇ، ياي شەكلىنى ئەسلىتىدۇ: ئىشىكتىن كىرگەندىن كېيىن بىر ھېتر كەڭلىكتىكى ۋە شۇنچىلىك چوڭقۇرلۇقتىكى بىر ئېرىقچە ھەمدە ئۇنىڭ ئىككىنچى چېتىدىكى پەلەمپەيلەر بىر نەچچە ئون ھېترچە يانتۇ شەكىلدە تۆۋەنگە قاراپ سوزۇلىدۇ ھەم شۇ شەكىلدە قەدىمىمۇ- قەدەم يۇقىرى ئۆرلەپ قارشى تەرەپتىكى ئىككىنچى ئىشىككە ئۇلىنىدۇ. مەن بۇ يەردىكى پەلەمپەيلەرگە قاردىم، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى قايتا يېڭىلانمىغان. تونۇشتۇرغۇچىنىڭ ئېيتىشىچە، رەسەتخانىنىڭ بۇ يەر ئاستى قىسمى ئۇزاقىچە توپا ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغان. مەن ئۇنىڭ تامىلىرىغا قاردىم، دۆڭلۈكتىن چېپىلىپ ھاسىل قىلىنغان بۇ تەبىئىي تامىلارنىڭ قىسمەن جايلىرىغا بېرىلگەن سۇۋاقلار كۆزگە چېلىقىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆپ قىسمى يەنىلا يەر قاتلىمىنىڭ ئەينى ئۆزى ئىدى.

ئۇلۇغبەگ ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى مانا مۇشۇ يەردە ــ بۇنىدىن 500 يىللار ئىلگىرى ئەسلىنىيەتنىڭ مەڭگۈ ئۆلمەس كەشپىياتىنى يارىتقان. ئۇلۇغبەگ ئەسىرلەپ چىققان يۇلتۇزلار ھەرىكىتى جەدۋىلى تا بۈگۈنكى كۈنگىچە قىممىتىنى يوقاتماي دۇنيا ئەتىرابىدىكى قىلغان بىرىنچى توغرا جەدۋەل بولۇپ كەلمەكتە. مەن رەسەتخانا يېنىدىكى ئۇلۇغبەگ مۇزېيىغا قويۇلغان ماتېرىياللارنى كۆرگىنىمدە بۇ ئۇلۇغ ئالىمنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە ئاپىرىن ئوقۇدۇم.

20 ـ ئەسىرنىڭ ئاستىرونومىيە ئىلمى باش قاتۇرۇۋاتقان نۇرغۇن مۇرەككەپ مەسىلىلەرنىڭ يېپ ئۇچىنى بۇندىن نەچچە ئەسىر مۇقەددەم تېپىپ چىققان بۇ دانا زاتنىڭ ئىجادى ھەقىقەتەن كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرىدۇ. تېخىمۇ چوڭقۇر ئويغا سالىدىغىنى شۇكى، ئۇلۇغبەگ ئەينى زامانىدا مۇشۇ دۆلەتنىڭ پادىشاھى ئىدى. ئۇ، ئەمرتېمۇرنىڭ تۆتىنچى ئوغلى شاھروھ ئىنىڭ بالىسى ئىدى. ئاتىسى تېمۇرىلەر دۆلىتىنىڭ كېڭ زېمىنىغا ھۆكۈمدار ۋاقتىدا، ئۇلۇغبەگ سەمەرقەنتنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئاتىسى ئۆلگەندىن كېيىن پۈتكۈل تېمۇرىلەر دۆلىتىنىڭ پادىشاھى بولدى. ئۇ ئەنە شۇنداق چوڭ مەملىكەتنى كۆپ يىل تىنچ ـ ئاسايىش لىغا ياخشى باشقۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىلىم ـ پەن، ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كەڭ ئىمكان يارىتىپ بەردى. شەخسەن ئۆزى جاپالىق ئىلمىي ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىپ، پۈتۈن دۇنيانى ھەيرەتكە سالغان بۈيۈك كەشپىياتى بىلەن ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە ئۆلمەس تۆھپە قوشتى. مەن: «دۇنيادا مۇنداقمۇ پادىشاھلار ئۆتكەن ئىكەن ـ دەپ!» دەپ ھەم ھەيرانلىق ھەم قايىللىق ئىلكىدە چوڭقۇر ئويغا چۆمدۇم. مەشھۇر ئۇيغۇر تارىخچىسى موللا مۇسا سايرامى ئۆزىنىڭ «تارىخى ھەمىدى» دېگەن كىتابىدا ئۇلۇغبەگ ھەققىدە مۇنداق تەئىسىر بەرگەن: «پادىشاھلار ئىچىدە ممرزا ئۇلۇغبەگدەك موللا، پازىل ۋە ئولىما ئادەم ئۆتمىگەنىدى.»

ئەپسۇسكى، ھەممە ياخشى ئادەملەرنىڭ تەقدىرى كۆپ ھالىلاردا ئېچىنىشلىق خۇلاسىلىنىشتىن مۇستەسنا بولغان ئىمەس: ئۇلۇغبەگ دۆلەت ئىشى بىلەن ئىمراق تەرەپكە يۈرۈش قىلىپ، ئۆز ئورنىغا ئوغلى ئابدۇللەتىپ ممرزىنى قويۇپ كەتكەن. ئۇ يەردىكى ئۇرۇش ئىككى يىلدا ئاخىرلاشقان. بۇ مەزگىل ئىچىدە ئابدۇللەتىپ ممرزا دۆلەتنى قولىغا كىرگۈزۈۋېلىش قەستىدە يوشۇرۇن كۈچ توپلىغان، ئاتىسىدىن تەختنى تارتىۋېلىپ، ئۆزى مۇستەقىل پادىشاھ بولۇشقا ئۇرۇنغان. مانا شۇ نىيەتتە لەشكەر توپلاپ ئاتىسىنىڭ ئالدىنى توسۇپ ئۇرۇش قىلغان. نەتىجىدە، ئاتىسى ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ ئۇنى زىندانغا تاشلىغان. ئاندىن كۆپ ئۆتمەي ئابدۇللەتىپ باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئۆز ئاتىسى ممرزا ئۇلۇغبەگنى ئۆلتۈرگەن. «ئەلقىساسۇل ممنەلھەق» دېيىلگىنىدەك، ئاتىسىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ قىساسىغا قالغان ئابدۇللەتىپ ممرزىمۇ ئاندىن ئالتە ئاي ئۆتمەي، ئۆز ئادەملىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن...

مەن ئۇلۇغبەگ مۇزېيىدىن چىقىۋېتىپ، نېمە ئۈچۈن ھازىرقى زامان ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ ئۇلۇغبەگ ھەققىدە شۇنچە كۆپ ئەسەرلەرنى يازغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى تولۇق بولمىسىمۇ ئاز ـ تولا چۈشەنگەندەك بولدۇم. چۈنكى، ئۇلۇغبەگنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادى مۇرەككەپ دۇنيانىڭ مۇرەككەپ زىددىيەتلىرى ئىچىدە ئۆتكەن. ئۇ ئۆز دەۋرى ئۈچۈنلا ئەمەس، بۈگۈنكى كۈن ئۈچۈنمۇ يەنىلا رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە. ھازىر دۇنيانىڭ مۇتلەق كۆپ جايلىرىدا شاھلىق تۈزۈمى بىكار قىلىنغان، يېڭى سىياسىي ـ ئىجتىمائىي تۈزۈملەر بارلىققا كەلگەن، ئىنسانىيەت ئېلىپبىكتىرون دەۋرىدە پەللىمۇ ـ پەللە يۇقىرى ئۆرلەۋاتقان ۋە ئۆزىنى ماددىي، مەنىۋى جەھەتتىن بېيىتىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلۇغبەگ سەرگۈزەشتىسىگە شەكىل جەھەتتە ئوخشىمىغىنى

بىلەن ماھىيەت جەھەتتە ئوخشىشىپ كېتىدىغان سەرگۈزەشتىلىرنى ھېلىمۇ ئۆز بېشىدىن كەچۈرمەكتە. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا، ئۇلۇغبەگ بىز ئۈچۈنمۇ ئەستايىدىل تەتقىق قىلىشقائەرزىيدىغان بىر تېما.

مەن ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسىدىن چىقىپ، «گۈرئەمىر (ئەمىر تېمۇر) مەقبەرىسى»گە قاراپ يول ئالدىم.

تارىخنامىلاردا يېزىلىشىچە، ئەمىر تېمۇر كۈراگانىنىڭ نەسلى چىڭگىزخانىنىڭ ئەجدادلىرى بىلەن بىر. ئەمىر تېمۇر كۈراگانىنىڭ ئاتا-جەمەت سەككىزىنچى بوۋىسى بىلەن چىڭگىزخانىنىڭ تۆتىنچى بوۋىسى بىر تۇغقان. ئۆز دەۋرىنىڭ قانۇنى بويىچە خانلىق چىڭگىزخانىنىڭ ئەجدادىغا، ۋەزىرلىك ئەمىر تېمۇرنىڭ ئەجدادىغا تەيىن تاپقانلىقى ئۈچۈن ئەمىر تېمۇر كۈراگانى گەرچە ھەر قانچە ئۇلۇغ پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن، ئۇ يەنىلا خانغا ۋەزىرلىك ياكى خىزمەتكارلىق دەرىجىسىدە تۇرۇشى كېرەك ئىدى. ھەتتا بىر قانچە ئەۋلادقىچە شۇ تەرىقىدە ئۆتەتتى، ئۆزلىرىگە خان ياكى پادىشاھ دېگەن نامنى قويالمايتتى. شۇڭا ئەمىر تېمۇرمۇ ئۆزىگە خان ياكى خاقان نامىنى قويالمىغان.

ئەمىر تېمۇر تارىخ ھىجرى 771- يىلى (مىلادى 1369 — 1370 - يىلى) تەختكە چىقىقان. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىدىن 18 كىشىسى جەمئىي 160 يىلچە ئەمىر تېمۇر ئىگىلىگەن مەملىكەتلەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان. ئەمىر تېمۇر 71 يېشىدا تارىخ ھىجرى 870 - يىلى (مىلادى 1404 — 1405 — يىللاردا) ۋاپات بولغان ۋە سەمەرقەنتكە دەپنە قىلىنغان.

تارىخنامىلاردا ئەمىر تېمۇرگە بېرىلگەن باھالار بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. ئۇلارنىڭ بىر خىلىدا مۇنداق دېيىلىدۇ: موڭغۇل خانلىرى ئىچىدە ئەمىر تېمۇر كۈراگانىدەك مۇسۇلمان دىندار، ئۇلۇغ ۋە كاتتا پادىشاھ ئۆتمىگەن، ئۇ ناھايىتى شىجائەتلىك، ھېكمەتلىك، قەھرى كۈچلۈك، تېز ئاچچىقلىنىدىغان بىر پادىشاھ ئىدى. شۇنداقلا ئۇ يەنە جەسۇرلۇق بىلەن كەشپىياتچىلىقنى بىرلەشتۈرگەن پادىشاھ ئىدى. ئۇنىڭ دەۋرىدە خوجا ھاپىز شىرازىدەك نۇرغۇنلىغان ئالىم - ئۇلىمالار يېتىشىپ چىققان...

ئەنە شۇ تارىخنامىلارنىڭ يەنە بىر خىلىدا بولۇپمۇ ئەرەب تارىخنامىلىرىدا مۇنداق دېيىلىدۇ: ئەمىر ئېمۇرنىڭ ھەممە جەھەتتە - جەدەللىرى ئىسلام دىياری بىلەن بولۇپ، ئۇ ئاساسەن بۇ رايونلاردىكى ئالىم - ئۇلىمالارنى قىرغىن قىلغان. بۇ ھال ئۇنىڭ زالىملار ئىچىدىكى ئەڭ يامان زالىم، پاسىقلار ئىچىدىكى ئەڭ يامان پاسىقلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەمىر تېمۇر شامنى بويسۇندۇرۇپ، دەمەشقنى مۇھاسىرە قىلىپ، قىرغىنچىلىق باشلىغان چاغدا: «لەشكەرلەرنىڭ ھەر بىرسى ئىككى مۇسۇلمانىنىڭ بېشىنى كېسىپ كېلىپ، ھېنىڭ كۆز ئالدىمدىن ئۆتۈكلىرىنى» دەپ يارلىق چۈشۈرگەن ۋە بۇ جايىنى ناھايىتى ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران قىلغان، بۇ يەردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىدىن 124 «كاللا مۇنارە» ياسىتىلغان، ھەر بىر «كاللا مۇنارە» 9000 ئادەمنىڭ بېشىدىن ھاسىل بولغان...

ئەمىر تېمۇر كۈراگانى ھەققىدىكى يۇقىرىقى ئىككى خىل باھا تارىختىن بۇيان بىللە داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

مەن ئەنە شۇ مۇرەككەپ زىددىيەتلىك پادىشاھنىڭ مەقبەرىسى ئالدىدا ھاشىمىدىن چۈشتۈم. بۇ مەقبەرە رېگىستانىنىڭ جەنۇب تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، سىرتقى شەكلى

سەككەز پۇرچەكلىك، ئەچكى كۆرۈنۈشى تۆت بۇرچەكلىك ئىدى. مەقبەرنىڭ تورۇسلىرى زەڭگەر، ھاۋارەڭ ۋە ئاق سىرلىق كاھىشلار، تۇراڭ شەكلىدىكى نەقىشلەر بىلەن بېزەتكەنىدى. مەقبەرنىڭ گۇمبەزلىك شەرقىي پەشتاق ئارقىلىق كىرىدىم. ئۇنىڭ ئەچكى ھالىتىنى پىلانلاشقان ۋە بىكەمۇ چىرايلىق زىننەتلەنگەن. تاملار كۆكۈش يالتىراق تاشلاردىن ئىشلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ چاكلىرى قارا كۆك تاشلار بىلەن بېزەتىلگەن، ئۇنىڭ ئوستىگە ئىشلەنگەن رەڭمۇ-رەڭ لەۋھەلەر خۇددى زەر ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان گىلەمگە ئوخشايدۇ. مەقبەرە ئەچكە رەڭدار ئەينەكلىك ۋە پەنجىرىلىك تۆت دېرىزىدىن بورۇ قىلۇق چۈشۈپ تۇرىدۇ. مەقبەرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورنىتىلغان قەبرە تاشلىرىدا تەمۇرلىگەن بەغدىلانغان يېزىقلار بار. ئەمىر تەمۇر قەبرى ئوستىگە قويۇلغان توق پىشمل رەڭلىك تاش كىشىنىڭ دەققىتىنى ئالاھىدە تارتىدۇ. ئەمىر تەمۇر، ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى ۋە ئىككى نەۋرىسىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ قەبرىلىرى مەرمەر پەنجىرە بىلەن ئورالغان. مەقبەرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى پەلەمپەيدىن ئاستىنقى قەۋەتتىكى لەھىگە چۈشىدۇ. ئۇ، ئون ئىككى قىرلىق گۇمبەز شەكلىدە قايتا ئىشلەنگەن، ئىچكى بېزەكلىرى ناھايىتى سادداً. ئەمىر تەمۇر مەقبەرىسى ھەجىمىنىڭ ئىنچىكىلىقى، شەكلىنىڭ سادىلىقى، تاشقى ۋە ئىچكى بېزەكلىرىنىڭ بايلىقى جەھەتتە دۇنياداڭلىق مەشھۇر مىنىماكارلىق (ئارخىتېكتورلۇق) ئابىدىلىرى ئارىسىدا ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.

مەن «گۈر ئەمىر» دەپ ئاتالمىدىغان ئەمىر تەمۇر كۈراگانىنىڭ بۇ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلىۋاتقىنىمدا، ئىختىيارسىز كۆڭلۈمدىن مۇنۇ ئويلار كەچتى: تارىختا چىڭگىزخان، ھىلاكۇ-دىن كېيىن ئەڭ قۇدرەتلىك پادىشاھ دەپ نام ئالغان مۇشۇ ئەمىر تەمۇر ئۆز دەۋرىدە مەشھۇر بولغىنى بىلەن ئىنتايىن كەڭ زېمىنغا ئىگە بولغان ئۈچۈن ئىلگىرىكى ئالەمدە يەكەكە - يېگانە سەلتەنەتلىك تەخت ئىگىسى دەپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قانلىق قىلىچىغا سەھىسىاپ ئادەم بالىسىنىڭ تېنىدىن جۇدا قىلىنغان، ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرى سانىسىز ئاجىز بەندىلەرنى چەيلەپ ئۆتكەنىدى. ئەمىر تەمۇر بەلكى ھايات ۋاقتىدا، مەن بۇ چەكسىز ئالەمنىڭ مانا مۇشۇنداق ئەبەدىي ھۆكۈمرانى بولۇپ ئۆتۈپ كېتىمەن، دەپ ئويلىغان بولغىيدى! ئەپسۇسكى، ھازىر ئۇ ئۇزۇنلۇقى تۆت - بەش قەدەم، ئېنى ئىككى قەدەم كەلمەيدىغان قارا يەردىن باشقا ھېچنېمىگە ئىگە بولغىنى يوق. ھەممىدىن يامىنى شۇكى، ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن ھازىرغا قەدەر بولغان نەچچە ئەسىر جەريانىدا، ئۇنىڭ ھايات ۋاقتىدا ئىنسانىيەت ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن قانلىق قىرغىنى كىشىلەرنى تەرىپىدىن ئۇزلۇكسىز تېپىلىنىپ تۇرغان (ئارخىتېكتورلۇق) ئابىدىلىرى ئارىسىدا ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.

مەن «گۈر ئەمىر» دەپ ئاتالمىدىغان ئەمىر تەمۇر كۈراگانىنىڭ بۇ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلىۋېتىپ، ئىختىيارسىز كۆڭلۈمدىن مۇنۇ ئويلار كەچتى: تارىختا چىڭگىزخان، ھىلاكۇ-دىن كېيىن ئەڭ قۇدرەتلىك پادىشاھ دەپ نام ئالغان مۇشۇ ئەمىر تەمۇر ئۆز دەۋرىدە مەشھۇر بولغىنى بىلەن ئىنتايىن كەڭ زېمىنغا ئىگە بولغان ئۈچۈن ئىلگىرىكى ئالەمدە يەكەكە - يېگانە سەلتەنەتلىك تەخت ئىگىسى دەپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قانلىق قىلىچىغا سەھىسىاپ ئادەم بالىسىنىڭ تېنىدىن جۇدا قىلىنغان، ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرى سانىسىز ئاجىز بەندىلەرنى چەيلەپ ئۆتكەنىدى. ئەمىر تەمۇر بەلكى ھايات ۋاقتىدا، مەن بۇ چەكسىز ئالەمنىڭ مانا مۇشۇنداق ئەبەدىي ھۆكۈمرانى بولۇپ ئۆتۈپ كېتىمەن، دەپ ئويلىغان بولغىيدى! ئەپسۇسكى، ھازىر ئۇ ئۇزۇنلۇقى تۆت - بەش قەدەم، ئېنى ئىككى قەدەم كەلمەيدىغان قارا يەردىن باشقا ھېچنېمىگە ئىگە بولغىنى يوق. ھەممىدىن يامىنى شۇكى، ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن ھازىرغا قەدەر بولغان نەچچە ئەسىر جەريانىدا، ئۇنىڭ ھايات ۋاقتىدا ئىنسانىيەت ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن قانلىق قىرغىنى كىشىلەرنى تەرىپىدىن ئۇزلۇكسىز تېپىلىنىپ تۇرغان 600 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەن بىزنىڭ ئىمزادىمۇ يەر شارى ئەينى شۇ ۋاقىتقا ئوخشىغانلارنىڭ «ئىنسانىيەت تەقدىرى بىلەن خالىغانچە ئويناشچۇ»، ئولارنىڭ خالىغانچە ئاياغ - ئاستى قىلىپ، خالىغانچە بالايى - ئاپەت دېگىزىغا ئىتتىرىدىغان جىنايىي قىلمىشلىرىدىن تېخى تامامەن خالىي بولۇپ كەتكىنى يوق. مانا مۇشۇ چەھەتتىن پىكىر يۈرگۈزگەندە ئەمىر تەمۇر كۈراگانى ھەققىدە ئەتراپلىق مۇلاھىزە قىلىش ۋە ئۇغرا يەكۈن چىقىرىش بۈگۈنكى كۈنىمىزنىڭ جىددىي تەلەپى!

مەن «گۈر ئەمىر مەقبەرىسى» دىن چىقىپ بى بى خانىم مەسچىتى» دەپمۇ ئاتايدىكەن.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بىبىيى خانىم ئەمىر تەمۇر كۈراگانىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئايالى ئىكەن. ئالمىي يەزىلەتلىك، بىلىملىك، ھۈرمەت - ئېتىبارغا سازاۋەر بۇ ئايال

گەرچە ئۆزى ئۇغىمغان بولسىمۇ، ئەمرتېمۇرنىڭ ھەممە بالىلىرىنى تەربىيىلەپ - ئۆستۈرگەنىكەن. مەلۇم بىر يىلى ئەمىر تېمۇر يىراقتا ھەربىي يۈرۈشكە ماڭغانىدا، بىبى خانىم ئولتۇرغاندا:

- بەلكى سىزنى بۇ يۈرۈشتىن تىنچ - ئامان قايتىپ كېلەرسىز، بەلكى باشقىچە بىرەر ئەھۋال ئۇغۇلۇپ قالار، مېنىڭ سىزگە بىر ئېيتمىغاسىم بار ئىدى،- دەپتۇ ئەمرتېمۇر:

- نېمە ئېيتماسلىكىڭىز بار؟ ئېيتىڭ، بىجا كەلتۈرىمەن،- دەپتۇ.

- ئېيتماسىم شۇكى، - دەپتۇ بىبى خانىم، - بىز ئىككىمىزدىن بىرەر پەرزەنتىمۇ قالمىدى. بىزنىڭ مۇھەببىتىمىزنىڭ خاتىرىسى سۈپىتىدە مۇشۇ پايتەختكە بىر مەسچىت سالدۇرۇپ قويسام دېگۈبدىم.

ئەمىر تېمۇر بىبى خانىمنى بەك ياخشى كۆرگەچكە، ئۇنىڭ بۇ تەلىپىنى ماقۇللاپتۇ.

ئەمىر تېمۇر ھەربىي يۈرۈشكە كەتكەندىن كېيىن بىبى خانىم ئۆزى ئىمكان قەلغان مەسچىتنىڭ قۇرۇلۇشىنى دەپتۇ ۋە ئەڭ ئۇستا مىئمار تېپىشنى قول ئاستىدىكىلەرگە تاپىلاپتۇ. شۇ چاغلىرى مىئمارلار ئىچىدە ئۆزبېكنىڭ كارامەت ماھارىتى بىلەن شۆھرەت قازانغان ياش بىر يىگىت بار ئىكەن. ئەنە شۇنى بىبى خانىمنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ. بى بى خانىم ئۇنىمىغان:

- سىز قۇرىدىغان بۇ ئىمارەتلەر ھازىرغا قەدەر قۇرۇلغان ئىمارەتلەرنىڭ ئەڭ سەرخىلى بولسۇن، - دەپ تاپشۇرۇق بېرىپتۇ.

مىئمار يىگىت پۈتۈن كۈچ - تالانىتىنى جارى قىلىپ، بۇ بىر يۇرۇش قۇرۇلۇشنى ياساپ چىقىپتۇ. بۇلار پۈتكەندىن كېيىن بىبى خانىمنى كۆرۈشكە تەكلىپ قىپتۇ، بى بى خانىم قۇرۇلۇشنى كۆرۈپ ئىنتايىن مەمنۇن بوپتۇ ۋە ياش مىئمارغا:

- نېمە تەلىپىڭىز بولسا ئېيتىڭ، ئورۇندايمەن،- دەپتۇ.

بۇ يىگىت ئۇزاقتىن بېرى بىبى خانىمغا غايىبانە ئاشىق بولۇپ، ئۇنىڭ ئىشقى يىراقىدا يۈرگەنىكەن. ئۇنىڭ بۇ قۇرۇلۇشقا شۇنچە زور ئەقىل - پاراسىتى، كۈچ - غەيرىتى سەرپ قىلغىنىمۇ ئەنە شۇ مۇھەببەتنىڭ سېھرىلىك كۈچىدىن بولغانىكەن.

يىگىت بىر پەس ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن:

- مېنىڭ باشقا تەلىپىم يوق، ئەگەر كۆڭلۈمنى چۈشەنسىڭىز، مەن ئاشىقى بىقارار ئىدىم. ئايدەك رۇخسارىڭىزغا بىرنى سۆيۈۋېلىپ ئۆلسەم ئارمىنىم يوق ئىدى،- دەپتۇ.

بەزى رىۋايەتلەردە، بىبى خانىم بۇ تەلەپنى رەت قىلىشقان دېيىلىدۇ. يەنە بەزى رىۋايەتلەردە بىبى خانىم بۇ يىگىتنىڭ ئۆزىگە شۇ قەدەر ئاشىقلىقىنى، ئەنە شۇ سۆيگۈ تۇيغۇلىرىدىن بارلىقىنى مۇشۇ ئىمارەتلەرنى قۇرۇشقا بېغىشلىغانلىقىنى بىلىپ، قاتتىق تەسىرلەنگەن ۋە يىگىتنىڭ تەلىپىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن يۈزبىدىكى بەردىنى قىينا كۆتۈرۈپ سوغۇل مەككە زىنى ئېچىپ بەرگەن، يىگىت قانىمىچە سۆيگەن، كېيىن ئەمىر تېمۇر ھەربىي يۈرۈشتىن قايتىپ كەلگەندە بىبى خانىمنىڭ يۈزبىدىكى بىلىنمەس بىر داغنى كۆرگەن. ئەمىر تېمۇر بۇنى سوراپقاندا، بىبى خانىم ھەممە كەچمىشنى سۆزلەپ بېرىشكە مەجبۇر بولغان، دەل غەزەپكە كەلگەن شاھ بى بى خانىمنى ھېلىقى يىگىت بىلەن قەتىل قىلغان، دېيىلىدۇ.

بۇ رىۋايەتلەرنى راستمۇ، يالغانمۇ، بىر نەرسە دېمىش قىيىن، چۈنكى رىۋايەتلەردە ھەر خىل توقۇلۇۋېرىدۇ. بەزى بىبى خانىم بۇ يىگىتنىڭ ئۆزىگە شۇ قەدەر ئاشىقلىقىنى، ئەنە شۇ سۆيگۈ تۇيغۇلىرىدىن بارلىقىنى مۇشۇ ئىمارەتلەرنى قۇرۇشقا بېغىشلىغانلىقىنى بىلىپ، قاتتىق تەسىرلەنگەن ۋە يىگىتنىڭ تەلىپىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن يۈزبىدىكى بەردىنى قىينا كۆتۈرۈپ سوغۇل مەككە زىنى ئېچىپ بەرگەن، يىگىت قانىمىچە سۆيگەن، كېيىن ئەمىر تېمۇر ھەربىي يۈرۈشتىن قايتىپ كەلگەندە بىبى خانىمنىڭ يۈزبىدىكى بىلىنمەس بىر داغنى كۆرگەن. ئەمىر تېمۇر بۇنى سوراپقاندا، بىبى خانىم ھەممە كەچمىشنى سۆزلەپ بېرىشكە مەجبۇر بولغان، دەل غەزەپكە كەلگەن شاھ بى بى خانىمنى ھېلىقى يىگىت بىلەن قەتىل قىلغان، دېيىلىدۇ.

بۇ رىۋايەتلەرنى راستمۇ، يالغانمۇ، بىر نەرسە دېمىش قىيىن، چۈنكى رىۋايەتلەردە ھەر خىل توقۇلۇۋېرىدۇ. بەزى بىبى خانىم بۇ يىگىتنىڭ ئۆزىگە شۇ قەدەر ئاشىقلىقىنى، ئەنە شۇ سۆيگۈ

كېيىنكىسىنىڭ راست بولۇشى ئېھتىمالدىن يىراق. لېكىن، بۇ يەردە بىر نەرسە ئاھانىتى ئېنىقكى، بۇ، مىئماركارلىق تۈركۈمىنى لايىھىلىگەن مىئمار ھەقىقەتەن ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ تالانتلىق ئۇستىسى ئىدى. بۇ مىئمارلىق تۈركۈمى كىشىنى تاڭ قالدۇرارلىق دەرىجىدە كۆركەم، ۋە گۈزەل ياسالغان. ئۇ، كۆلەمنىڭ چوڭلۇقى، تاملىرىنىڭ ئېگىز ۋە مۇستەھكەملىكى، بۇ يەردىكى مەسچىت، مەيدان، ئايۋان ۋە ھۇجرىلارنىڭ مۇۋاپىق يىلانلاشتۇرۇلۇشى ھەمدە ئۇلارنى بىناكارلىق سەنئىتىنىڭ ئەڭ ئېسىل شەكىللىرى بىلەن بېزەش - زىننەتلەشلىرى زىيارەت قىلغۇچىلاردا ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇرىدۇ.

مەن بىبى خانىم مىئمارلىق تۈركۈمىدىن چىقىپ «شاھزىندە»گە باردىم.

«شاھ زىندە» — كۆپلىگەن مەقبەرىلەردىن تەشكىل تاپقان قەبرىستانلىق بولۇپ، ئېگىز بىر دۆڭلۈككە جايلاشقان. مەن نۇرغۇنلىغان تاش پەلەمپەيلەردىن يۇقىرى كۆتۈرۈلدۇم. دۆڭلۈكنىڭ ئۇستىگە چىققاندا شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان ئۇزۇن يولغا بۇرۇلدۇم. بۇ يولغىمۇ پارچە - پارچە تاشلار بىر - بىرىگە كىرىشتۇرۇلۇپ ياتقۇزۇلغان. يول ئانچە كەڭ ئەمەس، كونىلارنىڭ تىلىدا ئېيتقاندا، بىر ھارۋا پاتقىدىك تار بولۇپ، ئۇنىڭ ئىككى يېقىدا بىر - بىرىگە يانداش قىلىپ قاتار مەقبەرىلەر ياسالغان. بۇ مەقبەرىلەر ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان. بۇلارنىڭ ھەممىسى ھەم ئېگىز، ھەم چوڭ ياسالغان؛ ئۇستى گۈمبەز شەكلىدە بولۇپ، ئېگىز - پەسلىكتە بىر - بىرىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدۇ، لېكىن ئېچكى شەكلى بولۇپمۇ نەقىشلىرى بىر - بىرىدىن ئۆزگىچە ئايرىلىپ تۇرىدۇ. نەقىشلەر ئېنىتايىن چىرايلىق، جەزبىدار ئىشلەنگەن بولۇپ، قۇياش نۇرىدا تۇمەن خىل چاقناپ تۇرىدۇ. بۇ نەقىشلەر ئالقان چىلىك تۆت بۇرجەك كاھىشلارغا ئىشلىنىپ، ئاندىن مەقبەرە تاملىرىغا چاپلانغان.

يولباشلىغۇچى قىز مۇنۇلارنى سۆزلەپ بەردى:

— مانا مۇشۇ ھەر بىر پارچە كاھىشقا ئېچىلغان بىر چېچەكنىڭ بەش - ئالتە ياپرىقى چۇشۇرۇلگەن، ھەر بىر ياپراقنىڭ رەڭگى ئۆزگىچە، مۇشۇ ھەر خىل ياپراقنى بىر خىل ئوتتا تاۋلىغان ئەمەس، ئەكسىچە، ھەر بىر ياپراقنى ئايرىم تېمپېراتۇرىدىكى ئوتتا تاۋلىغان.

مەن بىر پارچە كاھىشتىكى بىر تال چېچەككە سىنچىلاپ قارىدىم. بۇ چېچەكنىڭ بەش رەڭدىكى بەش ياپرىقى بار ئىدى. ئۇلار شۇنچە زىچ تۇراتتى. ئەگەر سەللا دىققەت قىلمىسا، بىر ياپراق ئىككىنچى ياپراقنى قوشۇلۇپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ ياپراقلار بەكمۇ كىچىك ئىدى. مۇشۇنداق بىر نازۇك گۈل نەقىشنى قاندىق قىلىپ ئوخشاشمىغان بەش خىل تېمپېراتۇرىدىكى ئوتتا تاۋلىغىلى بولمايدىغانلىقىغا كىشىنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى.

يولباشلىغۇچى قىز مۇندىق دېدى:

— تاكى بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر ئالىملار بۇ سىر ئۈستىدە ئىزدىنىپ كېلىۋاتىدۇ. لېكىن، تېخىچە بۇ سىرنى ئېچىپ چىقالمىغنى يوق.

بۇ مەقبەرىلەرنىڭ ئەڭ قەدىمكىسى 11- ئەسىردە ياسالغان قىسمى بىنىنىمي ئاساس مەقبەرىسى. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ ھېسابلىغاندا، «شاھزىندە» نىڭ بەرپا بولغىنىغا 1000 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەن بولىدۇ. 1000 يىل بۇرۇنقى كىشىلەر ئىختىرا قىلغان ئەنە شۇ كەشپىياتنىڭ سىرىنى تەرەققىي تاپقان 20 - ئەسىر ئالىملىرى تېخىچە ئېچىپ چىقالمايۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت مۇشۇ پاكىتنىڭ ئۆزىلا ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

11 - ئەسىر قاراخانىيلار دەۋرىگە تۇغرا كېلىدۇ. ئەنە شۇ دەۋردە ئىنسانىيەت

دۇنياسىنى تاڭ قالدۇرغان بۇيۈك ئالىملار، مۇتەپپەككۇرلەر، شائىرلار ئىجاد قىلغان، ياشىغان. مانا بۇلارنى «شاھ زىنىدە»گە باغلاپ بىكىر بۇرگۈزگەندە، تەبىئىي ھالدا مۇنداق يەكۈن چىقىدۇ: نەگەر ئىنسانىيەت كەشپىيات - ئىجادىنىڭ تۆلۈق شەرت - شارائىتلىرىغا ئىگە بولسا، ئۇ ھالدا ئۆزىدىن ئالدىنقىلار يارىتىقان يېڭىلىقلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇپلا قالماي، يەلكى ئۆزىدىن كېيىنكىلەر ئۈچۈنمۇ ئاجايىپ رور مادديي ۋە مەنىۋى بايلىق يارىتىپ بېرەلەيدۇ. ئىجاد - كەشپىيات ئۈچۈن ھەممىدىن مۇھىمى شەرت - شارائىت ئىكەنلىكىنى 1000 يىل ئالدىدىنقى ئەنە شۇ تارىخىمۇ ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ...

مەن كەچىنە سەمەرقەنت مېھمانخانىسىنىڭ يەتتىنچى قەۋىتىدىكى بالكوندىن ئۇ ئاجايىپ مۆجىزاتلارغا تولغان شەھەرگە ئۆزاقتىن - ئۇزاق كۆز يۈگۈرۈتتۈم. سانسىز يۇلتۇزلاردەك نۇر ياغدۇرۇپ چاقناپ تۇرغان ئېلېكتر چىراغلىرى دېگىزدىكى ئۇ شەھەر شۇنچە گۈزەل، شۇنچە يېقىملىق كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭدا تىنچ - ئاسايىشلىقى، شۇنداقلا ھاياتىي كۈچكە باي خوشخۇن يېگىي بىر دەۋر ئۆسۈپ يېتىلمەكتە ئىدى. مەن ئۇ شەھەرنىڭ ئەتىكى كۈنىنىڭ تېخىمۇ پارلاق تېخىمۇ مەنىلىك بولۇشىغا سەممىي تىلەكداشلىق بىلدۇردۇم.

ئۇ خارائى شەرىپ

1987- يىل، 26- دېكابىر.

قەدىمكى قوليازمىلاردا ئىسلام دۇنياسىنىڭ مۇقەددەس جايى قۇددۇسقا قىياس قىلىنىپ ئۇخارائى شەرىپ دەپ تەئىپىر بېرىلگەن ئۇ شەھەرنىڭ نامى ئەينى يىللاردا ئىسلام مەدەنىيىتى مەركەزلىرى قاھىرە، ئىستامبۇل ۋە قەشقەرلەر بىلەن بىر قاتاردا تىلغا ئېلىنغانلىقى تاسادىپىي ھال ئەمەس.

ئۇخارا زېمىنى مىلادىدىن ئاۋۋالقى 5- ئەسىردە پارس پادىشاھلىقىنىڭ ئىلكىدە بولغان. 329- يىلغا كەلگەندە ئۇ يەرگە سۇغدىنانلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان. كېيىن ئۇنى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن بېسىۋالغان. مىلادى 1- ئەسىردىن 4 - ئەسىرگىچە ئۇخارا ئۇتتۇرا ئاسىيا بويىچە ئەڭ چوڭ دۆلەت بولغان كۇشان پادىشاھلىقى ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى يۈرگۈزگەن. مىلادى 7 - ئەسىردە ئەرەبلەر تەرىپىدىن ئىستىلاھ قىلىنغان. بۇ چاغدا بۇخاراغا قەلەنە (سېپەل) سوقتۇرۇلغان، قەلئە ئىچى - شەھەرىستان دەپ ئاتالغان. 9 - ئەسىردە بەلخ - سامانىيلار دۆلىتى ۋۇجۇدقا كېلىپ، بۇتۇن ئوتتۇرا ئاسىيانى ئىگىلىۋېلىپ، ئۇخارانى ئۆزىگە پايتەخت قىلغان. مانا بۇ دەۋردە بۇخارا ئىقتىساد، سودا ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردە زور يۇكسىلىشلەرگە ئېرىشكەن. 10 - ئەسىردە بۇخارا ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە بىردىنبىر چوڭ شەھەرگە ئايلانغان. بۇ يەردىن پۈتۈن دۇنياغا مەشھۇر ئالىملار، شائىرلار، رەسسامىلار يېتىشىپ چىققان. شائىرلاردىن روداكىي، فىردەۋسى ۋە دەقىقىي؛ مۇتەپپەككۇر ئالىم ئەبۇ ئەلى ھۈسەيىن ئىبنىسىنا؛ تارىخچىلاردىن نارشاھىي ئەل بىلازورى، ئات - تاباري، ئىبىن مىسكەۋەي قاتارلىقلار مانا شۇ شەھەردە ياشىغان ھەم ئىجاد قىلغان.

مەن دۇنياغا مەشھۇر مانا بۇ تارىخىي شەھەر ھەققىدە يېزىلغان ئەسەرلەرنى ئىزدۇرۇپ كۆپتۇر ئوقۇغانلىقىم ئۈچۈن ئۇنى ئۆز كۆزۈمدە كۆرۈشنى ئۇزاقتىن بېرى ئارزۇ قىلىپ كەلگەنىدىم. بۈگۈن ئەنە شۇ ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئېشىپ، مەن ئۇنىڭ كۆپكۆك ئاسمىنىدا ئايلىنىۋاقتىمەن.

بۇخاراغا ھاۋادىن نەزەر سالغاندا، ئاجايىپ مەنزىرە ئامايەن بولىدۇ: شەھەرنىڭ بەزى

قىسىملىرىدا ئېغىر يىلانلانغان ئىمارەتلەر ۋە رەتلىك كوچىلار كۆزنى يۇشىدە، ئاشقىنا قىسىملىرىدا زامانىۋى ئېگىز بىنالار قەدىمكى پاكار ئۆيلەر بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەللىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئەنە شۇ كەلگۈسى زېمىنغا جايلاشقان شەھەردە ئىگىزلىكى 50 مېتىرچە كېلىدىغان ھەيۋەتلىك كەلان مۇنارىسى بۇخارانىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ.

مەن ئايرودرومدىن شەھەر رايونىغا كىرىپ، «بۇخارا مېھمانخانىسى»غا چۈشتۈم. بۇ مېھمانخانىمۇ «سەمەرقەنت مېھمانخانىسى» غا ئوخشاش سايياھەتچىلەرنى كۈتۈۋېلىش مەقسىدىدە سېلىنغانلىكەن. ئۇ، 13 قەۋەتلىك ئاپئاق بىنا بولۇپ، گرانت ۋە مەرمەر تاشلار بىلەن زىننەتلەنگەن، چىرايلىق نەقىشلەر بىلەن بېزەتىلگەن. مېھمانخانىغا يېقىن جايدا بۇخارا ئوبلاستلىق پارتكومنىڭ زامانىۋى بىناسى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بۇ شەھەرنىڭ يېڭى رايونى بولۇپ، تۈپتۈز تارتىلغان كەڭ ئاسفالت يوللار ۋە نۇ يوللارنىڭ چەتلىرىدىكى گۈلزارلار، دەل-دەرەخلەر كىشىگە ئازادىلىق، ئارامبەخشلىك بېغىشلايتتى.

بۇخارا — زەرەپشان دەرياسىنىڭ ئېتىكىگە جايلاشقان. بۇ شەھەر يەر مەيدانى چوڭلۇقى جەھەتتىن ئۆزبېكىستاندىكى ئەڭ يىرىك ئوبلاست مەركىزى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. 1960 = يىللار ھارپىسىدا يەنى نۇنداق 25 يىل مۇقەددەم چوڭ ئامۇ-بۇخارا قانىلى قۇرۇلۇشقا باشلىغان. قانال پۈتكەندىن كېيىن 100 مىڭلاپ گىگتار ھوسۇللۇق يەرلەر سۇ بىلەن تەمىنلەنگەن. يېڭى ئېچىلغان باغلار ۋە ئۈزۈملۈقلار بارلىققا كەلگەن. مانا شۇ چاغلاردا بۇ يەردە چوڭ تەبىئىي گاز كەنتى ئېچىلىپ، بۇخارا - ئورال ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا-مەركىزى گاز ئۇرۇبا يولى قۇرۇلۇشقا باشلىغان. ھازىر بۇ گاندىن ئېلىنمۇاتقان تەبىئىي گاز پۈتۈن مەملىكەتنىڭ يېقىلغۇ ئېنېرگىيىسىنىڭ ۋە خىمىيە ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشتا ئالاھىدە رول ئويناماقتا. بۇ گاز ئۆزبېكىستاندىكى ھەممە سانائەت تارماقلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىلمەكتە. جۈمھۇرىيەتنىڭ سانائەت كارخانىلىرى ۋە ئىسسىقلىق ئېلېكتر ئىستانسىلىرى تەبىئىي گازدا ئىشلىمەكتە. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئائىلىلەرنى گازلاشتۇرۇشقىمۇ كەڭ ئىمكان تۇغۇلغان. ھازىر ئۆزبېكىستان شەھەرلىرىدىكى ئائىلىلەرنىڭ 90 پىرسەنتى، يېزىلاردىكى ئائىلىلەرنىڭ 76 پىرسەنتى گازلاشتۇرۇلغان. بۇلارنى ئاساسەن مانا مۇشۇ قەدىمكى بۇخارا زېمىنى يەتكۈزۈپ بەرمەكتە. بۇخارادا يەنە ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ئەڭ زور پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى جايلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ 200 مىڭ ئىگىرىش ئۇرچىقى ۋە 7000 توقۇش ئىستانىكى بار. بۇيەردە يەنە مەملىكەتبويىچە ئەڭ چوڭ قاراكۇل پىشىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى ئۇرۇلغان. بۇ زاۋۇتتا بۇخارا ئوبلاستى بويىچە ھەر يىلى يېتىشتۇرۇلىدىغان 420 مىڭ قاراكۇل تېرىسىدىن تاشقىرى ئۆزبېكىستاندا تەييارلانغان 2 مىليون 400 مىڭ تېرىدىنمۇ خېلى كۆپ قىسمى قايتا ئىشلىنىدۇ. لايىھىسىز سىزىلغان شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا كۆرگەزمىدە بۇخارا قاراكۇللىرى ئەلا سۈپەتلى ئوچۇق ئەكتىسى قېتىم ئالتۇن مېدال بىلەن تەمىنلەنگەن، بۇخارا

شەھەرمىلىك مەدەنىيىتى ۋە ماتارىپ تەشكىلىرىمۇ زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن. ھازىر شەھەردىكى ئوتلاپ ئوقۇمىي تەلىم مەكتەبلىرىدە 80 مىڭدىن ئارتۇق بالا ئوقۇماقتا. ئالىي ۋە مەخسۇس بىلىم يۇرتلىرىدا 20 مىڭدىن ئارتۇق ستودېنت تەلىم ئالماقتا.

يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەن ياش يىگىت بۇ يەردىكى سايياھەتچىلەر ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ خادىمى ئىكەن. ئۇ ئەسلى بۇخارالىق بولۇپ، ئىنتايىن خۇشخۇي، چاقچاقچى، كەشىلەر بىلەن ئاسانلا چىقىشىپ كېتەلەيدىغان ھۆسنىخەتلىرى بىلەن مېنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. ھۇشۇنداق بىر يىگىتنىڭ يول باشلىغۇچى بولىۋالغانلىقىدىن مەنمۇنلۇق ھېس قىلدىم.

مەن «بۇخارا مېھمانخانىسى» دىن چىقىپ بىر نەچچە گوچىلارنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، چوڭ بىر باغچىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ماشىنىدىن چۈشتۈم. بۇ بۇخارالىقلارنىڭ يېڭى گۈزەللەشتۈرۈلگەن سايە - سالقىن باغچىسى بولۇپ، ھازىر بۇ يەردە سايياھەتچىلەردىن باشقا يەرلىك ئاھالە ئانچە كۆپ كۆزگە چېلىقمايتتى. مەن بۇ باغچىنىڭ تەخمىنەن يولنى بويلاپ خېلى يۇرگەندىن كېيىن ئالدىمدا چوڭ بىر مەقبەرە كۆرۈندى. بۇ - ساماندىلارنىڭ پادىشاھىسى ئىسمائىل ساماننىڭ مەقبەرىسى بولۇپ، 9 - 10-ئەسىرلەردە ياسالغان. شەرق مېئمارچىلىقىنىڭ دۇردانىلىرىدىن بىرسى ھېسابلانغان بۇ مەقبەرە گىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلاتتى، قەدىمكى زامانداكى ئۇستىلار بۇ مەقبەرىنى پىشىشىق خىشتا ياساپ چىققان. مەقبەرىنىڭ تاشلىرىدىمۇ، ئىچكىرىسىدىمۇ خىشلار ئىنتايىن ماھىرلىق بىلەن تىزىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن كارامەت گۈزەل نەقىشلەر ھاسىل قىلىنغان: مەقبەرە ئاسمانىدىكى قۇياشنىڭ ھەرىكىتىگە قاراپ ھەر خىل ئالمۇدا يەنى ئەتىگەندە بىر خىل شەكىلدە كۆرۈنسە، چۈش مەزگىلىدە يەنە بىر خىل شەكىلدە گۈزەللىدۇ، ئەخلەتلەرنىڭ 30 مېتىرچە، ئېچىلى 20 مېتىر ئەتىراپىدا كېلىدىغان بۇ مەقبەرە نىمىك تۆت تەرەپتىدە تۆت ئىشىكى بولۇپ، ئۈستى قۇببا شەكىلدە ياسالغان. مەن مەقبەرە تامىلىرىغا تىزىلغان خىشلارغا زەڭ قويۇپ قارىدىم: ئۇلار قارىماققا ئادەتتىكى خىشلاردىن ھېچقانداق پەرقلەنمەيتتى. مانا مۇشۇ ئاددىي خىشلاردىن تەبىئىي ھالدا ئاجايىپ خىلمۇ - خىل نەقىشلەرنى، قۇياش ھەرىكىتىگە ماسلىشىپ پەيدا بولىدىغان كارامەت گۈزەل ئۈشلەرنى ھاسىل قىلغان ئۇلۇغ دەۋرىدىنىڭ ئەنە شۇ ئۈستا مېئمارلىرىغا ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمىدىم.

مەن ئىسمائىل سامانىي مەقبەرىسىدىن چىقىپ چەشمە ئەيۋۇپ مازارىغا باردىم. بۇ، تۆت ئەتراپى ئېگىز تام بىلەن قورشالغان، ئانچە كەڭ دائىرىدە بولمىغان مازار ئىچىگە تۆت خىل شەكىلدە تۆت گۈمبەز سېلىنغان. يولباشلىغۇچىنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، بۇ مازار 12- ئەسىردە ياسالغانمىكەن. ئەينى زامانداكى بۇ يەردىن سۇيى ئىنتايىن سۇزۇك بىر بۇلاق قايناپ چىققانمىكەن. ئۇ، تەشنالارنىڭ دەردىگە داۋا بولغاندىن تاشقىرى، تۇرلۇك كېسەللەرگىمۇ شىپا بولغانمىكەن. ھەتتا پەرزەنت ئارزۇ قىلغان ئايالالارمۇ ئۇلىنىڭ سۇيىنى ئىچىشنى ئادەت قىلغانمىكەن، ئاقىۋەت، بۇ بۇلاق ئەل ئاغزىدا رىۋايەتكە ئايلىنىپ، ئۇنىڭغا ئاتاپ مانا مۇشۇ مازار بەنا قىلىنغانمىكەن. بۇ مازاردىكى بىر - بىرىگە ئۇلاپ سېلىنغان تۆت خىل شەكىلدىكى تەۋەن گۈمبەز قەدىمكى زامان مېئمارچىلىقىنى تەتقىق قىلىش، ئۆگىنىشتىكى مۇھىم ئەھمىيەتلىك ئورۇن-دا تۇرۇپ كەلمەكتە.

مەن «چەشمە ئەيۋۇپ مازارى» دىن چىقىپ «ئازاك» قەلئەسىگە كەلدىم، ئازىغىچىلىق كىلاسلىك

ئەسەپلاتلىشىچە، «ئارك» قەلئەسى مىلادىددىن ئىلگىرىكى بىرىنچى مىلك يىلدا بىنا بولغان. كېيىن بۇ يەردە بۇخارانىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزگۈچى ئورگانلىرى ئىش ئېلىپ بارغان، نۇرغۇنلىغان مەسچىتلەر ۋە باشقا قۇرۇلۇشلار بارلىققا كەلگەن. بۇخارانىڭ تارىخىنى ئۆگىنىشتە «ئارك» ئانسامبىلى (بىنالار تۈركۈمى) ئىنتايىن مۇھىم يادىكارلىق بولۇپ، ھازىر بۇ يەردە ئوبلاستلىق تارىخ مۇزېيى ئىش ئېلىپ بارماقتا.

مېنىڭ نۆۋەتتىكى زىيارىتىم «پايى كەلان» ئانسامبىلى بولدى. «پايى كەلان» ئانسامبىلى — «كەلان مۇنارى»، «كەلان مەسچىتى»، «ممر ئەرەب مەدرىسى» قاتارلىقلاردىن تەشكىل تاپقان. «كەلان مەسچىتى» — دائىرىسىنىڭ چوڭلۇقى، كۆركەم ۋە جەزىبىدارلىقى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدۇ. بۇ مەسچىت 12- ئەسىردە سېلىنغان. مەن مەسچىتنىڭ كۈنچىقىشقا قارىغان چوڭ دەرۋازىسىدىن كىرگىنىمدە، ئالدىمدا كەڭرى مەيدان ئېچىلدى. مەيدانىڭ تۆت تەرەپى ئايۋان بىلەن قورشالغان. بۇ ئايۋانلارنىڭ مېھراب شەكىللىك نۇرغۇنلىغان ئوچۇق ئىشىكلىرى مەيدانغا قارىتىلغان. مەيدانىنىڭ ئوتتۇرا تەرەپلىرىگە بىرىدىن دەرۋازا قويۇلغان. ئۇدۇلدا ئۇستى قۇببا شەكىللىك ئىگىز بىنا سېلىنغان، ئېھتىمال، بۇ مەسچىتنىڭ مېھرابى ئورنىدا ياسالغان بولسا كېرەك. ئۇنىڭ ئالدىغا شۇنداق شەكىللىك كىچىكرەك بىر قۇرۇلۇش سېلىنغان. مەيلى مەسچىتنىڭ چوڭ دەرۋازىسى ۋە يان دەرۋازىلىرى بولسۇن، مەيلى تۆت تەرەپتىكى ئايۋانلىرى بولسۇن، مەيلى ئۇدۇلدىكى مېھراب بىناسى بولسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى پىششىق خىشتا ياسىلىپ، رەڭدار، نەقىشلىك كاھىشلار بىلەن بېزەتىلگەن. ئۇلار كۈن نۇرىدا رەڭمۇ-رەڭ چاقنىپ، كىشىنى خۇددى خىيالىي جەننەتكە كىرىپ قالغاندەك بىر خىل تۇيغۇغا سالىدۇ. ئەنە شۇ مەسچىتنىڭ ئالدىدا «كەلان مۇنارى» بار. ئېگىزلىكى 46 مېتر كېلىدىغان بۇ مۇنارنىڭ ھەر بىر قىسمىغا بىر خىل نەقىش بېرىلگەن. بۇ نەقىشلەر بىر - بىرىدىن پەرقلىنىپ، شۇنداقلا بىر - بىرىگە ھۆسۈن قوشۇپ تۇرىدۇ. مۇنارنىڭ ئۈستى كۆپ رۇجەكلىك، پەشتاق شەكلىدە دۇگلەك ياسالغان.

«پايى كەلان» ئانسامبىلىدا يەنە «ممر ئەرەب مەدرىسى» بار. ئۇ 17 - ئەسىردە قۇرۇلغان. مەن مەدرىسنىڭ ئالدىغا كەلگىنىمدە دەرۋازىنىڭ سول تەرىپىگە ئورنىتىلغان بىر ۋەسكىغا كۆزۈم چۈشتى، ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ يېزىلغان:

بۇ يەردە تاجىك ۋە ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ

ئاساسچىسى يازغۇچى

سەدىرىددىن ئەينى ئوقۇغان

مەن بۇ ۋەسكىنى ئوقۇپ ئىختىيارسىز ھاياجانلاندىم. كۆز ئالدىمغا بۇ مەشھۇر يازغۇچىنىڭ تونۇش سىماسى كەلدى.

مەن دەرۋازىدىن مەدرىسە ئىچىگە كىردىم. بۇ مەدرىسە كۆپ جەھەتلەردىن مەن ھازىرغىچە كۆرگەن تارىخىي يادىكارلىقلاردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. مەدرىسنىڭ دائىرىسى ئانچە كەڭ ئەمەس ئىدى. تۆت بۇرجەكلىك كىچىك سەينا ۋە سەينانىڭ تۆت تەرىپىدا ئايلاندۇرۇپ ياسالغان ئىككى قەۋەتلىك ھوجرىلار بار ئىدى. ھوجرىلارنىڭ ئىشىك - رۇجەكلىرى ھويلىغا قارايتتى.

ھېنى مەدرىسنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ئابدۇرەھىم ئىسمىلىك ئوتتۇرا ياشلاردىكى بىر كىشى كۆتۈۋېلىپ، ئىشخانىسىغا باشلىدى. بۇ ئىشخانا ئەينى زامانىدىكى مەدرىسە ھۇجرىلىرىنىڭ بىرسى ئىدى. مەن كىچىك قوش قانات ياغاچ ئىشىكتىن ئېگىلىپ دېگۈدەك ھۇجرىغا

كەردىم. ھۇجرا - ئەچكەرى، تاشقەرى ئەككى ئېغىزلىق ئىدى. ھەر ئەككىلا ئۆينىڭ ئېلىچكتر چىراغلىرى يېنىغلىق تۇراتتى. ئەگەر چىراغلار يېغلىمىسا ئەترابنى يەرق ئېنىقمۇ قىيىن ئىدى. بۇلارغا يەغەن ھويلىغا قارىغىلغان رۇجەكلەردىن يورۇق چۈشەتتى. بۇلار ھۇجرا دېگەن ئىسىمغا لايىق بەكمۇ كىچىك ئۆيلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۈستى گۈمبەز شەكلىدە يېپىلغان بولسىمۇ، ئىچكىن خىشلاردىن چىرايلىق كۆرۈنۈشلەر چىقىرىلغانىدى. ھۇجرا ئاپپاق ئاقارتىلغان، ئۆتىنۈرغا ئۆزىراق ئۈستەل ۋە ئۆنىڭ ئەترابىغا ئورۇندۇقلار قويۇلغان، يەرگە پالاز سېلىنغانىدى. ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، بۇ مەدرىسە ئۆز ۋاقتىدا قانداق ياسالغان بولسا، شۇ بويىچە ساقلانغان، يەقەت ھۇجرىلارنىڭ ئىچى زامانىۋى جاھازىلانغانىدى.

مەن ئىختىيارسىز سەدىرىددىن ئەپەندىنىڭ مۇشۇ مەدرىسىدە ئۆتكۈزگەن كۈنلىرى ھەققىدىكى خاتىرىسىنى ئەسلىدىم: يەرگە تاشلانغان بىر پارچە ئۆچكە تېرىسى، ئەنە شۇ تېرە ئۈستىدە يۆگۈنۈپ ئولتۇرغان تالىب، ئۇنىڭ يېنىدا پىلدىرلاپ يېنىپ تۇرغان ئاجىز جىنچىراغ، ئالدىدا ئېچىلمىغان قۇرئان . . . تالىب ئەنە شۇ قۇرئاننى ئىخلاس بىلەن قىرائەت قىلىپ ئۇقماقتا، ئۇنىڭ سەللە يۆگىگەن بېشى قىرائەتكە تەڭكەشلىنىپ بىر خىل رېتىمدا ئۆيان - بۇيان چايقالماقتا . . .

ئەنە شۇ تالىبنىڭ - كېيىنكى چاغلاردا پۈتكۈل دۇنياغا تونۇلغان مەشھۇر يازغۇچى بولۇپ يېتىلىپچىقىشىنى ئەينى زامانىدا كىم پەرەز قىلغان؟! مانا مەن ھازىر ئەنە شۇ يازغۇچى سەدىرىددىن ئەينى ئۇيغۇغان مەدرىسە تۇرمىقىمەن. سەدىرىددىن ئەينى ئۇقۇغان «قۇل-لار»، «دا-ئۇندا» رومانلىرى، «ئاددىيا» پۈۋېستى، «بۇخارا» ناملىق ئەسلىمىسى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قى-لىنىپ، خەلقىمىز ئارىسىدا زور تەسىر قوزغىغان. سەدىرىددىن ئەينى ئۇقۇغان بۇ مەدرىسە ھازىر ئۇتتۇرا ئاسىيا ئىسلام دىنى مەكتىپى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاتمىشچە ئۇقۇغۇچى ئۇقۇيدىكەن. بۇ ئۇقۇغۇچىلار ئىچىدە ئۆزبېك، تاجىك، قازاق، قىرغىز، تاتار، ئەزەربەيجان، باشقىرت، تۈرك-گان قاتارلىق مىللەتلەر بار ئىكەن. بۇلار ئۇقۇشنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن بەزىلىرى ئۆز جايلى-رىغا قايتىپ، شۇ يەردىكى دىنىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن؛ بەزىلىرى تاشكەنتتىكى ئىسلام ئىنىستىتۇتىغا كىرىپ ئۇقۇشنى داۋاملاشتۇرىدىكەن.

ئىلمىي مۇدىر ئابدۇرەھىمنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، ئۇتتۇرا ئاسىيا ۋە قازاقىستان مۇ-سۇلمانلىرى جەمئىيىتىنىڭ قارىمىقىدا ئىككى دىنىي مەكتەپ—بىرسى، مانا مۇشۇ تېخنىكۇم‌دەر-لىك بۇخارا ئىسلام دىنى مەكتىپى؛ يەنە بىرسى، تاشكەنتتىكى ئىسلام دىنى ئىنىستىتۇتى بار ئىكەن. بۇلارنىڭ ۋەزىپىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى مۇسۇلمانلار ئارىسىدىن دىنىي زاتلارنى تە-ئىمام، مەردن، قارى ۋە باشقىلارنى، شۇنداقلا ئىسلام دىنى تەشكىلاتلىرى ئۈچۈن تۈرلۈك ئىلمىي خادىملارنى يېتىشتۈرۈپ بېرىش ئىكەن.

خۇشلىشىش ۋاقتىدا ئىلمىي مۇدىر ئابدۇرەھىم ئۇتتۇرا ئاسىيا ۋە قازاقىستان مۇسۇلمانلىرى جەمئىيىتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «شەرق مۇسۇلمانلىرى» ناملىق رەسىملىك ژۇرنالنىڭ ئۆزبېكچە، ئەرەبچە ۋە پارسچە سانلىرىنى تەقدىم قىلدى، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەرەب ھەرپىدە بېسىلغانىكەن.

مەن «پايى كەلان»دىن شەھەر «تاقى»ءغا باردىم. يولباشلىغۇچىنىڭ ئىزاھلىشىچە، «تاقى» دېگەن سۆز بازار مەنىسىنى بىلدۈرىدىكەن. 16 - ئەسىردە بۇخارادا سودا - سېتىقنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، «تاقى» (سودا - سېتىق بازىرى) بارلىققا كەلگەن. ئۇنىڭ قۇرۇلۇش

شەكىلى بۇخارادىكى قەدىم قۇرۇلۇشلار ئىچىدە ئالاھىدە يەر قىلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ يەردە ھەر بىر تاۋارنىڭ ئۆز ئالدىغا «تاقى»سى قۇرۇلغان. مەسىلەن، «تاقىي زەرگەرلەر»، «تاقىي ئىلھامچى قۇرۇشان»، «تاقىي سەررەفان» ۋە باشقىلار. بۇلار بىزنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ بازارلىرىدىكى «زەرگەرلىك بازىرى»، «تۇماق بازىرى»، «رەخت - ماتا بازىرى» دېگەللەرگە ئوخشايدۇ. بۇ «تاقى»لار ھەر خىل شەكىللەردە سېلىنغان، يەزىلىرى ئۇسىنى قۇببا شەكىلدە، يەزىلىرى ئىلىك چرامىدا شەكىلدە ۋە يەزىلىرى باشقا بىر شەكىلدە يېپىلغان. ئۇلارنى نۇرغۇنلىغان تاش تۈۋرۈكلەر كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. بۇ قۇرۇلۇشلار پۈختا، مۇستەھكەم ياسالغاچقا، ئاردىدىن نەچچە ئەسىر ئۆتكەن بولسىمۇ، يەنىلا ئۆز ئىسكەتىنى ساقلاپ قالغان. مەن ئەنە شۇ «تاقى»لارنىڭ بىر نەچچىسىنى ئايلىنىپ كۆردۈم. ھەر بىر «تاقى» كۆپلىگەن بىر ئىچكىرىلىمەك ۋە ئىككى ئېغىزلىق دۇكانلاردىن تەشكىل تاپقان، ئۇلارنىڭ يەزىلىرى ئاز - تولا رېمونت قىلىنىپ ھازىرمۇ سودا ماگىزىنى ئورنىدا پايدىلىنىۋېتىلمېتۇ. مەن ئەنە شۇ «تاقى»لارنى ئايلىنىپ چىقىپ، يول بويىغا سېلىنغان بىر قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ ئالدىغا كەلدىم. يولباشلىغۇچى ماڭا:

— بۇ، ئۆز ۋاقتىدا چىن ۋە ھىندىستان قاتارلىق يېراق ئەللەردىن كەلگەن سودىگەرلەر ئۈچۈن مەخسۇس قۇرۇلغان كارۋان سارايى، — دەپ تونۇشتۇردى.

ئۇنىڭ «چىن» دېگىنى «جۇڭگو» دېگىنى ئىدى.

ماڭا بۇخارا زېمىنىغا قەدەم قويۇشۇم بىلەن تەڭلا «چىن» دېگەن ئاتالغۇنى ئاڭلاشقا توغرا كەلدى.

— سىز چىندىن كەلدىڭىزمۇ؟ — دېدى ماڭا ئايرودرومدا ياش بىر يىگىت.

— ھەئە، چىندىن كەلدىم، — دېدىم مەن.

«چىن» دېگەن بۇ سۆز ماڭا ئۇزاق تارىخنى ئەسلەتكەندەك بولدى.

كېيىن، مەن باشقىلارنىڭ ئاغزىدىنمۇ ئەنە شۇ سۆزنى ئاڭلىدىم.

بۇ ھال ماڭا بۇخارا ئۆزىنىڭ قەدىمكى شەھەر قىيابىتىنى ئەينەن ساقلاپ-لا قالمايلا، بەلكى قەدىمكى سۆزلىرىنىمۇ ئەينەن ساقلاپ قالغاندەك تۇيغۇ بەردى. بۇنىڭدىنمۇ مۇھىمى، مەن «چىن» دېگەن سۆزدىن ئىككى مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ تارىخىي ئەنئەنىۋى دوستلۇقىنىڭ كىشىلەر قەلبىدە نەقەدەر چوڭقۇر يىلتىز تارتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولدۇم.

مەن «تاقى»دىن چىقىپ «لەبى ھاۋۇز»غا كەلدىم. «لەبى ھاۋۇز» بۇخارانىڭ ئوتتۇرا ئەسىرلىرىنىڭ سازاۋەر جايلىرىنىڭ بىرسى. قەدىمكى بۇخارادا نۇرغۇنلىغان سودا مەيدانلىرى بولغان. ئەنە شۇلارنىڭ بىرسى «لەبى ھاۋۇز». ئۇ 17 - ئەسىردە قۇرۇلغان. بۇ سودا مەيدانىنىڭ مەركىزىدە چوڭ بىر ھاۋۇز (كۆل) ئورنى بار. ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 42 مېتر، ئېنى 36 مېتر بولۇپ، چوڭقۇرلۇقى 5 مېتر كېلىدۇ. قەدىمكى بۇخارادا ھۇنداق كۆللەر كۆپ چېچىلغان. بۇ كۆللەر بىزنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كۆللەرگە ئوخشاش ئاساسلىنىپ سۇغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ چېچىلغان. كېيىنكىنى چاغلاردا بۇخارادىكى زامانىۋى شەھەرگە ئايلىنىپ، بۇ كۆللەر ئاساسەن تۇرمۇش ساقلىنىپ كەلمەكتە. ئۆز ۋاقتىدا ماڭا شۇ كۆللەرگە سۇ ئېلىپ كەلگەن «شاھرۇد قانىلى»نىڭ ئىزناسى ھېلىمۇ بار. كۆلنىڭ ئەتراپىدا 16 - ۋە 17 - ئەسىرلەردە قۇرۇلغان «نادىر ئىۋان بېگى خانىقاسى» ۋە «كوكالداش مەدرىسى» ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. «كوكالداش مەدرىسى» بۇخارادىكى چوڭ مەدرىسىلەرنىڭ بىرسى بولۇپ، 160 ھۇجرىدىن تەركىب تاپقان.

مانا مۇشۇ ۋاقىتتى ھاۋۇزغا مەيدانغا مەن شەرق خەلقلىرى ئارىسىدا ئەڭ قەدىمى ۋە چارلاشقا تەگ ئەلەك، مەردلىك ۋە ساداۋەتنىڭ، ئادالەت ۋە ھەققانىيەتنىڭ سىمۋولى ھېسابلانغان ئەسىرلەر دوستى تېللارىدا داستان بولۇپ سۆزلىنىپ كەلگەن ئەسىرلەردىن ئەپەندى خاتىرىسىگە ئورنىلىشىغا ھەيكەلنى كۆزدۈم. ئەنتايىن زور ماھارەت بىلەن ئىشلەنگەن بۇ ھەيكەل بۇككىشىدە دەرخىلىسىز ئارىسىدا ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدا ئېشەككە مىنگەن ئەسىرلەردىن ئەپەندى تەسۋىرلەنگەن. ھەيكەلتاراش ئەسىرلەردىن ئەپەندىنى ۋە ئۇنىڭ ئېشىكىنى خۇددى تىرىكتەك، تەبىئىي، جانلىق ۋە ئوبرازلىق ياراتقان. ھەسىلەن، ئەسىرلەردىن ئەپەندىنىڭ كەشتىلىك دىئاش تەرىپى پۈتۈلمىرىغا كىيدۈرۈلگەن، ئۆكچىسى تاپمىلەردىن ئايرىلىپ تۇرغانغا قەدەر بولغان نازۇك دېتالىمۇ ھەيكەلتاراش نەزەرىدىن چەتتە قالمىغان، ھەيكەلدە ئەسىرلەردىن ئەپەندىنىڭ يەكتىكى ۋە شۇ يەكتەكتە ئوچۇق تۇرغان كەڭ كۆكسى، بېشىدىكى دوپپا ئۇستىدىن ئورالغان كەچمىكىنە سەللىسى، ئۆچكە ساقىلى، چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى ۋە ئۇ مىنگەن ئېشەكنىڭ دىڭگىيىپ تۇرغان قۇلاقلىرى، چېچىلىپ تۇرغان ئۈزۈن قۇيرۇقلىرى ۋە ماشقىلار نىڭ ھەممىسى كىشىگە خۇددى تىرىك ئەسىرلەردىن ئەپەندى ھىلەن ئۇچراشقاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ.

بۇ ھەيكەلدە ئەسىرلەردىن ئەپەندىنىڭ مۇنۇ لەتىپىسى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

بۇرۇن بىر پىخسىق باي بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ ئېھتىياتسىزلىقتىن كۆلگە چۈشۈپ كېتىپتۇ. كۆل ئەتراپىدىكى خەقلەر بايغا ۋارقىراپ:

— قولۇڭنى بەرا — دەپ ئۇنى سۆزدىن تارتىۋالماقچى بوپتۇ.

لېكىن، باي قولىنى بەرمەپتۇ.

بۇ يەردىن ئېشەككە مىنىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئەپەندى دەرھال يېنىدىن بىر تەللانىنى چىقىرىپ، بايغا سۇنۇپ:

— مە، ئال! — دەپتىكەن، باي دەرھال قولىنى بېرىپتۇ ۋە ئامان قاپتۇ.

كېشىلەر بۇ ئىشنىڭ سىرىدىن سورىغانىكەن، ئەپەندى مۇنداق دەپتۇ:

— بۇ باي ئەزەلدىن «ئال»نى ئۆگەنگەن، «بەر»نى ئۆگەنمىگەن!

ھەيكەلدە تەسۋىرلەنگەن ئەسىرلەردىن ئەپەندى ئېشەككە مىنگەن، گۈلۈمسىرىگەن قىياپەتتە ئېگىز كۆتۈرۈلگەن ئوڭ قولىدا ئەنە شۇ تەللانى بايغا تەڭلەپ تۇرۇپتۇ...

مەن بۇ ھەيكەلنى كۆرۈپ ئۆزۈمنى كۈلكىدىن باسالمىدىم.

مەن سوۋېت ئىتتىپاقىدا مەشھۇر شەخسلەرگە ئورنىتىلغان ھەيكەللەرنى كۆپ كۆردۈم. يالغۇز تاشكەنتنىڭ ئۆزىدىلا مۇنداق ھەيكەللەردىن ئونلاپ بار. بۇلاردا تەسۋىرلەنگەن شەخسلەر ئاساسەن بىر خىل قىياپەتتە يەنى قانداقتۇ بىر چىگىش سىرنى يېشىش ئۈچۈن جىددىي تەپەككۇر قىلىۋاتقان ھالەتتە ئىپادىلەنگەن. ئەسىرلەردىن ئەپەندىنىڭ ھەيكىلى ئۆزىگە خاس ئىنىۋېرسال ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭدا ئەسىرلەردىن ئەپەندىنىڭ ئېچكى دۇنياسىنى ئىنتايىن ماھىرانە ئېچىپ بېرىلگەن، دەۋر روھى، شەخسنىڭ خاراكتېرى ئوبرازلىق مۇنداقلا يۈزەرلىق ئاساسىدا گەۋدىلەندۈرۈلگەن. مانا مۇشۇ جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئەسىرلەردىن ئەپەندىنىڭ ھەيكىلىنى ئۆزبېك ھەيكەلتاراشلىق سەنئىتىدىكى بىر خىل بۆسۈش دېيىش مۇمكىن.

مەن بۇخارادا يەنە كۆپلىگەن ئاساره ـ ئەتىقەلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدىم، بۇ يەردىكى كۆپلىگەن مەسچىت، مەدرىسە قاتارلىقلار شەخسلەرنىڭ نامىدا ئاتالغان، ئېپتىشلارغا قارىغاندا، ئۇلار زامانىسىنىڭ مەر بىر مەرىپەتلىك ئادىمى كەلگۈسى ئەۋلادلار ئۈچۈن قولىدىن كەلگىنىچە

بىرەر ياخشى ئىش قىلىش نىيىتىدە ئەنە شۇنداق ئۆلمەس ئادەملەرنى بەنا قىلماق ئىلاھىتە، بۇنىڭ ئىچىدە ئىسلام دىنى تەرىقەتلىرىنىڭ مەنبەئى ۋەھمراپ قىلماي بولمايدۇ. ئەگەر يەنىلا مۇھەممەد ئۆز زامانىسىدىكى ئەنەشۇ ئادەملەرنىڭ شەرق مەدەنىيىتىنىڭ ئاجايىپ پارلاق ئەنئەنىلىرىنى بۇگۈنكىلەر ئۈچۈن ئەڭ قىممەتلىك مىراس سۈپىتىدە قالدۇرۇپ كەتكەنلىكىنىڭ ئۆزى ھەر بىر كۆرگۈچىنىڭ قەلبىدە ئۆلارغا نىسبەتەن ھۆرمەت-ئېھتىرام تۇيغۇسىنى قوزغىماي قالمايدۇ.

مەن بۇ يەرە كۆرگەن ئەنە شۇنداق ئاسارە - ئەتىقىلەردىن «سەيپىددىن ئۇخارازى» ۋە «بۇيان قۇلى خان» ماۋزولىيسى؛ «بەلەند»، «مەگاكى ئەتتارى»، «نامازگاھ» مەسچىتلىرى؛ «ئۇلۇغبەگ»، «ئابدۇللاخان»، «مادارى خان»، «ئابدۇلئەزىز خان»، «چارمۇنار»، «گاۋكۇشان» مەدرىسلىرى؛ «چاربەكمر»، «سۇمىتان» قاتارلىقلار بار. قەدىمكى بۇخارادا بۇنداق باشقا ئابىدىلەرمۇ كۆپ. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى تەرىپلەپ بولمايدۇ، ئەلۋەتتە.

مېنىڭ بۇخارانى زىيارەت قىلىشتا كۆكلىگەن ئىككى ئۇيۇم بار ئىدى. ئۇنىڭ بىرىسى، قەدىمكى بۇخارانىڭ ئابىدىلىرى بىلەن تونۇشۇش؛ يەنە بىرسى، بۇخارا ئەمىرلىكىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ھاياتىغا دائىر ئەھۋاللارنى بىلىش ئىدى.

ئەمىرنىڭ ئوردىسى بىر ئىگىز دۆڭلۇككە سېلىنغان. بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئەمىر ھۇشۇنداق بىر سۇنئىي تاغ ياسىتىپ، ئاندىن ئوردا سالغان، دەيدۇ. مەن ھەر خىل رەكىدىكى يوغان تاشلاردىن تىزىپ ياسالغان كەڭ يول بىلەن يۇقىرىغا ئۆرلىدىم. بۇ يول مېنى ئوردىنىڭ چوڭ دەرۋازىسى ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. بۇ ئىككى قاناتلىق ياغاچ دەرۋازا ھەم چوڭ، ھەم قېلىن ئىدى. دەرۋازىدىن كىرگەندىن كېيىن ئوڭ تەرەپتە قاراۋۇللارنىڭ ھۇجرىلىرى بار ئىكەن. سول تەرەپكە زىندانلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئۆلارغا تۆمۈر ئىشىكلەر بېكىتىلىپ يوغان قۇلۇپلار سېلىنغانىدى. يولباشلىغۇچىنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، بۇ زىندانلارغا ئەمىر ئەڭ خەۋپلىك دەپ بىلگەن دۇشمەنلىرىنى سولايدىكەن. زىندانىنىڭ ئۈستى ئەمىرنىڭ ئات ئېغىللىرى بولۇپ، ئاتلارنىڭ نىجاسەتلىرى مانا شۇ زىندانلارغا چۈشىدىكەن. ئىككى يېقىغا زىندان ۋە قاراۋۇلخانىلار جايلاشقان بۇ ئارىلىقنىڭ ئۈستى يېپىق ئىدى. مەن ئارىلىقتىن ئۆتۈپ ئوچۇقچىلىققا چىقتىم. يولباشلىغۇچى: بەز بېسىپ ئۆتكەن يول ئوردىنىڭ بىرىنچى قەۋىتى، ئالدىمىزدىكى ئىككىنچىسى قەۋىتى، دەپ تونۇشتۇردى. بۇ قەۋەتنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئۇرغۇنلىغان بىر قەۋەتلىك ئۆيلەر بىر-بىرىگە ئۇلاپ سېلىنغان. بۇ ئۆيلەر ئەمىرنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزىدىغان ئەمەلدارلىرى ۋە باشقا خادىملىرىنىڭ ئىشخانىلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەينەكلىك، شۇنداقلا ياغاچ قاپقاقلىق دېرىزىلىرى ھەر تەرەپكە قارىغان. يولنىڭ سول تەرىپىدە بىر مەسچىت بار، ئەمىر ۋە ئوردا خادىملىرى ئادەتتە مانا مۇشۇ مەسچىتنە ناماز ئوقۇغان. قىزىل ئارمىيە ئوردىنى توپقا تۇتقاندا توپ ئوقى مەسچىت پېشايۋانىنىڭ سول تەرىپىنى بۇزۇۋەتكەنىكەن، ئۇ ھازىرمۇ شۇ بويىچە تۇرۇپتۇ. ئىككىنچى قەۋەتنىڭ چوڭ يولغا قارىغان تەرىپىدە بىر مۇنار بار، ئەمىر مانا مۇشۇ مۇناردىن پەستېكى تۇرلۇك پائالىيەتلەرنى كۆزىتىدىكەن. ئوردىنىڭ چوڭ يولى پەلەمپەي ئارقىلىق ئۇچىنچى قەۋەتكە كۆتۈرۈلىدىكەن. بۇ قەۋەت ئەمىرنىڭ ھۆكۈم يۈرگۈزىدىغان، چەت ئەللىك مېھمانلارنى قوبۇل قىلىدىغان بۆلۈملىرى ۋە ئائىلە تاۋابىئاتلىرى جايلاشقان ئۆيلەردىن تەركىب تاپقان. ھازىر ئەمىرنىڭ بۇ ئۆيلىرى مۇزەي قىلىنغان. قىزىل ئارمىيە ئوردىغا ھۇجۇم قىلغاندا پارتلىتىپ بۇزۇۋەتكەن قەلئەنىڭ جەنۇبىي تەمىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئوردا ئاساسەن چوڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىمىغان.

مەن «ئەمىر ئوردىسى» دېسە، تامامەن باشقا بىر مەنزىرىنى كۆزگە ئالدىمغا كەلتۈرگەنىدىم.

چۈنكى، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شۇنچە كۆپ قەسىمىنى ئىگىلىگەن ئەمىر ھاكىمىيىتى ئۆزىگە لايىق سەلتەنەتلىك كاتتا ئوردىغا ئىگە بولۇشى كېرەك ئىدى - دە! بىراق، ئەمىرنىڭ ئۆزى ئوردىدىغان ئۆيلەرمۇ شۇ قەدەر ئاددىي ياسالغانكى، بۇلاردا مەن كۆرگەن قەدىمكى بۇخارانىڭ بىرەر مەدرىسە - مەسچىتىگە ئىشلەنگەن چىرايلىق نەقىشلەرنىڭ ئىزناسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇ مەسچىت - مەدرىسىلەرنىڭ قۇرۇلۇشى ئالدىدا بۇ ئوردا خۇددى ئالدىراپ - تېنەپ سېلىنغان كارۋان سارايغا ئوخشاپ تۇراتتى. مەن ئىختىيارسىز يولباشلىغۇچىدىن:

— ئەمىرنىڭ بۇنىڭدىن باشقىمۇ ئوردىسى بارمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— بۇ، ئاساسلىق ئوردا، — دېدى يولباشلىغۇچى، — بۇ يەردە بۇخارا ئەمىرلىكىنىڭ بىر نەچچە ئەۋلادى ياشىغان. ئەڭ ئاخىرقى ئەمىر سەئىد ئالىمخانمۇ مۇشۇ ئوردىدا قىشلىغان، ئۇ شەھەر سىرتىغا يەنە بىر يازلىق ئوردا سالدۇرغان.

مەن ئەمىرنىڭ قىشلىق ئوردىسىدىن يازلىق ئوردىسىغا قاراپ يول ئالدىم. ئۇرغۇن كوچىلارنى بېسىپ ئۆتۈپ، شەھەر سىرتىغا چىقتىم. ئالدىمدا چەكسىز دالا، ئاردىلاپ - ئاردىلاپ ئېتىزلىقلاردا ئىشلەۋاتقان دېھقانلار كۆزگە چېلىقتى. ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپى ئاياللار ئىدى، كىيىمىشلىرى تاشكەنتلىكلەرگە قارىغاندا ئۆزگىچە ئىدى، گۈللىرى چوڭ - چوڭ چىت رەختلەردىن كىيگەن كۆڭلەكلىرى شۇنچە كەڭ ئىدى، ھوشۇقىغا چۈشىدىغان ئىشتانلىرىنىڭ پۇشقاقلىرىغا كەشتە تۇتۇلغان، ئاياغلىرىدا قېلىن پايپاق ئۈستىگە كىيىۋالغان كەشە ۋە كالاچ، ياغلىقلىرىنى ماڭلاي باستۇرۇپ تاڭغانىدى. ئەرلىرىنىڭ كۆپچىلىكى بەقەسەم تون كىيىپ، بەلىرىگە گۈللۈك پوتا باغلىۋالغانىدى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدىكى كەتمەنلىرى بىزنىڭكىدىن خېلىلا چوڭ ئىدى. قارىغاندا، بۇلار كېلىۋاتقان باھارنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتقاندەك ئىدى. مەن كۆرگەن بۇخارالىقلارنىڭ يۈز - چىراي شەكلى تاجىكلارغا ئوخشاپ كېتەتتى. بۇرۇنلىرى قاڭشالىق، كۆزلىرى چوڭ، قاشلىرى كەڭرەك، يۈزلىرى ئاق - سۇزۇك، ئەرلىرى قويۇق ساقالىق ئىدى. ئېھتىمال بۇ تاريختىن بېرى بۇ يەردىكى ئۆزبېكلەرنىڭ تاجىكلار بىلەن بىللە ياشاپ كەلگەنلىكىدىن بولسا كېرەك. ئېھتىمال، مۇشۇ سەۋەبتىنمۇ بۇخارادا ئىككى خىل تىل — ئۆزبېك تىلى بىلەن تاجىك تىلى بىردەك ئىشلىتىلىدىكەن. يولباشلىغۇچىنىڭ ئېيتىشىچە، بۇخارالىق ئۆزبېكلەردىن تاجىكچە بىلمەيدىغىنى يوق ئىكەن. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىغىچە بۇخارا ئەمىرلىكىنىڭ دۆلەت تىلى پارس تىلى بولۇپ كەلگەنىكەن. مەن يۇقىرىدا نامىنى ئاتاپ ئۆتكەن جاي ئىسىملىرىنىڭ تامامەن پارسچە قويۇلغانلىقى ئەنە شۇ ئامىللار بىلەن باغلىق ئىكەن.

مەن يازلىق ئوردىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ماشىنىدىن چۈشتۈم. دەرۋازىدىن كىرگەندىن كېيىنكىسى بىرىنچى ھويلا ئىدى. بۇ ھويلىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ياتاقخانىلار جايلاشقان. ئېھتىمال، بۇ، ئوردىنى قوغدىغۇچىلار تۇرىدىغان ئۆيلەر بولسا كېرەك. ئۇنىڭدىن ئۆتكەندىن كېيىن غەربكە قارىغان ياقتا قاتار ئات ئېغىللىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدا ئەمىرنىڭ قۇشچىلىق مەيدانى بولۇپ، ئۇ يەردە بىر نەچچە توز دانلاپ يۈرەتتى. بۇ توزلار ئەينى زامانىدىكى ئەمىرنىڭ توزلىرىنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ ياكى كېيىن كەلتۈرۈلگەن توزلارمۇ، بۇنى بولباشلىغۇچىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمىدى. بۇ يەرگە ئۇلىنىپ چوڭ باغ باشلىنىتتى. باغ ئىچىدىكى يول ئەمىرنىڭ ئىككىنچى ھويلىسىغا ئېلىپ كىرەتتى. ھويلىنىڭ شىمالىي ۋە غەربىي ئۈزۈن پېشايۋان ئىدى. پېشايۋان ئۈزىگىچە ياسالغان، ھەر ئىككى تۈۋرۈكتىن كېيىن بىر ئەگىم كۆتۈرمە چىقىرىلغان. پېشايۋاننىڭ تۈۋرۈكلىرى، ھاڭلىيى، تورۇسلىرى، تاملىرى شەرقىنىڭ خىلمۇ - خىل ئېسىل نەقىشلىرى بىلەن بېزىتىلگەنىدى. ھويلىنىڭ جەنۇبى ئەمىرنىڭ مېھمانخانىسى ئىدى.

ئۇ ياۋروپا ۋە شەرق تارىخىتەكتۇرىسىنىڭ يۇغۇرۇلمىسىغا ئوخشايتتى. ئەمرىنىڭ باشقا ئۆيلىرىمۇ- كېنىزەك - چۈرىلەر تۇرمىدىكىدەك ئۆيلەردىن تارتىپ تاكى ئەمرىنىڭ ياتاقخانىلىرىدىكىگىچە ھەممىسى ئەنە شۇ ئۇسلۇبتا ياسالغانىدى. ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرى تۆز، دېرىزىلىرى چوڭ، ھەممىسى يېمىر قەۋەتلىك بولسىمۇ، ئادەتتىكى ئۆيلەردىن خېلىلا ئىگىز سېلىنغانىدى. ئەمرىنىڭ مېھمانخانىسى ئۇزۇن ۋە كەڭ بىر زال ئىدى. زالنىڭ ئىچى يۇپيورۇق، ھەر ئىككى يانداكسى دېرىزىلەردىن كۈن نۇرى تولۇق چۈشۈپ تۇراتتى. دېرىزىلەرمۇ قوش قاناتلىق ئىشىكلەردەك چوڭ ۋە ئىگىز ياسالغانىدىن تاشقىرى ئۇستى تەرىپىدە قوشۇمچە ئىگىم رۇجەكى بار ئىدى. بۇ دېرىزىلەرگە باشتىن - ئاخىر پۈتۈن ئەينەك قويۇلغانىدى، ئۇلارغا پەردىلەر تارتىلغانىدى. ياتاق ئۆيلەرمۇ كەڭ - ئازادە سېلىنغان. ھەممە ئۆيلەرنىڭ تاملىرى، تورۇسلىرىغا رەڭمۇ-رەڭ چىرايلىق نەقىشلەر چىقىرىلغانىدى. بۇ ئۆيلەرگە گوللاندىيە پەچلىرى ئورنىتىلغان، تورۇسلىرىغا ياۋرو-پاچە ئاسما چىراغدانلار ئېسىلغانىدى، پەرگە شەرقنىڭ كۆركىم، رەڭدا گىلەملىرى سېلىنغانىدى. ئوردىغا ئەمىر ئىشلەتكەن زىننەت بۇيۇملىرى قويۇلغانىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئېسىلمىزىنىڭ چىنە - قاچا، ۋازىلىرى بار ئىدى، ئۇلار كىشىنىڭ زوقىنى كېلتۈرەتتى. بۇ قەدىمكى پار - پۈر بۇيۇملارغا ئەڭ چىرايلىق گۈللەر، قۇشلار، تاغۇ- دەريالار سىزىلغان، بەزىلىرىگە تۈرلۈك ھۆسەن خەتلەر يېزىلغانىدى. يولباشلىغۇچى يىگىت:

— بۇ خەتلەردە نېمە دېيىلگەن؟ — دەپ سوراپ قالدى.

مەن بىر نەچچە سەنىەت بۇيۇمىدىكى خەنزۇچە خەتلەرنى تەرجىمە قىلىپ ئوقۇپ بەردىم: ئۇلارنىڭ بەزىسى خەنزۇ كلاسسىك شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرى ئىدى، بەزىسى ئەنە شۇ بۇيۇم-لارنى ياسىغان ئۇستىلارنىڭ بېغىشلىمىلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ بارلىقى كىشىلەرگە تىنچلىق-ئاسايىشلىق، بەخت - سائادەت ۋە ئۇزاق ئۆمۈر تىلەيتتى.

يولباشلىغۇچى يىگىت بۇلارنى ئاڭلاپ:

— چىن مەملىكىتىنىڭ ئۇستىلىرى ئۇز زامانىسىدىلا كىشىلەرنىڭ قەلبىدىكى سۆزلەرنى ئېيتقانىكەن، — دېدى ھاياجانلىنىپ.

ئېلىمىز ماھىرلىرىنىڭ بۇ بىباھا كەشپىياتلىرىنىڭ مانا بۇ يېراق بۇخارا دىيارىدىكى ئەمىر ئوردىسىدا ئەتىۋارلىق ئورۇن ئالغانلىقى ھېچنى چوكقۇر ئويغا سالدى، بۇلار ماڭا ئېھتى زامانىدىكى تېنچ - ئىناق قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋەتنى، ئۇزۇنغا ھۆرمەت - ئىززەتنى، ئەۋلادمۇ-ئەۋلاد داۋا لاشقان سودا - مەدەنىي ئالاقىلەرنى يەنە بىر قېتىم ئەسلەتكەندەك بولدى.

مەن بۇ يەردە ۋە قىشلىق ئوردىدا ئەمىر سەئىد غالىمخانىنىڭ ياشقا بۇيۇملىرىنىمۇ كۆردۇم. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ ئەمىرلىك كىيىم - كېچەكلىرى، زەر ياسقان تون، ياقىۋات كۆزلەر قويۇلغان بەلباغ، شاھانە ئۇتۇك بىلەن بىر قاتاردا چارروسىيە پادىشاھىسى تەرىپىدىن بېرىلگەن گىنېرال ئۇنۋانلىق ھەربىي فورمىسى بار ئىدى. ئۇ ناماز ئوقۇغان جايناماز بىلەن بىر قاتاردا ئۇنىڭ روس خوتۇنىنىڭ زىننەت بۇيۇملىرى قويۇلغانىدى. بۇ يەردىكى خاتىرىلەردە يەنە ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا چىنچىراغ بېغىپ تۇرغان زامانىدا ئۇز ئوردىسىدىن ددۇنۇك تىنوكسى بىلەن يورۇتقانلىقى ھەققىدە يېزىلغان سۆزلەر بار ئىدى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى — خۇددى ئۇنىڭ يازلىق ئوردىسىنىڭ شەكلى ياۋروپا ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئارخىتېكتورىسىنىڭ بۇغۇرۇلمىسى بولغىنىدەك، ئۇنىڭ ھاياتىنى كونىلىق بىلەن يېڭىلىقنىڭ، خۇراپىات بىلەن تەرەققىياتنىڭ، قالاقلىق بىلەن ئىلغارلىقنىڭ ئۇز ئارا بۇغۇرۇلمىسىدەك ئۇقۇم بېرەتتى.

(داۋامى كېيىنكى سانىدا)

(دراما)

مۇھەممەتئىمىن زۇنۇن

قاتناشقۇچىلار

ئەزىزە (ئەزىزنىڭ مەشۇقى)	22 ياش
ئەزىز	23 ياش
يۇسۇپبەگ (ئەزىزەنىڭ دادىسى)	55 ياش
مەلىكەخان (ئەزىزەنىڭ ئانىسى)	50 ياش
پولات - تۆمۈر (ئەزىزەنىڭ ئاكىسى)	30 ياش
شەمسىيە (ئەزىزەنىڭ ساۋاقدېشى)	22 ياش
قەمەرىيە (ئەزىزەنىڭ ساۋاقدېشى)	22 ياشتا
ساۋۇت ھاجىم (ئەلچى)	55 ياش
پازىل قارىم (ئەلچى)	50 ياش
زاھىر ۋەلىخان تۆرە (ئەجنەبىي ئالدامچى)	40 ياش
شەيخۇلمۇ بارەكخان بەگ ھاجى (ئەجنەبىي ئالدامچى)	60 ياش
تاپاۋەتخان مەخسۇم (دەللال)	45 ياش
خالىسخان قارى ھاجىم (دەللال)	50 ياش
جەننەتنىساخان بۇۋى (نىقابلىق سەپەرداش)	60 ياش
«نۇرىيە»	20 ياش
«مەرھابا»	20 ياش

ئۇيغۇر كتاب تورى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلار بىر تۇرى

مۇقەددىمە

كەمەۋ بەخش ئەتمەس مۇراد - ئارمانىنى
ئەۋلادىغا،
لەيلى - شېرىن، شاھ سەنەم، مەجنۇن، غېرىب، پەرھادىغا.

قەنگە سىغمۇن قايسى جان كۆلگەندە نەسلى
شاد - ئامان،
كىم بېرەر بەرداش ئەزىز ئەۋلادىنىڭ بەرىبادىغا.

ئەزىز ئاسار ئەۋلادىنىڭ بەختى-مۇرادىدىن دۇئادۇر
بارمىدۇ راھەت-ھوزۇر ئالەمدە ئىنسان زاتىغا؟

ئەزىز دەمەس يۇمران نەسىلە رەدىگە دەرمان، شىپا،
ئالمىسا كىملەر ۋەتەن تەقدىرىنى ئەس-يادىغا.

كۆيدى كىم ئۆز نەسلىگە، كىم كۆيدى يالغۇز نەپسىگە،
بەرگۈسى ئادىل باھا ئەۋلاد جەمئى ئەجدادىغا!

بىرىنچى كۆرۈنۈش

ۋاقتى: ياز، كۈندۈز.

سەھنە: ئاستى ئامبار، ئۈستى مېھمانخانىدىن تەركىب تاپقان پىشىق خىشلىق، پىشايۋانلىق بىنا. بىر ياقتا ئەزىزەنىڭ مەخسۇس ئۆيى، ئەگمە دېرىزىسى سەھنىگە قاراپ تۇرىدۇ. ھويلىدا رەڭمۇ-رەڭ گۈللەر. ئەزىزەنىڭ قولىدا سۇ چاچقۇچ، پۈتۈن ئەس - يادى مېھمانخانىدا بولۇۋاتقان تېكىناھ سودىسىدا.

ئەلچىلەر: (مېھمانخانىدا) بارىكاللا، يۈسۈپبېگىم، بارىكاللا!

يۈسۈپبەگ: (مېھمانخانىدا) ھېلىنمۇ بىر قىز ئىكەن، مەلىك قىز بولسىمۇ ئايالمىدىغان ھەر بىرلىرىدىن.

ئەزىزە: (چۆچۈپ)ھە، نېمە گەپ بۇ؟ ئۆتۈكەندە، ئۇچ بىتالەينىمىك مەسۇم قەلبىنى داغلىغان، ئۇچ بوۋاقنى يېتىم - يېسىرلىق زەنجىرىگە باغلىغان بىر تاش يۈرەك ئائىلىگە ماقۇل بولدى. تويلۇق توغرىسىدا بۇتۇشەلىگەن بولسا، بېرىۋېتىشتىن يانمايتتى. بۇگۈن ماقۇل بولغىنى كىمدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئويىنىشىدىغاندۇ شۇ دادام ئۆزئەزىزەسىنىڭ بەختى تەلىيى، تەقدىر — ئىستىقبالى بىلەن؟

ئەزىزاسار ئەۋلادىنىڭ بەختى-مۇرادىدىن دۇئادۇر بارمىدۇ راھەت-ھوزۇر ئالەمدە ئىنسان زاتىغا؟

ئەزىز دەمەس يۇمران نەسىلە رەدىگە دەرمان، شىپا، ئالمىسا كىملەر ۋەتەن تەقدىرىنى ئەس-يادىغا.

كۆيدى كىم ئۆز نەسلىگە، كىم كۆيدى يالغۇز نەپسىگە،
بەرگۈسى ئادىل باھا ئەۋلاد جەمئى ئەجدادىغا!

ناخشا:

بىز يارالغۇنمۇ ئەلەم - كۈلپەت، مۇشەققەت تارتقىلى،
قايغۇنىڭ لاي - لاتقىلىق قاينامىلىرىغا پاتقىلى.

قىز بالا ئالتۇنمىدۇ، ياقۇتمىدۇ، گۆھەرمىدۇ،
نەرقىمغە كىملەر يېتىپ نەق پۇل چىقارسا ساتقىلى؟

بىز يارالغانمۇ قەپەز - سىرلىق قەپەزدە ياتقىلى،
جىلۋە - ناز ئەيلەپ بىراۋنىڭ كۆڭلىنى يايراتقىلى.

بىز يارالغانمۇ ئازاب قاينامىلىرىغا پاتقىلى؟

پولات - تۆمۈر: (سىرتتىن ناخشا:)

ئالتۇن تارتايمۇ،
يامبۇ تارتايمۇ...

ئەزىزە: نېمىشقىمۇ ئادەم بولمايدىغاندۇ شۇ ئاكام؟ كۈيكۈندۈزدە ئىچمۇالغىنىنى! تۆگەمەس ۋەز - نەسىھەت باشلىۋەتمەسۇن يەنە (سۇ چاچقۇنى ئېلىپ ئالدىراش كىرىپ كېتىدۇ).

(پولات - تۆمۈر كىرىدۇ. قولىدا تىمكىكى زىخ كاۋاپ. شىمىنىڭ يانچۇقىدىن ئەتلەسنىڭ بىر ئوچى ساڭگىلاپ تۇرىدۇ).

پولات - تۆمۈر: كەلىمەي - كەلىمەي كەلىمەي گىنىڭدە... ئەزىزەم، ئامراق سىڭلىم ئەزىزە، كاۋاپ يە، ئەركەك قوينىڭ كاۋىپى! دېرىزەڭ-نى ئېتىۋالغىنىڭ نېمىسى؟ ئەزىزەم!...

(يىغا ئاخشا ئۇشتۇمتۇت يادىغا كېلىپ)

ناخشا:

بەخت - تەلەي يولۇمدا،
يانچۇقتىكى پۇلۇمدا،
بەررى كاۋاپ قولۇمدا،
دېرىزەڭنى ئېچىۋەت،
دېرىزەڭنى ئېچىۋەت.

(كۈلكىلىك ھەرىكەتلەر بىلەن ناخشىنى تەكرارلايدۇ.)

مەلىكىخان: (چىقىپ) جېنىم بالام، ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا خوش بولۇپ كېتەي، ئاغزىڭنى يۇمغىن.

پولات - تۆمۈر: نېمە؟ ئاغزىمغا قۇلۇپ سالامسەن؟ پېچەت چاپلامسەن؟

مەلىكىخان: ئۇنداق دېمە، غوجام بالام، مېھمان بار، سەت تۇرىدۇ.

پولات - تۆمۈر: مېھمان؟ قوش مۈڭگۈزلۈك ئەسكەندەر پادىشاھ كەلدىمۇ؟ ھاتەم كەلدىمۇ؟ نۇشىرۋانى ئادىل كەلدىمۇ - يە؟

مەلىكىخان: (دەققەت - ئېتىبارىنى بۇ-راش ئۇچۇن) غوجام بالام، ئەزىزەم بىلەن ئىككىمىزگە ئېلىپ كەلدىڭمۇ بۇ كاۋاپنى؟ ئەتە-لەسمۇ ئېلىپ كەپسەن - ھە، كۆيۈمچان بالام.

پولات - تۆمۈر: قولۇڭنى تارتىپ تۇر دەي-مەن. ئاچقۇزە، ئاۋۋال دېرىزىنى ئاچقۇز!

مەلىكىخان: ئەزىزەم، دېرىزەڭنى ئاچ، كاۋاپ يەيسەن، ئەتلەس كىيىسەن، ئاچ!

ئەزىزە: (دېرىزىنى ئېچىپ) رەھمەت، ئاكا (كاۋاپقا قول ئۇزىتىدۇ).

پولات - تۆمۈر: (قولىدىن تۇتۇۋېلىپ) ئاۋۋال گېپىمگە جاۋاب بەر: چىن تۆمۈرباتۇر ئوۋغا چىقىش ئالدىدا سىڭلىسىغا نېمە دېگەن؟

ئەزىزە: ئويدان سىڭلىم مەخسۇملا، ئوتنى ئوچۇرۇپ قويمىغىن، ئېقىن سۇدا باش تارىمىغىن دېگەن.

پولات - تۆمۈر: مەخسۇملا ئاكىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغانمىدى، نېمە بولدى؟

ئەزىزە: جاددىگەرنىڭ دامىغا چۈشتى، پالا-كەت باستى!

پولات - تۆمۈر: بولدى، سىناقتىن ئۆتتۇڭ، كاۋاپ يە! قارا بۇمۇ بار تېخى! (ئەتلەسنى چۆرۈپ بېرىپ) گېپىمنى ئاڭلايدىغان بو-لۇڭ، كىيىشىڭ خان ئەتلەس، يېيىشىڭ كاۋاپ! گەپ تامام، يۇر، ئانا! (ئانىسىغا يۆلەنگەن ھالدا ماڭىدۇ) «ئالتۇن تارتايمۇ، يامبۇ تار-تاي...» (بىردىنلا توختاپ) مېھمان كەلدى دېدىڭ - ھە؟

مەلىكىخان: ھەئە، ئەزىزەمگە ئەلچى كەپتۇ.

پولات - تۆمۈر: چوپچوڭلا يىگىت تۇرۇپ، مېھمانلارغا سالام بەرمەسەم سەت تۇرمامدۇ؟ (مېھمانخانا تەرەپكە يۈزلىنىپ) ئۆيگە كەل-گەن ئەلچىلەرگە ئۆزۈمنى ئاتايمۇ (مېھمانخا-نا تەرەپكە قاراپ دەلدۇگىنىدۇ).

مەلىكىخان: سىم كاردۇاتقا ئۆزۈگىنى ئاتا-قىمن، غوجام، سىم كاردۇاتقا.

پولات - تۆمۈر: ئالتۇن تارتقىلى بولامدۇ، كۈمۈش تارتقىلى بولامدۇ ئۇ نېمەگىدە؟

مەلىكىخان: ئالتۇنغا بەرگۈسىز خورەك تارتقىلى بولمىدۇ، غوجام بالام.

پولات - تۆمۈر: خورەك؟ ھا - ھا - ھا!...

يولسۇبەگ: (چىقىپ) پولات - تۆمۈر!

پولات - تۆمۈر: (ھەيقىراي) خوش، دادا، خىزمەت بارمۇ؟

يۇسۇپبەگ: جەلى!

پولات - تۆمۇر: بولمىدۇ، قاچان دېسەڭ، مەن تەييار (يانغا ئۆتۈپ كېتىدۇ).

يۇسۇپبەگ: ئانىسى.

مەلىكىخان: خوش؟

يۇسۇپبەگ: تويلۇق ھەقىقىدە ئېغىز ئېچىڭ ۋاتمىدۇ ھېلىقى خەتنى ....

مەلىكىخان: ئوبدان، ھازىرلا ئەپچىقاي (كەرىپ كېتىدۇ).

ئەلچىلەر: (ئۆي ئىچىدىن) ئامىن، ئاللاھۇ ئەكبەر، بېگىم! (بوسۇغىغا چىقىدۇ)

يۇسۇپبەگ: جىنىدەك تەخىر قىلمىسىلا بولماسمىدى؟ ئانىسى، سۇ!

مەلىكىخان: (سىرتتىن) مانا ھازىر (ئاپتوۋا - چىلاپچا، لۆڭگە ئەپچىقىپ بېرىدۇ).

يۇسۇپبەگ: ھېلىقى خەتنى،

مەلىكىخان: خوش، بېگىم (كەرىپ كېتىدۇ).

يۇسۇپبەگ: قېنى، قول چايقىمسىلا، ساۋۇت ھاجىم؛ قېنى، پازىل قارىم (مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىپ بولغاندىن كېيىن ئاپتوۋا - چىلاپچىنى پەلەمپەي يېنىدا قويىدۇ).

مەلىكىخان: (چىقىدۇ) بېگىم (كىچىك پەتنۇسقا سېلىنغان كونۇپرتلىك خەتنى ئۈزىتىدۇ، كەرىپ كېتىدۇ).

يۇسۇپبەگ: مانا بۇ — تويلۇق ھەقىقىدىكى تەلىپىمىز (ساۋۇت ھاجىمغا سۇنىدۇ).

ساۋۇت ھاجىم: بىسىمىللاھىر رەھمانىر رەھىم. (قولىغا ئېلىپ) رەھمەت، يۇسۇپبېگىم، ئىلتىپاتلىرىغا. بولۇنغان سۆز - سۆھبەتلەر بىلەن مانا بۇ خەتنى دەل ۋاختىدا يەتكۈزەيلى. يۇرسىلە، پازىل قارىم، يۇرسىلە.

پازىل قارىم: ساۋۇت ھاجىم، خەتنى كۆرۈپ بېقىپراق ماڭمايلىمۇ. ئۇزۇن بولسا كېسىپ، قىسقا بولسا، ئاز - تولا ئۇلاپ بولغاندىن كېيىن بولغا چىقىسىلا...

يۇسۇپبەگ: ئاغىزلىرىغا ياغ، پىشانىلىرى قارىدىم! قېنى، كۆرۈپ بېقىشسىلا، كېسىندىغان - قايچىلايدىغان يېرىغۇ يوق، قوشۇدىغان - ئۇلايدىغان يەرلىرى چىقىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس.

ساۋۇت ھاجىم: خوپ. بىسىمىللاھىر رەھمانىر رەھىم. (پازىل قارىمىغۇ تەك ئوقۇيدۇ) «ياقۇت كۆزلۈك زەر ھالقا بىر جۈپ، ياقۇت كۆزلۈك زەر ئۈزۈك بىر بىر جۈپ، ئالتۇن بىلەيزۈك بىر دانە، ئالتۇن باغلىق شۇيت سائىتى بىر دانە.....»

پازىل قارىم: بېگىم، ھالقا، ئۈزۈك، بىلەيزۈك، سائەت باغلىرىغا كېرەكلىك ساپ ئالتۇنىنىڭ ئومۇمىي ۋەزنى قانچىلىك بولسا كۇپايە قىلار؟

يۇسۇپبەگ: ۋاراق ئۆرۈسىلە، ۋاراق. ھەبەللى، مانا شۇ جايغا قارىسىلا.

پازىل قارىم ساۋۇت ھاجىم: (چۆچۈپ) ئىككى سەر؟

يۇسۇپبەگ: شۇنداق، ئىككى سەر. بىر نەچچە مىسقال ئالتۇنىنىڭ ئارتۇق - زىيادە بولۇپ كېتىشى ھېچگەپ ئەمەس. يېرىم مىسقال كەم بولۇپ قالمىدىغان بولسا!....

پازىل قارىم: بېگىم، بىر سەر ئالتۇن قانچە پۇل؟

يۇسۇپبەگ: ئون يىلنىڭ ئالدىدا 400 يۈەن ئىدى. ھازىر ساپمۇ - ساق 4000 يۈەن سانايدۇ - دە، ئىككى سەرگە 8000 يۈەن.

ساۋۇت ھاجىم: كىچىم - كىچەك، ئۇن - گۈرۈچ، قوي - كالىلىرىغىچۇ؟

يۇسۇپبەگ: كۆپ بولسا، 7000 يۈەن كېتەر.

پازىل قارىم: بىر قىزنىڭ تويلۇقى ئونبەش مىڭ يۈەنمۇ؟

يۇسۇپبەگ: ھەممە نەمەنىڭ باھاسى ئۆسـ
تى - دە.

ساۋۇت ھاجىم: ئەنسـاب قەلسـلا، ئەنسـاب!

پازىل قـارىم
ئـاخـشـا:
تاغ - داڭلانغان كۆلى ساپ،
ئەڭ ئېسـىلى - خەلقى ساپ.
ئەنسـاب قەلەڭ، يۇسۇپبەگ،
ئەنسـابلەقتىڭ دەلى ساپ.

يۇسۇپبەگ:
ھـاۋانـىڭ بـار ئـۇمـانـى،
دەريـانـىڭـمـۇ قـىـيـانـى.
قـايـسـى تـوبـنىڭ يـوق دەيـلا،
ئـويـلـۇق دېگـەن داۋانـى؟

ساۋۇت ھاجىم
پازىل قـارىم:
ئـىـگـىـز داۋان چـوڭ ئـويـلـۇق،
ئـويـلـۇق بـولـسـۇن ئـورۇنـلـۇق.
دەرد - ئەلـەمـدە قـالـمـسـۇن
قـىـزلـىـق يـاكـى ئـوغـۇلـلـۇق.

يۇسۇپبەگ:
پـۇلـى يـوقـنـىڭ يـۈزى يـوق،
نـام - نـىـشـانـى، ئـىـزى يـوق.
ئـىـزى يـوقـقـا پـەقـىـرنـىـڭ
بـېـرىـدىـغـان قـىـزى يـوق.

ساۋۇت ھاجىم: ئۇنداق دېمەسلە بېگىم، يامان بولمدۇ، كۆپ ئورلۇق بولمدۇ. بۇ دەردىجىگە بەرسەڭ يەتمەيلى.

پازىل قارىم: ئېغىزلىرىنى ئۇپراتمەسلا. گۆھەرنى تاشقا ئۇرمەسلا، ساۋۇت ھاجىم.

سۆگەت ئۆستى، تال ئۆستى،
ئۆتمەس ماتا - مال ئۆستى.
ئۆتمۈشنى ئۇنۇتقان،
چورۇقنى قورۇتقان
يۇسۇپبەگدەك بەندىدە
كەمبرى ئۆستى، ھال ئۆستى!

يۇسۇپبەگ: ئاغزىلىرىغا بېقىپراق جۆيلە سىلە، قارىم! شەيتانلىرى كىچىك كۆرسىتمۇاتامدۇ بەگ تاكىلمرنى؟

پازىل قارىم: شۇنداق، سۆزلمرنى تاغدەك ئۆزلمرنى تېرىدەك كۆرسىتمۇاتمدۇ. قەيسى ئېيتىپ باقسىلا، قايسى تازگالنىڭ لېيى، قانداق بەلەكنىڭ خەمكى سىلى؟

يۇسۇپبەگ: يـوڭ - يـوڭ تقا داڭـقى كەتكەن بەگ نەۋرىسى ئىدىم. ئائىلىمىزنىڭ كۆزى ئىدىم. مەھەللىمىزنىڭ يۈلتـۇزى ئىدىم. شۇنداق ئارزۇلۇق ئىدىمكى، ياغ ئىچىدىكى بۇرەكنىڭ دەل ئۆزى ئىدىم!

پازىل قارىم: ئىجارە مەقىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋاقتىدا كۆرەش مۇنبىرىگە چىقىۋېلىپ ئوقۇغان قانلىق شىكايەتنامىلىرى يادىلىرىدىمۇ، بېگىم؟

يۇسۇپبەگ: (ھولۇقۇپ) نېمە - نېمە؟ يوق گەپ، قۇرۇق گەپ!

پازىل قارىم: يادىغا سېلىپ قويايلى، كەلسىلە، ھاجىم.

ساۋۇت ھاجىم: خويما ئوبدان گەپ بولدى. باشلىسىلا، قارىم.

پازىل قارىم
ساۋۇت ھاجىم: (ئىككى ياقتا تۇرۇپ مەدداھ ئاھاڭىدائوقۇيدۇ.)

بىر يېتىم مەن، يوقسۇل ئاتام تاغدا ئۆلگەن،
مىسكىن ئانام جۇدالىقتا داغدا ئۆلگەن.
يەتكۈزەلمەي ئاتا مېھرى، ئانا مېھرى،
ئون ياشقا مەن قەدەم قويغان چاغدا ئۆلگەن.

يۇسۇپبەگ: بولدى قىلمىگلار، بولدى!

پازىل قارىم
ساۋۇت ھاجىم: (داۋاملاشتۇرۇپ بېرىدۇ)

خالتا ئاستىم يۇرتمۇ-يۇرتتا نان تىلەشكە،
ئورما ۋاقتى خامان ئارا دان تىلەشكە.
قويمىسۇن ھېچ بەندىسىنى ئول خۇدايىم،
نان تىلەشكە، دان تىلەشكە، جان تىلەشكە.

يۇسۇپبەگ: ھە!؟ (تۇتقاقلىقى تۇتۇپ، دەل-دۇگۈنۈپ كېتىدۇ.)

ساۋۇت قارىم
پازىل قارىم: بېكىم، يۇسۇپبېكىم! (يۆ-لەپ، ياتقۇزىدۇ)

پازىل قارىم: (قول- پۇتىنى ھەرىكەتلەن-دۈرگەچ) نامراتلىق- غورىنى تېچىلمىكىنىڭ كاسا-پىتىدىن باشلىرىنى جاراھەت بېسىپ كەتە-كەن ئەمەسمىدى؟« بېكىم-بەگچەك »دېگەن لەق-ىم شۇنىڭدىن قالغان ئەمەسمىدى؟ بۇ سەرنى ئاشكارىلابدىغان بولساق، راستتىنلا ئۇ دۇنيا-غا راۋان بولىدىغان ئوخشىماملا، بېكىم؟ئون-ئونبەش يىلدىن بۇيان داچەن-تىنىمىدىن تار-تىپ ئالتۇن-تىللاغىچە ئېلىپ-سېتىپ يۈرۈپ، چۆنتەكلىرى تومپەيپ قالدى-ھە؟ كۆزلىرى-گە ياغ تولۇپ قالدى-ھە؟ مۇنچە قىلىپ كەتە-مەيلى. ئىككى نان تېپىپلا، بىرىدە داپ چې-لىشقا ئالدىراپ كەتمەيلى. ھاجىم، زۇۋان سۈرىمەيدۇ-يا؟ تىنىقى توختاپ كەتكەندەك تۇ-رامدۇ نېمە؟ تومۇرىنى تۇتۇپ باقسىلا، تو-مۇرىنى.

ساۋۇت ھاجىم: (تۇتۇپ بېقىپ) قارىم، ئۆيدىكىلەرنى تووڭلىسىلا.

پازىل قارىم
ساۋۇت ھاجىم: كىم بار، ئۆيدە كىم بار؟!

ئەزىزە: (دېرىزىنى ئېچىپ) نېمە ئىش؟

ساۋۇت ھاجىم
پازىل قارىم: (تەشۋىشلىك) يۇسۇپبې-گىم!...

ئەزىزە: ھە!؟ (يۆگۈرۈپ چىقىدۇ)دادا!(قور-قۇپ كېتىپ) ئانا!

مەلىكىخان: (چىقىدۇ) نېمە ئىش؟ (يۇسۇپ-بەگنى كۆرۈپ) ھە!؟ (ئۆزىنى ئاتىدۇ)دادىسى!

ساۋۇت ھاجىم: خېنىم سۇ ئېلىپ چىقسىلا، سۇ!

مەلىكىخان: مەن ئەپچىقاي، سەن ئاكاڭنى تووڭلا!(ئالدىراش كىرىپ كېتىدۇ)

ئەزىزە: ئاكا! (يۈگۈرۈپ كىرىپ كېتىدۇ)

ساۋۇت ھاجىم: چېكىمىنى ئۆيدىلىغىلى قارىدىم.

پازىل قارىم: ھەي، بۇ بېشىكەلچىلىكنى (ئۆ-ۋىلايدۇ).

(مەلىكىخان سۇ ئېلىپ چىقىدۇ.)

پازىل قارىم
ساۋۇت ھاجىم: بېكىم كۆزلىرىنى ئاچسىلا.

مەلىكىخان: ئوھ، كۆزىنى ئاچتى. دادىسى، ماڭا قارىسىلا.

(ئەزىزە بىلەن بولات-تۆمۈر چىقىدۇ.)

بولات-تۆمۈر: دادا، سېنى مۇشۇ ھالغا كەل-تۈرگەنلەر كىم؟ مۇشۇلارمۇ؟

يۇسۇپبەگ
مەلىكىخان: بالام، ئۇنداق دېمە، ئەلچىگە ئۇلۇم يوق!

بولات- تۆمۈر: دادامنى نېمە قىلدىڭلار؟ راستىڭلارنى ئېيتمايدىغان بواساڭلار!... (يەڭ شىمايلاپ دېۋەيلەپ كېلىدۇ)

مەلىكىخان: بالام سەتلەشمە، قارامىلىق قىلما!

ئەزىزە: ئاكا، نېمانداق سارىڭلىق قىلى-سەن؟ (قولىغا ئېسىلىۋالىدۇ)

پازىل قارىم: نوچى غوجام، گاڭگۇك غو-جام، شەھەرمۇ - شەھەردە سازايى قىلمايلى يەنە!

بولات-تۆمۈر: قىلە، سازايى قىلىشىپ باقە قېنى!

ساۋۇت ھاجىم
پازىل قارىم: (ئىككى قولىقىنى تۇتۇ-شۇپ) سازايى، يۇسۇپبەگنىڭكىگە ئەلچىلىكە كەلگەنىنىڭ سازايى!

مەلىكىخان: ۋاي ئۇلەي!...

ئەزىزە: ئانىسا، نېمە بولدۇڭ؟ (يې-لەيدۇ)

يۇسۇپبەگ: بولات-تۆمۇر، تاناڭغا قارا!

پولات - تۆمۇر: تاتا! (يۆلىمەكچى بولىدۇ)

ئەزىزە: دادامغا قارىغىن، تاتامغا مەڭمەكچى (يۆلەپ ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ كىرىپ كېتىدۇ).

پولات- تۆمۇر: دادا، سەل-بەل ياخشىلىنىپ قالدىڭمۇ؟

پازىل قارىم: ھاجىم، توغرىلامدۇق؟

ساۋۇت ھاجىم: بېكىمگە نېمە دەيمىز؟ مانا خەت (يوشۇرۇن ھالدا تۇتقۇزىدۇ).

پازىل قارىم: خوش، بىز قايتىلى. بەرگەن تۇز-تاتاملىرىغا رازى بولۇپلا، بېگىم. بىرنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەن يىگىرمىت 200 يۈەن ماتاش ئالىدۇ. ھەر ئايدا 100 يۈەندىن ئىقتىساد قىلىسا، ئونبەش ئايدا 1500يۈەن، 150 ئايدا، يەنى، تۆپتۇغرا 12 يىلىدىم يىلدا...

ساۋۇت ھاجىم: ئەيىۋەتتىڭ!

پازىل قارىم: بۇ داۋاندىن ئۆتۈپ بولغىچە، يىگىتلىرىمىزنىڭ چاچ- ساقالىرى ئاقىرىپ كەتكەنكەن. قايتۇرۇۋالىلا ئونبەش مىڭ يىتىم تۇغمان تېخىمۇ! (خەتنى قايتۇرۇپ بېرىپ، يەش قېتىم چىقىپ كېتىدۇ.)

يۇسۇپبەگ: ھە؟!

پولات- تۆمۇر: دادا، ئۇزۇلۈپ قالمىغىن يەنە (كۆتۈرگىنىچە ئېلىپ چىقىپ كېتىدۇ).

(بۇلار چىقىپ كەتكەن تەرەپتىن ئەزىز كىرىدۇ. ئىككى تەرەپ مەيدە- بەلكىلىرىدىكى توپا-توزانلارنى قولياغلىقى بىلەن سۈرتكەچ، ھەيىرلىق بىلەن ناخشا ئوقۇيدۇ.)

ناخشا:

ئوبدان بولدى بۇ سودا،
ئاخىرىدىكى جودا.
ئۇزۇن زامان-كۆپ زامان
ئەلچى كۆرمەس بۇ ئوردا.

مەلىكىخان: (دېرىزىنى قىيا ئېچىپ) ئەزىزەم، نېمە ئىش بۇ؟

ئەزىزە: (ھەيرانلىق بىلەن) ھە؟

ئەزىز: ناخشا:

ئەزىزە - مەن ئىككىمىز،
قوشماق مېغىز - قوش مېغىز.
ئەمدى ئەلچى- يالغانچى
ياسىمۇن قەدەم ھەرگىز.

مەلىكىخان: ھە، مۇنداق دېگىن تېخى.

ئەزىزە: تاتا! (قۇچاقلايدۇ)

ئەزىز: ناخشا:

قىيا ئوچۇق دېرىزە،
نېمە كۆيدا ئەزىزە.

(دېرىزىگە تەلمۈرىدۇ، تاتا بىلەن قىز ئۆزىنى دالدىغا تاشلىدۇ.)

ئەزىز:

بەگ دادىمىز بەرمىسە،
كىمگە قىلاي ئەرزە؟
خان تاغىمىز بەرمىسە،
كىمگە قىلاي ئەرزە؟

ئەزىزە: (چىقىدۇ) ئەزىز! (كۆكسىگە باش قويىدۇ)

ئەزىز: ئەزىزەم! مېنىڭ قەدىرلىكىم ئەزىزەم.

مەلىكىخان: «كۈل-گۈلى بىلەن، ئۆز خىلى بىلەن» دېگەن شۇ ئىكەن. ئىسىت...

ئەزىز: ئەزىزەم، بۇگۈنكى سودا-سېتىقتىن ئاجايىپ قىزىپ كەتتى. ھەممىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم!

ئەزىزە: قەيەردە ئاڭلىدىڭىز؟

ئەزىز: ئۆگزىدە.

ئەزىزە: ئۆگزىدە؟

ئەزىز: دەل مۇشۇ ئۆگزىدە.

ئەزىزە: قويۇڭا چاقچىقىڭىزنى.

ئەزىز: سىز ياخشى كۆرۈدىغان ھېيىلىقى ناخشىنى جاراڭلىتىپ مۇشۇ ئەتراپتا ئەكىپ

يۈرسەم، ھەي، بۇ كېلىشمەسلىكنى قارىمام-سىز.

ئەزىزە: نېمە بولدى؟

ئەزىز: كەمىنىڭمۇ تونۇش، لەۋزى ھالال، دېيانەتلىك ئىككى كىشى ئۇدۇل كېلىۋاتامدۇ؟

ئەزىزە: ئىككى كىشى؟

ئەزىز: ھەئە، مۇشۇ ئۆيدە مېھمان بولۇپ چىقىپ كەتكەن ساۋۇت ھاجىم بىسلەن پازىل قارىم

ئەزىزە: مۇنداق دەڭ.

ئەزىز: توختا، بۇلارنىڭ كېلىشىدە بىرگەپ بار دېدىم. قارا كۆرۈنەر-قارا كۆرۈنەر مەيدىگىمىپ، ھەقەمسايىڭىزنىڭ ھويلىسى ئىارقىسىلىق مانا بۇ مېھمانخانا ئۆگزىسىگە چىقتىم. مورا قېشىدا شۇنداق يېتىپتىمەنكى....

ئەزىزە: ھۇ، تاشپاقا.

مەلىكخان: (سۆيۈنۈش ھېسسىياتى بىسلەن دېرىزىدىن قاراپ) يامانلىقمىنى.

ئەزىز: ئۇلار كەتتى. سۆز - چۆچەك ھەممە باقىقا تارايدۇ دەڭا، ئەزىزەم.

ئەزىزە: نېمىدېگەن سەتچىلىك بۇ؟

ئەزىز: نېمىدېگەن ئوبدان ئىش بۇ!

ئەزىزە: ھە؟

ئەزىز: خېلى ئۇزاقتىن ئېلچى-پەلچى ئاياغ بېسىشقا جۇرئەت قىلالمايدۇ. ئاڭغىچە كەمىنىڭىزنىڭ تەييارلىقىمۇ...

ئەزىزە: گىلەمچىلىك كارخانىسىدىن قايتۇرۇپ چىقىۋالمىغان بولسىڭۇ، ئاز-تولا يىغىدىسىم تېگەر ئىدى.

ئەزىز: مەيلىسىلەنمەك، ئەزىزەم. جان تېنىنىمدە بولسىلا... رەھىيا جانلىسىپ كېتىپ، دېگىلماتسىيە باشلايدۇ:)

تەندە بولسا بۇ جانىم،
چېچەك ئاچقاي ئارمانىم.
تويلۇقنى تەل قىلغىچە،
كۈتكىن مېنى جانانىم!

ئەزىزە:

ئىشەنچ بىلەن كۈتىمەن،
مېھرىڭنى ياد ئېتىمەن.
سەن بولمىسالا ئالەمدىن
قىز يېتىمچە كېتىمەن.

(بۇلات-تۆمۈر چىقىدۇ، يوشۇرۇن تىڭشايدۇ.)

ئەزىز: مەن بەختىيار سەن بىلەن،

ئەزىزە: مەنمۇ ئەزىز سەن بىلەن.

بىللە: ھۇر ياشايمىز جېنىمىز

ئايرىلغۇچە تەن بىلەن!

(قول بېرىسىپ، قوالتۇقلىشىدۇ.)

بۇلات-تۆمۈر: قىيىرلاشما!

ئەزىزە: ماقۇل، ئاكا، ھەرگىز قىيىرلىمايلى (تېخىمۇ يېقىن تۇرىدۇ).

بۇلات-تۆمۈر: سەن!... ئۆت-ئۆت بۇ ياقتا! (ئەزىزەنىڭ قولىنىڭ بېغىشىدىن تۇتۇپ نەچچە پىرقىرىتىۋېتىدۇ)

ئەزىزە: ۋاي بېشىم! (بېشى قېيىپ كەتكەندەك ھالەت)

ئەزىز: ئەزىزەم! (يۆلەۋالماقچى بولىدۇ)

بۇلات-تۆمۈر: نېرى تۇر! (ئەزىزەگە) ئاكىسىنىڭ گېپىگە كىرمىگەن مەخسۇملا قانداق كۈنگە قالغان؟ تۇرە بۇ يەردە، تۇز تۇر!

ئەزىزە: مانا تۇردۇم ئېلىپكتر سىتولىمىنىڭ دەك تۇز (تېخىمۇ تۇرىدۇ).

بۇلات - تۆمۈر: ئېتىڭ نېمە؟

ئەزىز: ئوت-يالقۇن.

بۇلات - تۆمۈر: ئوت-يالقۇن؟ مۇنداقمۇ ئىسىم بولامدۇ؟

ئەزىز: بۇلات-تۆمۈر بار يەردە ئوت-يالقۇن بولمىسا بولامدۇ؟

(ئەزىزە ئاغزىنى توسۇۋېلىپ كۈلىدۇ.)

بۇلات-تۆمۈر: مەن دېگەن ئىسكىسى ئادەم!

ئەزىز: مەنمۇ يەككە - يېگانە ئەمەس (ئەزىزەگە كۆز قىسىپ قويىدۇ).

پولات- تۆمۈر: چاقچىمىكىنى قوي! (ئەزىزگە) ئېتىمنىڭ مەنىسىنى دەپبەرگىنە ئۇنىڭغا!

ئەزىزە: خوش، ئاكاڭ ئاڭلاپ تۇرۇڭ ئوت- يالقۇن: كۆيۈملۈك دۇ ئاكام بىلەن سۆيۈمـ لۈك يەنە بىر ئاكام بۇنىڭدىن 30 يىل مۇقەددەم، يەنى، پولات-تۆمۈر تاۋلاش مەزـ گىلىدە تۇغۇلغان قوشكېزەك ئىكەن.

ئەزىز: شۇڭلاشقا بىرەيلەنگە پولات، بىـ رەيلەنگە تۆمۈر دەپ ئات قويۇلغانىكەن - دە.

پولات - تۆمۈر: ئەقىلىڭ جايىدا.

ئەزىز: ئۇنداقتا، يەنە بىر ئاكىمىز؟..

ئەزىزە: مىڭلىغان شەھەر ئاھالىسىنى يېـ زا-سەھرالارغا سۈرگۈن قىلغان 70-يىللىڭلىق قەھرىتان قىش پەسلىدە ئۆپكىسىگە سوغۇق تېگىپ...

ئەزىز: ھە، ساقىيالمىغانمۇ؟

ئەزىزە: ئۇ سەھرايى قىيامەتلىك قەيسەرـ دە تۈزۈكرەك دوختۇرخانا دەيسىز؟

پولات - تۆمۈر: ئون ئۈچ ياشقا كىرەي دەپ قالغانىدى رەھمەتلىك.

ئەزىزە: بىچارە ئانام بىلەن دادام مۇشۇ ئاكامنى باغرىغا مەھكەم بېسىپ، (پولاتـقا ئېسىلىپ) پولاتمۇ سەن، غوجام، تۆمۈرمۇسەن، غوجام؛ ئىككى ئوغۇل بولۇپ ياشاپ، ئىككى ئوغۇللۇق كۈچ بەرگىنى دەپ نالە قىلىپ يىغلاپتۇ.

ئەزىز: (ئىسسەدەپ يىغلاپ كېتىدۇ.)

پولات - تۆمۈر: (ئۆزۈ-ئۆزىگە) ئەجەب كۆڭـ لى يۇمشاق يىگىت ئىكەن بۇ؟ (بىر ئاز يۇمـ شاپ) سەلمۇ ئېتىڭنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بەر- مەمسەن ئەمدى؟

ئەزىز: پولات-تۆمۈر دېگەن ئىسىم قىزىق تۇيۇلۇپ، چاقچاق قىلىپ قويغانىدىم.

پولات-تۆمۈر: ئۇنداق بولسا، ھەقىقىي ئىسمىڭ نېمە؟

ئەزىزە: ئەزىز.

پولات- تۆمۈر: ئۇنى قانداق بىلمىسەن؟

ئەزىزە: يەتتە يىللىق ساۋاقدىشىم تۇرسا.

پولات- تۆمۈر: (ئەلپازىنى بۇزۇپ) نەدە ئىشلەيسەن؟

ئەزىزە: مۇنچە قوپاللىق قىلمىغىنا، ئاكاڭ پوچتىخانىدا ئىشلەيدۇ.

پولات- تۆمۈر: نېمە ئىش قىلىدۇ؟

ئەزىز: سىمنىسى سىمغا چاتىمەن.

پولات- تۆمۈر: شۇنداقمۇ تېخى؟ بىرىڭ- ئەزىز، بىرىڭ ئەزىزە؛ بىرىڭ- ستولىغا، بىرىڭ سىمنى- سىمغا چاتقۇچى، توك تارقاتقۇچى. (تازا سىنچىلاپ) توكچى يىگىت، سەن ماڭا خېلى تونۇشتەك قىلىسەنغۇ. بۇ ناخشىنى تېپـ تىپ، مۇشۇ ئەتراپنى چۆرگىلەپ يۈرۈدىغان يىگىت سەنغۇ دەيمەن؟

ناخشا:

ھەر كۈنى ئاخشام ناخشا ئېيتىمەن،
ئەزىز: (ئىختىيارسىزھالدا قوشۇلۇپ كېتىدۇ.
ئەزىزە
پولات-تۆمۈر ھەيرانلىق بىلەن توختاپ قالـ ىدۇ.)
بىر كوچىدىن ئەگىپ كېتىلەمەي،
بىر پەللىنى كۆزلەپ ماڭمەن،
ئاۋارىمەن تېخى يېتەلمەي.

پولات- تۆمۈر: يول خېتى ئالىماي سەپەرگە چىقىپ قالغان ئوخشايسەن، توكچى يىگىت، مەن ساڭا يول خېتى بېرەي، مۇنچە ئاۋارە بولماي، پەللەڭگە يېتىۋال! (ھېلىقى خەتنى ئۇتقۇزىدۇ) مانا بۇ 15 مىڭلىق يولۇمۇق ئۈـ زۈن سەپەرنىڭ يول خېتى!

ئەزىز: (خەتنىڭ ئالدىغا قاراپ) تويلۇق؟ (كەينىگە قاراپ) 15 مىڭ يولمەن؟... بولمىدۇ!

ناخشا: «زەمىھان» ئاھاڭىدا)

ئەي ئاكا، بىزنى گاداي دەپ ئويلىمايلا،
مېھرى ئىسسىق هويلىمىزدىن قوغلىمايلا.

پۇل دېگەن قولنىڭ كىرىدۇر، مەن تاما-
پمۇرمەن، ئۆركىلەي،
ئاقكۆڭۈل ئاشىق غېرىبنى خورلىمايلا.

پۇل دېگەن قولنىڭ كىرىدۇر، مەن ئۇنىتەل
قىلغىچە،
ئول پەرىنى رايى يوققا زورلىمايلا.

خوش، كۆرۈشكىچە بولۇڭلار ئامان،
ئەمدى بولاي يولۇمغا راۋان.

(قىزدىقچىلىق بىلەن سالام بېرىپ چىقىپ كې-
تىدۇ. ئەزىزەتەلپۈنگىنىچە ئۈزىتىپ قالىدۇ.)

پولات-تۆمۈر: (قايىللىق بىلەن) هۆ، هارام-
زادە.

(جەننەتنىساخان بۇۋىدم كىرىدۇ. بىر قو-
لىدا هاسا تاياق بىلەن تەسۋى، بىر قولىدا
كېلەڭسىز، يوغان يەلپۈگۈچ؛ تۇرۇپ-تۇرۇپ
هاسىنى توكۇلدىتىپ «تووا - تووا» دەپ
قويىدۇ.)

جەننەتنىساخان: چۈشلىرىگە كىرىپ قالغا-
نىدىم مەن، ئەزىزە خېنىم؟ تەشنالىق، تەقەز-
زالىق بىلەن تەلمۈرۈپ تۇرۇپتىلا يولۇمغا.
ئۇھ، هاۋا نېمانچە دىمىق-تېنىجىق؟ ئەسسالام
تاش تۆمۈر غوجام.

ئەزىزە: ئىم. (ئاغزىنى تۇتۇۋالىدۇ)

پولات-تۆمۈر: (بانتۇ قارىۋېلىپ) نېمانداق
ئىمانىمنى ئېزىقتۇرىدۇ بۇ قېرى؟

جەننەتنىساخان: (يېقىنلىشىپ) تاش تۆمۈر
غوجام، ئۆزلىرىگە سالام بېرىۋاتىمەن. هەر
ئىككى قېتىملىق نىكاھ ئىشلىرىنى قۇناشتۇ-
رۇش يولىدا تاپىنى تېشىلگۈدەك هالغا كەل-
گەن بۇۋى ئانىلىرىنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا
مۇنداق.

پولات-تۆمۈر: سىلىمۇ گالىلىرىنى مايىغا،
قويۇنلىرىنى مالغا، چۆنتە كىلىرىنى نەق پۇل-
غا تولدۇرغان غوجا ئاكىلىرىڭلىك ئېسىمنى
ئۇنتۇپ قالمىسىلا مۇنداق!

ئەزىزە: دەككىسىنى بىر يېسىدى بۇ قېرى
جادىگەر!

جەننەتنىساخان. غوجام، ئاتلىرى... هە، راست،
تاش بولات ئەمەسمىدى، غوجام. تاش تۆمۈر دەپ
سالغىنىمنى قارىمامدىغان. هى - هى - هى...

پولات- تۆمۈر: (دوراپ) خى - خى - خى!...

جەننەتنىساخان: غوجام، چىرايلىق غوجام،
ئاتلىرى...

پولات-تۆمۈر: تاش چوبۇن!

جەننەتنىساخان: تاش چوبۇن بولسىمۇ دول-
ۇن، ماڭا مۇنچە تەنە-تەئەددي قىلمىسىڭىز، غوجام. ماڭىلا، جەننەتنىساخان
بۇۋىنىڭ كەلدى، ساڭا بەك مۇهىم گېپى بار ئې-
كەن دەپ دادىلىرىنى تۇۋلىمىلا. ۋاي دې-
لىمىم!... ئۇستەلنىڭ يۇمشاقراقىدىن بىر-ئىك-
كىنى ئالغاچ چىقىلا.

پولات-تۆمۈر: ئىشقا بۇيرۇپ كەتكىنىنى
تېخى! (دوراپ) ماقۇل، دوزاخنىساخان بۇۋىم.
ۋاي بېلىم... تووا - تووا (هاسا تاياق بىلەن
ماڭغانىنى دوردىغانچە چىقىپ كېتىدۇ).

ئەزىزە: (پىخىلداپ كۈلۈۋېرىدۇ)

جەننەتنىساخان: پولات-تۆمۈرلىكىڭ قۇرۇ-
سۇن. قۇم-شېغىل، تاش-داشقالغا ئايلىنىپ
كېتەرسەن، ئىلاهىم! (بىردىنلا ئۆزگىرىپ)
خېنىم، ئانىلىرىنى چاقىرسىلا؛ جەننەتنىسا-
خان بۇۋىدم ئاهايىتى چوڭ خۇش خەۋەر ئېلىپ
كەپتۇ، دېسىلە.

ئەزىزە: (ئۆز-ئۆزىگە) شۇم ئېغىزدىن خۇش
خەۋەر چىققان نەدە بار؟

جەننەتنىساخان: ئۇھ، نېمانچە ددىمىق بۇ؟
ماڭا قارىسىلا، ئەزىزە خېنىم، تۇڭلاتقۇدا
مۇزدەك سۇت بارمۇ-هە؟ بىر چىنە ئالغاچ
چىقسىلا.

لەزىزە: بولمدۇ، بىر چىلمك ئالغاچ چىقاي (كىرىپ كېتىدۇ).

جەننەتنىساخان: ھەي... بۇ زامانىدىكى بەغەرەزلەرنىڭ خوي-مىجەزى نېمانداق ئەلەم تىدۇ؟ جەننەتنىساخان چىدا! بۇ قېتىمقى سودا ئۇنداق-مۇنداق سودا ئەمەس. ئالمىدىغان ياق نەپ، كۆرىدىغان لەززەتلىرىڭمۇ ئاز ئەمەس. چىدا! قاتتىق گەپ. سوغۇق مۇئامىلە، ئاچچىق تەنە-تەئەددىيلەرنىڭ ھەممىسىگە چىدا!

(مەلىكىخان چىقىدۇ، ئالقىنىدا بىر چىنە سۈت.)

مەلىكىخان: ئەسسالام جەننەتنىساخان بۇۋدم. (يۈز-يېڭىپ كۆرۈشمەكچى بولمدۇ)

جەننەتنىساخان: ئەسسالام مەلىكىخان. (سۈتنى ئېلىپ ئاچكۆزلۈك بىلەن ئىچىۋېتىدۇ) ئوھ، جان-جىسمىمنى ياشىرتىۋەتتى. ۋاي ئۇلەي، «ئاش كەلسە ئىمان قېچىپتۇ» دېگەندەك ئىش قىلغىنىمنى. كەلسىلە، يۈز يېڭىپقىنا بىر كۆرۈشۈۋالىلى، مەلىكىخان.

مەلىكىخان: (كۆرۈشۈشتىن كېيىن) ئۆيگە كىرسىلە، جەننەتنىساخان بۇۋدم.

جەننەتنىساخان: خوش، مەلىكىخان، ئۆي تېخىمۇ دېمەقتۇ؟ ئوھ، نېمانچە ئىسسىپ كېتىدىغاندۇ بۇ جاھان؟

مەلىكىخان: پىرقىرىغۇچنى بېسىپلا قويسام بوران چىقىرىۋېتىدۇ دېسىلە، بۇۋدم.

جەننەتنىساخان: شامالدۇرغۇچ دېگەن نېمىنىڭ يېنىغا يولىسىملا زۇكام بولۇپ قالمىدىكەنمەن. جانغا ئەسقاتمىدىغىنى يەنىلا مۇشۇ ئىكەن. (ئۆزىنى يەلپۈپ) تاش تۆمۈر غوجامىنى ئۇستىلگە بۇيرىسام، مەلىكىخان، شۇ غوجامنىڭ ئېتى نېمە ئىدى؟

مەلىكىخان: پولات-تۆمۈر ئەمەسمۇ؟ قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالغانلا، بۇۋدم؟

جەننەتنىساخان: ۋاي، ئېسىم قۇرۇسۇن. بۇ قوشگىزەكلەر توغرۇلۇق نەچچە قېتىم سۆزلەپ بەرگەن ئەمەسمىلە. (بولات-تۆمۈر كىرىپ كەتكەن ياقنا قاراپ) پولات-تۆمۈر غوجام، خاپا بولماي، ئېغىر ئالماي، چىرايلىق ئۇستىلدىن بىرئىلكىنى...

مەلىكىخان: ئۆزۈم ئېلىپ چىقاي بۇۋدم (ئالدىراش كىرىپ كېتىدۇ).

جەننەتنىساخان: نېمانداق كەلسەيدىغانلە، بۇ شۇ چاقمىچە؟ (دەرۋازا تەرەپكە بارىدۇ، يىراقلارغا بويۇنداپ قارايدۇ.)

مەلىكىخان: (بىر جۇپ ئۇستەل ئېلىپ چىقىدۇ) بۇۋدم، نېمىگە قاراپ كېتىۋاتىلا شۇنچە؟

جەننەتنىساخان: نېمىگە بولاتتى، باشلىرىغا قونىدىغان بەخت قۇشىغا قاراۋاتىمەن، ھويلىلىرىغا چۈشۈدىغان خاسىيەتلىك شۇدقەدىرىگە قاراۋاتىمەن! كەلسىلە، مەلىكىخان، ئۇدۇلمۇ-ئۇدۇل ئولتۇرسىلا. ھەببەللى. گېپىمگە قۇلاق سالسىلا، پۈتۈن جان-تەنلىرى بىلەن ئاڭلىسىلا.

مەلىكىخان: خوش، بۇۋدم، پۈتۈن ئوي-خىيالىم ئۆزلىرىدە.

جەننەتنىساخان: ئەزىزە خېنىم راستىتىنلا ئەزىز بولمىدىغان بولدى، ئامىستى كەلدى، بەختى ئېچىلدى! سۆيۈنچە تەييارلىسىلا، مەلىكىخان، كاتتا سۆيۈنچە!

مەلىكىخان: سۆيۈنچە ئايلانسۇن، جەننەتنىساخان بۇۋدم. ئوچۇقراق بىر نېمە دېمەملا؟

جەننەتنىساخان: ئۆتكەن زامانلارنىڭ بىرىدە، شانۇ شەۋكەتلىك بىر پادىشاھ ۋەسىيەت قىلىپتۇ: رىزقى-نېسىۋەم ئاخىرلاشىپ، ھايات تىلىق شامنىم ئۆچكەن ھامان ئالتۇن قەپەزدىكى دۆلەت قۇشىنى قويۇۋېتىگىلار، ئۇ كىمنىڭ بەشىغا قونسا، شۇ پادىشاھ بولسۇن.

مەلىكىخان: بۇ بەك كونا گەپ، جەننەتنىساخان بۇۋدم.

جەننەتنىساخان: جىم تۇرسىلا، مەلىكىخان، جىم. پادىشاھ ئاخىرەتكە كېتىپتۇ، دۆلەت قۇشى ئەرش مۇئەللەق ئۇستىدە پەرۋاز ئېتىپتۇ.

مەلىكىخان: ئوبدان بولۇدۇم، ئۇدۇنيا-بۇدۇنيا خۇش بولاي، يېڭى گەپنى قىلسىلا، يېڭى گەپنى!

جەننەتنىساخان: جىم تۇرسىلا دەۋاتسەن، جىنىم!.. لەكسىلىك- لەكمىلىك ياش - قېرى ئەر - خوتۇننىلىك قولىدا بىر پارچىدىن گۆش. يە - يە - يە. (ئاسمانغا قاراپ تەسۋىنى پۇلاڭلاتقان ھالدا رومىلىنىلىك چۈشۈپ قېلىشىغىمۇ قارىماي ئالدى - كەينىگە كەتمەكتىدۇ. ئۇستەلگە ئولتۇرۇپ قالىدۇ، ئۆزىنى باشقۇرالماي يىغلىدۇ.)

مەلىكىخان: ئۇۋۇم! (يۆلەيدۇ، توپا - تو-زانلىرىنى قېقىشتۇرىدۇ.)

جەننەتنىساخان: ئۇھ... دۆلەت قۇشى ھا-زىرمۇ ئاسماندا، سان - سانا قىمىز ھۆر-پەرىزاتلار ئۇنىڭغا تەلمۇرۇۋاتىدۇ. يە-يە-يە، كەل-كەل-كەل!... ئەقىللىق قۇشنىڭ كۆڭلىدە بولسا، يەككە - يېگانە بىر ساھىبجامال، كۆز ئالدىدىمۇ شۇ ساھىبجامال! (ماشىنىنىڭ سىگنال ئاۋازى ياڭرايدۇ) ئەنە، ئۆزىمۇ كېلىپ قالدى. بولسىلا، مەلىكىخان بېگىمنى چاقىرسىلا، غوجامنى چاقىرسىلا. بۇ يەرنى دەرھال سەرەمجانىلاشتۇرسۇن.

مەلىكىخان: ئۆيگە باشلارمىز، بۇۋۇم.

جەننەتنىساخان: بولسىلا، مەن دېگەندەك قىلسىلا. ئالدىغا چىققاچ تۇراي (دەرۋازا تەرەپكە ماڭىدۇ).

مەلىكىخان: (پايپاسلاپ) دادىسى، ھوي دادىسى!

يولسۇپبەگ: (چىقىدۇ) ھە، نېمە ئىش؟

مەلىكىخان: بولسىلا، ياقا - پەشلىرىنى تۈزەشتۇرسىلە. مېھمانلىك ئالدىغا چىقسىلا.

يولسۇپبەگ: مېھمان؟ يەنە قانداق مېھمان ئىكەن ئۇ؟

(تاپاۋەتخان مەخسۇم كىرىدۇ.)

تاپاۋەتخان: ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم يولسۇپ بېگىم، مەلىكىخان، تىنچ - ئامانلىقتۇ؟

يولسۇپبەگ: خۇداغا شۈكرى، تاپاۋەتخان مەخسۇم.

تاپاۋەتخان: ئىش ئالدىراش، ۋاقىت قىس. غوجام-خېنىملارنى چاقىرسىلا. بۇ يەرنى دەرھال سەرەمجانىلاشتۇرسۇن.

يولسۇپبەگ: مېھمانخانىمىز كەلگۈشى - كۈشادىغۇ، تاپاۋەتخان مەخسۇم؟

تاپاۋەتخان: بولسىلا دەيمەن. قالتىس ئولۇغزاتلار كېلىۋاتىدۇ. تار - تارچۇق ئۆيلەرنى خالىمايدۇ. بۇرۇن چىقىدىغان ھېلىقى چاقچېلەك بىلەن تېخىمۇ خوشى يوق. قېنى، يۈرسىلە: ھە، مەلىكىخان، ئۆزلىرىمۇ... (يولسۇپبەگ بىلەن چەتكە ئۆتۈپ كېتىدۇ)

مەلىكىخان: مانا، ھازىر (مېھمانخانىغا كىرىپ كېتىدۇ).

(جەننەتنىساخان بۇۋۇم زاھىر ۋەلىخان تۆرە بىلەن شەيخۇلمۇبارەكخان بەگ ھاجىنى باشلاپ كىرىدۇ.)

جەننەتنىساخان: مانا شۇ ھويلا، ھۆرمەتلىك تۆرەم جانسا بلىرى. بۇلارنىڭ ھەممىسى قاتار - قاتار ئامبار. جاھانغا نىڭ مىلىنى ئېچىلسىلا كەلسىلىمۇ سىغىدۇ. بۇ بولسا، ئەزىزەخېنىمنىڭ مەخسۇس ھۇجرىسى.

شەيخ: كۆڭلىلىرىگە ياقىدىغاندەك تۇرامدۇ، ھۆرمەتلىك تۆرەم؟

جەننەتنىساخان: ياقمامدىغان، بەگ-ھاجىم، گۈزەل مەھبۇب، چىرايلىق ھويلا - ئىمارەت، كەڭتاشا ئامبار - سارايلارنىڭ ھەممىسى ئالقىنىغا كىرىش ئالدىدا تۇرسا. ھى - ھى-ھى. (بىردىنلا ئۆزگىرىپ) تووا - تووا - تووا!...

(يولسۇپبەگ بىلەن تاپاۋەتخان مەخسۇم سافانى ئىتتىرىپ چىقىدۇ.)

جەننەتنىساخان: (تۆرىگە) بولغۇسى قېيىن ئاتىلىرى يۈسۈپبەگ جانابلىرى.

تۆرە: بىلىم ئەھلىمۇ؟

جەننەتنىساخان: چالا مۇللا.

تۆرە: (قانداق ھەتلەنگەن ھالدا كۈلۈپ قويىدۇ.)

تاپاۋەتخان: ئەجەب سەلمق بۇرغىلايدە-كەن بۇ جانمۇار. سەل - پەل ئايلاندۇرايلى، بېكىم. ھەببەللى. خوش، ئەمدى مەن تونۇشنۇ-رۇپ قويای: مانا بۇ ئالىيجاناب بايۇەتچە - پۈتۈن جاھان مۇسۇلمانلىرىغا بەش قولدەك تونۇش بولغان تاھىر ئەلىخان دەگ ھاجىم ئىسىملىك مەشھۇر زاتنىڭ ئارزۇلۇق بەگزادە-سى، بىردىنبىر مىراسخورى - زاھىر ۋەلىخان تۆرەم ھەزرەتلىرى.

يۈسۈپبەگ: ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم زاھىر ۋەلىخان تۆرەم ھەزرەتلىرى.

تۆرە: ۋائەلەيكۈم ئەسسالام، بەگ ئاتا.

تاپاۋەتخان: بۇ جانابـ تاھىر ئەلىخان بەگ ھاجىم كىرامىلىرىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك بۇرادىرى، زاھىر ۋەلىخان تۆرەم ھەزرەتلىرى-نىڭ بېقىنسەپەردىشى ۋە دانا مەسلىھەتچىسى شەيخۇلمۇ بارەكخان بەگ ھاجىم كىرامىلىرى:

يۈسۈپبەگ: ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم شەيخۇل-مۇبارەكخان بەگ ھاجىم كىرامىلىرى.

شەيخ: ۋائەلەيكۈم ئەسسالام ھۇرمەتلىك يۈسۈپبەگىم جانابلىرى.

مەلىكىخان: (مېھمانخانا بوسۇغىسىدا، قولىدا گىلەم،) دادىسى.

جەننەتنىساخان: بېكىم، گىلەم... (تۆرىگە) بولغۇسى قېيىن ئانىلىرى - مەلىكىخان.

تۆرە: (باش ئېگىشتىپ قويىدۇ.)

(يۈسۈپبەگ گىلەمنى قولىغا ئالىدۇ.)

مەلىكىخان: داستىخان راسلاۋېرەي (كە-رىپ كېتىدۇ).

يۈسۈپبەگ: بولىدۇ، ئەزىمەت. (گىلەمنى كۆتۈرۈپ كېلىپ) خاپا بولماي، بىر تەرىپىنى تۇتۇشۇپ بەرسىلە، مەخسۇم.

تاپاۋەتخان: ئۇز ئىشىمىز ئەمەسمۇ بۇ. ئاۋايلاپ راق. چالا - توزان چىقىپ كەتمىسۇن. ھەببەللى. يۈرسىلە، سافادىن يەنە بىرنى ئەپچىقىلى، بېكىم. بىردەم - يېرىمدەم ئولتۇ-رۇپ قالىمىز. خالىسخان قارى ھاجىممۇ كې-لىدۇ تېخى (سۆزلىگەچ يۈسۈپبەگنى ئېلىپ چىقىپ كېتىدۇ).

جەننەتنىساخان: (ئەزىزەنىڭ دېرىزىسىگە يېقىنلىشىپ) ئەزىزە خېنىم، بىچارە ئانىلىرىغا ئىچىلىرى ئاغرىسۇن. قولىغا - قول، پۇتىغا - پۇت بولسىلا ئانىلىرىنىڭ. (يان تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدۇ) ئۆزلىرىنىڭ مېھمىنى ئەمەسمۇ بۇ؟ يۈرسىلە. (غىجىم رومالىنى ئەزىزەنى يېتىلەپ چىقىدۇ) تاش تۆمۈر غوجامنى توۋلىسىلا، ئۇس-تەل ئېلىپ چىقىۇن، مېھمان خېلى بار. (ئەزى-زە ئاشخانا تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدۇ. جەننەت-نىساخان مېھمانلارغا قاراپ) تولىمۇ نېپىز، نومۇسچان قىز.

تۆرە: (سائىتىگە قاراپ) خالىسخان قارى ھاجىم كەلمەيدىغۇ شۇ چاقىمچە؟

شەيخ: خاتىرجەم بولسىلا، تۆرەم، ئۇلۇ-گىلۇرۇپ كېلىدۇ.

(يۈسۈپبەگ بىلەن تاپاۋەتخان مەخسۇم سافادىن يەنە بىرنى ئېتىتىرىپ چىقىدۇ، قا-لاشتۇرۇپ تىزىدۇ.)

تاپاۋەتخان: ساقلىتىپ قويدۇق، ھالال بولمىغايلا، تۆرەم ھەزرەتلىرى. بىزنىڭ كېلىـ شىمىزدىن يۈسۈپبەگىم بىخەۋەر دولغاچقا...

تۆرە
شەيخ: كېرەك يوق، تاپاۋەتخان مەخسۇم جانابلىرى.

تاپاۋەتخان: يۈرسىلە، بېكىم، چاي شىرەسى

ئېلىپ چىقايلى ئەمدى (كەرىپ كېتىدۇ).

تۆرە: چوڭ ئانا، ئۇ يەرىزات؟...

جەننەتئەسلىخان: مۇنچە يىراقسەت بولمىسىلا، تۆرەم. ھازىرلا پەيدا بولىدۇ.

(يۈسۈپبەگ بىلەن تاپاۋەتخان مەخسۇم چاي شىرىسى كۆتۈرۈپ چىقىدۇ.)

جەننەتئەسلىخان: (يەلەمپەيكە يېقىنلىشىپ) ئەزىزە خېنىم، داستىخان!

يۈسۈپبەگ: ئانىسى، تېزراق!

مەلىكەخان: (مېھمانخانىدىن) مانا ھازىر. (ئىز پەتنۇس چوڭ نان كۆتۈرگەن ھالدا چىقىدۇ. ئارقىغا دۇرۇلۇپ) بوسۇغىدىنلا سۇنۇپ يەرگىمەن قىلىم. (يەلەمپەيدىن چۈشۈۋېتىپ) ۋاي يۈتتۇم!...(ئاستىنقى يەلەمپەيدە ئولتۇرۇپ قالىدۇ)

يۈسۈپبەگ: ئانىسى! (پەتنۇسنى قولىدىن ئالىدۇ، يۆلەيدۇ.)

جەننەتئەسلىخان: (يەلەمپەيكە يېقىنلىشىپ) خېنىم، ئارزۇلۇق خېنىم، بىچارە مەلىكەخانغا ئۇۋال! ئانىلىرى ئولتۇرۇپ كۆرسەتمە يەرسۇن، ماڭىدىغان يولنى ئۆزلىرى ماڭسىلا. قانداق دېدىم يۈسۈپبېگىم؟ قېنى سىلى؟ بېگىمنىڭ قولىدىكى پەتنۇسنى ئالسىلا. بېگىمنى، مەلىكەخانىنى بۆلەپ ئەكىرىپ قويسىلا، بۇنى مەن تۆتۈپ تۇراي (پەتنۇسنى ئالىدۇ).

يۈسۈپبەگ: ماقۇل. (مەلىكەخانىنى يۆلەپ ئەكىرىپ كېتىۋېتىپ) ئەزىزەم!

ئەزىزە: خوش دادا (يۇزى يېپىنغلىق ھالدا چىقىدۇ).

جەننەتئەسلىخان: قولىمىزغا ئالسىلا بۇنى. (پەتنۇسنى بىرىۋەتكەندىن كېيىن) مۇنچە مەستۇرىلمىكنى كىم قويۇپتۇ سىلىگە؟ (رومىلىنى شارپا شەكلىدە ئارتىپ قويىدۇ. چېكىنىپ چاچلىرىنى سەل - پەل تۈزەيدۇ.) ۋاي - ۋاي ۋاي... ئاپتاپتەك ئېچىلىپ كەتتىلە ئەمەسمۇ، خېنىم! يۈرسىلە ئەمدى، مەزىنى ئىزىز ساياسىغا قويسىلا.

(ئەزىزە پەتنۇسنى چاي شىرىسىگە قويۇپ ئارقىغا يانىدۇ، مېھمانخانىغا كىرىپ كېتىدۇ. تۆرە ئىلە ئىككىسى كۆرۈنمەي قالىدۇ.)

جەننەتئەسلىخان: خان ئىسىلىرى راست دەپتىكەنمۇ، تۆرەم؟

تۆرە: دېگەنلىرىدىنمۇ ئارتۇقراق ئىكەن، خان ئانا. مانا مۇ تۇنجى مۇكاپات! (ئالقىنىغا يۈل سېلىپ قويىدۇ)

جەننەتئەسلىخان: بار - يوقى شۇمۇ، تۆرەم؟ پەخسىتىلىقىنى!

تۆرە: تۇنجى مۇكاپات دېدىمغۇ، خان ئانا؟ (يەنە ئازراق يۈل تۇتقۇزىدۇ)

جەننەتئەسلىخان: رەھمەت تۆرەم. (يۈلىنى پايپىقى ئىچىگە يوشۇرۇپ، تەسۇي سېرىشقا باشلايدۇ، سەت ئەسنەيدۇ.) تەنها ئولتۇرۇپ ئىستىقامەت قىلاي. تۇۋا - تۇۋا... (يانغا ئۆتۈپ كېتىدۇ)

تاپاۋەتخان: (ھەسەتخور ئاۋاز بىلەن) «بار كەتمەنىنى مەن چاپسام، يېتىپ يەيدۇ تەييار-تاپ» دېگەندەك ئىش بولدى - دە!

تۆرە: تاپاۋەتخان مەخسۇم، ئۆزلىرىگىمۇ... (خۇپىيانە ھالدا پۈل ئۇزىتىدۇ)

تاپاۋەتخان: (بۇۋىنىڭكىدىن ئازراق ھېس قىلىپ، رازى بولمىغان قىياپەتتە تۇرۇپ قالىدۇ.)

تۆرە: مەخسۇم، سالسىلا يانچۇققا. (يانداپ ئۆتكەچ مەخسۇمنىڭ يانچۇقىغا پۈل سېلىپ قويىدۇ.)

تاپاۋەتخان: (ئېچىلىپ) رەھمەت، تۆرەم، بۇمۇ لازىم ئەمەس ئىدى.

(سىرتتا ماشىنىنىڭ سىگنال ئاۋازى)

شەيخ: كەلدى، تۆرەم جانابلىرى.

تاپاۋەتخان: چىقمىپ باقاي (ئالدىراش چىـ
قىپ كېتىدۇ).

تۆرە: ئېلىپ كېلەلمىگەنسىدۇ؟

شەيخ: ئانچە قىس نەرسە ئەمەسقۇ ئاق داكا
دېگەن.

تۆرە: قانچە ئەرزىنى بولسا، شۇنچە يېخـ
شى دېگەنمىدىم.

(خالىسخان قارى ھاجىم كىرىدۇ، قولىدا
چامادان، يېنىدا تاپاۋەتخان مەخسۇم.)

خالىسخان: ئۇھ... (چامادانىنى تۆۋەنىڭ
يېنىغا قويىدۇ)

تۆرە: (قول سائىتىنى كۆرسىتىپ) قارى
ھاجىم؟...

خالىسخان: ئەك ئەرزىنىنى ئېيتىپ يۈرۈپ.

تۆرە: تېپىلدىمۇ؟

خالىسخان: مېنى تەسلىكتە تاپسام، ھەي
بۇ پېشكەلچىلىكنى.

شەيخ: نېمە بولدى؟

تۆرە

خالىسخان: شېشە چېقىلىپ كەتتى؟

تۆرە

شەيخ: چېقىلىپ كەتتى؟

خالىسخان: سېتىۋالغان داكىنى جانابلە
رىنىڭ دېگىنى دويىچە ئىككى مېتر، ئۇچ مېتر،
بەش مېتردىن ئۆلچەپ يېرتىۋاتسام...

تۆرە

شەيخ: نېمە بولدى؟

خالىسخان: جاراڭلىمىدە چىۋىشىپ كېتىپ،
چۈل - چۈل بولۇپ كەتتى.

تۆرە

شەيخ: ئەسىت!

خالىسخان: باشقا بىر شېشە ئالغاچ كەلـ
دىم، چىرايلىق شىشە!

تۆرە: قۇرۇق ئەمەستۇ؟

خالىسخان: ھەر بىر لىرىنى ساقلىتىپ قويـ
ماي دەپ... (چامادانىدىن ئالاھىدە ئۇسخىلىق
قۇرۇق شېشىنى يوشۇرۇن ھالدا ئېلىپ كۆرـ
سىتىدۇ)

شەيخ: زەيكەشنىڭ سۈيىنى بولسىمۇ قاچـ
لىغاچ كەلسىلە بولماسمىدى، قارى ھاجىم؟
ئەمدى بۇنى...

تۆرە: «ئىشەنگەن تاغدا كېيىك يېتىپـ
تۇ» دېگىنىڭلار شۇ ئىكەن-دە!

تاپاۋەتخان: «سەۋەب قىلىڭ، سەۋەتىنە
سۇ توختايدۇ» دېگەن گەپمۇ باز بىزدە.

تۆرە: (ئۈمىدلىنىپ) مۇشۇنداق چاغدا
ئەسقاتمىدىغان بولسىلا، (باش بارمىقىنى ھۆلـ
لەپ پۇل ساناش ھەرىكىتى)

تاپاۋەتخان: مەخسۇم ئاكىسىلىرى
يانىلىرىدا تۇرۇپتۇ. خىياتىمرجەم
ئولتۇرۇۋەرسىلە، تۆرەم مەن بىر چەكسەپ
كېلەي. (ھەر تەرەپكە ئوغرىلىقچە سەپسېلىپ،
پەلەمپەي يېنىدىكى ئاپتۇۋنى كۆرۈپ قالىـ
دۇ.) ئاپتۇۋا! (ئېھتىيات بىلەن يېقىن كېلىپ،
قولىغا ئالىدۇ، چالغۇتۇپ بېقىپ) ھەببەللى!
(پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ تۆرىنىڭ قېشىغا
كېلىپ) شىشىنى چىقارسىلا، تۆرەم. بىر كىم
كۆرۈپ قالمىسۇن، توسۇپ تۇرۇشسىلا؛ خالىـ
خان قارى ھاجىم. سىلى ئۆي تەرەپكە سەپسالـ
سىلا.

(سەھنە يېرىسوناژلىرىغا يوشۇرۇن، تاماشـ
شىبىنلارغا ئاشكارا بىر ھالەتتە ئاپتۇۋدىكى
سۇ بىلەن شېشىنى تولدۇرىدۇ.)

تاپاۋەتخان: ئاغزىنى ھەم ئېتىۋەتتىم.
چامىدانغا سالسىلا، تۆرەم. توختىمىسىلا، تۆت
بۇرجەك خەت تۇرمامدۇ بۇ يەردە؟ (تۆكۈرۈكى
بىلەن ھۆلدەپ، چاپانىنىڭ پېشى بىلەن سۈر-
تۈپ، ماركىسىنى چىقىرىۋېتىدۇ.)

خالىسخان: ھەببەللى ئەمدى چانىمايدىغان
بولدى!

تاپاۋەتخان: بىرەر تال چەتئەل ماركىسى

بارمىدۇ تۇرۇم؟ نىلۇن پايپاق، سۇلىياۋ تاغاق- نىڭ بولسىمۇ بولىۋېرىدۇ.

تۇرە: بار - بار، چامادانىدا پايپاق بار، ماركىسىنى سويۇۋالايلى ..... مانا مەخسۇم.

تاپاۋەتخان: (شېشىگە چاپلايدۇ) ئىش بۇتتى، مانا بۇ ئېچىتتى بۇزۇلمىغان جىڭ زەمزەم. سالىملا، تۇرۇم. چامادانىڭ ئىچكىرىسىگە سېلىۋەتسىلە. بۇ ھاماقەتلەرنى شۇنداق ئەپلەيمىزكى.....

تۇرە: (چامادانغا سېلىپ) ئۇھ..... (تەرلىرىنى سۈرتىدۇ، ئۆزىنى يەڭىۋاپ ئولتۇرىدۇ.)

شەيخ: ئۇھ، مېنىڭمۇ كۆڭلۈم ئېرىپ - جايىغا چۈشتى.

تاپاۋەتخان: ئۆز جايىغا قويۇپ قويای (ئاپتۇۋىنى ئېلىپ ماڭىدۇ).

(يۇسۇپبەگ قوغۇن - تاۋۇز تەزىلغان تەخسىلەرنى كۆتۈرۈپ مېھمانخانىدىن چىقىدۇ.)

يۇسۇپبەگ: تاپاۋەتخان مەخسۇم، ئاپتۇۋا كۆتۈرۈپ يۈرگەنلىرى نېمىسى؟

تاپاۋەتخان: ھېچۇەقەسى يوق. ئۆز ئادەمئەمەسمۇ بىزە.

يۇسۇپبەگ: پولات - تۆمۈر، ھەي پولات-تۆمۈر!... قويسىلا ئاپتۇۋىنى، يۈرسىلە، مەخسۇم، مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىدىغان كىشى بار. (قولىدىكى نەرسىلەرنى تىزىپ بولۇپ قايتىپ) ھەي پولات - تۆمۈر! (مېھمانخانىغا كىرىپ) تۇرسىلا.

(پولات - تۆمۈر ئەسنىگەن ھالدا چىقىدۇ.)

پولات - تۆمۈر: نېمانداق تۇۋلاۋېرىسىدىغاندۇ؟ ھە، نېمە گەپ؟ (مېھمانلارنى كۆرۈپ) ھە؟

خالىسخان: (ئەجنە بىلەرگە) ئەزىزە خېنىم نىڭ ئاكىسى پولات - تۆمۈر غوجام.

ئەزىزە: (ئالما - ئامۇت تەخسىلىرىنى كۆتۈرگەن ھالدا پەلەمپەيدىن چۈشۈۋېتىپ) ئاكا! (ئۆزىنىدۇ)

پولات - تۆمۈر: نېمە ئىش قىلىپ يۈرىسەن بۇ يەردە؟

ئەزىزە: ئانامنىڭ پۇتى قاپرىلىپ كەتتى.....

پولات - تۆمۈر: مالۇ، دىدارىڭنى كۆرسەتكۈچى بولما!

ئەزىزە: ماقۇل، ئاكا (ئۆز ئۆيىگە ئاندۇراش كىرىپ كېتىدۇ).

پولات - تۆمۈر: دېرىزىنى ھەم يېپ، پەردىلىرىنى چۈشۈرۈۋەت!

ئەزىزە: (ئۆي ئىچىدىن) ماقۇل ئاكا (دېرىزە پەردىلىرىنى چۈشۈرىدۇ).

(يۇسۇپبەگ، پولات - تۆمۈر، تاپاۋەتخان مەخسۇم، خالىسخان قارى ھاجىم قاتارلىقلار يۈگۈر - يېتىم ئىشلىرىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ. مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىدۇ. داستىخان ياز پەسلىنىڭ مول نازۇ - نېمەتلىرى بىلەن كۆمۈلىدۇ.)

يۇسۇپبەگ: «ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام» دەپتىكەن، ئەزىز مېھمانلار.

تاپاۋەتخان: نازۇ - نېمەتلەرگە باقسىلا، زاھىر ۋەلىخان تۇرۇم ھەزرەتلىرى، بۇ ئۆز ئۆيى- لىرى، يۇسۇپبېگىم — ئۆز ئاتىلىرى؛ بۇ غوجام قان - قېرىندىشلىرى.

خالىسخان: بىزمۇ ئورۇق - تۇغقانلىرى.

تاپاۋەتخان: جان - جىگەر تۇغقانلىرى دېسىلە، خالىسخان قارى ھاجىم.

تۇرە: (شەيخقە ئىشارەت)

شەيخ: ئالىي ھىممەت ۋە يۈكسەك مەرھەمەتلىك ئۇلۇغزات ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن ئالقىنى كەلگە، سېخىي بەگزادىمىز زاھىر ۋەلىخان تۇرۇم ھەزرەتلىرى ھەر بىر لەرزىنىڭ

هوزۇرىغا ئالاھىدە سوۋغا - سالام بىلەن كەل-
گەنىدى. (چامادانىنى كۆرۈنەرلىك جايغا قو-
يىدۇ. بايىقى شېشىنى ئاھايىتى ئەستايىدىل
كۆتۈرۈپ) مانا بۇ — بەيتۇلمۇقەددەسنىڭ ئەلا
ئالمي سوۋغىسى - زەمزەم!

مېھمانلار: (ھاياجانلىق ئاۋاز بىلەن) زەم-
زەم!

تاپاۋەتخان: (سول قولىدا ئېگىز كۆتۈرۈپ،
ئوڭ قولى بىلەن كۆرسىتىپ) ئاھ، زەمزەم!
ئاللاھنىڭ قۇدرەت كامالى بىلەن ھەزرىتى
ئىسمائىل ئەلەيھىسالامنىڭ مۇبارەك ئايىغىلى-
رى ئاستىدىن بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان ئا-
بىي ھايات! بىر قەتىرىكە ئېغىز تەگكۈزۈش
بەختىگە مۇيەسسەر بولماق — ئىمان ئېيتقان
ھەر بىر بەندىنىڭ ئۆمۈرلۈك ئارزۇ- ئارمىنى
ئەمەسمۇ؟

باشقىلار: بەرھەق - بەرھەق.

تاپاۋەتخان: (مەددىاھ ئاھاكىدا)

ئەي بەيتۇلمۇقەددەس شەربىتى — زەمزەم،
بۇ پانىي ئالەمنىڭ لەززىتى — زەمزەم.

خالىسخان: (قوشۇلۇپ)

مۇسۇلمان ئەھلىنىڭ شۆھرىتى — زەمزەم،
كۈچ - قۇدرەت، ئابرويى، ھۆرمىتى —زەم-
زەم.

تاپاۋەتخان
خالىسخان:

ھەق ئاللاھ دېگەنىنىڭ مۇرادى ئۆزۈڭ،
قانائەتسىز كارۋانىنىڭ قانائىتى ئۆزۈڭ،
مادارسىز نېمجانىنىڭ ھاياتى ئۆزۈڭ،
خۇدانىڭ ھېمىتى - شەپقىتى - زەمزەم.

تاپاۋەتخان: ئېچىلە، يۈسۈپبەگىم، ئاللاھ-
نىڭ ھەق رەسۇلى مۇھەممەد مۇستاپا سەللەل-
لاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەلەم ھەزرەتلىرى ئېچكەن،
ئېپتىنا قىلغان ۋە ئاخىرقى قېتىم يۇيۇندۇرۇل-
غان مانا شۇ زەمزەمنى مۆجىزاتىنى بىر پىيالە
ئېچىلە.

يۈسۈپبەگ: بىسمىللا دەپ ئېچكىن، بالام.

تاپاۋەتخان: (ئىككى قوللاپ ئۆزىتىدۇ.)

پولات-تۆمۈر: (مەخسۇمنىڭ قولىدىن ئېلىپ)
ئەمدى ئېچكىن.

مەلىكىخان: بىسمىللاھىررەخمانىررەھىم.
ئۇھ، خۇداغا مىڭ شۈكرى.

خالىسخان: جانلىرى چىچەكلەپ كېتىۋاتا-
دۇ، مەلىكىخان؟

مەلىكىخان: چىچەكلەپ كەتمەدىغان، خالى-
سخان قارى ھاجىم؟

تاپاۋەتخان: پولات - تۆمۈر غوجام، ئېچىل-
لە. خۇدانىڭ شىرى، تۆت چاھاريارنىڭ بىرى،
مەردلەرنىڭ پىرى ھەزرىتى ئەلى كەرەمەللاھۇ
ۋەجھۇ كىرامىلىرى ئېچكەن ۋە خاسىيەتلىك زۇل-
پىقارى بىلەن ئۈچار دۇلدۇلىنى سۈغارغان
خىسلەتى شىپائىدىن ئېچىلە، ئەھلى مۆمىن-
لەرنىڭ روھىي دۇنياسىنى بارلىق ئىللەت-
جاراھەتلەردىن خالىي ئەتكۈچى قۇدرەتۈل دە-
ۋائىدىن بىر پىيالە ئېچىلە.

يۈسۈپبەگ: بىسمىللا دەپ ئېچكىن، بالام.

مەلىكسۇلتان: خۇدا بەختىڭنى بەرسۇن، بىر تامچىسىنى زايە قىلماي ئىچكىن.

پولات - تۆمۇر: بىسمىللاھىر رەھمانىرراھىم. (ئىچىۋېتىڭ. ھېچقانداق ئالاھىدە ملىك سەزمىگەچكە، يەلكىسىنى قورۇپ قويىدۇ.)

تاپاۋەتخان: تەنلىرى قورۇلغانىدەك بولۇۋاتامدۇ، غوجام! بىچىنى بوزۇلسىمغان جىڭ زەمرەم ئەمەسمۇ بۇ؟ قارىسىلا ماركىسىغا! تاھارەتسىز ئىچىپ قالمىغانلا - ھە؟ خۇدايىمىنىڭ ئۆزىگە تاماناتەت.

مەلىكسۇلتان: ئادەمنىڭ كۆڭلىنى بىر قىسما قىلمىسىلا، مەخسۇم!

تاپاۋەتخان: خېنىمنى چاقىرسىلا، مەلىكسۇلتان. بىر يۇتۇم ئىچىپ، ئىمانى قۇۋۋەت تاپسۇن، بەختى ئېچىلسۇن.

پولات - تۆمۇر: قۇيسىلا، مەخسۇم!

تاپاۋەتخان: غوجام، ئەمدى بۇنى...

پولات - تۆمۇر: خەقنىڭ ئالدىدا ئىچىش شەرتىمىكەن؟ قۇيسىلا! ئانام ئىچكۈزۈپ قويۇپ چىقسا بولىمامدىكەن؟ (ئاچچىقى بىلەن تاماكا قۇتىسىنى ئالىدۇ)

مەلىكسۇلتان: غوجام بالام، سەت تۇرسىدۇ (سىرتتا چېكىپ كىرىش ئىشارىسى).

پولات - تۆمۇر: ئەزىزەم چىقمىسۇن جۇمۇ! (ئاشخانا تەرەپكىرەك ئۆتۈپ تاماكا تۇتاشتۇرىدۇ) تۇروبا سۇيىدىن ھېچقانچە پەرقى يوق ئىكەنغۇ زەمزەم دېگەنىنىڭ!

تاپاۋەتخان: (تۆرە بىلەن شەرەتلىشىۋالغاندىن كېيىن) بۇ - ئەزىزە خېنىمنىڭ نېسىۋىسى («زەمزەم»نى شېشە بىلەنلا بېرىدۇ).

مەلىكسۇلتان: رەھمەتى- ھەشقالالا.

تۆرە: بەيتۇلمۇقەددەسنى ئۆز ئۆمرىدە بىر خىل ئالاھىدە سوۋغا ئالغاچ كەلگەنمىدىم.

شەيخ: (چامادانىدىن ئېلىپ) زەمزەمگە چىلانغان ئاق داكا.

تۆرە: سەللە قىلىپ ئورۇۋالغان، رومال قىلىپ ئارتىۋالغان ھەر قانداق مۇسۇلمان يەنە بىر دۇنيانىڭ بەشىدىغا ئېرىشىدۇ - ئەلەملىك قىسمەتلەرگە يېقىن يولىمايدۇ.

شەيخ

تاپاۋەتخان: ئەلۋەتتە - ئەلۋەتتە.

خالىسخان

تۆرە: يۇسۇپبەگ ئاتىمىز بىلەن قان - قېرىنداشىمىز بولات - تۆمۇر ھوجا جانابلىرىغا بىرىدىن سەللىلىك، خان ئانىمىز بىلەن ئەزىزەخانىمغا رومالىق؛ بەگ ئاتىمىز بىلەن خان ئانىمىزنىڭ خىش - ئەقرىبالىرىغا سەللە ۋە رومالىق (يۇسۇپبەگكە ئۆزىتىدۇ).

يۇسۇپبەگ: رەھمەت، زاھىرۋەلىخان تۆرەم جانابلىرى.

مەلىكسۇلتان: رەھمەت، تۆرەم.

يۇسۇپبەگ: ئانىسى (سوۋغىنى ئۆزىتىدۇ).

مەلىكسۇلتان: خوش. (ئېلىپ كىرىپ كېتىۋېتىپ) نېمە مۇددىئا بىلەن كەلگەنىدۇ ئۇلار؟

يۇسۇپبەگ: خوش، نازۇ - نېمەتلەرگە بېقىشسىلا، مېھمانلار.

تۆرە: (بىر يۇتۇم چاي ئوتلىغاندىن كېيىن) قېنى، شەيخۇلمۇبارەكخان بەگ ھاجىم (سۆزلەشكە رىغبەتلەندۇرىدۇ).

شەيخ: بەيتۇلمۇقەددەسنى ئۆز ئۆمرىدە بىر مەرتىۋە تاۋاپ قىلىش - ئىمان ئېيتقان ھەر بىر بەندىنىڭ ئەڭ ئالىي ئارزۇ-مۇرادىدۇر.

خالىسخان

تاپاۋەتخان: ئەلۋەتتە - ئەلۋەتتە.

يۇسۇپبەگ

شەيخ: ھەج قىلىش - ھىجرىيىنىڭ 5 - يىلى، يەنى بۇنىڭدىن 1400 نەچچە يىل مۇقەددەم پەرز قىلىنغان.

تاپاۋەتخان: شۇنداق. چەت ئەللەردە يارامىلىق ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەرلىرى

بار ئادەتتىكى ئادەملەر بۇ پەرزىنى ئادا قىلىپ، ئالاھىدە يۇز - ئىناۋەت تېپىپ كەتتى. سەپنىڭ بېشى، گەپنىڭ بېشى، سورۇننىڭ تۆرى شۇنىڭ؛ زەللىنىڭ چوڭى، ئىللىتىپاتنىڭ كاتتىسىمۇ شۇنىڭ.

خالىسخان: بەزىلەر «يۇرردىدا» كۆتۈرۈلوپ كەتتى دېسىلە.

تاپاۋەتخان: قالتىس باي بولۇپ كەتتى.

يۈسۈپبەگ. (ھەسەت ۋە ھەسرەت بىلەن) راست، تىنىپ كەتتى.

تاپاۋەتخان: يۈسۈپبەگم، ئۆزلىرىمۇ خۇدانىڭ كالامىدازىكرى قىلىنغان 28 پەيغەمبەرنىڭ بىرى بولغان يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك ئىسمى قويۇلغان ئۇلۇغزات.

خالىسخان: بەيتۇلمۇقەددەسنى بىر مەررە تاۋاپ قىلىپ كېلىدىغان بولسىلا، ھاجى بېگىم، بەگ ھاجىم بولۇپ، ئۆمۈرۋايەت دەۋران سۈرمەملا؟

يۈسۈپبەگ: ئىنشائاللا، دېگەنلىرىدەك بولار، خالىسخان قارى ھاجىم. ئەپسۇسكى، چەت ئەللەردە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بولمىغانلارنىڭ ھەج قىلىپ كەلمىگى تەس بولۇپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ.

(مۇشۇ سۆزنىڭ چەقمىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغان تۆرەم شەيخ، مەخسۇم قاتارلىقلار ئۆز ئارا ئىشارەتلەر قىلىشىدۇ.)

تاپاۋەتخان: غەم قىلمىسىلا، يۈسۈپبەگم، غەم قىلمىسىلا. ئەگەر ئىشەنچىلىك، ئەگەر ياراملىق ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، ئۆز ئوغۇللىرى كۆز ئالدىلىرىدا تۇرمامدۇ، ئەنە!

تۆرە: ئەسسالامۇئەلەيكۇم بەگ ئاتا. (قول باغلاپ، يەرگە قاراپ تۇرىدۇ.)

شەيخ: يۈسۈپنىڭ كۆڭلىگە زۇلەيخانىڭ، مەجنۇننىڭ كۆڭلىگە لەيلىنىڭ، غېرىبنىڭ كۆڭلىگە شاھ سەنەمنىڭ، خوتەنلىك شاھزادە پەرھادنىڭ كۆڭلىگە ئەرمەنىستان گۈزىلى شېرىننىڭ ئىشقى پىراقىنى سالغان قۇدرەتلىك خۇدا، ئالىمي نەسەب، يۇكسەك مەرتىۋىلىك، ھىممەت، مۇرۇۋەتلىك مانا بۇ تۆرەم جانابلىرىنىڭ كۆڭلىگىمۇ ... ھە، خوش ... (ئەزىزەمنىڭ ھۇجرىسىنى كۆرسىتىپ) مانا بۇ خېنىمنىڭ ...

تاپاۋەتخان: ئىسمى - جىسمىغا لايىق ئەزىزە خېنىم بولۇدىخان بولدى، يۈسۈپبەگم! رەھمەت - ھەشقاللا دېسىلە.

يۈسۈپبەگ: (ئۆز - ئۆزىگە) بىر ئەجنەبىيگىمۇ؟

خالىسخان: ھېلىغۇ بىر ئەزىزە ئىكەن، مىڭ ئەزىزە بولسىمۇ، ئىككى قوللاپ تۇتتۇم دېسىلە، بەگىم!

تاپاۋەتخان: دۆلەت قۇشى دېگەن ھەركىمنىڭ بېشىغا قۇنۇۋەرمەيدۇ. غەنىيمەت پۇرسەتنى قولدىن بەزمىسىلە، بەگىم!

مەلىكىخان: (مېھمانخانىدىن باش چىقىرىپ) چەت ئەللىكىمۇ؟ (پەلەمپەيدىن چۈشكەچ) رەھمەت - ھەشقاللا، تاپاۋەتخان مەخسۇم. ئۇچ ئوغۇل، ئىككى قىزنىدىن ئايرىلىپ، داغى پەرزەنتلىك ئوتىدا كۆل - قوقاسقا ئايلىنىپ كەتكەن خوتۇنمەن. ئەمدى بۇ يالغۇز قېزىمنى قاردىسا كۆز يەتمەس، قىچقارسا ئۇن يەتمەس ياقا يۇرتقا بېرەلمەيمەن!

شەيخ: ئالەم ئايلىنار ئاللاھنىڭ ئىرادىسى بىلەن، توختاپ قالمىغاي بىرەر بەندىنىڭ ئارزۇ - مۇددىئاسى، پەريات - نالىسى، ئىلتىجاسى بىلەن.

باشقىلار: بەرھەق - بەرھەق.

(تاپاۋەتخان مەخسۇم بىلەن خالىسخان قارى ھاجىم يۈسۈپبەگنى قولتۇقلاپ چەتكە تارتىدۇ.)

تاپاۋەتخان: كەپ قىلمىلا، يوسۇبجىگىم، بىر مەزلۇم ئالدىمدا كىكەچلەپ يۈرگەنلىرى نېمىسى؟ خوتۇن يەرلىك بولۇپ قالغانلىقلىرى ئۈچۈن مۇشۇنداق تىلسىز - زۇۋانسىز بولۇپ قالغانمۇ، بىگىم؟

خالىسخان: مۇنداق قىلسىلا، كىشىلەر سىز لىمىنى «ياغاچ پىچاق، لاتا غىلاپ بىگىم» دېمەمدۇ؟ ئابروي - ئىناۋەتلىرى تۆكۈلمەمدۇ؟ ئەر ئەمرى ۋاجىب، بەگدەك تۇرۇپ ئەمىر قىلمامىلا بىگىم؟

شەيخ: (تۆرىنىڭ ئىشارىتى بىلەن كىچىك چامادانىدىن قىممەت باھالىق زىننەت بۇيۇملىرى قۇتىسىنى ئالىدۇ) يۇسۇپبەگ جانابلىرى قارسىلا. (قۇتىدىن ئېلىپ) مانا بۇ - ئالاھىدە تەقلىدتىكى بەش كۆزلۈك زەرھالقا.

خالىسخان: (مەلىكىخانىمنىڭ يېنىغا كېلىپ) قارىسىلا، مەلىكىخان.

تاپاۋەتخان: قارىسىلا، بىگىم، مۇنداق ھالقىنى بۇ جاھاندا كىم كۆرگەن؟

شەيخ: مانا بۇ - جۇپ - جۇپ ياقۇت كۆز قويدۇرۇلغان ئالتۇن بىلەيزۈك.

تاپاۋەتخان: ۋاھ! (قولىغا ئېلىپ) نى - نى پادىشاھلارنىڭ خانىش - مەلىكىلىرىمۇ تاقاپ باقمىغان بولغىيتتى مۇنداق ئېسىل بىلەيزۈكنى!

شەيخ: مانا بۇ، ئالتۇن بىلەزۈك ئالتۇن سائەت. (قۇتىسىدىن چىقارماي تۇرۇپ) قارىسىلا، مانا بۇ، قاتار - قاتار تۇرۇپ كەتكەن ئەلەر - ئالتۇن ئۈزۈك!

تاپاۋەتخان: نېمە كارامەت بۇ، ئاللاھ!

خالىسخان:

شەيخ: مەرھەمەتلىك تۆرەم ھەزرەتلىرى ئالتۇن تاج، جىيەك، قاداق ئېلىشقىمۇ رازى بولغىيتتى!

تاپاۋەتخان: ئاڭلاڭ ئاتاملا، بىگىم، تۆرەم - ئۆز لەۋزىدىن يانمايدىغان ئولۇغزات. (قۇتىنىڭ ئېلىپ) ئالىسىلا بۇنى، تۇتۇۋېلىڭ دېسىلە.

خالىسخان: بىر ئەزىزە ئەمەس، مىڭ ئەزىزە بولسىمۇ، تۇتىۋالىمىز دېسىلە.

مەلىكىخان: دادىسى! (يىغلاپ تۇرۇپ) مۇرمدۇ)

خالىسخان: (قۇتىنى ئېلىپ) بۇنى كۆرۈڭ ئاتاملا، مەلىكىخان؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ئەزىزە خەنىمنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى.

تاپاۋەتخان: ئەھلى مۇسۇلمان تۇرۇپ، ھەر بىر بەندىنىڭ تەقدىرى قىسمىتى لەۋھۇلمەھپۇزغا يېزىقلىق ئىكەنلىكىنى بىلمەمسەك بولامدۇ؟ تەقدىرگە تەن بەرمەسەك بولامدۇ؟

خالىسخان: ئاتىلىق مېھىر - مۇھەببەتلىرى بىلەن رازى - رىزالىق بەرسىلە، بىگىم.

يۇسۇپبەگ: (بىر دەم ئارىسالدىلىقتىن كېيىن) بولىدى، رازىلىق بەردىم.

مەلىكىخان: ئاھ، ئەزىزەم! (دېرىزە تەرەپكە يۈزلىنىپ) كۆزۈمدىن ئۇچۇپ كەتمەرسەن جۇ جېنىم قىزىم!

ئەزىزە: (چىقمىدۇ) ئانا، جېنىم ئانا!

پولات - تۆمۈر: (ئالىدىراش چىقمىدۇ) نېمە بولدى؟

مەلىكىخان: چەت ئەلمىكە ... چەت ئەلمىكە بەرمەكچى!

پولات - تۆمۈر: كىمنى؟ ھە، ئەزىزەمنىمۇ؟ ئانامنى ئەپكىرىپ كەت!

ئەزىزە: ماقۇل، ئاكا. (ئانىسىنى قولتۇقلاپ) يۈر، ئانا (كىرىپ كېتىدۇ).

پولات - تۆمۈر: (غەزەپ بىلەن ئاستىلاپ بېسىپ كېلىدۇ) مېنىڭ سىڭلىمنى، ئەزىزەئاتىلىق ئەشۇ سىڭلىمنى چەت ئەلگە ئېلىپ چىقىپ كەتمەكچىمۇ سىلەر؟! بىلىپ قويۇڭلار كى، سىلەر ئۇنىڭ تاشلىۋەتكەن تىرنەقىنىمۇ ئېلىپ چىقىپ كېتەلمەيسىلەر!

يۇسۇپبەگ: غوجام بالام، قارىغىنا، بۇ-لارنىڭ ھەممىسى... (زىننەت بىۋىنىڭ قۇ-تسىدىكى ئالتۇن ئەسۋابلارنى كۆرسىتىدۇ) ھەممىسى ئەزىزمىنىڭ.

خالىسخان: (ئەجنەبىيلەرگە) كۆڭۈلسىزلىكە ئېلىشمىغايلا. بۇ شۇنداق كەسكىن ھەجەز-ئۇچۇق سۆز يېگىت.

تۆرە: مەلۇماتلىقمۇ؟

خالىسخان: ياق، قارا تۆرۈك.

تۆرە: ھاسسا تاياقسىز ئەما، دېسىلە (خا-تىرجەملىك بىلەن كۈلۈپ قويىدۇ).

تاپاۋەتخان: ياپيىاش تۆرۈپ ئىككىسى قېتىم ئۆيلەنگەن بولسىمۇ، خوتۇندىن تەلىيى كەل-مىگەچكە، مانا شۇنداق... (ئۇرۇشقاق ھالەتـ-نى دوراش)

شەيخ: بالىدۇررىاق دېيىشسىلە بولماسمىدى بۇ گەپنى؟ تۆرەم ھەزرەتلىرىنىڭ شۇنداق چىرايلىق بىر سىگىلىسى بار ئەمەسمىدى؟ بۇ يىل قانچە ياشقا قەدەم قويىدۇ، تۆرەم؟

تۆرە: ئون يەتتىگە.

تاپاۋەتخان: ۋاھ، نېمىدېگەن خاسىيەتـ-لىك ئىش بۇ؟ قايچە قۇدا - ئالماش قۇدا دې-گەنلىك دەل ئۆزى ئەمەسمۇ؟ ... تۆرەم ھەز-رەتلىرى بۇ تويىنى پۈتۈن ئەل - جامائەت ئاغزىدا داستان بولغۇدەك دەرىجىدە ئۆتكۈ-زۈپ بېرىدۇ - دە، مەملىكىتىگە قايتىدۇ. (يۇسۇپبەگكە) سىلىگە، (پولاتقا) سىلىگە، ۋالىدەلىرىگە دەرھال ۋىزا - تەكلىپ قەغىزى ئەۋەتىدۇ. شۇنداقمۇ، تۆرەم؟

تۆرە: ئەلۋەتتە، پۈتۈن يول چىقىملىرىغا مانا مەن ئىگە!

تاپاۋەتخان: ئاڭلاۋاتامىلا، بېگىم؟

خالىسخان: ئاڭلاۋاتامىلا، غوجام؟

تاپاۋەتخان
خالىسخان : پۈتۈن يول چىقىملىرىغا

مەن ئىگە دەۋاتىدۇ!

تاپاۋەتخان: بۇ يەرنىڭ بىۋاپا قىزلىرى نەچچە قېتىم داغدا قويىمىدىمۇ سىلىنى؟ ئەمدى ئۇ ياقنىڭ ۋاپادار پەرىزاتلىسىرىنىمۇ بىر كۆرۈپ باقمامىلا، غوجام؟

پولات - تۆمۈر: (ئۆز - ئۆزىگە) ئۇنىمامدۇ ئۇ قىز بالا؟

يۇسۇپبەگ: نېمە دېدىڭ بالام؟

پولات - تۆمۈر: ئىككىسى قېتىم ئۆيلەنگەن تۇرسام.

شەيخ: ھا - ھا - ھا! ... بىز تەرەپتە ئا-دەتنىڭ ئەۋزى - قانۇن. تاھىر ئەلىخان بەگ ھاجىم كىرامىلىرى: قىزىم، مەن سېنىڭ شەرقىلىق ئىمانى كامىل مۇسۇلمان يۇسۇپبەگ جانابلىرىنىڭ ئوغلى پولات - تۆمۈر غوجا بىلەن نىكاھلىق بولۇشمىغىنى قارار قىلدىم دەيدۇ - دە، ئىش تامام ۋەسسالام.

تاپاۋەتخان: مەككە مۇكەررەم بىلەن مە-دىنە مۇنەۋۋەرىنى قانغۇدەك تاۋاپ قىلىپ، ھاجى ھەرەمەيىن بولۇشىلا. كىم دېسە، جا-ھانغا مەشھۇر تاھىر ئەلىخان بەگ ھاجىم كىرامىلىرىنىڭ قۇدىسى، زاھىر ۋەلىخان تۆ-رەمنىڭ قېيىن ئاتىسى يۇسۇپبەگ ھاجىم؛

خالىسخان: (پولات - تۆمۈرنىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ) كىم دېسە، تاھىر ئەلىخان بەگ ھا-جىمنىڭ كۈيئوغلى، زاھىر ۋەلىخان تۆرەمـ-نىڭ قېيىن ئىنىسى پولات - تۆمۈر غوجا. ۋاھ، بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بولامدۇ دۆلەت-ساداەت دېگەن! شۇنداقىرىگە يۇلۇقتۇم دە-ۋرىسىلە، غوجام، خاسىيەتلىك شۇنداقىرىگە!

تاپاۋەتخان: پولات - تۆمۈر غوجام ئىچكەن شىپائى زەمزەم ئەدىرەك ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتتى بولغاي، خېلى يۇمشاپ قالدى، پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىسىلە، بېگىم. ھە، گەپ قىلسىلا.

يۇسۇپبەگ: ئوغلۇم، سىگىلىنىڭ رىزقى-

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرىگى تۇرىسى
www.uyghurkitap.com

ئەسەۋىسى ئەشۇ يۇرتلارغا چېچىلىپ كەتكەن بولسا كېرەك. رازى - رىزالىق بىلىدۇرەيلى. خۇدا خالىسا، قايچە قۇدا بولۇپ...

پولات - تۆمۇر: ئۇلارنىڭ دېگىنىدەك بولسىلا.

تۆرە
شەيخ: قەسەمكە يارايمىز!

ۋاقتى: كۈز، كۈندۈز.

سەھنە: يەنە شۇ هويلا. هويلىدا بىر سافا بىلەن ئىككى ئۇستەل، بىر دانە چاي شىرەسى. ئەزىزە سافادا، قولىدا دۇتار. ئۇ، چەكسىز هەسرەت ئىلىكىدە.

ئەزىزە: ناخشا:

نەبولغاي ناتونۇش ئەلدە مېنىڭ تەقدىرى-
ئىقبالىم؟
كېچەن بولغايمۇ يا زىننەت لىباسىم، زەرلى
روما لىم؟

تۆكەر بولسام پىغانلىق ياش بېشىمنى سە-
لىغاي كىممۇ،
بېتەرمۇ بۇ ئانا يۇرتقا زەئىپ ئاۋازىم،
ئەھۋالىم؟

قىزىل لاله كەبىي هۆسنۈم بولۇرمۇ سارغە-
يىپ سەبدە،
ئاقارغايمۇ ئەلەم ئىچرە قاراساچىم، قارا
خالىم؟

(مەلىكەخان چىقىدۇ، بىردەم تىڭشايدۇ. ئېچىنىش ۋە ئەلەم ئىچىدە كۆزياشلىرىنى سۈرتىدۇ. ئەزىزەگە يالۋۇرىدۇ.)

مەلىكەخان: جېنىم بالام، نېمانچە نالە-پەرياد قىلىدىغانسەن؟ بىچارە ئاناڭنىڭ يۈرىكىنى نېمانچە ئېزىدىغانسەن؟

ئەزىزە: ئانا، جېنىم ئانا، ئۆز يۇرەك پارە-سىنى هېچبىر ئەجدادى كۆرۈپ باقمىغان ياقا يۇلاپچەك: ئۇندا بولسا

پولات - تۆمۇر: (قوشۇلۇپ) بىز رازى.

ئەزىزە: (ئۆي ئىچىدىن ئاۋاز) ئانا!

مەلىكەخان: (ئۆي ئىچىدىن ئاۋاز) ئەزىزەم، جېنىم قىزىم ئەزىزە!...

ئىككىنچى كۆرۈنۈش

يۇرتلارغا يولغا سېلىۋېتىشكە قانداق چىدايدىغاندۇ شۇ دادام؟ قانداق چىدايدىغاندۇشۇ كۆيۈملۈك ئاكام؟

مەلىكەخان: جېنىم بالام، ئاچكۆز، مەنـچى داداڭ مال - دۇنيا، نام-شۆھرەت تامـا-سىدا. نادان، هاماقەت ئاكاڭ قانداقتۇ بىرچەت ئەلنىڭ هۆر - پەرىزاتىنىڭ ئىشقى بىلەن مەست.

ئەزىزە: ئاھ، مېنىڭ شور پېشانەم، ئاھ، مېنىڭ قارا تەقدىرىم! ... بۇ قارا تەقدىر سىرتىمىقىدىن قۇتۇلالماسمەن؟ ئەزىز بىلەن بىللە تۇرۇپ كۆرەش قىلساقچۇ؟

مەلىكەخان: جېنىم قىزىم، بالىلىق قىلما. دەسلەپ ياخشى كۆرگەن يىگىتىڭ يەر تەۋرەش مەزگىلىدە قازا تاپتى. هازىرقى يىگىتىڭنىڭ قولى بەكلا قىسقا ئوخشايدۇ. تەقدىرگە تەن بەرمەكتىن بۆلەك نېمە ئامالىمىز بار؟

ئەزىزە: نېمە كۈنلەرنى كۆرەرمەن ئەشۇ يۇرتلاردا؟

مەلىكەخان: يۇرگىن، بىر پىيالە سۇت، بىر بۇردا نان بىلەن بولسىمۇ ناشتا قىلمۇالغىن (ئېلىپ كىرىپ كېتىدۇ).

(جەننەتنىساخان بۇۋىدىم ماردىلاپ كىرىدۇ. ئارقىدىكىلەرگە ئىشارەت قىلىدۇ. «نۇردىيە» بىلەن «مەرھابا» كىرىدۇ.)

جەننەتنىساخان: مانا مۇشۇ ئۆي. ئەزىزەم-نىڭ هۇجرىسى ماۋۇ. يەنە بىر دەپ قويساي: سېنىڭ ئىسمىڭ- نۇردىيە، سېنىڭ- مەرھابا-هە!

ئىككىسى: يادىمىزدا.

جەننەتنىساخان: سەن—نۇرىيە، دۆلۈ مەھەلـ لىددىكى تەۋەككۇل ھاجىمنىڭقىزى، سەن— ئابدۇسۇپۇر دامۇللامنىڭ.

ئىككىسى: يادىمىزدا، بۇۋىم.

جەننەتنىساخان: مەن دېگەن گەپنىڭ ھەممىنى دەپ، ئىشەندۇرۇپ...

ئىككىسى: دەيمىز، بۇۋىم، خاتىرجەم بولـ ىملا.

جەننەتنىساخان: ئاخشامقى زەر رومال—مۇـ كاپات. بۇگۈنكى سىناقتىن ئۆتۈددىغان بولىدۇـ لار، مانا بۇ ھەرمىنىڭ قىممەت باھالىق قەھـ رىۋا-كۆز مۇنچاقلىرى. (ئىككى تىزدىق قەھرىۋاـ نى ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئايلاندۇرۇپ، ئـۆز يانچۇقىغا سالىدۇ.)

ئىككىسى: خاتىرجەم بولسىلا، بۇۋىم.

جەننەتنىساخان: بـۈگـۈن - ئەتە ئىچىدەسۈـ رۈشتۈرىمەن—ھە! بېرىڭلار، مېڭىڭلار، ئەمىسە مەن چىقىپ كەتتىم (چىقىپ كېتىدۇ).

ئىككىسى: (ئېھتىيات بىلەن دېرىزىگە يېقىنـ لاپ كېلىپ) ئەزىزەم... ئەزىزە خېنىم! (مېھـ مانخانا پەلەمپەيى ئالدىغىراق كېلىپ) ئەزـ زەم، ئەزىزە خېنىم!...

(مەلىكەخان چىقىدۇ.)

ئىككىسى: ئەسسالام خان ئانا.

مەلىكەخان: ئەسسالام قىزلىرىم (يۈز يېقىپ كۆرۈشىدۇ). قىزلىرىم، قېنى، ئۆيگە.

مەرھابا: خوش، خان ئانا، ئەزىزەمنى ئىزـ دەپ كەلگەنىدۇق.

نۇرىيە: ئۆزىگىلا دەيدىغان مۇھىم گېپىمىز، ئارزۇ-تەلىپىمىز بار ئىدى. مۇشۇ يەردىلا سۆزلىشۈۋالساق.

مەلىكەخان: ماقۇل، قىزلىرىم، ماقۇل. ئەزـ رە!.. قىزىم، ئاداشلىرىڭ كەپتۇ!

ئەزىزە: (چىقىدۇ، ناتونۇش قىزلارنى كـۆـ رۈپ ھەيران قالىدۇ.)

ئىككىسى: ئەسسالام ئەزىزە خېنىم.

مەرھابا: (قۇچاقلاپ) ۋاي چىرايلىق خېنىم، تەلەيلىك خېنىم، قانداق كىشى سىلىدەك بەختـ لىك بولىدىغاندۇ، خېنىم؟

نۇرىيە: ئىتتەكلىرىنى كۆزۈمگە سۈرتۈۋالاي ئىسمى - جىسمىغا لايىق ئەزىز بولغان خېنىم!

ئەزىزە: ئۇيگە كىرىشىلە.

مەلىكەخان: ئۇنىمىدى. سافاغا تەكلىپ قىلـ غىن، بالام. مېھمانلار ئۈچۈن چىقاي.

ئىككىسى: (ئالدىنى توسۇپ) ئوبدان خان ئانا، بىز خوش بولۇپ كېتەيلى. سىلى ھەرگىز ئاۋارە بولمىسىلا.

مەلىكەخان: ماقۇل، قىزلىرىم، سۆزلىشۈۋـ رىڭلار ئەمىسە. (كىرىپ كېتىۋېتىپ پەلەمپەـ ي ئەتراپىدا توختايدۇ) نېمە تەلىپى باردۇر ئۇـ لارنىڭ؟

نۇرىيە: ئىسمىم— نۇرىيە، دۆلۈ مەھەللىدەـ كى تەۋەككۇل ھاجىمنىڭ قىزى.

مەرھابا: مېنىڭ ئىسمىم — مەرھابا. ئابدۇ سۇپۇر دامۇللامنىڭ قىزى.

مەلىكەخان: ئەجەب ئىسمى چىرايلىق ئىكەن، ئېسىل ئائىلىنىڭ قىزلىرى ئىكەن. بىرـ ئىككى تەخسە يەل-يېمىش راسلاپ چىقاي (كىرىپ كېتىدۇ).

نۇرىيە: ئۆزلىرىنىڭ چىرايىڭ ئەللىك بىر ئالەمجاناب دەگىزادە بىلەن توي قىلىدىكەن دەپ ئاڭلاپ، يۈرىكىمـ گە ئوت كەتتى. ئاھ خۇدا، ئەشۇ تەلەيلىك قىزغا بەرگەن دۆلەت - سائادەتنىڭ ھېچىدىن بىرىنى ماڭا بېرىدۇەتكەن بولساڭچۇ! دەپ يېـ لىندىم، يالۇۋردۇم، نالە قىلدىم.

ئەزىزە: ئەشۇ دۆلەت -سائادەتنىڭ ھەممىسـ نى سىلىگە بېرىدۇەتكەن بولسا، بىراقلا قۇتۇلـ ماسمىدىم مەن بۇ ئازاب - كـۈلپەت ئىسكەنـ جىسمىدىن!

نۇرمىە: خېنىم، ئوبدان خېنىم، مانا ئىمـ
چىلمرى ئاغرىسۇن، تىنە قىلىمسىلا. مەن
بىر نەكاھلىق بولغان، ئوتتۇز ئالتە كۈنلۈك
تۇتقان. قولى قانلىق بەدپەيلى ئەرنىڭ دەر-
دىنى يەتكىچە تارتقان بىر دەردىمەن قىزمەن.
(مەلىكىخان ئىككى تىخسە ئالما - ئۈزۈ
كۆتۈرۈپ چىقىدۇ. پەلەمپەي ئەتراپىدا بىر-
دەم توختايدۇ.)

نۇرمىە: خېنىم، چىرايلىق خېنىم، تۇرەم
ھەزرەتلىرىنىڭ خىزمەتچىلىرىمۇ بارىدۇ، ئەل-
ۋەتتە. شۇلارنىڭ بىرەرسىگە نىكاھلاپ قويىـ
دىغان بولسا، بۇ ياخشىلىقنى ھەرگىزمۇ ئۇنـ
تۇمايىتتىم، ئۇمۇرۋايىەت خىزمەتلىرىنى قىـ
لاتتىم.

مەلىكىخان: ۋاي بىچارە قىز. (تەخسىلەرنى
چاي شىرەسى ئۈستىگە قويىدۇ) باققاچ ئول-
تۇرۇڭلار، قىزلىرىم (كىرىپ كېتىدۇ).

ئىككىسى: رەھمەت، خان ئانا.

مەرھابا: مەن تېخى ياتلىق بولمىغان قىز-
بۇ ئادەتتىنىڭ بېشىغا چۈشكەن، نۇرغۇنلى-
غان دوست- ئاداشلىرىمنىڭ بېشىغا چۈشكەن
كۈلپەتلەرنى كۆرگەن، ئاڭلىغان بولغاچقا، بۇ
يەرنىڭ ئەرخەقلىرىدىن بەك قورقىمەن. چەت
ئەلگە ئىلىپ چىقىپ كېتىدىغانلا بولسا،
سەت - چىرايلىق، ياش - قېرى دەپ ئولتۇر-
مايتتىم. ئوبدان خېنىم، تۇرەم ھەزرەتلىرى-
گە دېسىلە، مېنىمۇ ئىشچى - خىزمەتچىلى-
دىن بىرەرسىگە نىكاھلاپ قويسۇن. خەت-چەك
توشۇيدىغىنى بولسىمۇ مەيلى، شوپۇرى بولسا
تېخىمۇ ياخشى. بۇ ياخشىلىقلىرىنى ئۇلسەم-
مۇ ئۇنتۇمايمەن، دېدەك قىز ئىزۋىرادەك سە-
مىمىي، ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەتلىرىنى
قىلىمەن.

(پولات - تۇمۇر شىركەپىپ ھالدا سىرتتىن
كىرىدۇ.)

پولاتتۇمۇر: (سىرتتىن) ئاخشام
ئايپەرىيۇ - ئاي پەرى،
جان بولاتنىڭ دىلبەرى.

ئەزىزە: (ئالدىراپ) ئاكام كېلىپ قالدى!

ئىككىسى: ئەمدى قانداق قىلىمىز؟

ئەزىزە: مېنىڭ ئۇيۇمگە كىرىپ تۇرۇڭلار.

پولات - تۇمۇر: (كىرىدۇ) ھەە، نەگە قاچماق-
چى، نەگە مۇكۈنمەكچى سىلەر؟

ئىككىسى: (ئالاقزادە بولۇپ) ھېچېيەرگە،
ھېچېيەرگە.

پولات - تۇمۇر: كىم بۇ؟ ھەە، كىمنىڭ قىز-
لىرى بۇ؟

ئەزىزە: مېنىڭ دوست - ساۋاقداشلىرىم.

پولات - تۇمۇر: ساۋاقداشلىرىم؟ نېمىدەپ
كەپتۇ؟ ھەە، ئېزىنتىقۇلۇق قىلغىلى كەپتىمۇ؟
بېشىڭنى ئايلاندۇرغىلى كەپتىمۇ؟

ئەزىزە: ئاكا! ... ئەستا!... ئانا، گەپ
قىلغىنا ئاكامغا!

(مەلىكىخان چىقىدۇ.)

مەلىكىخان: نېمە گەپ، غوجام بالام؟

پولات - تۇمۇر: راست گېپىنى ئېيتسايـ
ۋاتىسۇ!

مەرھابا: بىزنى ئازغۇن - ئېزىنتىقۇ دەپ
قالغان ئوخشايدۇ.

مەلىكىخان: ئۇنداق ئەمەس، غوجام بالام،
بۇلار ئېزىنتىقۇ ئەمەس. بىزمۇ ئەزىزە خېنىم
بىلەن بىللە چىقىپ كەتسەك، خېنىمنىڭ خىز-
مىتىنى قىلساق دەپ كەپتۇ.

پولات - تۇمۇر: مېنىڭ خىزمىتىمنى قىلـ
ماممدىكەن، مېنىڭكىنى؟

ئىككىسى: چىقىپ كېتىمدىغان بولسىلا،
خىزمەتلىرىگە بىز تەييار!

پولات- تۇمۇر: (يانچۇقىدىن بىر سۇرەتنى
ئېلىپ) بۇ مېنىڭ چەت ئەلدىكى رەپىقەم
ئايپەرى.

ئەزىزە: (ئۆز-ئۆزىگە) تاسماندىكى غازىنىڭ يېيى!

ئىككىسى: (يېقىن كېلىپ) راستتىنلا تايەرى ئىكەن!

پولات - تۆمۈر: يىگىنىڭ ئۆزى-ئۆزىنىڭ سىگىلىسى.

ئىككىسى: تۆرەمنىڭ؟

پولات- تۆمۈر: توي قىلىمەن، جەزمەن توي قىلىمەن!

ئىككىسى: مۇرادلىرىغا يەتسىلە!

پولات- تۆمۈر: (مەرھاباغا) ماڭا قارىغىنا، مەن مەست ئەمەس، قورقما. سەن خېلى ئۆزۈك-تەك قىلىسەن. مانا بۇ تايىپەرىنىڭ خىزمىتى قىل، بولامدۇ؟

مەرھابا: قولۇم كۆكسۈمدە.

پولات - تۆمۈر: ئېلىپ چىقىپ كېتەمپ، بويتاق چاكار - پاكارلىرىمىزنىڭ بىرەرسىگە نىكاھلاپ قويساق رازى-مە؟

ئىككىسى: مېنىڭ مەرتىۋە رازى.

پولات - تۆمۈر: بولدى. چاتاق يوق. كېتەمشۇمۇر. لازىم بولغاندا «ھايت» دەيمىز.

ئىككىسى: رەھمەت-رەھمەت، كۆزىمىز يولدا (چىقىپ كېتەمشىمدۇ).

پولات-تۆمۈر: نې - نې قىزلار چەت ئەلگە چىقىپ كېتەمشىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە. (ئەزىزەگە) كۆزىنىڭ سۈيىنى چىقىرىمدۇ تېخى! ھۇشت، ئۆيگە! تەخسە - پەخسىلەرنىمۇ يىغىشتۇرغاچ، ھە، تېزرەك! (ھەلىكمخان بىلەن ئەزىزەنى ئۆيگە ھەيدىگەندىن كېيىن سۆرەتكە ئۇزاق-قىچە قارايدۇ)

ناخشا:

تايىپەرىيۇ - تايىپەرى،
جان پولاتنىڭ دىلبەرى.
خوش بولغانسىز قانچىلىك،
تاڭلاپ تويىنىڭ خەۋىرى،
تايىپەرىيۇ - تايىپەرى،
جەۋھەرلەرنىڭ جەۋھەرى.
سىزگە قاراپ تەلمۈرۈپ،
ئاقتى كۆزنىڭ گۆھەرى.

تايىپەرىيۇ - تايىپەرى،
جان پولاتنىڭ دىلبەرى.
قۇرۇپ كەتسە مەيلىمۇ،
يار-ئىزنىڭ لەۋلەرى؟

(يۇسۇپبەگ تاشقىرىدىن كىرىدۇ.)

يۇسۇپبەگ: پولات - تۆمۈر، نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن؟

پولات-تۆمۈر: ھېچ. (ھورۇنلۇق بىلەن ئالدى-كەينىگە قاراپ قويۇپ كېپرىپ كېتىدۇ)

يۇسۇپبەگ: سەۋدايىنىڭ ئۆزىدا بوپتۇغۇ بۇ. ئەزىزەنى يولغا سالغاندىن كېيىنلا بۇنىڭ ئىشىغا تۇتۇش قىلىمساق بولمايدىغان-دەك تۇرامدۇ، نېمە؟ (كىرىپ كېتىدۇ)

(ئەزىز مارىلاپ كىرىدۇ، دېرىزىگە تەلمۈرىدۇ.)

ئەزىز: يوقا؟ پەردىلىرىنىمۇ چۈشۈرۈۋېتىپتۇ. ئىشىك يوچۇقىدىن قاراپ باقاي (يان تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدۇ).

ئەزىزە: (تېرىككەن ھالدا ئىتتىنىڭ چىقىدۇ) يەنە شۇ گەپ، يەنە شۇ گەپ! ئەجەبمۇ سىقىۋەتتى يۇرىكىمنى!

ئەزىز: ناخشا:

سەن چۈشۈمدە-ئوڭۇمدا، ئەزىزەم،
خىيالىمدا-ئويۇمدا، ئەزىزەم.
ھەمراھىم سەن-جۇپتۇمسەن، ئەزىزەم،
بۇ ھاياتلىق يولۇمدا، ئەزىزەم.

ئەزىزە: (ئۆز - ئۆزىگە) يۈرىكى ئېزىلىپ كەتمىسۇن، دېمەي تۇرالمايمۇ شۇمخەۋەرنى.

ناخشا:

ياشلىق دېگەن ئالتۇن چاغ، ئەزىزدم،
كۆڭلىمىز كەڭ چىمەنباغ، ئەزىزدم.
مۇرادىغا يەتمەگەن، ئەزىزدم،
يۈرەكلەردە ھەسرەت داغ، ئەزىزدم.

ئەزىز: ئالدىمىزدا بەختىمىز، ئەزىزدم،
ئەزىزە: ئانا ۋەتەن-تەختىمىز، ئەزىزدم.
ئەزىز: يۈكسەك ۋاپا-ئەھدىمىز، ئەزىزدم،
ئەزىزە: پارلاق، گۈزەل ئەتىمىز، ئەزىزدم.

ئەزىز: جىلىك گەپ، ئەزىزدم، يىزنىڭ ئەتىمىز گۈزەل ۋە پارلاق!

ئەزىزە: قەلبىمىز قايناق، ناخشىمىز ياڭراق!

ئەزىز: شۇنداق. قارىڭ ئەزىزدم!

ئەزىزە: ئالتۇن ئۈزۈكتۇ بىز؟ نەدىن تاپتىڭىز؟

ئەزىز: (ناخشا) «پۇل دېگەن قولنىڭ كىرىدۇر، مەن تاپۇرمەن، ئۇرگىلەي.»

ئەزىزە: ئاق كۆڭۈل ئاشىق غېرىبنىڭ خورلىماڭ.

ئەزىز: كېپكەچ بولۇپ قالغان ئۇن ئالغۇ، سىمن ئالغۇ، كىر ئالغۇ، تۇخلاتقۇ-مۇزلاتقۇ دېگەندىكىلەرنى سايرىتىۋېتىدىغان بولۇپ كەتتىم دەڭا، ئەزىزدم. پۇل دېگەن ئۇچۇپ كېلىدىغان بولىدى، ئۆزى ئۇچۇپ. ئەكىلىڭ قولىڭىزنى (ئۇزۇكنى سېلىپ قويماقچى بولىدۇ).

ئەزىزە: ياق - ياق، دادام تىللايدۇ، ئاكام دۇمبالايدۇ.

ئەزىز: يەنە بىرەر - يېرىم يىل مۇشۇنداق ئىشلىۋالسام، دۇم - دۇم - دۇم، ئاللالا!...

ئەزىزە: ئاستىراق!

ئەزىز: دادىڭىز تىللىمايدىغان، ئاكىڭىز دۇمبالىمايدىغان بولىدۇ. خەۋىرىڭىز بار، ئەزىزدم، مەردىپەتىيەرۋەر خەلقىمىز ئۆزى سالغان، ئۆزى باشقۇرىدىغان تىل تەختىمىزدىمۇ ئوقۇش باشلىدى. تويدىن كېيىن ئۈسچە ئوقۇمىز - خەنزۇ چىمۇ، ئىنگلىزچە ئوقۇمىز - ئوردۇ چىمۇ، ئۆز ئىختىيارىڭىز. مېھمانخانا، سەيلى - سایاھەت ئورۇنلىرىدا ئىشلەسىڭىزمۇ مەيلى. سىز بىلەن بىللە زامانىۋى رېمونتچىلىق قىلاي دېسىڭىزمۇ ئىختىيار.

(پولات - تۆمۈر تاماكا چېكىش ئۈچۈن چىقىدۇ.)

پولات - تۆمۈر: (پەلەمپەي ئەتراپىدا) غايىب بولۇپ كەتتىڭۇ ئۇ؟

ئەزىزە: ئاھ، سۆيۈملۈكۈم، ئەزىزدم!

ئەزىز: ئەزىزدم - مېنىڭ ئۆمۈرلۈك مەھبۇبەم! (يېقىنلىشىدۇ)

پولات - تۆمۈر: ھەي توكچى گاداي، نېمىنى نېمىگە چېتىۋاتسەن بۇ يەردە؟

ئەزىز: ئۆزلىرى بەرگەن يول خېتى (خەتنى ئېگىز كۆتۈرۈپ) نى مەشئەل قىلىپ، ئۇنى بەش مىڭ يوللۇق ئۇزۇن سەپەرنىڭ تاغ - داۋانلىرىنى ئېشىۋاتىمەن!

پولات-تۆمۈر: بىلىپ قوي، ئۇ خەت ئەمدى ئىناۋەتسىز!

ئەزىز: ئىناۋەتسىز؟ لەۋزىلىرىدىن يېنىۋالماقچىمۇ سىلى؟

پولات-تۆمۈر: لەۋزىدىن يېنىۋالمىدىغان ئىشلار ئازمىدى بۇ جاھاندا؟ چىسق، ئۆيدىن چىق! (يەڭ شىمايلاپ، ھۆرپىيىدۇ)

ئەزىز: بۇ...بۇ ... قانداق گەپ، ئەزىزدم؟

پولات - تۆمۈر: ئەزىزەنى تىلغا ئالغۇچى بولما دەۋاتىمەن ساڭا!

ئەزىزە: ئاكا، پەيلىڭىنى يامان قىلمىغىنا.

ئەزىز، ئازار يەپ قالماڭ، چىقىپ تۇرۇڭ.

ئەزىز: ماقۇل، ئەزىزدم. كۆرۈشكىچە خوش! (چىقىپ كېتىدۇ)

ئەزىزە: خوش.

پولات-تۆمۇر: يەنە بىر كۆرۈشمەك-تۇخلاپ چۈشۈلا! (ئەزىزەگە) كاكىلۇك - زەينەپ بولۇپ يۈرۈشنى ئەمدى توختاتسىلا بولارمىكىن، ئەزىزە خانىم! كىرنۇالاملا كاتەكلىرىگە! (ئۇيگە كىرگۈزۈۋەتكەندىن كېيىن) بوسۇغىمىز ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرگەن بولمىسۇن ھېلىقى توكچى گادای! (دەرۋازا تەرەپكە بىرەيلەم قاراپ ۋاقىرىغاندىن كېيىن) ۋاھ، قالتىسقۇ!... كىشىلەر بالا باققۇچى، ئۆي خىزمەتچىسى تېپىشنىمك ھەلەكچىلىكىدە. بىزگە بولسا، بايىقىدەك ئۆزى كېلىۋاتقان، يىغلاپ يالۇرۇۋاتقان قاراكىلار، يەنە ئىككىسى كېلىۋاتىدۇ، توپتوغرا مۇشۇ ئۆيگە قاراپ كېلىۋاتىدۇ. ئۆز سالاھىيىتىمنى بىر كۆرسىتىپ قويای. (ساقادا تەكەببۇرانە ھالدا ئولتۇرىدۇ، تاماكا چېكىدۇ).

(شەمسىيە بىلەن قەمەرىيە خۇشال ھالدا ئىتتىك كىرىدۇ).

شەمسىيە
قەمەرىيە : ئەزىزەم!...ئەزىزەم!...

پولات - تۆمۇر: (يەنە شۇنداق تەكەببۇرلۇق بىلەن) سىلەر كىم بولىسىلەر؟

شەمسىيە
قەمەرىيە :بىز-ئەزىزەمنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ساۋاقداشلىرى، يېقىن دوستلىرى!

پولات - تۆمۇر: مۇنداق دېگىلا؟ (ئورنىدىن تۇرۇپ) دېسەم - دېمىسەم يەنە شۇ گەپ، يەنە شۇ تەلەپ. (ئۇلارنىڭ بىر ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىن) كۆزنىڭ يېغىنى يېگۈدەك نېمىلەر كەن. چاكار-پاكارلىرىمىزغا زايا كېتىدىغان بولدى-دە، ئىسىت ...

شەمسىيە: نېمانچە قارايدىغاندۇ ئادەمگە؟

قەمەرىيە: شۇنى دېگىنە، ئاداش.

پولات-تۆمۇر: (ئۆزىچە خۇشاللىنىپ) راست، ئۇ تەرەپلەردە نەچچەخوتۇن ئالسا بولىۋېرىدۇ دەۋاتامدۇ؟

شەمسىيە: ئەزىزەم بارمىدۇ؟

پولات-تۆمۇر: بار، مەن چاقىرىپ قوبای. قانداق تەلىپىگلار بولسا تارتىنماي دەۋېرىگلار، ئىجازەت قىلىدىغان ئادەم مانا مەن! ئەزىزەم!... (تۇزلىغاچ كىرىپ كېتىدۇ) دوستساۋاقداشلىرىڭ كەلدى.

قەمەرىيە: قالتىسقۇ!

شەمسىيە: ھەرقانداق تەلىپىمىڭ بولسا، ئىجازەت قىلىغىدەك. قورقماي دېگىن، قەمەرىيە (كۈلكە).

ئەزىزە: (چىقىدۇ، چەكسىز خۇشاللىق ئىچىدە) شەمسىيە، قەمەرىيە!

ئىككى قىز: ئەزىزە! (قىزغىن قۇچاغلىشىدۇ)

ئەزىزە: شۇنداق قىلىپ ئالمىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ كەلدىڭلار؟

قەمەرىيە: پۈتتۈرۈپ كەلدۇق، ئەزىزەم، ئاخىرى مۇرادىمەقسىتىمىزگە يەتتۇق!

شەمسىيە: ئەزىزەم، غەلىتە بىر گەپ ئاڭلىدۇق، راستمۇ؟

ئەزىزە: (يىغلاپ سالىدۇ) تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى سىلەر بىلەن بىللە تاماملىدىم. دۆلەتلىك ئىمتىھانغا بىللە قاتناشتىم. بەش نومۇرۇمنىڭ تۆۋەن بولۇپ قېلىشى بىلەن سىلەردىن ئايرىلىپ قالدىم. 10 - سىنىپتا يەنە ئوقۇدۇم، دۆلەتلىك ئىمتىھانىغا قاتناشتىم. بۇ ئۆتكەن 15 نومۇر يۇقىرى ئالغان بولساممۇ، بەزى قارانىيەتلەرنىڭ كاساپىتىدىن ئالمىي مەكتەپ قوينىغا كىرىش بەختىدىن مەھرۇم قىلىنىدىم. بۇ قىسمەتكە، بۇ پاجىئەلىك تەقدىرگە كىرىپتار بولدۇم!

قەمەرىيە: بىزگە نېمانچە تار بولۇپ كېتىدىغاندۇ بۇ ئالمىي مەكتەپ ئىشىكى؟

ئەزىزە: باشقىلارغا ئانچە ئەمەسمۇ؟

قەمەرىيە: (سومكىسىدىن خاتىرە دەپتىرىنى ئېلىپ، ۋاراقلاپ) قاراپباق، ئەزىزە. مەملىكەتىمىزدىكى ئازسانلىق مىللەتلەردە ھەر 10مىڭ ئادەم ئىچىدىكى ئالىي مەكتەپ مەدەنىيەت سەۋىيىسىدىكىلەرنىڭ نىسبىتى مۇنداق:

تاتار	293	نەپەر
رۇس	282.7	»
ئۆزبېك	210	»
چاۋشيەنزۇ	167.4	»
شىبە	112	»
داغۇر	108	»
موڭغۇل	50.5	»
خۇيزۇ	50.4	»
تاجىك	36.5	»
قىرغىز	27.6	»
سېرىق ئۇيغۇر	26.1	»
قازاق	23	»
ئۇيغۇر	18.6	»

ئەزىزە: شۇنچە تۆۋەنمىكەنمىز؟ يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرىدەك ئالىمكە مەشھۇر ئالىملارنىڭ ئەۋلادلىرى شۇنچە تۆۋەنمىكەن؟ ئۇنداق ئەمەستۇ، قەمەرىيە.

قەمەرىيە: بۇ مەملىكەت ئىچى-سىرتىغا ئاشكارا تارقىتىلمىدىغان بىر كىچىكتە ئېلان قىلىنغان ئېنىق سانلىق مەلۇمات.

شەمسىيە: مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت ئۆلچىمى مەملىكىتىمىزدىكى بىر مۇنچە قېرىنداش مىللەتلەرنىڭكىدىن بىر-بىر يېرىم ھەسسە ئەمەس، بەلكى 10-15 ھەسسە تۆۋەن تۇرماقتا. بۇ بىزنى چوڭقۇر ئويلاندۇرۇشى، ئويلاندۇرۇشى، سەگەكلەشتۈرۈشى كېرەك!

(تاپاۋەتخان مەخسۇم، خالىمسخان قارى ھاجىم، جەننەتنىساخان باۋۇملەر ئېھتىيات بىلەن ماڭلاپ كىرىدۇ.)

خالىمسخان: مۇبارەك بولسۇن، ئەزىزە خېنىم، مۇبارەك بولسۇن!

جەننەتنىساخان: قەزلار: (چۆچۈپ) نېمىگە!؟

تاپاۋەتخان: توي خېنى كېسىلدى، دۇمباق بېرىلدى!

ئەزىزە: مۇمكىن ئەمەس، ئەسلا مۇمكىن ئەمەس! بۇ پولدا بىر قەدەم چامدىنمىنم بوق تاھازىرغىچە!

جەننەتنىساخان: مۇنداق ئۇششاق-چۈششەك ئىشلارغا سىلىنى ئاۋارە قىلىپ يۈرەمدۇ بىزنىڭ تۆرەم؟

خالىمسخان: «كۆسەي ئۆزۈن بولسا، قول كۆيمەيدۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلىغانمۇ سىلى، ئەزىزە خېنىم؟ تۆرەم ھەزرەتلىرى گەپ قىلسا، نى-نى ئەرباب-لارمۇ پىلىكىتەك يۇمشاپ كېتىدىكەن. ئىش بېجىرگۈچى خادىمغا بۇيرۇق بېرىۋېرىدىكەن. (تېلېفون بەرگەن ھالەت ۋە ئاۋازدا) ۋەي - ۋەي-ۋەي!... بىر ئەزىزەنىڭ چىقىپ كەتكىنىگە ئادەم تۆكۈپ قالامدۇ. توي خېتى بېرئۆەرا!

تاپاۋەتخان: ئىشەنمىسىلە، كۆرۈۋالسىلا، خېنىم. (توي گۇۋاھنامىسىنى كۆرسىتىدۇ)

ئەزىزە: ئاھا! ...

شەمسىيە: قەمەرىيە: ئەزىزە! (يۆلەپ سافا غائولتۇرغۇزىدۇ)

تاپاۋەتخان: كۆلدە ئاز بولىدۇ، قىز بالىدا ناز. يۇرۇشسىلە. (ئۆيگە كىرىپ كېتىدۇ)

شەمسىيە: ئادەم بېدىكلىرىمۇ بۇلار؟

ئەزىزە: . . . .

قەمەرىيە: ئۇرۇمچىنىڭ بېدىكلىرىدەك مەدەنىي ئەمەسكەن-ھە، شەمسىيە؟

ئەزىزە: ئۇرۇمچىدىمۇ بارمۇ بۇنداق نەپسانىيەتلەر؟

قەمەرىيە: ئىسكىسكى - ئۇچ يىل مابەينىدە پەيدا بولۇپ قالدى.

شەمسىيە: بۇيىل ئالاھىدە ئاۋۇپ قالدى مۇنداق بىنومۇس ئاماكىرلەرا چەت ئەلدىن كېپقالغانسېرىق چۈننىنى قانات-قۇيرۇقىدىن ھەسەل تېمىپ تۇرىدىغان خىسلەتلىك ھەسەل ھەرىسى دەپ مۇبالىغىلەشنۇرىدۇ بۇ قاراتمل كارزاپلارا

قەمەرىيە: ھەر قايسىسە پلەردە كۆزكە كۆرۈنۈش كە باشلىغان ئۇممىدلىك بىخ، يارامليق نوتىلارنى ئۇلار تېپكى-تەكتى ئېنىق بولمىغان ئەجنەبىي ئالدامچىلارغا تۇتۇپ بەرمەكتە. ئۇلارنى ۋە-تەنسىز مىسكىن، ئىگە - چاقسىز غېرىب - غۇرۇڭانلارغا ئايلاندۇرۇۋەتمەكتە، نابۇت قىلى-ماقتا، بەختىگە ھەتتا ھاياتىمغا زامىن بول-ماقتا! بۇنىڭ بىەدىلىگە ئېرىشىدىغىنى بىر-ئىككى قېتىملىق زىيارەت، ئەرزىمەس سوۋغا-سالام!

ئەزىزە: بەزىلەر نېمانداق ئويىنىشىدىغاندۇ بىز بىلەن، بىزنىڭ ھاياتلىق يولىمىز، تەقدى-رىمىز بىلەن؟! ئاھ، ناخشا ئېيتقۇم كېلىدۇ، بار ئاۋازىم بىلەن ناخشا ئېيتقۇم، ھەسرەت-پىغانىمنى، يۇرەك خىستابىمنى پۈتكۈل ئاقا-كۆڭۈل، ۋىجدانلىق ۋەتەنداشلىرىمغا ئاڭلات-قۇم كېلىدۇ.

ناخشا:

نە ئۇچۇن كۆيىمەس، كۆيۈنمەس بەزىلەر
ئۆز نەسلىگە،
قانغىلى قويماس نېچۈن ئارزۇ - مۇرادى
ۋەسلىگە.

(شەمسىيە بىلەن قەمەرىيە قوش ۋىلىدۇ)

نۇر-قۇياشلىق نەۋباھارغا زارۇ- تەشنا مايىمنى،
نە ئۈچۈن تاشلايدۇ جۈتكەزگەنزىمىستان پەسلىگە؟

بەزنى ئۆستۈرگەن يېڭى دەۋران نېچۈن قويمايدۇ چەك،
قان - يېشىمىز بەھىرىمدىن مەھرىيدىغانلار نەپسىگە؟!

(چىراغ ئۆچىدۇ، پەردە چۈشىدۇ.)

ئۈچىنچى كۆرۈنۈش

ۋاقتى: قەھرىتان قىش، زاۋال ۋاقتى.
سەھنە: يەنە شۇھويلا.

مەلىكەخان ئۈن ئالغۇنى باغرىغا تاڭغان ھالدا مېڭىپ يۇرىدۇ. ئۈن ئالغۇدا ئەزىزە-نىڭ مۇڭلۇق ناخشىسى.

ناخشا:

قىزبالا ئالتۇنمىدۇ، ياقۇتمىدۇ، كۆھەرمىدۇ، نەرقىغە كىملەر يېتىپ نەق پۇل چىقارسا ساتقىلى؟

مەلىكەخان: ئاھ جېنىم قىزىم، يۈتۈپ كەتكەن ئەگىشتىرىم، ئېقىپ كەتكەن كۆز گۆ-ھىرىم!...

ناخشا:

بىز يارالغانمۇ قەپەز، سىرلىق قەپەزدە ياتقىلى،
جىلۋە-ناز ئەيلەپ بىراۋنىڭ كۆڭلىنى يايراتقىلى؟

بىز يارالغانمۇ ئازاب قاينامىلىرىغا چىداتقىلى؟

(يۇسۇپبەگ چىقىدۇ، پەلەمپەينىڭ يان تەرىپىدە تۇرۇپ تىڭشايدۇ.)

مەلىكەخان: ئاھ ئەزىزەم، كۆيۈملۈكۈم-ۋاپادارىم، ئەقىل چىرىغىم، كۆچ-مادارىم! . . . نە-لەردە يۇرۇۋاتقانسەن، نېمە كۈنلەرنى كۆرۈ-ۋاتقانسەن؟ ...

يۇسۇپبەگ: مەن مۇنداق بىر نەزمىنى ئاڭلىمغان:

«سەن ئەزىز ئەتكەن قۇلۇڭنى خار ئېتەلمەيدۇ كىشى،
سەن ئەگەر خار ئەيلىسەڭ ھەر جايغا بارسا خار كىشى.»

مەلىكىخان: مەنمۇ مۇنداق بىرنى ئاڭلىغان:

قاردىسام كۆزۈم يەتمەس،
قىچقارسام ئۇنۇم يەتمەس.
خەقنىڭ يۈرتىدا غەمكىن
مۇساپىر مەن، سۆزۈم ئۆتمەس.

يۇسۇپبەگ: مۇنداق شۇم ئېغىزلىق قىلمىشلار. قەھرىتان قىشنىڭ زاۋال پەيتىدە ھويلىغا چىقمۇالغىنىڭلار نېمىسى؟ مەھكەم قۇچاقلىشالغىنىڭلار ئەزىزىمنىڭ ئۇن ئالغۇسى، كېچە - كۈندۈز ئاشلايدىغىنىڭلار ئەزىزىم قالدۇرۇپ كەتكەن مۇشكۈل ناخشىلار. ناشۇكۇرلىق قىلمىشىڭلار، نا ئۈمىد بولمىشىڭلار. نا ئۈمىدشەيتان!

مەلىكىخان: بىر يۈز ئون يەتتە كۈن بولدى كۆزىمىزدىن ئۇچۇپ كەتكىلى. يا ئۆزى يوق، يا سۆزى.

يۇسۇپبەگ: قىزىمىز بەلكىم ھەقىقىي ئەزىزلىك مەرتىۋىسىگە يەتكەندۇ، راھەت - پاراغەت قوينىغا چۆمۈلۈپ كەتكەندۇ. ياكى پۈتۈن جاھان ئاردىلاپ سەيلى - سايا ھەت قىلىۋاتقاندۇ. ياكى ئالىي مەكتەپلەر قوينىدا بىلىم ئېلىۋاتقاندۇ. دەرسنىڭ جىقلىقىدىن خەت يېزىشقا يېتمەيۋاتقاندۇ. كۆينەكلىرىمىز بەزگە، ئەزىزىم قايسى مەكتەپنى خالىسا شەرتسىز ئوقۇتمەن دەپ قەسەم بەرگەن ئەمەسمۇ؟

(پولات - تۆمۈر ئەلپازى بۇزۇلغان ھالدا كىرىدۇ.)

پولات-تۆمۈر: يەنە كىملەر سۆز بوجىتىمكەش؟ خەت - خەۋەر يوقمۇ؟ تېلېگرامچۇن - تېلېگرام يوقمۇ؟ ۋەزا- پەزا يوقمۇ؟

مەلىكىخان: يوق. تولا تەلمۈرۈپ، كۆز كۆرىمىم ئېقىپ كەتكۈدەك بولدى. بۇ كۈنمۇ يەنە كىرىپمەك قاقماي تۇنىنى تاڭغا ئۇلايدىغان بولدۇم.

ئاھ، جېنىم قىزىم، نەلەردە يۈرۈۋاتقانسەن، نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتقانسەن؟ ...

پولات - تۆمۈر: ھەممىنى قىلغان مۇشۇ دادام، ئاچكۆز، مەنمەنچى دادام!

يۇسۇپبەگ: سەن! ... ھەي ھاماقەت، سەن نېمە دەۋاتمسەن!؟

مەلىكىخان: بولدى، ئۆزلىرىدىكە ھاي بەرسىلە.

پولات - تۆمۈر: كىشىلەر ئۇچىمىزنى ساياسىنى ئاق تەڭگىمگە ساتقان بىاي ھەققىدە قانداق قوشاق توقۇغان؟

يۇسۇپبەگ: بەس!

پولات - تۆمۈر:

چېقىر ئۇچمە سايمسىنى
ئاق تەڭگىمگە ساتقان باي.
ھويلىسىدىن چىقالماي،
چاشقان بولۇپ ياتقان باي.

مەلىكىخان: بالام، كۆڭلىنىڭ ئارامى يوق چاغدا، ئاتام زامانىسىدىكى گەپلەرنى قىلمىپ يۈرمىسەڭچۇ!

پولات - تۆمۈر: دادام تۇغرۇلۇقمۇ قوشاق چىقماي قالمايدۇ تېخى!

يۇسۇپبەگ: تىلىڭنى تارت!

پولات -تۆمۈر: (قوشاق)

چاقى سۇنغان ھارۋىنى
دۆڭ -داۋانغا تارتقان بەگ.
مەنمەنچىلىك يولكىنى
يەلكىسىگە ئارتقان بەگ.

يۇسۇپبەگ: جۆيلىمە!

پولات - تۆمۇر:

سەبرىدىن ئالتۇن- تىللىلاغا
ئىمانمىنى ساتقان بەگ،
ئەجنە بىمىگە قىمز بېرىپ،
غەم - ئوسسىگە پاتقان بەگ.

يۇسۇپبەگ: تىلمىگىنى تارت دەيمەن! (بىر كاچات سالمدۇ) مەن ئېتۇنى مال - دۇنياغا ساتتىممۇ؟ ئالتۇنغا ساتتىممۇ؟ دە، بىر پۇك، بىر مىسقال ئالتۇنمنى ئېلىپ قالىدىمۇ ئۇنمك؟ چوك ئانىسىنمك تەۋرۈكى بىلەن بىز ياستىپ بەرگەن هالقا - ئۈزۈك- لىرىنمك هەممىسىنى قوشۇپ يولغا سالمىدۇق- مۇ تېخى؟... غەم - ئوسسە قويىنغا پاتقىدەك- مەشمەن. خى! ... بىلەمسىلەر، مېنمك ئار- زۇلۇق قىزىم، ئەقىللىق قىزىمىنەزىزىم چەك- سىز هوزۇر - هالاۋەت ئىچىدە يۈرۈۋاتمدۇ، جا- هان كۆرۈۋاتمدۇ، دەۋران سۈرۈۋاتمدۇ. بە- لەمسىلەر، ئۆز بەختىدىن كۈلۈۋاتمدۇ، خەنە- دان ئۇرۇۋاتمدۇ!

(ساۋۇت هاجىم كىرىدۇ، مەلىكىخان يۈزى- نى يېپىپ كىرىپ كېتىدۇ.)

ساۋۇت هاجىم: ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم يۇسۇپ- بەگىم، پولات - تۆمۇر ئوجام، خەت - خەۋىر بارمىكىن؟

يۇسۇپبەگ، پولات - تۆمۇر: ۋائەلەيكۈم ئەسسالام ساۋۇت هاجىم.

پولات-تۆمۇر: خەت - خەۋىرگە تەشنا بو- لۇپ تۇرغىنىمىز-تۇرغان مانا شۇنداق!

ساۋۇت هاجىم: ئۇنداق دېمەسلە، پولات - تۆمۇر ئوجام، ئىمان ئېيتقان بەندىگە يا- راشمايدۇ مۇنداق يالغانچىلىق!

پولات - تۆمۇر: هۆل تامغا ئېشەك تەبكەن- دەك، جاراھەت تۇستىگە تۇز سەپكەندەك گەپ- لەرنى قىلمۇاتمدۇ-يا؟ (ساۋۇت هاجىمغا) يالا- غانچىلىق، ئالدامچىلىق قىلىپتۇقمۇ يەمز؟ قا- چان، كىمنى ئالداپتۇق؟ نېمىدەپ ئالداپ- تۇق؟!

ساۋۇت هاجىم: مەن دەپ قويماي: ئەلپازلە- رنى مۇنچە يامان قىلمىشمىسلاھە! ئاران - ئاران تۇرۇۋاتىمەن، ئالدىلىرىدا قارنىمنى چۈۋۈپ بەرمەي يەنە! ئاز پۇلمۇ يىگىرمەبەش مىڭ يۇەن دېگەن؟!

يۇسۇپبەگ
پولات - تۆمۇر: يىگىرمەبەش مىڭ يۇەن؟

ساۋۇت هاجىم: تويىنى قالتىس داغدۇغىلىق ئۆتكۈزىمەن دەپ چىقىمدار بولۇپ كەتتىم. يۇرتۇمغا بېرىپلا مال ئەۋەتىمەن، ئامبىرىكا دوللىرى ئەۋەتىمەن، ۋېنزا ئەۋەتىمەن دېسە... هەي! ... سىلىنمك يۈز - خاتىرىلىرىنى قىلمايدىغان بولىدىم، بىر ھوچەن بېرەرمىدىم ئۇ ئالدامچىغا!

پولات - تۆمۇر: قانداق گەپ بولۇپ كەتتى بۇ؟! (خۇمارى تۇتمدۇ، پەلەمپەي ئەترا- پىدا تاماكا تۇتاشتۇرۇپ) رەستىگە چىقىساملا نەچچىسى سوراۋاتقان: پولات - تۆمۇر خەت- پەت بارمۇ ئۇ تەرەپلەردىن؟

(پازىل قارىم كىرىدۇ)

پازىل قارىم: ئەسسالامۇئەلەيكۈم، يۇ- سۇپبەگىم، ساۋۇت هاجىم.

پولات- تۆمۇر: بۇ نېمىدەپ كەلگەندۇ ئەھ- دى؟! (كىرىپ كېتىدۇ)

يۇسۇپبەگ
ساۋۇت هاجىم: (بىردەملىك تېڭىرقاشتىن كېيىن) مۇبارەك بولسۇن، پازىل قارى هاجىم، بەيتۇلمۇقەددەسنى تاۋاپ قىلىپ،ئامان -ئېسەن قايتىپ كېلىپلا.

يۇسۇپبەگ: خۇدانمك بەيتىمگە ياقمان يېشا-
نملىرىگە بىر سۆيەي (سۆيمدۇ).

ساۋۇت ھاجىم: مىنا تېغىدا شەيتانغا تاش
ئاتقان قوللىرىغا بىر سۆيەي. (سۆيۈپ) ھېلە-
قى شەيتاننى كۆردىلىمۇ، قارى ھاجىم، زاھىر
ۋەلىخان تۆرە بىلەن شەيخۇلىمۇ بارەكخان
بەگ ھاجى ئىسمىلىك ئىككى شەيتاننى!؟

يۇسۇپبەگ: ھېنىمك ئارزۇلۇق قىزىم-ئەزە-
زەم بىلەن كۆرۈشكەنلا-ھە؟ ئۇ، قانداق تۇ-
رۇپتۇ؟

ساۋۇت ھاجىم: (بىر قولىمدىن تارتىپ)
ئېيتسىلا، قارى ھاجىم، ئۇ ئالدامچىلار نېمە
دەيدۇ؟

يۇسۇپبەگ: (بىر قولىمدىن تارتىپ) ئېيت-
سىلا، ھېنىمك قىزىم سەمرىپ قاپتىمۇ؟

ساۋۇت ھاجىم: ھېنىمك 25 مىڭ يۇەن پۇ-
لۇمغا قانداق جاۋاب بېرىدىكەن؟

يۇسۇپبەگ: ئالاھىدە ياسىتىلىغان ئالتۇن
بىلەيزۈك، ئالتۇن ئۈزۈكلەر قولىمدىمكەن؟
بەش كۆزلۈك ھالقىسى قۇلىقىدىدۇ؟

پازىل قارىم: (قولىنى سىلكىپ) جىم!

يۇسۇپبەگ
ساۋۇت ھاجىم: خوش.

پازىل قارىم: بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن
ئادرېس بويىچە نەچچە كېچە-كۈندۈز ئىزدىدىم،
سۈرۈشتۈردۇم. ھەممەيەرنى ئاختۇرۇپ قېزىدۇ-
تىم. ئەپسۇسكى...

ساۋۇت ھاجىم
يۇسۇپبەگ: ھە، نېمە بولدى؟ ئېيتسىلا،
قارى ھاجىم، ئۇ ئالدامچىلار ...

پازىل قارىم: قانداق قىلىمەن، ھۆكۈمەتكە ئەرز
قىلىمەن! (چىقىپ كېتىدۇ)

پازىل قارىم: قانىتىش سەپەرمەدە بولغە-
كىن دۇنيانىك، مەدەنىي دۇنيانىك بۇلۇڭ-
بۇشقاقلىرىدىمۇ بىر كۆرۈپ باقماي دەپ، ئۇ-
لەتلەرنى ئارىلاپ ھېكمەتتىمەن-ھېكمەتتىمەن
ھېكمەتتىمەن ....

يۇسۇپبەگ: (سايەدەك ئەگىشىپ) ھە- ھە...

پازىل قارىم: نى - نى ئېگىز بىنالار، ئاس-
مانپەلەك ئىمارەتلەر ...

يۇسۇپبەگ: (قولىنى سايەۋەن قىلىپ ئاس-
مانغا قاراپ) ھە-ھە.

پازىل قارىم: بىر بىنانىمك ئالدىغا ئېسىل
ۋېتىملىكەن ئاجايىپ - غارايىپ رەڭلىك سۈرەتە-
لەر.

يۇسۇپبەگ: (ھاڭۋېقىپ قارىغان ھالەتتە)
ھە، قارى ھاجىم، رەڭلىك سۈرەتلەر.

پازىل قارىم: قارا، ئۇنىڭغا قارا! دېگەندەك
بولدى. (بىردىنلا جىددىلىشىپ، پېشانىسىغا
بىرنى ئۇرۇپ) يا ھەزرەت، يا پاناھ! (شۇ رە-
سىمگە قارىغان ھالەتتە ياقىسىنى قامالالاپ)
نېمە قىسمەتلىرىڭدۇ بۇ، خۇدايىم، نېمە كا-
رامىتىڭدۇ بۇ، خۇدايىم؟! ... (يۇسۇپبەگ
توساتتىن يادىغا كېلىپ، ئۆز ئاغزىغا بىرنى
ئۇرۇپ) ھەي ئىسىت، نېمىشقىمۇ ئېچىپ سال-
ماندىمەن بۇ گەپنى!

يۇسۇپبەگ (تېڭىرقاش ئىچىدە) ھاجىم،
قارى ھاجىم، ئۇ بىنا؟ ...

پازىل قارىم: بېگىم سىلى سورىمىسىلا، مەن
ئېيتماي. ئويلىسام يۇرىكىم ئۆرتىنىدۇ، سۆز-
لىسەم تىلىم!

يۇسۇپبەگ: بۇ، نېمەگەپ، قارى ھاجىم؟

پازىل قارىم: ئۇلۇغ ئاناۋەتەن چىگىرىسىدىن
ئۆتكەندىن كېيىنلا پۈتۈن ئىنسانىي ئەركىن-
لىكىدىن، كىيىم - كېچەك، زىبۇ - زىننەتلە
رىنىمك ھەممىسىدىن، ھەممە نېمىسىدىن ئاي-
رىلىپتۇ. مەلۇم مەزگىلدىن كېيىنلا كىشىلىك

غورۇرىنى، ۋىجدانىنى، ئىمانىنى كۆيدۈرۈپ ئۆرتەيدىغان بۇ پاجىئەلىك دوزاخقا تاشلىما-
مۇ؟

يۇسۇپبەگ: (دەرمانسىزلىنىپ) بىچارە قىزىم...
پازىل قارىم: ھېنىڭ بېشىمغا چۈشكەن بۇ ئېغىر كۈنلەر ھېچبىر ئۇيغۇر قىزىنىڭ بېشىغا چۈشمىسۇن،— دېدى ئەزىزەم بىر كۆزىدىن ياش، بىر كۆزىدىن قان تۆككەن ھالدا،— يۇرەك - قەلبىمنى ئۆرتىگەن بۇ ئىزا - ئاھانەتلەر ھېچبىر ئۇيغۇر قىزىغا يەتمىسۇن! ماڭا بۇ ئۇن ئالغۇ لېنتىسىنى ئالغاچ كەتمەلە. نالە - پەريادىمنى ئاڭلىسۇن ھېنىڭ سۆيۈملۈك ۋەتەنداشلىرىم! ئاڭلىسۇن بارلىق قېرىنداشلىرىم! ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان ئوماق سىڭىللىرىمنىڭ ھەممىسى، ھەممىسى ئاڭلىسۇن، ئويلىسۇن، تەپسىككۈر قىلىسۇن! (ئۇن ئالغۇ لېنتىسىنى يۇسۇپبەگكە بېرىدۇ)

يۇسۇپبەگ: قىزىم، جېنىم قىزىم. (لېنتىنى باغرىغا باسىدۇ. خۇددىنى يوقاتقان ھالدا) پولات - تۆمۇر، ھەي پولات - تۆمۇر، ئاناڭنى چاقىرا! ئۇن ئالغۇنى ئالغاچ چىق، ئۇن ئالغۇنى! (ئېسىگە كېلىپ) ياق، كېرەك ئەمەس، ئۇن ئالغۇ كېرەك ئەمەس!

(مەلىكىخان بىلەن پولات - تۆمۇر ئۇن ئالغۇنى كۆتۈرگەن ھالدا پايپاسلاپ چىقىدۇ.)

پولات-تۆمۇر: بۇ قانداق گەپ؟ بىردەم ئۇنداق - بىردەم بۇنداق. (دادىسىنىڭ قولىدىكى لېنتىنى كۆرۈپ) بۇ، نېمە؟ بۇ قايسى لېنتا؟

يۇسۇپبەگ: (يوشۇرۇشقا ئورۇن ئۇپ) بۇ—بۇ...

پازىل قارىم: ئەزىزەمنىڭ ئاۋازى.

مەلىكىخان: ئەزىزەمنىڭ! (ئېنىقلىمچە بېرىپ ئېلىۋالىدۇ)

پولات -تۆمۇر: ئانا، ئاڭلايلى! (ئېلىمچىلا ئۇن ئالغۇغا سالىدۇ)

(ئۇن ئالغۇدىن ئەزىزەمنىڭ ناخشىسى)

ئۆز ۋەتەندىن بىر ئۆمۈر ئايرىلمىغىن ئۇيغۇر قىزى،
ئۆز ۋەتەنىنىڭ قوينىدا بەختىڭ - مۇرادىڭ يۇلتۇزى.
ھېچ كىشى قىلغان ئەمەس ھېچ كىمگە تەلەي ھەددىيە،
ئۆز يولى، ئۆز بەختىنى تاللايدۇ ھەركىمنىڭ ئۆزى.

(ئەزىزەنىڭ خىيالىي ئوبرازى يىراقتىن كۆرۈنىدۇ، بارغانچە يېقىنلىشىدۇ. ناخشا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ.)

ئۆز كە يۇرتتىن بەخت - مۇراد ئىزدەيدۇ سەۋدايى نادان،
مەن كۆرۈپ ئۆتكەن ئەلەمنى كۆرمىسۇن ئەنسان كۆزى،

تەكرارى:
سەن ئەشەن، ئۇيغۇر قىزى،
ئۆز يۇرتتا بەختىڭ يۇلتۇزى.

يۇسۇپبەگ
مەلىكىخان: ئەزىزەم، ئاھ، ئەزىزەم!
پولات-تۆمۇر
(چىراغ ئۆچىدۇ، پەردە چۈشىدۇ.)

1988 - يىل ئۆكتەبىر — نويابىر، ئۇرۇمچى

www.uyghurkitap.com

عاھەپىرى

(پوۋېست)

توختى ئايۇپ

1

بۇ مەھەللىمنىڭ تىمۇر تاش ئۆستەكلىرىدە، تىككى قېشىدىكى ياپيېشىل قىياق بىلەن، خۇشپۇراق يالپۇز، ياۋا رەيھان... ئات يايلىمىدىكى قوڭۇر تورىدىغان ئەگرى - بۇگرى ئىپرەقلىرىدا باش ئەتىيازدىن كەچكۈزگىچە شەبنەمدەك سۈپسۈزۈك ئەلۋەك تاغ سۈيى توختىماي ئېقىپ تورىدۇ. بۇ يەرنىڭ سېغىز ئاسارىلاش قۇمساڭغۇيىرى — باغلىرى، ئېتىزلىرى ئاشۇ تاغ سۈيىنىڭ ھىممىتى - بەركىتى بىلەن، مۇمكىن، بۇ مەھەللىدىكى دېھقانلارغىلا ئەمەس، يىراق - يېقىندىن كېلىپ - كەتكۈچىلەر - گىمۇجانغاجان، ئۆمۈرگە ئۇنۇتۇرقوشۇدىغان ئارامى جەننەتكە، ھەل - ھەل پىشقان پاقىلان گۈشمىگە، لىگەندە لىغىرلاپ تورغان ئاپئاق قۇيرۇق ياغقا ئوخشاش ئەتىۋار ھەم ئىشتىھالىق بولۇپ كۆرۈنەتتى. خام قايماقتەك مۇنبەت يەر، يەرگە ياغدەك ياقىدىغان، ئاشۇ يېقىمسىز بىلەن يىلنىڭ ئون ئېيىدا توختىماي ئېقىپ تورىدىغان ئەلۋەك تاغ سۈيى... مانا بۇلار مەھەللىدىكى دېھقانلارنىڭ ھاياتلىق مەنبەسى. ئۇلار پەقەت تەبىئەتنىڭ ئەشۇ ھىممەت -

نەسۇدسى بىلەن ئۆزلىرىنى خۇددى باغ ئىچىدىكى بۆرەكتەك ھەم - تەشۋىشسىز، ئازادە بىر دۇنيا ئىچىدە ھېس قىلمىشاتتى. دېمەسمۇ شۇنداق. بۇ مەھەللىدە بىر - بىرىدىكە تۇتىشىپ كەتكەن جەننەتتەك گۈزەل ئاجايىپ باغلار بار. بۇ ناھىيىنىڭ ئەلگە مەشھۇر ئۆرۈكزىنىڭ داڭلىق، ئەلا سورتلىرى پەقەت مۇشۇ مەھەللىنىڭ باغلىرىدىنلا چىقىدۇ. بۇ مەھەللىنىڭ خەسلەت - ھېممىتى يالغۇز بۇلا ئەمەس، بۇ يەردىكى دېھقانلار باغلىرىنىڭ شەرىپىتەك ئۆزۈم - شاپتۇللىرى، ئېتىزلىرىدىن چىقىدىغان يۇقىرى ھوسۇللۇق بۇغداي، قوناق، پاختىلىرى بىلەنمۇ ناھىيە ئىچىدىلا ئەمەس، ۋىلايەت، ئاپتونوم رايون، ھەتتا مەملىكەت ئىچىدىمۇ بېشىنى ئۇستۇن كۆتۈرۈپ يۈرۈشكە ئادەتلەنگەن.

ئىيون ئايلىرى... ئۆرۈكنىڭ ئۆزىگە تەبىئەتتىكى شېرىنلىكنىڭ تەڭداشسىز لەززەت - جەۋھىرىنى يىغىپ، ھەسەلدەك تاتلىق مەي باغلاپ پىشىپ كېتىدىغان ۋاقتى. قويۇقشاخ... كۆك ياپراق... ياپراق ئارىسىدا ياز قۇياشىنىڭ ئوچۇق، ئىسسىق ئاپتېپىدا ئالتۇندەك تاۋلىنىپ، سانجاق - سانجاق تىزىلىپ گىرەلىشىپ كەتكەن كىشمىش ئۆرۈك. ئۇنىڭ خۇش بۇيى، ئۆزگىچە لەززەتلىك ھىدىدىن باغلار مەست، ئېتىزلار مەست، شامالالار مەس، قەسىسى، جېمى كائىنات مەست بولۇپ كېتەتتىمكىن، شەھەردىن چىققان، ئۆرۈمچىدىن، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ يىراق جايلاردىن كەلگەن كىشىلەر ئەشۇ پۇراقنىڭ مەست - كەيىپچىلىكى ئىچىدە، خۇددى گۈل شىرنىسىگە قونغان بال ھەرىلىرىدەك ئۆرۈكلۈك باغقا پاتماي قالاتتى.

بۇ مېۋىلەر ئالدىدا پىكاپلارمۇ ئۆز قىممىتىنى يوقاتقان، ئىچىدىكى قىممەت باھالىق گىلەملەرنىڭ، يۈك ئەدىيالارنىڭ ئۆرۈك شىرنىسىنى بىلەن مەينەتلىشىپكېتىشى ھېچقانداق ئەپسۇسلىنارلىق ئىش ئەمەس. ئۇنىڭ شۇ بۆرلىرى ئاق كىشمىش، سېرىق كىشمىشلارنى سېۋەتلەپ، يەشىك - ساندۇقلاپ ماشىنىسىغا بېسىپ ناھىيىدە بولىدىغان زىيابەتلەرگە، ئۆرۈمچىگە، بېيجىڭغا ئەۋەتىش ئۈچۈن ئايرود - رومغا توشۇپلا تۇرسا، بۇنىڭ ھۆرمەت - ئىناۋىتى ئەلۋەتتە ناھىيە باشلىقلىرىنى يىراق - يېقىنغا توشۇپ بۇرگەندىكىدىن قېلىشمايتتى.

مەھەللە بولىدىن كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئۆزۈلمەيتتى. يۈك ماشىنىسىدىن تارتىپ، بىكاپ، موتسىكلىتىغىچە موكىدەك قاتاپ تۇراتتى. بۇ ھال ئىيون ئايلىرىدىكى ئۆرۈك پىشىشىدىن تاكى ئويابرىنىڭ باشلىرىغىچە - ھېچقانىڭ سارغىيىپ پىشقان ئۆزۈملەر بېدىشتا تۇغمىغىچە داۋام قىلاتتى. ئالتە ئاي-بىر يۈز سەكسەن كۈن! بۇ كۈنلەرنىڭ ھەر بىر دەقىقىلىرىدە ئەشۇ مۇنبەت يەرنىڭ ئېتىز، باغلىرى ئىنسان ئۈچۈن ئۆزىخەزىنىسىدىن قانچىلىك نېسىۋە - ھېممەت ئاتا قىلىپ كەلدىكىن؟ ئىنسان ئەقلىنىڭ بۇ سانىنىڭ چېكىگە يېتىپ بارالايدىغان ئۇچقۇر تۇلپارى تېخى تۆرەلگىنى يوق. لېكىن بىر ئىش ئېنىق ئايانكى: بۇ مەھەللىنىڭ دېھقانلىرى خۇددى پۇل - بايلىقنى يىغىۋېلىش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ يۈرگەن خەزىنىچىدەك يىلنىڭ ئۈچىيۇز ئاتمىش كۈنىدە، باغلىرىدا، ئېتىزلىرىدا تىنىمسىز ئىش بىلەن ئالدىراش.

ئەنە، باھاۋىدىن ئاتا - خۇددى يىلتىزى بىلەن قوشۇپ قومۇرۇپ تاشلاپ قويغان تېرەك كۆتىكىدەك بەستلىك، كەك يەلكىلىك، يالپاق يۈز، كەتمەن ساقال، بۇرنى خۇددى قاغا جىڭدىنىڭ ھۇر قانىتاپ چىققان پۇتىقىدەك كۆرۈنىدىغان قوپال، كۆرۈمسىز بۇ ئادەم، يېشىنىڭ سەكسەندىن ھالقىپ قالغىنىغا قارىماي

يەنە ئۆز تېرىكچىلىكىنىڭ غېمىدە. ئۇ، دەرۋازا يېنىدىكى قېرى ئۇجمە تۈۋىگە سېلىنغان كونا پالاز ئۈستىدە يەكتەز بولۇپ ئولتۇرغىنىچە، گەۋدىسىنى ئالدىغا يېرىم ئېگىپ، ئەتىگەندىن بېرى بېشى ئىلىك كونا ياغاچ ئارا بىلەن ھەپىلىشىپ ئولتۇرىدۇ. ئارىنىڭ بىر ئىلىكى سۇنغان، ئىككىسى بوشاپ قالغان، سۇنغىنىنى يېڭىسىغا يەڭگۈشلەش، بوشاپ قالغىنىنى باشقىدىن چىگىتىش كېرەك. ئۆلتۈرۈلگەن كالىنىڭ پاتقىدىن كېسىۋېلىنىپ، نېپىز قىلىپ تىلىنغان سارغۇچ پەي داستىكى سۇدا ئېۋىپ، يېپەكتەك يۇمشاپ كەتكەن. بوۋاي بۇنىڭ بىلەن ئارا ئىلىكلىرىنى پۈختەلاپ تاڭىدۇ. پەي قىزىق ئاپتاپتا قۇرۇپ قاتقاندا سېرى، ئارا ئىلىكلىرى بىر - بىرىگە مەھكەم ھېملىشىپ، نەچچە خامان دۆۋىسى سورۇلۇپ تۈگىگىچە مىت قىلىپ مېدىراپ قويمايدۇ. بوۋاي تۈنۈگۈن ئالدىدىكى ئېرىق تۈۋىدە ئولتۇرۇپ يېرىم كۈن ئورغاقلىرىنى بىلەپ چىققان. داتلىرىنى بىلەيگە سۈركەپ كۆمۈشتەك ئاقارتىۋەتكەنىدى. مانا بۇلار پات ئارىدا باشلىنىدىغان ئورمىنىڭ، ئالدىغان خاماندەك تەييارلىقى. بوۋاي ئۆزىگە تەئەللۇق تۆت مو يەردىكى بۇغداينى ئورۇپ تېپىش، بۇغدىيىنى ئامان - ئېسەن ئۆيىگەئەكىرىۋېلىش ئۈچۈن مۇشۇنداق ئالدىرىمسا بولمايتتى.

كۈن باغنىڭ بۇرجىكىدىكى قويۇق، ئېگىز ئاق تېرەك ئۇستىگە كۆتۈرۈلگەن. كۆمۈشرەڭ پاپراقلاردا، ئۆزۈم تەكلىرىنىڭ يېپىشىل يۇمران نوتىلىرىدا قۇياشنىڭ ئەينەك تالالىرىدەك سۈزۈك، يارقىن نۇرلىرى تېترەيتتى. ئۆينىڭ بىر چاغلاردا سۇۋالغان ئىنچىكە سۇۋاقلىرىنى يالىڭاچلاپ قويغان، ئەمما قېلىن قوپۇرۇلغان تاملىرى ھېلىمۇ مەزمۇت كۆرۈنەتتى. كەك ھويلا ئۆزۈم شاخلىرى بىلەن قاراڭغۇلاشقان، ئاستىن تېخى بايىلا تەكشى سۇ سېپىلگەندەك لەۋلەپ چۈش پېشايۋاندىن كۆك ياۋا كەپتەرنىڭ تىنىمسىز گۇگۇلداشلىرى، ئۇۋۇدىكى باچكىلىرىنىڭ سارغۇچ، يۇمران قانات‌لىرىنى سىلكىپ ئاجىز، ئىنچىكە ئاۋازدا كىسىلداشلىرى ئاڭلىنىدۇ. ئۆزۈن زامانلاردىن بېرى ئاكلىنىپ كېلىۋاتقان، پېشايۋاننىڭ كونا تۆۋرۈكلىرىگىچە سىڭىشىپ كەتكەن بۇ ئاۋاز بوۋاينىڭ قۇلىقىغا شۇنچىلىك خوشياقاتتىكى، ئۇنىڭدىن بالىلىرىنىڭ بوۋاق چاغلىرىدىكى تاتلىق گۇگۇلداشلىرىنى، بۆشۈكتىكى يىغىسىنى، ئاندىن... كۆيلەمچان، جاپاكەش ئانىنىڭ ئاۋازىنى تىترىتىپ ئېيتقان مۇكۈلۈق ئەللەيلىرىنى ئاكلىغاندەك بولاتتى. ئۇنىڭغا تالاي يىللار ئۆتۈپ كەتتى. قىرىق يىل... ئەللىك يىلمۇ بولغاندۇ. ئاھ، ئىسمىڭ ئەجەب بىر چاغلار ئىكەندۇق، ھە، ئۇ؟ قىران ياشلىق، ئايدەك خوتۇن، گۈلدەك بالىلار... قېنىمدۇ ئەمدى، نەگە كەتكەندۇ...؟

ئۇ چاغلارنى ئەسلەش بوۋاي ئۈچۈن ھەم خۇشاللىق ھەم ئازابلىق بىر ئىش. بولۇپمۇ بوۋاي ئانا كەپتەرنىڭ باچكىلىرىغا دان بېرىۋاتقان چاغدىكى پۈتۈن ۋۇجۇدىنىڭ قېيىنىلىپ جان تەلپىز قىلىۋاتقاندەك كۆچلۈك ئىزتىراپ بىلەن دىرىلدەشلىرىدىن شۇنداق ئاجىز، ئەمما تەكداشسىز مېھىرلىك نىدانى ئاكلىغاندەك بولاتتىكى، ئۇنداق چاغدا ھەممىشە كۆز ئالدىدا ئوتتۇز يىل بىر تەكىيدە باش قويۇپ ياتقان مېھرىبان، كۆيلەمچان ئايالى خەلىمخانىنىڭ مۇكۈلۈق كۆلۈمسىرەش ئىچىدىكى كېسەللىكتىن تاتارغان، ئەمما ياشلىقىدىكى گۈزەللىكى خۇددى سۈزۈك سۇ تېگىدىكى يالتىراق تاشتەك ئۇششاق، ئىنچىكە قورۇقلار قاتلىمىدا جۇلالىنىپ تۇرغان مېھرىلىك چىرايى نامايەن بولاتتى.

ئۇچ قىزى، بەش ئوغۇل — سەككىز بالا. بۇلار ئۇنىڭ بوۋاينىڭ بەخت ئىلتىجاسىدا سۆزغان جاۋاب ئالقىنىغا تۆكۈپ بەرگەن تەۋرۈكلىرى! ئۇ، جەننەت تۆۋرۈكىدەك ئېسىل سەككىز تۆۋرۈكنى بوۋايغا ئاتا قىلدى - يۇ. ئۆزى ئاخىرقى تۇغۇتىدا بولالماي كېتىپ قالدى. ئاھ، نەقەدەر ئېچىنىشلىق مۇسىبەت! خۇددى قۇياش ئۆچۈپ، ئاي كۆيۈپ كەتكەندەك...

ۋاقتى - قەرەلى يەتكەندە ھەمدەردلىككە، غەمگۇزارلىققا ھاجىتى چۈشكەن ئاتىغا سەككىز ئەمەس، قىرىق بالىنىڭ مېھرى - مۇھەببىتىنى قوشقانىدىمۇ، ۋاپادار مەزلۇمەنىڭ بىر قېتىم قولىغا سۇ بەرگەن چاغدىكى جان كۆيەرلىكىگە يەتمەيدىغان ئوخشايدۇ. ھەئە، ئاخىرى شۇنداق بولدى. بالىلىرى چوڭ بوۋاغانسېرى ئارقا - ئارقىدىن قانات چىقىرىپ، كۆڭلى خالىغان يەرلىرىگە ئۇچۇپ كېتىشتى. ياق، بوۋاي بۇنىڭلىق بىلەن ئۇلارنى كۆيۈمسىز دېيىشكە ئاغزى بارمايدۇ. ئۇلارمۇ يامان دېمىدى. بوۋاينى ئۆيلىرىگە ئېلىپ كېتىپ، قىزلىرى ئەرلىرىنى، ئوغۇللىرى خوتۇنلىرىنى ئۇنىڭ خىزمىتىگە سېلىپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىشتى. بالىلارنىڭ ئىناق - دىيانەتلىگە رەھمەت! ئۇلارنىڭ شۇنداق دەپ تۇرغىنىمۇ ياخشى، ئەمما بوۋاينىڭ بۇ قەدىناس ماكانىدىن ئايرىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىشقا رازى يوق. نېمىلا دېگەن بىلەن، قىزلىرىنىڭ ئۆيىگە بارسا ئەرلىرى يات، ئوغۇللىرىنىڭكىگە بارسا خوتۇنلىرى. ئۇ، بۇ ئۆيدە تىنىكەندەك يالغۇز قالسىمۇ يەنىلا مۇشۇ مەھەللە، مۇشۇ ماكان خۇددى ھالال جۇپتى خەلىچىخاندەك ئۆز ھەم يېقىملىق.

ئۆي كونىرىغان، كىگىز - پالازلار يىرتىلغان، قازان - قۇمۇشمۇ ئۇپراپ كەتكەن. ئەمما ئۇلارغا نەر چاغلاردا خەلىچىخانىنىڭ ئىسمى نەپەسلىرى، كۆلكىسى، يېغىسى سىڭگەنلىكى ئۈچۈن، بوۋاي ئۇلارنى بالىلىرىنىڭ بىششىق خىشتا سېلىنغان ھەشەمەتلىك ئاپئاق ئۆيلىرىدىن، ئۆيىدىكىزىلچە - گىلەملەردىن، مۇشۇ بىر تۇپ قېرى ئۇجمىنى ئۇلارنىڭ بالىكىدا قويغان نەچچە مىڭ يۈەن پۇللىرىدىن ئارتۇق كۆرىدۇ. شۇڭا، ئۇ بۇ كونا، قاراڭغۇ ئۆيدە يالغۇز غۇدۇقراپ، بېشىغا غېرىبلىق يەتكەندىمۇ، قولى خېمىرغا قولاشماي ئاچ - تۇق قالغانىدىمۇ، بۇ يەرنى تاشلاپ كېتىشنى كۆڭلىگە كەلتۈرمىدى. ئەكسىچە، خەلىچىخان ياقان ئاشۇ جىنچىراغنى ھېلىمۇ ئۆچۈرمىگىنى، ئۇ ھەر كۈنى ئەتىگەندە بامدات نامىزىدىن كېيىن سېرىپ - سۈپۈرۈپ، چىنىدەك پاكىز قىلىۋېتىدىغان ھويلا - ئارامغا ئەخلەت قوندۇرمىغىنى ئۈچۈن تولىمۇ خۇشال.

ئۇغۇ شۇنداق... بىراق، ئەرنىڭ ئەرلىك پەيزى - دۆلىتى پەقەت خوتۇن بىلەنلا بولامدىكىن. خەلىچىخان ئۇ ئالەمگە ئېرىنىڭ جىسمى راھىتى - خۇۋلىقىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتكەندەك، باھاۋىدىن ئاتا ئوغۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۆزىنىڭ ھەممە تاماشا - ھەۋەسلىرىدىن قالدى. چېلىش دەمدۇ، ئوغلاق تارتىش دەمدۇ، مەشرەپ دەمدۇ، نەشە چېكىش دەمدۇ، باھاۋىدىن ئاتا ئۆمرىدە بۇ ئۇيۇن - كەيپچىلىكلەرنىڭ قايسى بىرىنى قىلمىغان؟ ئەقەللىسى نەشىنى ئون ئالتە يېشىدىن ئاتىمىش يېشىغىچە چەككەن. ھەي... ئۇ ئەمدى قېرىپ قالدى. بۇرۇنقى ئەرلىك ھەۋەسلىرىنىڭ ئوتلۇق ھارارىتى چوغى ئۆچكەن كۈلىدەك سوۋۇپ كەتتى. بولۇپمۇ خەلىچىخانىنىڭ ئۆلۈمى ئۇنىڭ غەمسىز، ھەۋەسلىك كۆڭلىگە ئۆلۈمنىڭ ۋەھىمىلىك قارا كۆلەڭگىسىنى سالغان دولسا كېرەك،

ئۇ شۇنىدىن كېيىن قىلغان جەمئى گۇناھلىرىغا تەۋا - ئىستىغپار قىلىپ، كەلگۈسىدە بەش ۋاق نامىزىنى تەرك قىلمايدىغان بولۇۋالدى.

ئەشىك ئالدىدىكى تار، شېغىل يولدىن قويۇق توپا تۇزۇتۇپ بىرسى كۆك، بىرسى قارا رەڭلىك ئىككى پىكاپ ئۆتۈپ كەتتى. بۇۋاينىڭ ھەم تاتلىق ھەم ئازابلىق خىيال ئەسلىمىلىرى بۆلۈندى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، قارىدەك ئاقارغان قېلىن يۇكلۇق قاشلىرى ئاستىدىكى نۇرسىز، كۆكۈش كۆزلىرىنى قىسىپ، پىكاپنىڭ ئارقىسىدىن ئۆچلۈك بىلەن ئالمىسىپ قاراپ قويدى. بۇلارنىڭ مەھەللىنىڭ يۇقىرىدىكى قايسى بىرىنىڭ بېغىدىن پىكاپقا لىق ئۆرۈك قاچىلاپ قايتقىنىنى ئېنىق. بۇۋاي نېمىشقىدۇر بۇنىڭ ئۈچۈن خاپا. ئۇلار خۇددى باشقىلارنىڭ ئەمەس، ئۆزىنىڭ بېغىدىكى ئۆرۈكلىرىنى بۇلاپ - تالاپ كېتىۋاتقاندەك.

بۇۋاي دەمىقىغا ئۇرۇلغان ماشىنا ئىسىنىڭ توپا - چاڭ ئارىلاش بەدبۇيى، قاڭسىق ھىدىدىن كۆڭلى ئاينىپ، بەلىبېغىنىڭ ئۈچى بىلەن بۇرنىنى ئەتتى ۋە ئاجىز، ئەمما قەھىرلىك بىر ئاۋازدا ئۆزىچە غۇدۇڭشىشقا باشلىدى: «... باغنىڭ مۆلۈكىرى ئۆزۈككىنە پىشار - پىشمايلا، خۇددى گۆشكە ئۆزىنى ئاتقان چۈندەك گۆزۈلدىشىپ، نە - نەلەردىن چېپىپ كېلىشكىنىنى قارىمامدىغان بۇ نائەھلىلەر. ئالىدىغانىدىغۇ تۇلۇكىدەك ھېجىيىپ، نەچچە يۈكلىنىپ تازىم بىلەن كېلىشىدۇ. ماشىنىسى نى توشقۇزۇۋالدىمۇ، بولدى! ھېچ كىشىنى تونۇمايلا، چوجە ئالغان سادەك قېچىشىدۇ. ئەمدى بىر كىمنىڭ ئۆيىگە كىرسەك، بۇرۇنقىدەك بېغىغا باشلىماق يوق، ئالدىڭغا بىر لەگەن ئۆرۈك، بىر ساپاق ئۈزۈم قويۇشقىمۇ چىدىمايدۇ، ھەممىسى ساتسام، پۇل قىلسام دەيدۇ. مۇشۇمۇ دېھقانلىقمۇ؟ بۇرۇن بازارغا ئۆرۈك ئاپارساق، ئۇنى سېتىۋالغۇچىلار قېقىنى تاغىرى بىلەن ساتمىدىغان. ئەمدى ئۇلار دىن چىقتى جىمىك، كىلو دېگەن گەپ؟ خېرىدار بولمىسا بوپتۇ دەيلى، ئۇزاقى يىلى ئۆرۈكنىڭ كىلوسى ئوچ موچەن بولمىدىغان، ئۆتكەن يىلى بەش موچەنگە، بۇنىڭغا ھەيرانۇھەس بولۇپ يۈرسەم، بۇ يىل بىر كويغا چىقالمىدىم. خۇدايا تۇۋا، نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدىغاندۇ بۇ كىشىلەر؟ ئولۇغ پەرۋەردىگارا! ھېلىقىدەك پىكاپ بىلەن چىقىدىغانلارغا ئەجدىھا - يالماۋۇز نىڭ نەپسىنى بەرگەن بولغىيىدىكى؟ ئۇلار خۇددى يەجۇجى-مەجۇجىلەردەكمەھەللىمىزنىڭ مۆگە ماشلىرىدىن تارتىپ، ئىمت، توخۇ، قاغا، پاختەكلىرىگىچە سېرىپ-سۈپۈرۈپ، يالماپ-يۇتۇپ، ھېچ نېمىسىنى قويمىغىلى تۇردى. ئەمدى بىز دېھقان خەقنىمۇئىنساب-دىيانەتنى كۆتۈرۈۋەتتىكىمكىن؟ ئۇلار،سەن ھېممەت-شاپائەت قىلغان بۇ جەننەت مۆجىزىسىنى ئالتۇنىنىڭ ئورنىدا ساتقىلى، ھېلىقى نەپسى كۆيگۈرلەرمۇ دېھقانىنىڭ ئاغزىدىن چىققىنىغا ئالغىلى تۇردى. ئۇلارغا پۇل تېپىش شۇنچە ئاسانمىدۇ؟ ئايمىماي، سۈدەك شاراقشىتىپ خەجلەيدىغان پۇلنى نەدىن تاپىدىغاندۇ؟ بۇلامدىغاندۇ، ئوغرىلامدىغاندۇ؟ مەن ئويلايمەنكى، ۋاللاھى ئالەم شۇنداق قىلغان. ھۆكۈمەتمۇ ئوغرى، بۇلاڭچىلارنى ئۆچ كۆرىدىغان، بۇلارنى كۆرمەمدىغاندۇ، ياكى پىكاپتا ئولتۇرىدۇ، دەپ يۈزقارامدىغاندۇ؟...»

چوك تاشيول تەرەپتىن ھاۋارەڭلىك پىكاپتىن يەنە بىرسى چىقىپ كەلدى. ئۇ، قويۇق توپا توزۇتقىنىچە باھاۋىدىن ئاتمىنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىغا-يول چېتىگە كېلىپ توختىدى. ماشىنىدىن ئىككىيلەن چۈشتى.

—ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم...!— ئۇلارنىڭ

بەرسى باھاۋىدىن ئاتىغا يېراقتىنلا قول سو-
زۇپ كەلدى. «ھە، سالام قىلدىمۇ، ئۇلارنىڭ
بەر ئىشى بار ھەقمچان...» دوۋاينىڭ يۇڭلۇق
قاشلىرى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئۇنىڭ چاندۇ-
غا ئولتۇرۇشقان، ئەمما ھېلىمۇ قارچۇغىنىڭ
كىدەك ھوشيارلىق بىلەن ئويناپ تۇرىدىغان
كۆكۈش كۆزلىرى سالام بەرگۈچىنى ئىلغا
قىلدى.

—ۋائەلەيكۇم ئەسسالام...! — بوۋاي ئوك
قولىنى تىزىغا تىرەپ، قاتقان بېلىنى تەستە
تۈزىگەندەك قىلىپ، ئالدىراش ئورنىدىن تۇر-
دى ۋە ئالدىدىكى ئوتتۇرا بويلۇق، بۇغداي
ئۆڭلۈك، قىزلارنىڭكىدەك قاپقارا چىرايلىق
كۆزلىرىدىن ھەمىشە بىر خىل خۇشخۇيلۇق
تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ياش يېزا باشلىقىغا ئىك-
كى قولىنى ئۇزارتتى،— ھە... تىنچلىقمۇ بالام
ئەھمەت قارى!

ئەھمەت شائجاڭ بوۋاينىڭ بارماقلىرى
يىلتىزدەك ئەگرى-بۈگرى، ئالقىنى تارشىدەك
قاتقان كەڭ پەنجىلىك قولىنى سىقىپ، چىرايـ
لىق كۆزلىرىنى ئويناتىپ كۈلۈمسىرىدى.

—تىنچلىق. ئۆزلىرىچۇ ئاتا؟

—خۇداغا شۈكرى... ھال-كۈنۈم مۇشۇنـ
چىلىك، بالام. خوش، قاياقتا مېڭىشىڭلار شۇ
تاپتا؟

ئەھمەت شائجاڭ قىزاردى:

— سىلىنىڭ ئالدىلىرىغا كىرگەن. يوقلاپ
ئۆتەيلى دەپ...

—تولا ئوبدان ئىشقىلىپ بۇ!— بوۋايـنىڭ
قېرىلىق يېتىپ قېنى قاچقان، ئاپتاپتا پىشىپ،
كۆسەيدەك قارىيىپ كەتكەن چىرايـى شامـال
يەلپۈگەن چوغدەك ئېچىلىپ كەتتى،— ره-ھمەت
بالام. قېنى، بۇ مېھمانلارنى ھويلىغا باشـلاڭ
ئەمىسە. باغنىڭ ئۆرۈكلىرىمۇ تـازا پىشىپ
كېتىۋېدى. ئاۋۇ شوپۇر يىگىت نېمىشقا ماشـ
ىندىن چۈشمەيدۇ، ماشىنام قېچىپ كېتىدۇ
دەپ قورقۇۋاتامدۇ-يە،ھا... ھا... ھا... ماۋۇ
ئۇچىمگە ئۆمشۈقىدىن باغلاپ قويايلى دېگىـ
سا. ئۇ يىگىتنىمۇ قېچىرىڭ ئەھمەت قـارى!

باھاۋىدىن ئاتا ئۇلارنى ھويلىغا باشـ
لاپ كىردى. ئۇلار پېشايۋان ئاستىدىكى كونا
باغاچ كارىۋاتقا چىقىپ ئولتۇرۇشتى. پېشاي-
ۋان ئاستىدا كەپتەرلەر ئۇچۇپ يۈرۈشەتتى.
ئېغىل تەرەپتىن ئېچىغان قوي قىغىنىڭ ئۆت-
كۈر پۇرىقى كېلەتتى.

باھاۋىدىن ئاتا باغدىن ھايال ئۆتمەي
چىقىپ كەلدى. مېھمانلارنىڭ ئالدىغا داس-
تىخان سېلىپ، ئۈستىگە بىر لېگەن ئۆرۈكقوي-
دى. ئالتۇندەك سارغىيىپ، مەي باغلاپ پىش-
قان ئۆرۈكلەر كۆزنىڭ يېغىنى يەيتتى.

—قېنى، ئېلىڭلار ئەمسە... — دېدى
بوۋاي قىمل يەلپۈگۈچتە داستىخانـدىكى چە-
ۋىنلەرنى قوغلاۋېتىپ،— بۇ كادىرچاقنى تونۇ-
مىدىمغۇ ئەھمەت قارى. بىللە ئىشلەمسىلەر؟

ئەھمەت شائجاڭ ئۆرۈكتىن بىرنى ئاغـ
زىغا سېلىۋېتىپ، يېنىدىكى قىرىق ياشلار چا-
مىسىدىكى خانىم سېھمىز، چاچلىرى مەزگىلسىز ئا-
قارغان، شالاڭ سارغۇچ قاشلىرى دىردىيىپ تۇ-
رىدىغان كىشىگە قاراپ كۈلۈپ قويۇپ دېدى:

—ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يەر باشـقۇ-
رۇش ئىشخانىسىدىن، ئىسمى سەيدۇللا، ئۆزى
ئارا ئۆستەڭ مەھەللىسىدىن.

—رۇستەم باتۇرنىڭ مەھەللىسىدىن
دېسىڭىزلا— بوۋاينىڭ قاشلىرى ئۇچۇپ، چە-
رايىدا يېراق ئۆتمۈشكە تەئەللۇق بولغان
ئۇچىمەس بىر خاتىرىنىڭ شادىيانە كۈلكىسى
جىلۋە قىلدى، — ئارائۆستەڭ... ئوبدان بىلە-
مەن! ياش ۋاقىتلىرىمىزدا ھەر جۈمە كۈنىنى
ئالا قويماي رۇستەم باتۇرنىڭ چىلىشىنى كۆر-
گىلى بارىدىغان بىز. ھەي، ھەي... بۇ زامانىنىڭ

چېلمىشچىلىرى دېگەن نېمە؟ رۇستەم باتۇر دېگەن ھاتەمدەك كۈچى بار قالتىس چېلمىشچى ئىدى جۇمۇق. بىزنىڭ بۇ تەۋەدىغۇ ئۇنىڭ بېلىنىمى تۇتالايدىغان نوچى چىقمىغان، ئۇ يېقى غۇلجىدىن، بۇ يېقى قەشقەردىن كەلگەن نى- نى پالۋانلارنىكىمۇ ئۇنىڭ تېگىدىن قوپۇپ، چاپىنىنى قېقىپ كەتكىنىنى كۆرگەنمەن. مېنىكىمۇ ئۇ چاغدا ئۆزۈمگە چۈشلۈق نوچىلىقىم بولمىدىغان. رۇستەم باتۇرنىڭ داڭقى چىقىقانسېرى مېنىكىمۇ ئىچىمگە ئوت تۇتىشىپ كەتسە بولمىدۇ. ئاخىرى نېمىسى نېمە بولدى، مېنىكىمۇ بىر تۇتىشىپ باققۇم كەلدى. بىز تۇتۇشقان تۇنجى ھەپتىسى رۇستەم باتۇر مېنى پاختىنى كۆتۈرگەندەك ئىمكلا كۆتۈرگەن پېتى بېشىمدىن ئايلاندۇرۇپ ئىككى گەز نېرىغا تاشلىۋەتمەسمۇ! بوينۇم قاتلىشىپ كەتتىغۇ دەپ ئويلىغان، نەدىكىنى، ساق تۇرۇپتىمەن. «يىقىلغان چېلىشىقا تويماپتۇ» دېگەندەك، رۇستەم باتۇر بىلەن بىر يىل تۇتۇشتۇم. خۇدايا توۋا، ئاخىرقى قېتىم ھەرىتىسى ئەلىنىڭ روھى يۆلىدىمۇ بىلمىدىم، رۇستەم باتۇرنىڭ ئىككى پۇكلىپ بېسىۋالسام بولمىدۇ. ھا... ھا... ھا... شۇ چاغدا نېمە ئىش بولدى دېمەمسىلەر؟ پۈتۈن ئارا ئۆستەكلىكلەر قىيا- چىيا قىلىشىپ ماڭا ئېتىلىپ كېلىشتى. ئەلپازىدىن ئۇلارنىڭ مېنى شۇيەردىلا ئورۇپ مىجىۋېتىدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. «ياپىرىم!» دېدىم- دە، ئالدىمغا كەلگەن بىرى- ئىككىسىنى ئورۇپ يەقتىپ، تېرەك تۈۋىگە قاراپ يۈگۈردۇم. لېچىنىدەك ئۇچىدىغان قالتىس بىر ئېتىم بولمىدىغان، ھەمراھلىرىم تەق قىلىپ تۇرغانمكەن، سەكرەپ مىنىۋالدىم- دە، تىكىۋەتتىم. ھا... ھا... ھا... شۇنداق قىلىپ رۇستەم باتۇرنىمۇ قاتلاپ قويغانمەن! ئاڭلىسام رۇستەم باتۇر ئىككى پەل بوپتۇ، تالا- تۈزگىمۇ چىقالمايدىغان بولۇپ قالغانمىش. ھەي ... قېرىلىق يەتكەن گەپ ئەمدى ... بۇۋاي ئىچ- ئىچىدىن سىلىكىنىپ، ھالسىز بىر نېمىدا بەلەن تۇڭكىدى، كۆز چاناقلىرى ياش بىلەن تولۇپ، مەيدىسىگە يېيىلغان ئاپئاق ساقىلى دەردلىك پېغان بىلەن تىترەپ كەتتى،- ھە ... سەيدۇللا بالام، ئارا ئۆستەكتىكە پات- بات بېرىپ تۇرامسىز؟ ھەي ... خىزمەت ئالدىراش دېدىكىمۇ؟ بۇ گېپىڭىز دۇرۇس بولمىدى، بالام. ئاتاڭا ئانىڭىز باردۇ؟ ھەبىبەللى. ئۇلار دېگەن تىرىك مازار، ئۇنى تاشلىۋەتكۈلۈك ئەمەس. پات- پات يوقلاپ تۇرۇڭ. پۇل ئەۋەتسەڭ تۇرىسىمەن دەمسىزا؟ ياق- ياق، بۇ گەپنى قويۇڭ. ھازىر پۇل كىمدە يوق؟ پۇل باشقا گەپ، دىدارلىشىش باشقا گەپ، بالام. بېرىڭ. قېرىلارنى تاشلىماڭ. بۇ دورەم بارىسىگىزغە، رۇستەم باتۇرنىڭ ئۆيىگە كىرگەچ ئۆتۈپ، ھېلىقى باھاۋىدىن بەكگى سالام ئېيتتى دەڭ. بولسىغۇ، ئۇنىڭغا باغدىن بىر سېۋەت ئۈرۈك قاچىلاپ بەرسەم ئالغاچ كەتسىگىز، مېنىمۇ، ئۇنىمۇ قالتىس خوش قىلاتتىگىز جۇمۇق!

باھاۋىدىن ئاتىنىڭ يۈز- خاتىرىسىزلا قىلىۋەتكەن قوپال سۆزلىرى سەيدۇللانىڭ كۆڭلىگە تەگكەن بولسا كېرەك، لېكىن دىن تېزلا قول تارتىپ داستىخاننى «بولدى» قىلدى ۋە ئەھمەت شاگىجاڭغا قاراپ قويدى.

—مۇنداق بىر ئىش ئاتا، — دېدى سەيدۇللانىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەن ئەھمەت شاگىجاڭ قوللىرىنى ياغلىقىغا سۈرتۈۋېتىپ،— سەيدۇللا بايا ناھىيىدە يىغىنغا قاتنىشىۋاتقانلارغا ئازراق ئۆرۈك دەپ قېشىمغا چىققانىكەن، شۇڭا ئالدىلىرىغا باشلاپ كېلىشىم. بىرئىككى سېۋەت ئۆرۈك سېتىپ بېرەلا، ئەمدى. جىگىنىمۇ ئېلىپ كەلدۇق. باھاسىنى بازار نەرقىدىن بىر پۇلۇك كەم قىلمايمىز.

كارىۋاتنىڭ بۇرجىكىدە ئەھمەت شاگىجاڭنىڭ

ئافىزىغا قاراپ ئولتۇرغان بوۋاي ئالدىراپ ئورنىدىن تۇردى:

— ۋاھا! تولا بەلەن كېلىپسىز، بالام. مانا باغ. قەيسى باغقا كىرىپ سېۋەتلىكلارنى تولدۇرۇۋېرىڭلار. ئەمما، جىڭلايمىز، بازار نەرقى، دېگەن گەپنى قىلماڭلار.

— ئەستا... ئەھمەت شاكجالاڭ گەدىنىنى قاشلىدى، — بەكارغىلا ئېلىپ كېتىمىزمۇ ئەمدى؟ مۇنداق قىلساق...

— ۋايىيەي...!— بوۋاي زاكلىق ئاردىلاش چىرايىنى پۇرۇشتۇردى، — بىر- ئىككى سېۋەت ئۈرۈكنىڭ پۇلى بىلەن پالتاخۇن باي بولۇپ كېتەرمەنمۇ مەن؟ دېدىمغۇ، سىلەر مېھمان، سېۋىتىڭلارنى خالىغانچە تولدۇرۇۋېرىڭلار دەپ. پەقىرنىڭ ئىسمى باھاۋىدىن بەكمۇ بولغىنى بىلەن، ئۇنچىلىك قائىدە- يوسۇننى بىلمىدۇ، بالام!

باغ ئورنى ئىككى موچە كېلەتتى. تەبىئەت ئىشچانلار ئۈچۈن سېخىيي، مېھرىبان ۋە شەپقەتلىك. ئۇ ئۆز ھىممىتىنىڭ چەكسىز مول نېمەتىنى، گۈزەل لەتاپىتىنى، كۆكۈلنى سۆيۈندۈرىدىغان خۇش نەپەسلىرىنى دېھقان تەرى تۆكۈلگەن مۇشۇنداق باغلارغا ئاتا قىلغان.

باغدا كىشمىش ئۈرۈكىنىڭ خۇشبۇي ھىدى ۋە ئەتىر گۈلىنىڭ ئەززەتلىك پۇرىقى بىلەن قېنىپ تويۇنغان يۇمشاق، سالقىن شامال كېزەتتى. مېۋىلىرى بىلەن ئېغىرلاشقان شاخلىرىنى ھەر تەرەپكە يايغان ئۈرۈكلەر، ياپيېشىل ياپراقلىرىغا پۈركىنىپ، باجغانلاپ ئۆسۈۋاتقان ئەنجۈر، ئانارلار... گويا تەبىئەتنىڭ يېگانە ئەركىسىدەك ئوماق ۋە مەغرۇر...

ئەھمەت شاكجالاڭ باھاۋىدىن ئاتىنىڭ بېغىنى ياخشى بىلىدۇ. ئۇ، ئورنى ئانچە كېڭەيتىلىپ، مېۋىلىرىنىڭ سەرخىللىقىدا مۇشۇ مەھەللىدىكى باغلارنىڭ ئالدى. ئەھمەت شاكجالاڭ سەيدۇللانى تۇنجى قەدىمدىلا مۇشۇنداق گۈزەل باغقا، سېخىي باغۋەنلىك ئالدىغا باشلاپ كەلگىنى ئۈچۈن ئىچ-ئىچىدىن سۆيۈندى.

باھاۋىدىن ئاتا ئۇلارنىڭ قولىدىن سېۋەتنى ئېلىۋېلىپ، ئۈرۈكنىڭ ئەڭ ياخشىسى بىلەن تولدۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن نېرىغا كېتىپ قالدى. ئۈرۈكلەرنىڭ سەرخىللىقىدىن كۆزى ئالاق-جالاق بولۇپ، قايسىنى تۇتۇپ، قايسىنى قويۇشنى بىلمەي قالغان سەيدۇللا ئېرىدق بويىدىكى ياش ئاق كىشمىش ئۈرۈكنىڭ بىر شېخىنى ئېگىۋېلىپ، ئۇنىڭدىكى شىرنىسى ئېقىپ تۇرغان دانە-دانە ئۈرۈكلەرنى ئاچكۆزلۈك بىلەن ئاغزىغا سالاتتى. ئەھمەت شاكجالاڭ ئۇنىڭ بېقىنىغا جەينىكىنى بىلەن تىقتاپ قويدى:

— شاخنى بوشراق تارتىڭ، سۇنىدۇرۇپ قويماڭ يەنە.

سەيدۇللا ئاغزىدىكى ئۈرۈكنىڭ چىقلىقىدىن ئاران-ئاران تىنىپ، سۆيۈق پاتقاقنىڭ بۇلدۇقلىشىدەك غارالڭغاراڭ ئاۋازدا كۈلكە ئارىلاش دېدى:

— مۇشۇ بىر تۇپ شاخنىڭ غېمىنى قىلىپ كەتتىڭىزمۇ ئەھمەت شاكجاڭ؟ ئەتە-ئۆگۈن بۇلار تۇپى بىلەن قومۇرۇلامدۇ تېخى، كىم بىلىدۇ؟

— جاقچىقىڭىزنى قويۇپ ئۈرۈك يەڭ، — ئەھمەت شاكجاڭ شۇبھىلىك كۈلدى.

— راست گەپ، ئوممىدىن كېيىنلا بۇ ئەتراپتا قۇرۇلۇش باشلىنىدۇ، تېخى ئاكلىماپسىز-دە.

يالىڭاچ بەدىنىگە سوغۇق سۇ چېچىلغاندىكىدەك تۇيۇقسىز ئەندىكىشتىن ئەھمەت شاكجاڭنىڭ ئىنچىكە قاشلىرى سەكرەپ كەتتى.

— نېمە قۇرۇلۇش؟

— كونىسىرۇا زاۋۇتى بىلەن ئۆي-جاي قۇرۇلۇشى.

— ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس، — دېدى ئەھمەت شائجاڭنىڭ كەيپى ئۇچۇپ، — مەن يېزا باشلىقى، يېزىلىق پارتكوم شۇجىسىمۇ بار تېخى. شۇنچىۋالا چوڭ ئىشنى بىزنىڭ رۇخسىتىمىزسىز قىلمىشقا پېتىنىغان قايسى نوچىكەن ئۇ؟

سەيدۇللانىڭ ئېقى ھەممىسە گەمبە ئۇزۇن ساقلانغان ياڭيۇدەك كۆكۈش كۆرۈنمەيدىغان دۆگىلەك كۆزلىرىدە مەسخىرىلىك مۇ غەمىمۇ چىرانە سوغۇق نۇر چاقناپ كەتتى.

— يېزىلاردا يەرلەرنى تەقسىملەش، باشقۇرۇش، بىر تەرەپ قىلىش ھوقۇقىنىڭ تۆۋەنكە چۈشۈرۈلگەنلىكى ئېسىڭىزدىن چىقىپ قاپتۇدە، ئەھمەت شائجاڭ؟ مەھەللە كادىرلىرىنى بۇ ئىشتا ئەيىبلەيمەن دەيدىغان بولسىڭىز، ئۆزىڭىز لاتىلمىپ قالمىسىز جۇمۇ.

— قېنى، كۆرۈپ باقمىزغۇ، — ئەھمەت شائجاڭ تامدەك تاتىرىپ ئەتراپقا ئالاڭلاپ قاردى، — بىز تېزرەك قايتايلى.

— نېمىگە ئالدىرايسىز، سېۋەت توشمىغاندۇ تېخى.

— مەن ھازىرلا مەھەللە كادىرلىرى بىلەن كۆرۈشمەكچى.

— ئۇنداق بولسا، مەنلا باشلاپ بارسام بولىدىغۇ. ھەممىسى بىزنىڭ ئىشخانىدا يىغىندا. بۇ ئىشقا ئالاقىدار تەرەپنىڭ مەسئۇلىرى كونىسىرۇا زاۋۇتى بىلەن ئۆي-جاي قۇرۇلۇشىغا كېتەرلىك يەر دائىرىسىنى بۇگۈن تەستىقلاپ بېكىتمەكچى.

— بۇ ئۆرۈكنى ئاپىرىپ شۇلارغا بېگۈزىدىغىلە كەنمىزدە، ئەمەسە!

— ئەلۋەتتە.

— ئەمسە ئاڭلاپ قويۇڭ، — ئەھمەت شائجاڭنىڭ چانىقىدىن تېپىپ چىققان قەھرىلىك كۆزى سەيدۇللاغا ئوقيادەك ئېتىلدى، — كىشىنىڭ تۇزنى يەپ تۇزلۇقىنى چاقمىدىغان نا ئەھلىلەرگە غالچىلىق قىلمىدىغان ئەخمەق ئەھمەت شائجاڭ يوق. ئەمەسە سىز ئۇلارغا يېگۈزىدىغان ئۆرۈكنى باشقا يەردىن تېپىۋالارسىز ئاغىنە.

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز ئەھمەت شائجاڭ؟ — سەيدۇللانىڭ سېمىز ئېگىگە كۆشلىرى غەزەپتىن تىترەپ، كۆزلىرى چەكچەيىپ كەتتى، — بۇ يېغىنىدىن ھاكىمىنىڭمۇ خەۋىرى بارە چاقچاق قىلماڭ جۇمۇڭ بۇ ئىشقا!

— ئاۋازىڭىزنى پەس قىلىڭ... — ئەھمەت شائجاڭ دوش، ئەمما كەسكىن ئېغىر ئاۋازدا خىتاب قىلدى، — بىز ئەڭ ياخشىسى باھاۋىدىن ئاتمىنىڭ ئالدىدىن ئامان-ئېسەن كېتىۋالايلى. بايا ئاڭلىدىڭىزغۇ، رۇستەم باتۇرنىسى يەتمىگەن باھاۋىدىن بەگگى دېگەن مۇشۇ. باغ-ۋارانلىرىنىسى ۋەيران قىلماقچى بولغان ئاشۇ نائەھلىلەرگە بېغىدىن ئۆرۈك ئاپىرىپ بەرگەن گۇناھىڭىز ئۈچۈن تېرىكىزنى تەتۇر سوي-مەسۇن يەنە. ئۇنى قېرىپ قالدى دەپ ئويلىماڭ. باشقىلار يېرىدىگە «تاك» قىلىپ قوزۇق قاقىغان كۈنى چاتاقنىڭ چوڭىنى چىقىرىدۇ ئۇ. قاراپ تۇرۇڭ!

سەيدۇللا باھاۋىدىن ئاتا ئۆرۈك تېرىۋاتقان تەرەپكە قورقۇمسىراپ قاراپ قويدى ۋە ئۆز سالاپىتىگە ماس بولمىغان ئۇششاق قەدەمسى بىلەن باغ ئىشىكى تەرەپكە قاراپ شوخشىدى.

2

كونا مەسچىت. مەسچىت ئالدىدىكى قويۇق شاخلىرى بىر-بىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن ئىككى تۇپ سېدە. شاخ ئارىلىرىدىن ئاتاق قۇشقاچلارچۇرۇلدىشىپ، سايرىشىۋاتقان، ئەمما توخۇلار تېخى قوندا قتىن چۇشمىگەن چاغ. مەسچىت ئىچىدىن بىردىنلا يۆتەلگەن، گۇدۇڭشىغان ئاۋازلار

كۆتۈرۈلدى. بامدات نامەزىددىن يانغان بىر توپ جامائەت بىرلىرى ھاسمىنى تىوكۈلداتقىنىچە، بىرلىرى مەسە كالىچىنى شىپىلداتقىنىچە مەسچىت دەرۋازىسىددىن چىقىپ كەلدى-دە، سەپ تۈزىدە توختىماستىن، بىر-بىرى بىلەن ئامان-ئېسەنلىشىپ، قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈشكە باشلىدى. بۇرۇن مۇشۇنىڭ بىلەن ئىلا كۆپلىگەن ئادەم ئۆيلىرىگە ئالدىراپ تارقىلىشىپ كېتىدىغان جامائەت، مەجلىسخانىلار تاقىلىپ، كەنت ئىشخانىلىرىمۇ چۈلدەرەپ قالغانىدىن كېيىن ھەر كۈنى بامدات نامەزىددىن يېنىپ مۇشۇ سەپ تۈزىدە ئون-يىگىرمە مىنۇت گۈڭۈر-مۇڭۈر پاراڭلىشىۋېلىشقا ئادەتلىنىپ قېلىشقان. ئۇلارنىڭ پاراڭلىرى خۇددى كىيىم-ئۆلىشقان كىيىمىلىرىدەك ھەرخىل. سودىگەر-لەرنىڭ تېلېفون، تېلېگراممۇ ئارقىلىق بىر-بىرىگە يەتكۈزۈپ تۇرۇددىغان ئۇچۇر خەۋەر-لىرىدەك مۇھىم.

— بۇ قېتىم ھەجگە ماڭغانلارنى چۈچۈرە-دەك قاتار تىزىپ قەشقەردە بىر ئاي ئوقۇتۇ-قانمىش دېيىشمىدىغۇ؟

— سىياسەت ئۈگەتكەندۇ ھەقاچان.

— ياقەي، قائىدە-نىزاملارنى ئۈگەتكەن-مىش. بەزىلەر ئۈتكەن يىلى ھەجگە بارىمەن دەپ ھۆكۈمەتنى ئالداپ، پاكىستانغا ئۈتۈ-ۋالغاندىن كېيىنلاسودىگەرچىلىك قىلغان گەپ.

— سودىگەرچىلىك قىلىشىغۇ بىر نۇرى، قەلەندەرچىلىك قىلغانلار بار ئىكەن ئەمەسمۇ. ھەي... نېمىدېگەن سەتچىلىك!

—ئىمىران-ئىمىراق ئۇرۇشى توختايدىغاندەك گەپ بارغۇ كېيىنىنە.

— ئىلاھىم شۇنداق بولسۇن.

— ھۆكۈمەت مۇسۇلمانلار ئارىسىدىمۇ پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتىنى يولغا قويۇشنى قارار قىلغانمىش.

— ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمرى ۋاجىپ...

— بىراق، خوتۇنلىرىمىزنى تۇغما دەپ بىر نېمىسىنى تىكىپ قويغىلى بولمايدۇ-دە.

— ھەي، ئەتىگەندە تاھارەت بىلەن نېمە سەت گەپ؟

.....

شۇ ئاردىدا قايىساقىتىنىدۇر ئورۇق، قاتما چىراي، قىڭغىراق بورۇن، قىمىردىق بەش ياشلار چامىسىدىكى ئېگىز بىر ئادەم ۋېلىسىپىتىنى مىنگىنىچە جامائەتنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلدى.

—ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مەسجىت شۇجى! تىنچلىقمۇ ئۆزلىرى؟

بۇ، كەنت پارتىيە ياچېيكا شۇجلىسىنىڭ قىش-ياز خۇددى تەلەمەت داۋىنىنىڭ بۇلۇت-لۇق ئاسمىنىدەك تۇتۇلۇپ تۇرىدىغان قەھىر-لىك، سۇرلۇك چىرايلىق جامائەتنىڭ ھەممىسىگە تونۇش. بۇ مەھەللىدىكى بالىلارنىڭ ئەڭ قارغىشلىرىنىڭمۇ ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان ھامان يىغىدىن بېسىلمايىدىغانلىرى يوق. ئۇ، مەھەللىدىكى دېھقانلارغىلا ئەمەس، ناھىيىنىڭ ھاكىم، شۇجىلىرىنى كۆرگەمۇ شۇنداق. مۇنداق ئادەمنىڭ جۇڭگو جەمئىيىتىدە ئەزەلدىن نەس باسماي قويمايدىغان. ئەمما ئۇنىڭ نېمە يوشۇرۇن سىرىرى، قۇدرىتى باركىن، ئون نەچچە يىلدىن بېرى مۇشۇ كەنتتىكە بىردىنچى شۇجى.

— كۆپچىلىككە دەپ قويمىدىغان بىر گەپ، — دېدى ئۇ جامائەت بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن گىلىنى قىرىپ، — بۇ ئەترەتنىڭ تەرىلغۇ يەرلىرى ئورمىدىن كېيىن قايتىدىن تەكشىلەمەكچى...

شۇ ھامان جامائەت ئارىسىدىن غۇلغۇلا، نارازىلىق ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلدى:

— بۇ قانداق گەپ؟ ھۆددىگە بېرىلگەن

بەرلەرنىڭ ئىگىدارچىلىقى 15 يىلغىچە ئۆزگەرتىلمەيدۇ دېيىلگەنغۇ، مىجىت شۇجى!

مىجىت شۇجى سەۋرسىزلىك بىلەن قولىنى كۆتۈردى:

— شۇنداق. مەن تېخى يەرلەرنى قايتۇرۇۋالىمىزدېمىدىمغۇ. ئەمما، مۇنداق بىر ئىش بار. ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتىن بۇ ئەتراپتىكى 20 مو يەر سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسى چۈشتى. بۇ ۋەزىپىنى ئەلۋەتتە ئورۇندايدىغان گەپ. بۇنىڭ ئۈسۈلى مۇنداق بولمدۇ. سېتىۋېلىنمىدىغان 20 مو يەر دائىرىسىگە كىمنىڭ يېرى كىرىپ قالسا، ئۇنىڭغا ئەشۇ يېرىنىڭ بەش يىللىق ھوسۇل پۇلى ئالدىن تۆلىنىدۇ، بالىلىرىدىن بىرسى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ، سېتىلغان يېرى كۆپرەك بولۇپ كەتكەن بولسا، باشقىلارنىڭ يەرلىرىدىن مۇۋاپىق تەڭشەپ بېرىلىدۇ.

جامائەت تېڭىرقاپ قېلىشتى. ئۇلار يەر سېتىپ بېرىش بىلەن بەرمەسلىكنىڭ قايسىسىنىڭ ئۆزلىرىگە پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالماي بىر-بىرىنىڭ كۆزلىرىگە قاراشاتتى. «يەر دېھقانىنىڭ جېنى، ئۇنىڭسىز دېھقانىنىڭ تاينىدىغان نېمىسى بار؟ ياق، بىر غېرىچ يەرنىمۇ قولدىن چىقارغۇلۇق ئەمەس. بىراق ... يەرنىڭ بەش يىللىق ھوسۇل پۇلى ھېسابلاپ بېرىلسە، مۇھىممى، بالىلىرىمىزدىن بىرەرسى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلسا ... بۇمۇ زېيان تارتمايدىغان سودىمۇ قانداق ...؟ مەيلىمىكىن - ياق. بەش يىللىقچە كىم بار، كىم يوق. ۋاقتى كەلگەندە خۇدا بىر كۈننىي ئېيتماسمۇ ...؟»

بىراق، مىجىت شۇجىنىڭ سۆزىگە بىرىنچى بولۇپ ناھاۋىدىن ئاتا قارشى چىقتى.

— بۇ گەپ زادى قاملاشمايتۇ جۇمۇكە مەجىت قارى بالام. ئامبال، دوتەينىڭ ئالدىغا بارساممۇ مۇشۇ گېپىمنى دەيمەن. مەھەللىمىزدىن شۇنچىۋالا يەر نېمىگە لازىم بولۇپ قاپتۇ ھۆكۈمەتكە؟

زاۋۇت، ئۇۋي- ئىمارەت سالىماقچى، — مىجىت شۇجى نېمىشقىدۇر بىر خىل سىلىق، مۇلايىم ئاۋازدا داۋام قىلدى، — زاۋۇت سېلىنسا، ئۇرۇمچىدىكىدەك قەۋەت- قەۋەت زامانىۋى ئىمارەتلەر قەد كۆتۈرسە، مەھەللىمىزدىكىلەرمۇ ھۆسن قوشۇلىدۇ، ناھاۋىدىن ئاتا!

— بۇ گېپىڭىزمۇ توغرىدۇ... — بوۋاي كۆكلىدە نېمىنىڭدۇر سالمىقىنى ھېسابلاۋاتقاندەك بىر نەچچە دەقىقە تۇرۇپ قالدى، — دۇرۇس، ھۆسنىمۇ كېرەك، ئەمما قورساقتا ناشمۇ كېرەك. ئېيتماقچى، بىلمۇالاي، مېنىڭ غۇ ئىسمىم يوقتۇ ئۇ قاتاردا؟

— ئۇۋي- ئىمارەت قۇرۇلۇشىغا مۇقىملانغان يەرلەر ئاساسلىقى سىزىلىك يەرلەر. ئەمما قورقماڭ. ئۆمرىڭىزدىن ئېشىپ قالغۇدەك پۇلغا ئېرىشىسىز، ئوغلىڭىز زاۋۇتقا ئورۇنلىشىدۇ، — دېدى مىجىت شۇجى بىر خىل پەرۋاسىزلىق بىلەن. ئەمما شۇ چاغدا غەزەپىتىن ئەسەبىلىرىنى يوقاتقان ناھاۋىدىن ئاتا ھاسىسىنى پۇلاڭلاتقىنىچە مىجىت شۇجىنىڭ ئالدىغا ئېيىقتەك ئېتىلىپ كەلدى.

— شۇنداقمۇ تېخى! — ۋاقىرىدى ئۇ غەزەپتىن جالاقلاپ تىترەپ، — قايسى مۇناپىقنىڭ شۇملۇقى بۇ؟ ئاڭلاپ قويۇڭ! «بۈزۈق ئۈنۈر» دېگەن قالپاقنى 20 يىل كىيگەن ناھاۋىدىن بەكگى دېگەن مەن! — ئۇ، مەيدىسىگە مۇشتى بىلەن گۈپۈلدىتىپ ئۇردى، — شۇنداق قالپاقتىن يەنە ئەللىكنى كىيدۇرۇپ قويسىمۇ گېزمۇ قورقمايمەن. مەن ھايات، يەر ھايات! جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن، يېرىمنىڭ بىر چىمدىم توپىسىنى شامالغا سورۇتمايمەن!

قارىغاندا، مەجىت شۇجى بىۋاينىڭ ھەيۋىلىك ۋارقىراشلىرىدىن، ئۇزۇنگە شىلىشۋاتقان ھاسىسىدىن قورقمىغاندەك ئەمەس ئىدى. ھەئە، قورقۇلۇق ئەمەس، قورقۇش — 20 مو يەرنىڭ سېتىش توختامنامىسىنى بىكار قىلىش، ئىناۋەت - ئابرويىنى يەركە ئورۇش، ئالقىنىغا كىرگەن ئامەتنىن قۇرۇق قېلىش دېگەن سۆز. ئۇ، ئالدىدىكى جامائەتنىڭ ھەر بىرىنى ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. ئەڭ يامىنى مۇشۇ مۇتەھەم، ئاچچىق يامان تەرسا بوۋاي. مۇشۇنىڭ بىسىنى يانداۋىرىدىمۇ، بولدى! قالغانلىرىدىن «ھا» دەپ ئاغزىنى ئاچالايدىغان بىرسى چىقمايدۇ.

— ۋارقىرىماڭ، جامائەتتىن نومۇس قىلىڭ، — دېدى مەجىت شۇجى چىرايىنىڭ پېتىنى بۇزماي، — بۇغدىيىڭىزنى چاپسان ئورۇۋېلىپ، يەرلەرنى بوشىنىپ بەرسىڭىزلا بولدى.

— ھەم! ... چاپسان، دەپ قويۇڭ!

— ئەلۋەتتە. ئون مو يەرنىڭىزنىڭ ئالتە موسى، تاۋۇغىدىن باشلاپ سىزنىڭ ئىلىكىڭىزدىن چىقىپ كەتكەن ھېسابتا بولدى، بىلىپ قېلىڭ دېنى.

— كىمنىڭ پەتىۋاسىكەن ئۇ؟

— ئۇ تەرىپىنى ئوغلىڭىزدىن سوراڭ. ئۇ تاۋۇغىن ئىشخانىغا بېرىپ توختامنامىغا سىزىگە ۋەكالىتەن ئىمزا قويدى.

— خەپ تۆمۈر!... ئىمزا قويسىدىغان نېمە ھەققى بارىكەن ئۇنىڭ؟!.... — بۇۋاي ساقىلىنى تۇتاملاپ، ئاچچىق، ھەسرەتلىك بىر نەدا بىلەن ئىڭىرىدى، — ئۇ، پوق يەپتۇ. ماڭا رەھىم قىلمىغلار بالام. مەن ئۆز يەرلىرىمگە كۆنۈپ قالغان ئادەمەن. ئۇنىڭ توپىلىرىنى كۆندە بىر پۇراپ تۇرمىسام نەشە چەكسىنىم بىلەنمۇ خۇمارىمنى باسالمايمەن. يەرگە تۆكۈلۈپ تۇرغان ئۇرۇق، ئوچىمىلىرىنى تۇپاق قۇم بىلەن قوشۇپ بېمىسەم ئۇرۇق، ئوچمە يېگەندەك بولمايمەن...

بۇۋاي سۆزلىمەكتە، ئاغزىغا، خىيالىغا كەلگەنىنى ئاچچىق ھەسرەت، مۇڭلۇق ئىلتىجا بىلەن سۆزلىمەكتە. ئەمما بۇ سۆزلەر، ئۆتۈنۈش، يالۇۋۇرۇشلار مەجىت شۇجىنىڭ قۇلىقىغا كىرەر ئەمەس. ئۇ كەڭ پەلەكلىك، ئىگىز گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ قويۇپ، ئۆزىگە قورقۇمسىراپ، كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ قاراپ تۇرغان جامائەتكە توغرىلاندى:

— مۇشۇ ئىش، كۆچمىلىك. ۋايىم يېيىشتىن، ئارىسالدى بولۇشتىن پايدا يوق. تەشكىل سەپلەرنى قاچان تاشلىۋەتكەن؟ قىيىنچىلىقىڭلارنى قاچان ھەل قىلمىغان؟ ئەمدى تەشكىلىنىڭ، ھۆكۈمەتنىڭ قىيىنچىلىقىنىمۇ نەزەرگە ئېلىشىڭلار كېرەك - تە! چۈشتە كەنت ئىشخانىسىدا مەجلىس. بىر ئۆيدىن بىر ئادەم بارسا بولىدۇ، كونكرېت ئىشلارنى شۇ يەردە ئۇقتۇرىمىز!

مەجىت شۇجى ۋېلىسىپىتىنى مىنىپ كېتىپ قالدى. يەنە شۇ گۈگۈر - مۇگۈر، يۆتەلگەن ئاۋاز، پارقىرىغان كۆز، دۇگدەيگەن گەۋدە...

باھاۋىدىن ئاتا ئۆيىگە كىرىپ ئەتىگەنلىك ناشتا قىلىشنىمۇ، توخۇ، كەپتەرلىرىگە دان، قويلىرىغا بوغۇز بېرىشنىمۇ ئۇنتۇدى. ئۇنىڭ كەيپى ئۇچقان، ئېگىلگەن كۆشلىرى مۇشتۇمدەك بۇرتۇپ، كالپۇكلىرى قارىداپ، كۆز قارىچۇقى چانىقىدا نېمىگىدۇر چەكچەيگىنىچە قېتىپ قالغان. بۇۋاي ئادەتتە قاتتىق نەشە خۇمارى تۇتقان چاغلاردىلا مۇشۇنداق بولۇپ قالاتتى. ئۇ ھاسىسىنى يەرگە زەرپ بىلەن سانجىپ، گەۋدىسىنى ئالدىغا سەل ئېگىپ، ھاسىراپ-ھۆمۈدىگىنىچە ئېرىق ياقىلاپ پايپاسلاپ كېتىپ باراتتى. ئۇ ئىشىكى ئالدىدىن ئۆتتى،

قاراپ قويمىدى. ئۇ كېتىۋېتىپ ھەسرەتلىك، ئەزەلدىن بىر نەرسىگە بۇنچىلىك ئېچىنىپ باقمىغان ئادەمدەك: «تۆمۈر... تۆمۈر...» دەپ ئىڭرايتتى. دېمەك ئۇنىڭ شۇ تاپتا كەنجى ئوغلى تۆمۈرنىڭ ئۆيىگە كېتىۋاتقىنى ئېنىق.

تۆمۈر... بۇۋاينىڭ خۇشاللىقى، ئىپتىخارى ۋە تەشۋىشلىرى بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن بۇ ئىسىم ئۇنىڭ دىلىدا كۈندە نەچچە قېتىم يادلىنىدىكىن؟ دوۋاي كۈندە ئۆتەيدىغان بەش ۋاق نامىزىدا ئالدى بىلەن مۇشۇ ئىسىمنى تىلغا ئالىدۇ. خۇدادىن ئۇنىڭغا ئىنساب، تەۋپىق، دىيانەت ۋە بەخت تىلەيدۇ. بۇۋاي بۇنى ئادەتتىكى ئىلتىجا سۆپىتىدە ئەمەس، چىن كۆڭلىدىن سېغىنىپ تىلەيدۇ. ئۇ، مەسچىتتە ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاللاھتىن بۇ مېھرى - شەپقەتنى تىلەۋاتقان چاغدا يۈرىكى سۇ بولۇپ ئېرىپ، كۆزلىرىدىن بۇلدۇقلاپ ياش تۆكۈلىدۇ. بۇ ئىلتىجالىق كۆز ياشىنىڭ بۇۋاينىڭ دىلىغا ئاتا قىلىدىغان سېھرىي كۈچى ئاجايىپ. ئۇ يېنىكلەپ قالغاندەك، شەپقەتلىك تەڭرى ئۆز مېھرىنىڭ ئىللىقىغا راستى بىلەن ۋۇجۇدىنى ئىسىتقاندەك باشقىچە كۈچ-قۇۋۋەتكە تولىدۇ. بۇۋاي مانا سەكسەنىدىن ئاشتى، كەيىدىغانىنى كەيىدى، يەيدىغانىنى يېدى، ئەزرائىلنىڭ ئىشىكىنى قېقىپ كېلىدىغان كۈنلىرىمۇ ئانچە قورقۇنچلۇق تۇيۇلمايدىغان بولۇپ قالدى. ھازىر ئۇنىڭ ئەڭ كۆپ خىيال قىلىدىغىنى، تەشۋىش- ئەندىشىگە سالىدىغىنى مۇشۇ تۆمۈر. ئۇنىڭدىن چوڭ يەتتە بالىسى بۇ يۇرتنىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغان. ئىنىشا ئاللاھ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېھقان. دۇنيادا دېھقانىنىڭ رىزقى - نېسىۋىسىگە، ئاللاھنىڭ ئۇنىڭغا ئاتا قىلىدىغان رەھمەت-ئىنىئامىغا يېتىگە نېمە يەتسۇن؟ دېھقان خۇداغا ئەڭ يېقىن كىشىلەر. شۇڭا خۇدا ئۇلارغا بىرىنچى دولۇپ مۇشۇ يەرنى بەخشەندە قىلغان. ئاھ، يەر! ئۇ، خۇدانىڭ بەرىكەتلىك، نازۇ - نېمەتلىك، ھېممە تىلەك داستىخىنى. ئۇنىڭ پاكلىقىغا ئانا سۈتىمۇ، ئۇلۇغلۇقىغا قۇرئانىمۇ يەتمەيدۇ! بۇۋاينىڭ سەككىز بالىسى ئوتتۇزبەش نەۋرىسى خۇددى باغنىڭ ئۆرۈك، ئەنجۇرىگە ئوخشاش مۇشۇ تۇپراققا تىكىلگەن.

ئىنسان ئۆزىنىڭ يەر ئۈچۈن تارتقان جەۋرى - جاپاسى، ئاققۇزغان قان - تەرى ئۈچۈن ۋايىغۇلۇق ئەمەس، چۈنكى يەر ئۇنىڭ ھالال ئەجرىنى ھەسسىلەپ قايتۇرغۇچى ۋە ئۇلارنى كۈتكىنىدىنمۇ ئارتۇق بەختكە ئېرىشتۈرگۈچىدۇر. بۇۋاي ئۆزىنىڭ سەككىز بالىسىغا، ئوتتۇز بەش نەۋرىسىگە، كۆيئوغۇل، كېلىنلىرىگە مۇشۇ ھەقىقەتنى بىر ئۆمۈر ئۆگەتتى. بالىلىرىنىڭ ئىنسابىغا مىك قەتىرە شۈكرى! ئۇلار بۇۋاينىڭ ئۈمىد - ئارزۇلىرىنى يەردە قويۇشمىدى. ھەممىسى خىزمەت سۈپىتىدە دېھقانلاردىن بولۇپ يېتىشتى. شۇغىنىسى مۇشۇ تۆمۈر... سەككىز بالىنىڭ ئىچىدە قانداق چىقىپ قالغاندۇ؟ بۇۋاي ئۇنى يامان دېيىشكە ئاغزى بارمايدۇ، ئەمما قىلغان - ئەتكەنلىرىنى ئويلىسىلا قۇيقا چېچى تىك ئۆرلەيدۇ.

خەلىچىخان مۇشۇ تۆمۈرنىڭ تۇغۇتىدا ئۆلۈپ كەتكەن. بۇۋاي ئۇنى قەمىزدل قۇرت چېغىدىن تارتىپ قويىنىغا سولاپ، خۇددى ئانا كەپتەرنىڭ باچكىسىنى باققىنىدەك ئەزىزلەپ جان كۆيدۈرۈپ بېقىپ چوك قىلغىنى ئۈچۈن، تۆمۈرنىڭ بۇۋاينىڭ يۈرىكىگە سالغان مېھرى - ئوتى بالىلىرىنىڭ ھېچقايسىنىڭكىگە ئوخشىمايتتى. قانداق ئوخشىمايدۇ؟ ئانا ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ ئىللىق ھارارىتىنى، يۈرىكىنىڭ تىنىمسىز دۈپۈلدەشلىرىنى، ئىسسىق نەپەسلىرىنى تۆمۈرگە قالدۇرۇپ كەتكەن. بۇۋاي ھەر قېتىم كەچمىكىنە بۇۋاقىنى باغرىغا تېڭىپ،

يۇراپ سۆيگەندە، ئۇنىڭدىن بىر چاغلاردىكى ئانا تەبەسسۇمنى همدىلىغاندەك بولاتتى. بۇ- ڭاي بۇ چاغدا ئىممىلا بولۇپ كېتەتتىمكىن تالاڭ، بوۋاقنىڭ كىچىك، يۈمران يۇزىگە ئۇزۇنىي يې- قىپ، خۇددى يانا هەسرەتلىك ئېسەدەك ئېسە- دەپ يىغلايتتى. كۆز ياشلىرىدەك ئېسىرىپ، ئۇ- نىڭ يۈگەكلىرىگە سىڭىپ كەتكۈسى كەپلەتتى. تۆمۈر يەتتە ياشقا كىرگەندە بوۋاي ئۇنى چوڭ بالىلىرىنىڭ دەۋىتى بىلەن مەكـ- تەپكە بەردى. بوۋاي ئۇنى ئوقۇتۇپ كاددىر قىلىش خىيالىغۇ يوق ئىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە كاددىر دوڭغاق تەرەتلىككە ئوخشايتتى. تۆمۈر يەقەت مەھەللىدىكى باشقا ياشلارغا ئوخشاش يېزىش - جىجاشنى، ئەتراپ ئىشخانىسىنىڭ تاماللىرىغا گاھىدا چاپلىنىپ قالمىدىغان ئۇقتۇرۇش، ئېلان، گېزىت... دېگەندەك نەرسە- سىلەرنى بوۋايغا ئوقۇپ بەرگىدەك بولمىغلا، ئۇ ھەممە جەھەتتىن كامالەتكە يەتكەن ھې- سابلىناتتى. ئەمما، تۆمۈر مەكتەپتىن قېيىپ قېچىپ يۈرۈپ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى 13 يىلدا ئاران تۈگەتتى. ئۇنىڭغىچە تۆمۈر يو- غان بىر ئەرگە ئايلانغان، بىر - ئىككى بالىغا ئاتا بولغىدەك ياشقا يەتكەنىدى. بوۋاي ئال- دىرىدى، ئۇنى ئۆيلەپ، بېشىنى ئوڭشاپ قو- يۇشى كېرەك. بوۋاي ئۇرۇق- تۇغقان، بۇرت- مەھەللىدىكىلەر ئىچىدىن ئۇنىڭغا لايىق تال- لاپ، پايپاسلاپ يۈرگەن كۆنلەرنىڭ بىرىدە تۆمۈرنىڭ ئاللىقاچان بىرسى بىلەن «كۆيۈپ- پىشىپ» يۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ قالدى. خۇدا- يا تووا! شۇمۇ باھاۋىدىنىڭ بالىسى بولدى- مۇ ئەمدى؟ ئۇچ كۆيىئوغۇل، تۆت كېلىنىنى ھېچقاچان ئەشۇ بالىلىرى تاپقان ئەمەس، ھەم- مىسىنى بوۋاي تاللاپ قارارلاشتۇرغان. ئەم- ما ھېشۇ تۆمۈرگە كەلگەندە ئۇنىڭ سۆزلىرى خۇددى بىسى ئۇپراپ كەتكەن كىچىك قىزنىڭ ھېچنېمىگە ئۇتمەي قالغانلىقى بىرۋايغا بەك ئەلەم قىلدى. مۇشۇ ئىش تۇيۇقسىز بوۋاي- نىڭ ئۇنى ئۆيگە سولىۋېلىپ هارغىچە دۇمبا- لىغىنى، ئانىدىن كېيىن خۇداغا يالۋۇرغاندەك يېلىنىپ يالۋۇرغىنى ھېلىمۇ ئېسىدە.

— بۇ نېمە قىلمىق تۆمۈر؟ سەن مېنىڭ يۈ- زۇمنى تۆكتۈڭ، ئاپاڭنىڭ روھىنى قورۇندۇر- دۇڭ، ئېيىنە ئاچىلىرىڭنىڭ، ئاكىلىرىڭنىڭ قا- يىسى سەندەك قىلمىغان؟

— سەن ئۇ ئىشلارنى بەش قىلما. ھەممىسى نادانلىق، فېئودالارچە كونا ئادەت. بۇنىڭغا مەنلا ئەمەس، ھۆكۈمەتمۇ قارشى تۇرىدۇ ھا- زىر.

— ئەمسە راستىنى ئېيت، پۇتۇشكەن ئادە- مىڭ كىم؟

— ئۇنى هازىر دېسەممۇ بىلمەيسەن، كېيىن بىراقلا كۆرمەمسەن.

—ھېچبولمىسا ئاتا- ئانىسىنى بىلىپ قالاي.

— ئاتىسىنى بىلمەيمەن، ئاپىسى شەھەر- دىكى تاجىخان.

— ئۇھ، ئۇلۇغ پەرۋەردىگار! ھېلىقى تاجى- خان ناسۇالمۇ؟ نومۇس قىل بالام!

— ئاپىسى بىلەن نېمە ئىشىم؟ ماڭا ئاس- ئۇالچى تاجىخان ئەمەس، ئۇنىڭ قىزى كېرەك.

— قىزىنى ئالغىچە ئانىسىنى ئال دېگەن گەپنى ئاڭلىماپتىكەنسەن - دە، تېخى. بە- لىپ قوي، جېنىم تېنىمدىلا بولمىدىكەن ئۇ- نىڭ قىزىنى ئېلىپ بەرمەيمەن.

— ئېلىپ بەرمىسەڭ ئۇنىڭ بىلەن قېچىپ كېتىمەن.

«قېچىپ كېتىمەن. . .؟» باھاۋىدىن ئاتا بۇ سۆزنى ئاڭلاپ قورقۇنچىدىن لەرزىدە بو- شىشىپ قالدى. راست، ئۇ ئەمدى قېچىپ كەتسە، ئىزدەيمەن دەپ نەدە سۆرۈلۈپ يۈرىدۇ؟ ئۇ، مەكتەپتىكى چېغىدا ئىككىسى قېتىم قېچىپ

كەپتىپ، بۇ ۋاينى قايسى كۈنكە قويىمىدى. تۆ-
ھۆر بۇقىلاك ئىشلارنى باھانە قىلىپ بىرىنچى
قېتىم ئەچىپ كەتكەندە، بۇ ۋاي بىر ئاي يۇرت
ئايلاپ ئىزدەپ - سوراپ يۈرۈپ، ئاخىرى
ئۇيغۇرچىدىكى يىغىۋېلىش ئورنىدىن پىت-چۈ-
سمغا تالانغان ھالدا تېپىپ كەلگەن. ئىككىنـ-
چى قېتىم ئۇنى داخىيەندە هامماللىق قىلىـ -
ۋاتقان، ئۇستەخىشى جۇلدۇر كەپەن، ئۆزى بىر
تىرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ، كۆزلىرى پىلـ -
دىرلاپ قالغان ھالەتتە ئۆيگە قايتۇرۇپ كەلـ-
گەن. بۇ ۋاي بۇلار ئۈچۈن قانچىلىك يول ئا-
زابى چەكمىدى. ئۇ يەنە قېچىپ كەتسە بو-
ۋايدا ئۇنى ئىزدەش ئۈچۈن قانچىلىك كۈچ-
ھادار قانغاندۇ؟ ياق، قالمىدى. ئۇ ھازىر
جۇمە ناماىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن رەستە مەس -
چىتكە بېرىشتىمۇ يولدا نەچچەيەردە ئولتۇرۇپ،
دىمىنى ئېلىپ بارىدۇ. بوپتۇ، ئەمدى ماقۇل
دېمەي ئامال يوق ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ پېشانـ -
سىگە ناھىيە بويىچە بۇزۇقلۇق، پاسىقلىقتا
نامى چىققان نەپىرەتلىك ئايال- ئاشۇ تاجىخان
ناسۇالغا كۈيۈغۇل بولۇشتىن ئىبارەت بۇ ئاھا-
نەتلىك تەقدىر - قىسمەت پۈتۈلگەن بولسا،
بۇنىڭغىمۇ شۈكرى دېمەي ئامال يوق. توي
كۈنىسى باھاۋىدىن ئاتا يۇرتقا كەلگە كۈشادە
چاي بەردى. ئۇ، بالىلىرى ئالدىدىكى ئادا
قىلىدىغان ئەڭ ئاخىرقى ئاتىلىق قەرزىدىن
خالاس بولغىنى ۋە يۇرتقا سالغان مول داس -
تىخىنى ئۈچۈن خۇشال ئىدى. لېكىن، توي
ئۆتۈپ بىر ھەپتىدىن كېيىن بۇ ئۆيدە كۈ-
تۈلمىگەن كۆڭۈلسىزلىك يۈز بەردى: خوپنەن
ناھىزىدىن يېنىپ كىرگەن باھاۋىدىن ئاتا
مەسە - كالاچلىرىنى سېلىپ ئەمدىلا ياتاي
دەپ تۇراتتى، تۇيۇقسىز دەرۋازا جالاقلاپ ئې-
چىلىپ، نېمىنىڭدۇر ئۆرۈلگەن، ئاندىن خو-
تۇن كىشىنىڭ قاقاھلاپ كۈلگەن ناتونۇش ئا-
ۋازى ئاڭلاندى. بۇ ۋاي كالىچىنى يۇتىغا سې-
پىپ، جىنچىراغنى كۆتۈرۈپ ھويلىغا چىقـ -
قاندا، تۆمۈر ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۇتلىـ -
رىنى كەركىنىچە ۋېلىسىپىت ئاستىدا سونايـ -
لىنىپ ياتاتتى. كېلىنى چاچلىرى چۈۋۈلغان،
يېرىم يالىڭاچ ھالدا ئۇنىڭ بېشىدا قاقاھـ -
لاپ كۈلۈۋاتاتتى. نېمىلەرنىدۇر دەپ ناخشا
ئېيتىۋاتاتتى. «ۋاي ئەسىت، نېمىدېگەن سەتـ
چىلىك...! ھاراق ئىچىشىپتۇ - دە، بۇ بەددـ
رەكلەر. . .» بۇ ۋاينىڭ يۈزى «ۋاڑ» قىلىپ
ئوت ئېلىپ، بېشىنى بۇردى - دە، ئالدىراپ
ئۆيگە كىرىپ كەتمەكچى بولدى، ئەمما ئۇلـ-
گۈرەلمىدى. كېلىنى سەنتۇرۇلۇپ، خۇددى
ئۇچۇپ كەلگەندەك ئۇنىڭ ئالدىنى توستى.

— ھى. . . ھى. . . ھى. . . نەگە قاچىلا،
قېيىن ئاتامغۇ سىلى؟

— كەچ بولدى. . . ھۇجرىڭلىغا كىرىپ
كېتىڭلار بالام.

— ۋاي نېمانچە چىرايلىق قېرىغانلا، سا-
قالىرى ماركس، ئېنگېلىسنىڭكىدەك. . .

— ئۇ دېگەنلىرى كىم، مۇسۇلمانمۇ،
نىسارامۇ؟

— مەن نەدىن بىلەي، سىلى بىلمىسىلە؟
ئاھ، ئاتامەي. . .

كېلىنى مەستلىكتىن ئورنىدا ئارانلادەسـ-
سەپ تۇراتتى. كۆزلىرى ئەسەبىيلىكتىن قور-
قۇنچلۇق بىر تۇسكە كىرگەن. ھەر بىر سۆز-
لىگەندە ئاغزىدىن گۈپۈلدەپ ھاراق پۇراپ
تۇراتتى. نومۇس، ئەلەمدىن تەمتىرەپ نېمە
قىلارىنى، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالغان
بۇ ۋاي كارىۋات تەرەپكە داجىدى. ئەمما، كې-
لىنى خۇددى كېسەلگە يۇققان ئالۋاستىدەك
ئۇنىڭغا يوپۇرۇلۇپ كەلدى.

— سىلىگە ئاتاپ ئاپامنىڭ ئۆيىدىن ئوبـ -
دان بىر نەرسە ئوغرىلاپ كەلدىم. . . تۆمۈر-

جانغىمۇ كۆرسەتمىدىم. خۇشال بولارلا، — ئۇ، قولىدىكى كىرىم سومكىسى ئىچىدىن ئاق سۇلياۋغا ئورالغان يانكاقتەك چوكلۇقتىكى بىر نەرسىنى بوۋايغا ئۇزاتتى، — مانا تۇتسىلا، مەن بارغۇ. . . سىلىدەك بەلەن قېيىن ئاتام-دىن جېنىمنىمۇ ئايىمايمەن جۇمۇسىلا. . .

بوۋاي تۇگۈنچەكنى قولىغا ئېلىپ، ئۆرۈپ-چۆرۈپ كۆرۈپ گۇمانسىراپ سورىدى:

— نېمىكەن بۇ، بالام؟

— ھې. . . ھى. . . چېكىپ باقسىلا بە-لەرلا. . .

بوۋاي چۆچۈپ كەتتى.

— رەھمەت بالام!—ئۇ، تۇگۈنچەكنى ئالمان-تالمان كېلىنىگە قايتۇرۇپ بېرىۋېتىپ، ئۆيگە ئۆزىنى ئاتتى - دە، ئىشىكنى «گۈپ» قىلىپ يېپىۋالدى.

— ۋىييەي. . . قېيىن ئاتا. . . نېمە قە-لەقلىرى بۇ؟ — دەيتتى كېلىنى ئىشىك تۈۋىدە خاپا بولۇپ، — ئاپام خېلى بىر يەر-لەردىن ئالتۇننىك نەرقىدە تېپىپ كەلگەن نەرسە بۇ!

بوۋاي ئۆي ئىچىدە غەزەپ ۋە نومۇستىن ياغاچتەك قېتىپ قالغان. ئۇ، يېقىنىنى تۇ-تۇپ تەكرىگە ئۇنسىز نىدا قىلماقتا: «خۇ-دايا. . . پاكۇ - پەرۋەردىگارا. . . ماڭا قا-داق كېلىننى يولۇقتۇرۇپ قويغانسەن؟ بۇنىڭ نەرى ئادەم، بەئەينى ئالۋاستىنىڭ ئۆزى! بۇرۇنقى كېلىنلىرىنىڭ ھەممىسىدىن تەلە-يىم چىققان، ئۇلارنىڭ بېشىدىن ياغلىق چۈش-مەيتتى، بۇنىڭدەك ھاياسىز كەپ قىلمىش نەدە؟ ماڭا تىك بېقىپ قارىيالمايتتى. قىسقىسى، نومۇس - ھايانى بىلەتتى. ماۋۇ ئەپلاس قا-جۇقنىڭ نېمە قىلىۋاتقىنى بولكۇن؟ ئېرىگە قوشۇلۇپ ھاراق ئىچسە، قېيىن ئاتىسىدىن ئەيمىنمەس، نومۇس قىلمىشنى بىلمەسە. . .

ئەسىت تۆمۈر! ھەي ئاتىسىغا تارتمىغان لاتا قوزۇق! ئۆزۈڭ تالىلاپ تاپقان خوتۇنۇڭ مۇ-شۇمۇ؟ بۇ مەرەزدىن تېخى كۆردىنغىلى كۈ-نۈڭ بار ئوخشىمامدۇ سېنىڭ؟»

ئاردىدىن ئىككىسى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بوۋاي تۆمۈرنى باغقا چاقىرىپ سورىدى:

— قانداق؟ كېلىشىپ قالمىدىغاندەك تۇ-رامسەن؟

— كېلىشىپ قالمايچۇ، ئەركىن مۇھەببە-لىشىپ تېپىشقان، يېڭى زامانچە ئۆي تۇتقان تورساق.

نېمە دېگۈلۈك؟ ئۇ، ئەر - خوتۇن ئىككە-ىنىڭ قايسى كۈندىكى بىھىيا قىلمىقىمز-لىقلىرىنى ئوغلىنىڭ يۈزىگە سېلىپ، ئارد-دىكى پەردىشەپنى بۇزۇۋېتىشنى خالىمايدۇ.

— بوپتۇ ئەمسە، — دېدى بوۋاي خۇرسە-نىش ئىچىدە ئېغىر تىنىپ. — ئەمما ساڭا دەيدىغان بىر گەپ، ماۋۇ ئۇن خالتىسىنى كۆ-زۈمدىن نېرى قىل، ياكى-ياقلىقتىكى ئۆينى ساڭا جايدۇپ قويدۇم.

— ماڭا ئۆي ئايرىپ بېرەي دەۋاتامسىز؟— تۆمۈرنىڭ نەپسى تاقىلداپ، كۆزلىرىدە بىر خىل ھەۋەس، تەقەززالىق ئوتى چاقناپ كەتتى.

— شۇنداق دېسەممۇ بولمىدۇ، — بوۋاينىڭ شالاڭ كىرپىكلىرىدە سۇبسۈزۈك ياش يالتە-رىدى، — شۇغىنىسى بەك بالدۇر بولۇپ كەتتى. يېشىڭ كىچىك، تېخى يىگىرمە بەشكىمۇ كىر-مىدىڭ، بىر ئۆينىڭ ئېغىرىنى قانداقمۇ كۆ-تۈرەرسەن؟ ئەمما سېنى شۇنداق قىلمايمۇ بولمىدى. ھەممە ئىشتا ئەقلىڭنى ئىشقا سە-لىشتىن، جاپا - مۇشەققەت تارتىشتىن قاچما-ساڭلا، ھاياتلىق دېگەننىڭ يولى كەڭرى. باغدا ئون ئۈچ تۇپ ياڭاق، سەككىز تۇپ ئۆرۈك، يېگىرمە يەتتە تۇپ شاپتۇل، بەش تۇپ ئانار

بار. بۇلارنىڭ مۆگىسىنى ساتساڭ ئىككىگىلار- نىڭ خەج - خىراجىنىدىن، باغنىڭ يېنىدىكى ئالتە مو يەرنىڭ ئاشلىقى قورسىقىگىلاردىن يېتىپ ئاشىدۇ. مەھەللىمىز شەھەرنىڭ بە - قىنىدا، يەر قىس. ئەمما مۇنبەتلىكتە يەتتە ئىقلىمدا تېپىلمايدىغان ئالتۇنىدەك يەرلەر بۇ. ئېسىگىدە بولسۇن، يەرنىڭ سىر - ھىكە - مىتى شۇكى: ئىنسانغا قىلالمىغان مېھرى - شاپائىتىنى يەر قىلىدۇ. ئەمما ئۇ ئىنساندىن ساختىلىق، ھورۇنلۇق ئەمەس، ئۆزى ئۈچۈن جانكۆيەرلىك بىلەن ئىشلەشنى تەلەپ قىلىدۇ.

مانا شۇ گەپلەرنىڭ بولۇنغىنىغا بىر يىل ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ۋاينىڭ زىقلاشلىرى، ۋارقىراشلىرى، يالۋۇرۇشلىرى تۆمۈر گە تەسىر قىلدىمىكىن، ئۇ، ئۆتكەن يىلى كۈزدە يېرىد - دىن 25 تاغارچە بۇغداي ئالغان، بېغىدىن 2000 يۆنىدىن ئارتۇق كىرىم قىلغان. بۇ ۋاينىڭ كۆز يەمچە، تۆمۈرنىڭ بۇ يىل ئالمىدىغان بۇغدىيى، بېغىدىن قىلمىدىغان كىرىمى ئۆتكەن يىلىدىكىدىن يېرىم باراۋەر ئاشمىدىغانلىقى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. ئەمدى تۆمۈر مۇشۇ يەرلەرنى ساتماقچى بولغان بول- سا - ھە؟ ئەقلىدىن ئازغانمىدۇ، سارىك بول- غانمىدۇ ئۇ؟ ئۇنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن يەر ساتمىدىغان ھەددى ئەمەس! بۇ ۋاي ئۆزىگە قاراشلىق ئون مو يەرنىڭ ئالتە موسىنى تۆ- مۈرگە ئايرىپ بەرگىنى راست، لېكىن ئۆزى تېخى ھايات!

باھاۋىدىن ئاتا مېڭىسىگە ئۆمۈچۈك تورىدەك چېرمىشىپ كەتكەن ئەشۇ كۆڭۈلسىز خىيالىمى بىلەن ئەس - ھۇشىنى يوقتىپ، ئۆزىنىڭ ياڭاقلىقىغا قانداق قىلىپ، قايسى يول بىلەن كېلىپ قالغىنىنى بىلمىدى. ئۇ قوش قاناتلىق دەرۋازىنى مۇشتلاپ:

— تۆمۈرقارى! ھەي تۆمۈر... دەپ چاقىردى.

شۇ ھامان ئۆي ئىشىكىنىڭ تاراقلاپ ئېچىلغىنى، ئاندىن كېلىنىنىڭ كولكە ئارىلاش چاشىلداپ سۆزلىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ۋەيەي... ! كىلىكوندۇزدە دۇمباق قىلىپ چالمىغان مۇشۇ دەرۋازا قالمىدىمۇ ھەر قايسىلىرىغا! ئادەمنى قورقاتمىسلا دەيمەن... مانا ھازىر... — كېلىنى دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى ئاچتى - دە، چىرايى كۆمۈردەك قارە- داپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەن قېيىن ئا- تىسىنى كۆرۈپ پېشانىسىگە بىرنى ئۇردى، - ۋاي ئاتامەي... ! ئۆزلىرىدىكىنلىغۇ! مەن تېخى قايسى نوچىنىڭ چاقچىقىكىن دەپتىمەن. ئۆيگە كىرسىلە، لەگمەنگە پىلىنە قىلىپ قوي- غان، ئىسسىق يەملا، سوغۇقمۇ، تىوم يەملا، يا بىلاقمۇ؟ ئوھ، دەپ ئىككى تىنىپ بولغىچە غاچچىدە. تەييار قىلىمەن!

باھاۋىدىن ئاتا ئاغزىدىن گەپ ئەمەس، ئوت بۇركۈيدىغان بۇ كېلىنىگە ئۆچلۈكى قايـ- ناپ، دەرۋازا تۈۋىدىكى ياڭاقنا قاردىغان بو- لۇپ تۇرۇۋالدى.

— تۆمۈر قارى يوقمۇ؟

— ۋەيەي، شۇ قارىلىرىنى قويسىلا. ئۇستىبە- شىنى شياڭگاڭچە ياساپ قويۇۋېدىم، قۇرغۇيدەك قانات ياساپ ئۈچقىلى تۇردى. ئۇ ھازىر كې- چىسى ئەمەس، كۈندۈزىمۇ ماڭا يېتىشمەيدە- غان بولۇپ كەتتى دېسىلە.

— تۆمۈر قارى كەلسە ئېيتىپ قويسىلا، — باھاۋىدىن ئاتا خودىدى نەجاسەتنىڭ سېسىق پۇرىقىدىن سەسكەنگەندەك ئارقىسىغا تېزلا يانىدى، — كەلگەن ھامان قېشىمغا بارسۇن.

كېلىنىنىڭ ھاياسىز سۆزلىرى، مەسخە- رىلىرى كۆلۈشلىرى بۇ ۋاينى ھار كەلدى. ئۇ گويا مەسچىتكە كېتىۋېتىپ نەجاسەت

دەسمۇالغاندەك غەلىتىلىك، بىتاپلىق ئىچىدە ئۆيگە قايتىپ كەلدى.

ھويلا تىمتاس. كەپتەرلەر پىشايۋان ئاستىدىكى ئۇزۇن قوندۇقلاردا ئولگدىشەتتى، ئۇلار گويا بىپايان ئالەم، ئۇز كەچمىشلىرى، بالىلىرى، ئوزۇق - روزغارى ئوسىندە تەگسىز، ئۇزۇندىن - ئۇزۇن خىيالغا پاتقاندەك جىمجىت، غەمكىن كۆرۈنەتتى. قۇياش دەرۋازا ئالدىدىكى قېرى ئۇجمە ئۇستىگە شۇڭغۇپ چىققان، ئۇ ئوچۇق ئەمما ھارغىن، ئوتلۇق ھاراڭ زاردتى سامان چوغدەك تارتىمسىز ئىدى.

بىر چاغدا دەرۋازا جالاقلاپ ئېچىلىپ، ۋېلىسىپىتلىك جاقىلدىغىنى، ئاندىن چاقنىمك رەتىملىق چېكىلدىغىنى ئاڭلانىدى. پەشايۋان ئاستىدىكى ئوچاقتا مىس چۆگۈننى قويۇپ چاي قاينىتىۋاتقان باھاۋىدىن ئاتا ئىستىن ياشاڭغۇرغان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلماغاچ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى.

— مېنى كېلىپ كەتسۇن دەپتىكەنسەن ئاتا، — تۆمۇر ۋېلىسىپىتىنى بېدىشى ئاستىغا دەسسىتىپ قويۇپ، كارىۋاتنىك بۇرجىكىگە كېلىپ ئولتۇردى.

بوۋاي ئوغلىنى كۆرمىگىنىگە خېلى كۈنلەر بولغان. ئۇنىڭ ھوشيار كۆزلىرى ئوغلىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى باشقىچە تېتىكلىك ۋە خوشاللىقنى بايقىدى. تۆمۇرنىڭ ئۆسكىلەڭ قوڭۇر، بۇدۇرە چاچلىرى بېشىدىكى كەپكىسىنى كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئوچمىغا گۈللىرى يول - يول كۆك مايكا، كاسىسىنى سىقىپ تۇرغان تارە كۆك شىم كىيگەن، ئىنچىكە بۇرۇت قويۇۋالغانىدى. «يا . . . پەرۋەردىگار، خوتۇنىنىڭ ساراڭلىقىمۇ يۇققان ئوخشىمامدۇ بۇ مەرەزگە. خوتۇنىنىڭ شياڭگاڭچە ياساپ قويدۇم دېگىنى مۇشۇمكىن - ھە؟»

— ھە . . . بولمىسا كەلمەمتىك قېشىمغا؟

— ياقەي . . . — تۆمۇر گەدىنىنى قاشلىدى، ئالدىراش بولۇپ كېتىپ . . .

— خوش، نېمە ئىش - كۈش بىلەن؟

— ئاچام (1) ئىچكىرىدىن مال يۆتكەپتىكەن، شۇنى سۇ قىلىمەن دەپ . . .

— بايا كېلىشىمدە بۇغدىيىگىنى كۆرۈپ باقتىم، پايپاقلىشىپ، يەرگە چاپلىشىپ كېتىپتۇ. ئىسمىت! . . . ھال چۈشۈپتۇ. دورا چاچ دەپ نەچچە قېتىم دېدىم مەن ساڭا. قۇلىقىڭغا كىرمىگەن ئىكەن - دە، ئۇ گەپلەر؟

تۆمۇر ئۇندىمىدى. ئۇنىڭ كۆزى كەپتەرلەردە ئىدى. ئۇنىڭ ئېرەنسىزلىكى بوۋاينىڭ قېنىنى قاينىتتى.

— ئۇنى قاچان ئورماقچىسەن؟

— بىرەرسىگە كۆتۈرىگە بېرىپ ئوردۇرۇپتەيمكىن دەيمەن. تېپىش، سورۇشنىمۇ . . .

— ھۇ، لاتاغملاپ بەدىرەك! سەنچۇ، سەن نېمە ئىش قىلىسەن؟ خوتۇنىڭغا ئوسما قويامسەن؟

— گۇك كۆتۈرمەيدۇ ئاتا. مەن ھەر كۈنى ئاچامنىڭ① دۇكىنىدا ئوتتۇز - قىرىق كىويغا ئىشلەۋاتىمەن.

— شۇ پۇلنى دەپ يەردىن ۋاز كەچكەن ئىكەنسەن - دە. ئېيتە، يەر سېتىش توختامنامىسىغا نېمىشقا قول قويدۇڭ؟!

— يەر سېتىشنى كەنت كادىرلىرى باشلاپتۇ، مەنمۇ شۇلارنى دوراپ باقتىم. يامان قىلىپ مىدىم.

— تېخى يامان قىلمىدىم دەيسىنا، ھۇ، مۇناپىق كارۇك! — بوۋاي ئۇنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ كەلدى، — يەردىن ئايرىلساڭ نېمە ئاش تېرىيسەن؟

— ئاش تېرىمايمەن.

— ئاش تېرىمىساڭ گېلىڭغا نېمە يەيسەن، پوق يەمسەن؟

(1) قېيىن ئاتىسىنى دېمەكچى.

— ئاتا دەپ ھۆرمەتلىگەننى يىل، ئاغزىدىكى بۇزما! دېدى تۆمۈر ھۆرپىيىپ، — ئاش تېيىرىمايمۇ ھېچكىمنىڭ ئاچ قالغىنى يوققۇ. يىلىسىگە، ياكى كونىدە ئاش تېپىدىغانلار ئاچ، دېھقان بولغانلار ھەممىدىن خار، ھەممىسىدىن كەمبەغەل. نېمە دېسەڭ دە، ئاتا، تىللىساڭمۇ تىللا، ئۇرساڭمۇ ئۇر، ئەمما شۇنى ئاڭلاپ قال، بايا كەنت ئىشخانىسىغا بېرىپ، يەرنىڭ بەش يىللىق ھۆسۈل ھەققىي، نېسىي - بېرى پۈللىرى بولۇپ ئون سەككىز مىڭ يۈەن پۇل ئەكەلدىم. ئەمدى بۇگۈندىن باشلاپ دېھقان ئەمەسمەن. كونىسىغۇزاۋۇتى پۈتكىچە شەھەرگە كىرىپ سودىگەرچىلىك قىلىپ تۇرىمەن، زاۋۇت پۈتكەندىن كېيىن ئۇنىڭغا ئىشچى بولۇپ كىرىمەن.

— كاپشىما، قېنى پۇل؟

— خوتۇنغا تاشلاپ بېرىپ كەلدىم.

— ماڭ. ھازىر بېرىپ ئەكەل!

— نېمە قىلىسەن؟

— قايتۇرۇۋەتمەكچىمەن. ساڭا چىرايلىقچە ئېيتاي. ئەقىلسىزلىق قىلما تۆمۈر، سەن يەرنى ساتمىدىڭ، ئۆزۈڭنىڭ بەختى - تەلىيىڭنى، ئۆمرۈڭنى ساتتىڭ!...

بوۋاي غەزەپ، ئېچىنىش ئىچىدە سۆزلەمەكتە، يالۋۇرماقتا. ئەمما ئۆردەكنىڭ قانىتىغا سۇ يۇقمىغاندەك، بۇ سۆزلەرنىڭ بىرەرسىمۇ تۆمۈرنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى.

— مېنى بېقىپ چوڭ قىلدىڭ، ئوقۇتتۇڭ، ئۆيِ جايمۇ ئايرىپ بەردىڭ،— دېدى تۆمۈر، — بۇنىڭغا رەھمەت. لېكىن ئەمدى بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلىرىمغا ئارىلاشما.

— نېمە دېدىڭ؟ پۇلنى كۆرۈپ، تېخى مېنىڭدىنمۇ تانماقچىمۇ سەن، ۋاپاسىز؟! — باھاۋىدىن ئاتا تۆمۈرنى ھويلا ئىچىدە قوغلاپ يۈرۈپ بېھى ياغىچىدىن ياسالغان قوپال ھاسىسى بىلەن باش - كۆزىگە ھەۋەپ بىلەن ئۇرۇشقا باشلىدى. ھاسسا چۈل - چۈل بولۇپ سۇنۇپ كەتتى. باش - كۆزى يېرىلىپ قىپقىزىل قانغا بويىلىپ كەتكەن تۆمۈر دەرۋازا تەرەپكە ئۆقتەك ئېتىلدى - دە، قېچىپ كەتتى.

3

داستىخاندا نان ئۇشتالغىنىچە، چاي پىيالىگە قويۇلغىنىچە. ھەر ئىككىيلەن نەنە نان دىن بىر چىشلەپ، نە چايدىن بىر ئوتلاپ باققان يوق.

— بۇ ئىشتا سىزگە دەرد تۆكەيمۇ ياكى ئەھۋال تونۇشتۇرايمۇ، قايسىسىنى قىلاي ئەھمەت شاگجاڭ؟ — مىجىت شۇجى قولىدىكى يېرىمى قالغان ئاچچىق تاماكىنى بىر - ئىككى شوراپ پەگاغا ئاتتى.

— ياق، مېنىڭ مۇنداق دېگىنىم...

— گېپىڭىزگە چوشەنىدىم، — دېدى ئۇ ئەھمەت شاگجاڭنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — سىز مېنى يەر مەسىلىسىدە ئەيىبلىمەكچى. بايا دەپ ئۆتكىزغۇ، يەر سېتىش مەركەزنىڭ سىياسىتىگە، ھەتتا قانۇنغا خىلاپ قىلمىش دەپ.

— توغرا.

— ماناۋى، ئەيىبلەش'... ۋاقتى ئۆتكەندىن كېيىنكى ئەيىبلەش ... ئەيىبلەيدىغان، قامىچىلايدىغان ئادەم بار، دەرد تۆكۈپ بارسا ئاڭلايدىغان بىرەر ئادەم يوق،— مىجىت شۇجى ئاچچىقىدىن يەنە تاماكا ئوراشقا كىرىشتى. ئۇنىڭ قوللىرى بىسىلىنىپ - بىلىنمەس تىتىرەيتتى.

— ئۇنداقمۇ ئەمەستۇ، — ئەھمەت شاگجاڭنىڭ ئالدىكى ئاللىقاچان كۈلگە ئۆچكەن چىرايىدا ئىستېھزالىق سۈس كۈلۈمسىرەش ئەكس ئەتتى،— دەرد تۆكۈپ بارسا ئاڭلايدىغان

بىرەر ئادەم يوق دەپسىزە شەخسەن ئىككىڭ مىسزىڭلىك ئوتتۇرىسىدا ئۇنداق ئىش بولۇپ باقمىدىغۇ؟

— ئەمىسە ئېسىڭىزكە سېلىپ قويايى، — مەجىت شۇجى تاماكىسىغا زەرپ بىلەن سەزگە چاقتى، — يېزىلىق پارتكوم ناھىيىدەكى ئۇ ئىدارىگە بەر، بۇ ئىدارىگە بەر دەپ، بىرمۇنچە تېرىلغۇ يەرلىرىمىزنى شىلىپ كەتتى. پارتكوم قارارىنى ئاڭلىماسلىققا، ئىجرا قىلماسلىققا ھەددىڭ بارمۇ؟ نەچچە دېھقانىنى قاڭقىر قاخشىتىپ تۇرۇپ يەر ھەل قىلىپ بەردىم. سىزكىچۇ، سىزگە ئاجرىتىپ بەرگەن يەرگە بۇ كەنتتە كىمنىڭ رازىلىقى بولغان؟ مېنىڭ رازىلىقىم بولغانمۇ. نېمە ئۈچۈن تەمپىزنى بىر يىل كەينىگە سۈرىدىم؟ سەۋەبى، دېھقانىنى قاخشىتىشقا چىدىمىدىم - دەپ، ئېكسن، ئاخىرى ئەدەبلەپ قويۇشىڭىزدىن قورقتۇم.

ئەھمەت شاڭجاڭنىڭ يۈرىكىنى شۇئان مۇزدەك سوغۇق بىر ئېقىم يىلانىدەك چىرمىۋالدى. ئۇ، خۇددى بەزگەك ئادەمدەك نورمۇس، پۇشايمان ۋە ئازابتىن جالاقلاپ تىترىدى. مەجىت شۇجىنىڭ ئاچچىق ئاردىلاش قىلمۇاتقان بۇ سۆزى ئارقىلىق، ئەسلىدە نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكى ناھايىتى ئېنىق. «سېنىڭمۇ كېلىڭ بولغانغان، مېنى ئەيىبلەشكە سالاھىيىتىڭ يوق» دېمەكچى. ھەي ... ئۇ، ئۆتكەن يىلى بۇ مەھەللىدىن بەش پۇڭ يەر ئېلىپ، نېمىشقىمۇ ئۆي سالغان بولغىيدى؟ ئەمدى مۇشۇ بەش پۇڭ يەر كەنتىنىڭ مۇنۇ ھاكاۋۇر، مۇتەھەم شۇجىسى ئالدىدا ئۇنىڭ قىلمىنى قىسقا قىلماقتا، يۈزىنى قىزارتماقتا. بولمىسا، ئۇ، كەنت شۇجىسىنىڭ شۇنچىلا ئېغىر، قانۇنغا خىلاپ قىلمىشى تۇرۇق-لۇق قىلمۇاتقان تەھدىت ئاردىلاش ئاچچىق سۆزلىرىگە سۈكۈت قىلىپ ياخشى قىلدىڭمۇ؟ ئۇ شۇڭا ئەمدى يەنىلا سەپايىلىق بىلەن مەجىت شۇجىنىڭ دۇمبىسىنى پوپىلاپ، ئۇنىڭغا يالۇرغانىدەك ئورنىدا سۆزلەشكە مەجبۇر بولدى.

— توغرا، بۇ ئىشنى مېنىڭ سەممىگە سېلىپ ياخشى قىلدىڭىز، — ئەھمەت شاڭجاڭ ئىڭ ئاۋازى خورسىنىش ۋە پۇشايمانىدىن تىترەپ كەتتى، — ئەشۇ بەش پۇڭ يەرنى ئېلىپ مەن ناھايىتى خاتا قىلغان. بۇ خاتالىق يالغۇز مەندىلا ئەمەس. يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە بىزنىڭ تېرىلغۇ يەرنىڭ مۇھىملىقىغا بولغان تونۇشىمىز يېتەرلىك بولمىدى. دېھقانلارنىڭ تاۋار ئىگىلىكىنى، كەسىپلىشىش، كارخانىلىشىش ئىلەن شۇغۇللىنىشنى بىر تەرەپلىمە ھالدا كۆپ تەكىتلەپ، ئۇلارنىڭ ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىغا بولغان يېتەكچىلىكنى، يەر باشقۇرۇشنى قويدۇق. بىز بۇ خاتالىقلارنى تونۇغان چېغىمىزدا، ئۆزىمىزنىڭ ئاللىقاچان كېچىكىپ نىلىكىنى ھېس قىلدۇق. ئېكسى، مەنكىچە، بىز كېچىكسەكمۇ يەر مەسىلىسىدىكى بىر مۇنچە خاتالىقلارنى تۈزىتىشكە، ئالدىنى ئېلىشقا ھېلىھەم ئۈلگۈرەلەيمىز. مەن سىلەردىن ئالغان يەرنى ئۆي بىنەن قوشۇپ ھەق-سىز قايتۇرۇپ بېرىشكە تەييار. يېرىگلارنى ئىگىلىۋالغان باشقا يېزا كادىرلىرىمۇ شۇنداق قىلىشى كېرەك. ئەمدى سىز ناھىيىلىك يەر باشقۇرۇش ئىشخانىسى ئارقىلىق سېنىشقا كېلىشىپ بولغان 20 مو يەرگە كەلسەك ... ئەمدى قارامىلىق قىلىشقا بولمايدۇ مەجىت شۇجى. بىر قىسىم يەر پۇلىنى دېھقانلارغا تارقىتىپ بولغان دەمسىزا؟ بېرىپ يىغىۋالساقلا بولىدىمۇ.

— توختامنامىنى ئەسلىدىن قالدۇر

دېمەكچىمۇ سىز؟— مەجمەت شۇجى بۇ سۆھبەتتىن ئەجەپ پۇشۇپ، كۆيۈشكەن پۇتلىرىنى ئۇۋۇلىدى.

— شۇ، شۇنداق. پەقەت مۇشۇ چاردىلا بىزىنى خاتالمقتىن ساقلاپ قالالايدۇ.

— قالتىس بەلەن كېپ بولدى- دە، بۇ ئەمىسە ماڭا بىر يارەم قىلمامسىز ئەھمەت شاڭجاڭ.

— مەسىلەن، قانداق؟

— دېدىڭىزغۇ، توختامنامىنى ئەمەلدىن قالدۇرىمىز دەپ. بۇنىڭغا مانا مەن تەييار. لېكىن، مەن بۇ گەپنى ھاكىمنىڭ ئالدىغا كۆتۈرۈپ بېرىپ، ئۇنىڭ سېسىق گەپىنى ئاڭلاشنى خالىمايمەن.

— بولدى، ئۇ تەرىپىدىن خاتىرجەم بولۇڭ، ھاكىم بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىمەن،— دېدى ئەھمەت شاڭجاڭ كېنىشكە تەرەددۇتلىنىپ. بايىقى كۆكۈل بىئاراملىقىدىن جىددىيلىشىپ، بۇلۇتلۇق كۆز ئاسمىنىدەك تۇرۇلۇپ كەتكەن چىرايىغا مەمنۇنلۇقنىڭ ئىللىق شادىيانە كۈلكىسى تېپىپ چىقتى،— چۈشلۈك ئۇيقىسىزنى ئۆلتۈردۇم. خاپا بولماسسىز، خوش ئەمسە!

مەجمەت شۇجى ئەھمەت شاڭجاڭنى ئۇزىتىپ قويۇپ كىرىپ، مېھمانخانا ئۆيىنىڭ دېرىزىسىنى پەردىسىنى چۈشۈردى- دە، ئۆزىنى يوغان كاڭخا بىر كەلگەن گىلەم ئۈستىگە تاشلاپ، ئۆزىچە خىرىلداپ كۈلدى: ئەخمەق شاڭجاڭ! ئۆيلىگە شاپاشلاپ كېلىپ، قانۇن، سىياسەتنى ئېزىپ، چاينىاپ بىر تاغار سۆزلەپ كەتكىنىنى تېخى. شۇنىڭ بىلەن ئادەم قورقىتىمەن دەيدۇ- دە. ھا... ھا... ھا... بۇ تەھدىت، پوپوزىلار مەجمەت شۇجىنىڭ بىر تال بۇرۇتىنى تەۋرىتەلەيدىغانلىقىنى ئۇ چۈشەنمەمدىكىن- ھە؟ دۇرۇس، مەجمەت شۇجى ئەمەل- مەرتىۋە جەھەتتە ئۇنىڭدىن بىر - ئىككى دەرىجە تۆۋەن، پەقەت مۇشۇكەنتكىملا باش رەھبەر. بىراق، ئۇيغۇرجاڭ سېكرېتارلىرى ئۇچۈن مۇشۇ كەنتتىن بىر تەلەپ قىلىنىدىغان ئۇنىڭ ئالدىغا ئۇتۇنۇش، ئىلتىماجا بىلەن قول باغلاپ كەلمىگەن ناھىيىنىڭ قايسى باشلىقى قالدى؟ مەجمەت شۇجى شۇ چاغدىلا ئۆزىنىڭ تۇتۇپ تۇرۇۋاتقىنى كەنت ھوقۇقىنىڭ قىزىل تامغىسى ئەمەس، بەلكى يەردىن ئىمپارەت پۇتەس- تۇگىمەس خەزىنىنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى ئىكەنلىكىنى پەملىگەن. دەرۋەقە، ئۇ دەسلەپ- تە بۇ خەزىنىنى بىر كېسىم- بىر كېسىمدىن ئۇلارغا شىلىپ بېرىشتىن قورققان، خۇد- دى ئەھمەت شاڭجاڭدەك قانۇن، سىياسەتنى سۆزلەپ تۇرۇۋالغانىدى. لېكىن، ئۇلار مەجمەت شۇجىنىڭ ئۇ گېپىگە كۆلۈپلا قويۇشتى، خا- لاس. مەجمەت شۇجى كېيىنچە شۇنداق بىر ھە- قىقەتنى بىلمۇۋالدىكى، جۇڭگو جەمئىيىتىدە ھوقۇق، ئىمتىياز ئىگىلىرىنىڭ كۆڭلىگە پۈك- كەن، توغرا تاپقان، ئارزۇ قىلغان نەرسىلىرى- نىڭ قانۇن، سىياسەتكە چۈشمەيدىغانلىرى بولمايدىكەن. ھازىر مەھەللىنىڭ بۇرۇنقى ئوت- تۇز مو تېرىلغۇ يېرىگە تارتىلغان «ئەمەلدار- لار كوچىسى» ۋە ئۇنىڭ ئىككى قاسنىقىغاسى- لىنغان ھەشەمەتلىك، ياسىداق ئۆيلەر مەجمەت شۇجىنىڭ ئەشۇ يېڭى چۈشەنچىسىنىڭ مەھسۇ- لى ئىدى. لېكىن، بۇ تۇنجى تەۋە كىكۈلچىلىك بىلەن تەڭ مەھەللىدىكى دېھقانلارنىڭ خۇددى ئۇۋىسى بۇزۇلغان ھەردەك تەۋرەپ كەتكەن- لىكى، ناھىيە، ۋىلايەت، ھەتتا ئاپتونوم رايون- ىمىچە ئەرز قىلىشقانلىقى ھېلىمۇ ئۇنىڭ ئېسىد- دە. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇ شۇچاغدا بۇ ئىشى- دىن چۆچۈپ قالغان، ھەتتا ياچېيكا شۇجىلە- قىدىنمۇ ئۇمىد ئۈزگەنىدى. ئۇ، تىك- تىك- لاپ يۇرۇپ، يۇقىرىدىن ئەرزلەرگە سېلىنغان تەس- تىقنىڭ كەسكىن، قاتتىقلىقىدىن، ھەتتا بىر قېتىم ۋىلايەتتىن بۇ ئىشنى تەكشۈرۈپ خىزمەت

كۆرۈپچىلىكىنىڭ كەلگەنلىكىدىنمۇ خەۋەر تاپتى. ئۇ، غەم- تەشۋىشتىن ئۇيقۇسى قېچىپ، مۇشۇ ئوتتۇز مو يەر مەسىلىسىدە ئاساسلىق رول ئويناشقان ناھىيە رەھبەرلىرىنى بىر كۈنسى ئىزدەپ كەلدى. قىزىق ئىش! ئۇ، بۇرۇنقىدەك تەمكىن،خۇشال، ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئوچۇق چىراي كۆرۈنەتتى.

-شۇنىڭغىمۇ ئەندىشە قىلىپ كەتتىڭىزمۇ ھەمىت شۇجى؟ تۆۋەندىن يۇقىرىغائەرز دېگەن بېرىۋېرىدۇ. رەھبەرلەرنىڭ ئۇنى بىر- بىرلەپ كۆرىدىغان نەدىكى چولىسى دەيسىز. ھەممىسى ئەرزىيەت ئىشخانىسىغا چۈشۈرۈلدىغان گەپ. ئەرزىيەت ئىشخانىسى ئۇ ئەرزلەرنى ئوقۇسا ئوقۇيدۇ، ئوقۇمىسا يوق، ھەممىسىنىڭ كەينىگە ئاللىبۇرۇن بېسىپتەييارلاپ قويغان«بۇ ئەرزنى تەكشۈرۈپ، مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىپ قويۇڭ- شىگىلارنى سورايمىز» دېگەن خەتنى چاپلايدۇ. -دە، بىزگە ماڭدۇرىدۇ. ھەممىسى رەسمىيەتچىلىك! ئۇستىمىزدىن قىلىنغان ئەرز - شىكايەتلەر چۆرگىلەپ -چۆرگىلەپ، ھەممىسى بىزنىڭ قولىمىزغا چۈشىدۇ. مۇشۇنداق ئىش بۇرادەر. ئەمدىچۈشەنگەنسىز. تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ ئىشىغا كەلسەك، ئۇلارنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلماق تېخىمۇ ئاددىي. ئويلىنىمىز، يېگۈزىمىز، ئىچۈرىمىز، ئۇلار نېمىلا دېگەن بىلەن بىزگە مېھمان- دە. بىر كۈنلەردە قارىسىڭىز، ئۇزلىرى كېتىشكە ئالدىراپ، ھەتتا ماشىنىلىرىغىمۇ چىقىپ بو - لۇشقان بولىدۇ. خاتىرىڭىزنى جەم قىلىڭلار دەيمەن. قاراپ تۇرۇپ، سىزدەك پارتىيەنىڭ ئاساسىي قاتلام رەھبىرىي كادىرىنى ئوتقا تەقدىغان ئىشنى قىلمايمىز!

دەرۋەقە، ئەمەلىيەتتىمۇ ئىشلار شۇنداق بولىدى. ئۇنىڭ ئۈستىدىن كۆتۈرۈلگەن نارازىلىق ئەرز- شىكايەتلەرنىڭ شاۋقۇن- سۈرەنلىرى ئاستا- ئاستا بېسىقىپلا قالماي، ئۇمۇ ئاشۇ بىر قېتىملىق بەر سودىسىدا 10 مىڭ يۈەن- دىن ئوشۇق تاپاۋەتكە ئىگەدولۇپ قالمىدى.

ئۇ، بۇنىڭدىن ئالتە- بەتتە يىل بۇرۇنقى ئىشلار. ئۇنىڭدىن كېيىن جەمئىيەتتە نېمە ئىشلار بولمىدى؟ ئەقەللىسى،كىشىلەرنىڭ قە- دىر- قىممىتى بۇرۇنقىدەك سىياسىي سالاھىيەت بىلەن ئەمەس، ئىقتىسادىي ئورنى بىلەن ئۆلچىنىدىغان بولۇپ قالدى. ھەمىت شۇجى ھا- زىر ئەشۇ چاغلاردىكى كىچىككىنە ئىش ئۈچۈن غەم- تەشۋىش چەككەن سارىسىيىلىق ھالىنى ئويلىسا، ئۇزۇنىڭ شۇ چاغدىكى نادان، تەدبىرسىز، توخۇيۇرەكلىكىدىن كۈلىدۇ. كوم- مۇنىزم ئايىسى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئاۋانگارتلىق رولى، ساپلىق، دىيانەتلىك، ئادىللىق دېگەن نەرسىلەر ئەمدى ئۇنىڭ نەزىرىدە گې- زىتتىكى ئۇلۇغ قۇرۇق گەپلەرگە ئايلىنىپ قالغان. ئۇ، بۇرۇنقى خۇداغا چوقۇنغاندەك چو- قۇنغان ئېتىقادۇ سىياسىي قاراشلىرىدىن تا- سادىپىي بۇرۇلۇش نەتىجىسىدە ۋاز كەچكەن ئەمەس، بەلكى ئۆي -جاي سېلىش ئۈچۈن يەر ھەل قىلىش تاماسىدا ئۇنىڭ شەرە- پىگە ئۇيۇشتۇرۇلغان بەزىمە، ئولتۇرۇشلاردا ئۆزىنى چۆرىدەپ ئولتۇر- غان ئاتالمىش جەرىدە - جەرىدىكى كومۇنىستە- لارنىڭ، ناھىيىنىڭ بەزى پېشقەدەم رەھبەر- لىرىنىڭ يۇرىكىدىن شۇنداق بىر يېگىچە شۇنارنى ئاڭلاپ قالغان:«پۇل تاپ، ئەمەلدار بول، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆر!» ۋاھ، نېمە دېگەن توغرا شۇنار؟! دېمىسىمۇ، جۇڭگودا بۇ شۇنار ئاشكارا تۇۋلانمىغىنى بىلەن، ھەممە ئادەم مۇشۇلار ئۈچۈن بىر - بىرىگە رىقابەت جېكى ئېلان قىلىۋاتقاندۇ. ھەمىت شۇجى ئەمدى ئۆزىنىڭ كەنت پارتىيە ياچېيكا شۇجىلىقىدىن ئىبارەت بۇ ئەمەلنى كىچىك ھېسابلىمايدىغان،

ئۇنى باشقىچە بىر مەنىدە چۈشىنىدىغان بولۇپ قالدى.

كالىنىڭ قۇلىقىغا چاپلىشىۋالغان سالجىمۇ ئۆزىنى كۆچلۈك سانىغاندەك، مىجىت شۇجىمۇ ئۆزىنىڭ ناھىيە رەھبەرلىرى بىلەن يېقىنلىقى ۋە يەر ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ھەمىسىنىڭ تۈمۈر شۇقىدىن ئىلىۋالغانلىقى ئۈچۈن، ئۆزىنى ناھىيە بويىچە ئەڭ ئىناۋەتلىك، ئارقا تىرەكى ئەڭ كۆچلۈك شۇجى ھېسابلايتتى. مەھەللە دىكى تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ بارغانسېرى ئازلاپ كېتىۋاتقىنىغا قارىماي، ئۇنىڭ يەنە يىگىرمە مو تېرىلغۇ يەرنى سېتىشقا جۈرئەت قىلىشىمۇ ئۇنىڭ ئۆز - ئۆزىگە بولغان ئىشۇ كۆچلۈك ئىشەنچىسىدىن كېلىپچىقىۋاتقانىدى. بۇ قېتىمقى يەر سودىسىنىڭ كېلىپ چىقىشىدا يەنە سودىگەر ئىكەنلىكىنى بىرەيلەن قايسى كۈندىكى كاۋاپ سورۇنىدا ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ قويغانىدى. كونسېرۋا زاۋۇتىدىن ئېشىپ قالغان 16 مو يەرنىڭ بىر قىسمىنىڭ ئىدارە-مەسىيەتلەرگە ئائىلە قورۇسى سېلىش ئۈچۈن، قالغان قىسمىنىڭ ناھىيە ھەم ۋىلايەتنىڭ ئايرىم باشلىقلىرىغا ئۆي - جاي سېلىش ئۈچۈن تاجرىتىلغانلىقى مىجىت شۇجىغا ئېنىق. ئۇ، ئەگەر توزغاق تەقىلغان يۈمشاق قوش ياستۇقىغا بېشىنى قويۇپ، ئۆزىنى ئوڭدۇسىغا تاشلاپ، بۇ قېتىمقى يەر سېتىشتىن كەنت مالىيەسىگە كىرىدىغان كىرىمنى كۆڭلىدە تەپسىلىي ھېسابلاپ چىقتى. پۈل ئاز ئەمەس ئىدى! ئۇ ئەمدى بۇ پۇلنىڭ قانچىلىكىنى ئۆزىگە، قانچىلىكىنى كەنت باشلىقىنىڭ چوڭتىكىگە قاتقىيتىشنىڭ چارە - تەدبىرلىرى ئۈستىدە باش قاتۇرۇشقا كىرىشتى...

چىگگەن چۈش. ئەتراپ خۇددى چوغى يېنىپ جاۋاتقان تونۇر تەپتىدەك قىزدى. دەرەخ يايراقلىرى شامالسىز ھاۋادا سولاشقاندەك بولۇپ، بەرگىلىرىدە جەمجىت قېتىپ قالغان. باغلاردا نەغمىچى قوشلارنىڭ تېنىمسىز، شوخ چۇرۇقلاشلىرىمۇ ئاكلانمايدۇ. خۇددى پۈتۈن كائىناتنى تەكسىز خىيالنىڭ مۈكلۈق ئۇگدىكى باسقاندەك. پەقەت ئېرىقتا شىرىلداپ ئېقىۋاتقان تاغ سۈيىلا ئويغاق. ئۇ، تەبىئەتكە، ئىنسانلارغا، جەمئى ھاياتلىققا نېمە-نىدۇر سۆزلەۋاتقاندەك قىلىدۇ.

ئەھمەت شاكىجاڭنىڭ مىجىت شۇجى بىلەن بولغان كۆكۈلسىز سۆھبەتتىن مۇزدەكسوۋۇغان ۋۇجۇدىنى چىگگەن چۈشىنىڭ ئوتتەك ھارارىتى مۇ ئېسىتالمىدى. يۇرىكىدە سۆھبەت بىلەن تەڭ باشلانغان ئەسەبىي تىترەك ئەمدىچىدە غۇسىز بىر ئاغرىققا ئايلانغان. بۇ ئاغرىق ئۇنىڭ روھىنى ئازابلىماقتا، ئەسەبىيلىرىنى قاقشاتماقتا، ھالىدىن كەتكۈزمەكتە. ئۇ، ئېرىق ياقىلاپ كېتىۋېتىپ مەجىت شۇجىنىڭ ئۆيىدىكى بايىقى مەنزىرىنى ئەسلىدى: كۆز-ئالدىغا بىلەن كېرىلگەن گەۋدە ... سۆزلىرىدىكى قوپاللىق، چىرايىدىكى ھاكاۋۇرلۇق... كەنتنىڭ بىر پېشقەدەم شۇجىسىنى مۇشۇنداق يىرگىنچلىك بەتتەشىرىگە ئايلاندۇرۇپ قويغان ئامىل نېمە؟ ئۇ، كەنتتىكى شۇنچە ۋالا دېھقانلارنى قانخور قاقشىتىش، يەرلەرنى خانەۋەيران قىلىش ھېسابى بىلەن ئېرىشكەن شان - شۆھرەت، پايدا ئۈچۈن يۇرىكىدە ئازراقمۇ ئازابلىنىش تۇيغۇسىنى ھېس قىلماسمۇ - ھە؟ بۇ باش - ئايىغى يوق مۇدھىش سوئاللار ئۇنىڭ مېڭىسىدە قۇيۇندەك ئايلىنىپ ماقتا. ئەھمەت شاكىجاڭ ئۆرۈكلۈك باغنىڭ

ئايلىنىپ ئۇتۇپ، قىرلىرىدا رەت- رەت تۇخمە، تېرەكلەر قەد كۆتۈرگەن، بىر چېتى شەھەر سىرتىنىڭ توغرا كوچىسى بىلەن تۇتىشىدىغان بۇغدايلىققا چىقتى. ئۇ نېمىك ئېيرىقى چېتىدىكى كىملەركىن؟ ئەھمەت شاڭجالا ئۇنى ئىلىغا قىلالمىدى. بېرىكى ئېتىزدا باھاۋىدىن ئاتا زوگزىيىپ ئولتۇرۇپ، بۇغدايلارنى بىر سىقىم- بىرسىقىمدىن تۇتاملاپ ئالدىرىماي ئورۇۋاتاتتى. ئۇ، بۇغدايلىقىنىڭ شۇنچە قىزىق تەپتىگە قارىماي بېشىغا ئۆچكە تېرىسىدىن تىكىلگەن كونا دۇم تومۇق، ئۇچىسىغا يىرتىقلىرىدىن پاختىلىرى ساڭگىلاپ قالغان ئۇزۇن چىبەرقۇت چاپان، پۇتىغا ئاقىرىپ كەتكەن كۈن ئۆتۈك كىيىۋالغانىدى. ئەھمەت شاڭجالا ئۇزۇنىڭ شۇنچە كەيپسىز، كۆڭلىنىڭ بىئاراملىقىغا قارىماي بوۋايىنى يوقلاپ ئۆتكۈسى كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم باھاۋىدىن ئاتا! دېدى ئۇ بوۋايغا سالام بېرىۋېتىپ، - مانا، بەللى... ئالتىنچى ئايىنىڭ ئوممىدا قىشنىڭ پەيزىنى سۈرۈۋاتامىلا نېمە؟

بوۋاي قېلىن كىيىم ئىچىدە چىلىق- چىلىق تەرگە چۆمۈلگەن، ئاپتاپتا كۆيۈپ كۆمۈر- دەك قارىداپ كەتكەن يۈزىدىن شۇرقىراپ تەر قويۇلۇۋاتاتتى. ئۇ، ئورغاقنىيەرگە سانجىپ قويۇپ، كۆزىگە قۇيۇلۇۋاتقان ئاچچىق تەرنى بەلبېغىنىڭ ئۇچى بىلەن سۈرتكەچ، تىزىغا تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ناتونۇش ئادەمگە قاراۋاتقىنىدەك شۇبھە، تەئەججۈپ ئارىلاش كۆزلىرىنى قىستى:

— ئەھمەت قارىمۇ سىز؟

ئەھمەت شاڭجالا چاقچىقىنى ئاڭلىمىغان بولسا كېرەك دەپ ئويلىمىغانىدى. ئەمما، بوۋاي- نىڭ ئاۋازىدىكى قوپاللىق ۋە چىرايىدىكى غەزەپ ئالامەتلىرىدىن باشقا بىر كۆڭۈلسىز- لىكنى سەزدى - دە، گېپىنى ئۆزگەرتتى.

— بۇغدايلىرى بۇ يىلمۇ تازا ئوخشاپتۇ ئاتا، بەرىكەت بەرسۇن!

— نېمە بەرىكەت! — بوۋاينىڭ قوشۇمىسى مۇشتۇمدەك تورۇلۇپ، كۆزلىرى چانىقىدىن تېپىپ چىقتى، — سىلەر ھەممە نېمەنى بۇ- لاپ - تالىماقچى، بۇلىغان تۇرساڭلار بېغىنى، يەرلىرىنى...!

— ياق، ھېچكىم ئۇنداق قىلالمايدۇ، ئاتا.

— ھېچكىم ئۇنداق قىلالمايدۇ دەمسىز!! مەھەللىمىزدە قىيامەت قايۇم بولۇۋاتسا، سىز ئۇخلاپ يۈرگەن ئوخشىمامسىز ئەمىسە؟ مانا قاراڭ!— بوۋاي ئېتىز قىرىغا تاشلاپ قويۇل- غان بىر نەچچە قوزۇقنى كۆرسەتتى، — مىنجىت دېگەن ھېلىقىقارا قورساق توڭگۇز يەنە كىم- كىملەر قۇرۇلۇش ئورنى دەپ مۇشۇ بۇغدايلىق- قا قاققان قوزۇقلار. مەن كۆزىگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ يەرلىرىمگە قاققان قوزۇقنىڭ ھەممە- سىنى يۇلۇۋەتتىم. بۇ قوزۇقنى يېرىمگە قاقىقىچە يۈرىكىمگە قاق! دېدىم. ياشتا كىچىك بولسىمۇ يېزىمىزنىڭ باشلىقىسىز. گېپىمنى سىزگىمۇ ئوچۇق دەپ قويای: جاننى بەرسەم بېرىمەنكى، يەرنى بەرمەيمەن. دۇرۇس، زاۋۇتقۇرسۇن، قۇرۇلۇش- مۇ سالسۇن، ئەمما بۇنى دەپ، مۇشۇنداق ئالا- تۇندەك يەرلەرنى نابۇت قىلمىسۇن - دە. ھىم! بەش يىللىق ھوسۇل پۇلىنى ئالدىن بېرەرمىش تېخى! ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟ ئۇنىڭدىن كېيىن دېھقان پاشا - كۈمۈتايەمدىكەن؟ كوممۇناۋاق- تىدىغۇ يەر ئوپچىنىڭ دېدۇق، يەرلىرىمىزنى تارتتۇرۇپ قويدۇق، ئاخىرىدا قايسى كۈنلەر- نى كۆرمەدۇق؟

باھاۋىدىن ئاتىنىڭ نۇرى ئۆچكەن كۆزلىرى ياش بىلەن پارقىراپ كەتتى. قاتتىق بىر نەر- سە بوغۇزىغا تىقىلىپ قالغاندەك گەپ قىلالماي

قالدى. ئەمما، ئەچىدە نەچىنىدۇر دەۋاتقاندەك كالپۇكلىرى توختاۋسىز مىدىرايتتى. ھەي ... بوۋاينىڭ مۇشۇ ھالىغا ئۇنسىز سۇكۇت بىلەن قاراپ تۇرۇش ئىھتىمالىڭ ئۇچۇن بەك ئېغىر!

— كېپىڭىز ھەق، تاتا! — دېدى ئۇ ھايال-جانلىنىپ، — ئەمما سىز خاتىرجەم بولۇڭ، دېھقانىنىڭ قولىدىن يەرنى تارتىۋېلىپ، ئۇرۇ-نىغا قۇرۇلۇش سالىدىغان ئىشنىڭ ئۆزى خا-تالىق. بىز بۇنى تۇزىتىمىز. ھازىرلا بېرىپ يېزىلىق پارتكوم بىلەن سۆزلىشىمەن. ئاندىن كېيىن ناھىيە رەھبەرلىرىنى ئىزدەپ تاپىمەن.

ئەھمەت شائجاڭ بۇ سۆزنى بىر خىل ئىشەنچ ۋە تەنتەنە بىلەن ئېيتتى.

ئەمما، بوۋاي كۆڭلىدە تېخىچە يېشىلمىگەن گۇمان، تەشۋىش ئىلىرىلاش بېشىنى چايقاپ قويدى.

— ئىشىنىڭ ئاخىرى قانداق بولار، ئۇكام؟ قارىمامسىز، بىزنىڭ تۆمۈرتى ...

— راست، كۆرۈنمەيدىغۇ ئۇ؟

— ئۇ بەدىرەڭ توڭگۇزنى قويۇڭ جۇمۇڭ! — بوۋاي ئېغىر خۇرسىنىش ئىچىدە بولۇنغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بەردى.

— ئالغان پۇلنى دەرھال قايتۇرۇۋېتىش كېرەك، — دېدى ئەھمەت شائجاڭ جىددىيلىشىپ، — پۇلنىڭ ئۆزى بىر قىلتاق. تۆمۈر ھا-زىر نەدە؟

— قېيىن ئانىسىنىڭ قېشىدىغۇ، ئەتىمالىم.

— ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، — ئەھمەت شائ-جاڭ نېمىنىدۇر ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن دا-ۋام قىلدى، — سىز شەھەرگە كىرىپ ئۇنى تېپىپ، كەنتتىن ئالغان پۇلنى قايتۇرۇپ چى-قالماسسىزمۇ؟

— نېمىشقا ئېلىپ چىقالمايدىكەنمەن؟ كەچ-تە ئېشەكمىنى مىنىمەن - دە، قېيىن ئانىسى-نىڭ ئۆيىگە ئۇتۇرلاپ كىرىۋالىمەن.

— ئەمىسە ئۇ ئىش شۇنداق بولسۇن، تاتا. غەمنىسى، ئىككى سول تارتىشىپ بېرەلمەيدىغان بولدۇم.

— ۋاي رەھمەت ئۇكام. ئۆزۈم بارغۇ مانا! ئەھمەت شائجاڭ ئىرىق ياقىلاپ يۇرۇپ كەتتى. باھاۋىدىن ئاتا كۆزىنى قىسىپ كۇنگە قا-راپ قويدى. كۇن پېشىنگە يېقىنلاشقان. نا-ماز ئوقۇش پەيتى كەلگەن! بوۋاينىڭ يۇرىكى ئېچىشىپ كەتتى. ۋۇجۇدىدا نېمىدۇر بىر نەر-سىنى كەمتۈكتەك ھېس قىلدى. ئەمما ئۇ، بۇ-گۇن بۇ كەمتۈكلۈكنى، كۆڭلىنىڭ غەشلىكىنى دەپ، ئۇنى ئالدىرىتىۋاتقان مۇھىم بىر ئىشنى كەينىگە تارتىشنى خالىمىدى: «خۇدا ... ئال-دىڭدا گۇناھ - كەمبەرەمنى يۇيۇپ تۇكەتكۇسىز ئاسمىي بەندىڭمەن. بۇگۇن يەنە بىمۇۋاق نامازـ نى قازا قىلىپ، كەچلۇرگۇسىز گۇناھ ئۆتكۈزدـ دىغان بولدۇم. بۇنىڭ ئۈچۇن قىيامەتتە مېنى ئۇتتۇر دوزاخقا تاشلا، ۋەيلۇنغا تۇتۇرۇق قە-لىپ، دەھشەتلىك ئىوت - يالقۇنلىرى بىلەن كۆيدۈرۈپ جازالا. لېكىن، سەن مېنىڭ مۇشۇ بۇغدايلىرىمنى — جاپالىق ئەمگىكىمنىڭ ھالال مېۋىسىنى بىر كۇن بولسىمۇ بۇرۇنراق يىغۇۋې-لىشىم ئۈچۇن ئۆز ھىممەت شاپائىتىڭنى ئايىما. مانا كۆرۈپ تۇرۇپسەن، ھازىر مېنىڭ ئىورۇپ يىغۇۋاتقىنىم بۇغداي ئەمەس ئىمان. ۋۇجۇدىدە-دىن قۇيۇلۇۋاتقىنى ئىسسىق تەر ئەمەس، سە-نىڭ ئۇلۇغلىقىڭغا، مېھىر - شەپقىتىڭگە، ئادا-لىتىڭگە سېغىنىپ، ئىلتىجا قىلىپ تۆ-كۈواتقان كۆز يېشىلىرىدىم. مەن مۇشۇ يەر ئۈچۈن يالغۇز جېنىمنى تىكىپ قۇي-دۇم. يەر دېگىنىم — سېنى دېگىنىم. مەن جېنىمنى سەن ئۈچۈن، سېنىڭ ئۇلۇغلى-قىڭ ئۈچۈن تىكتىم! ...»

بوۋاينىڭ كۆزلىرىدىن بۇلدۇقلاپ ياش

تۆكۈلدى. ئۇنىڭ ئېزگۈ خىيالىدىكى ئۇنى خۇدانىڭ دەرگاھىغا ئېلىپ كەتكەنىدى. ئۇ تىزلاندى. . . . خۇدانىڭ بويىنىغا گىرە سېلىپ، خۇددى مەسۇم بالا ئانىسىنىڭ باغرىغا سۈڭۈنۈپ يىلىغىنىدەك، خۇداغا سۈڭۈنۈپ، يۈزىگە يۈزىنى يېقىپ، ھۆكۈرۈپ يىغلىدى. ئاھ، خۇدانىڭ مېھرى! ئۇ نېمىدېگەن مېھرىبان، نېمىدېگەن ئىللىق! ئۇنىڭدىن ئۇ خەلىچمىخانىنى، باالىلىرىنى باغرىغا باسىۋاندەك بولدى. دىمىقىغا توپىنىڭ، يىلتىزنىڭ، بۇغدايىنىڭ پۇرىقى ئۇرۇلدى. بۇ پۇراقىنىڭ شېرىن - لەززەتلىكى ئېپارىدىن، مۇشكى ئەنبەردىن زىيادە ئىدى. بۇۋاينىڭ ھالسىزلانغان ۋۇجۇدى بۇ تۇپراق بىلەن ھوشسىزلىنىپ ئويغاق سېزىملىرىنى يوقاتتى . . .

بۇۋاي خۇدانىڭ باغرىغا سۈدەك سىڭىپ، ئۇنىڭ بىلەن بىر جان، بىر تەن بولۇپ كەتتى.

بېپايان ئالەمدە، ئۇنىڭ ئېچىدە، تېشىدا بىر ياڭراق سادا كەزمەكتە: «. . . ئەسسالام يەر! بىز ئۆز يېقىنلىرىمىزغا ھەر قېتىم كۆڭۈل رۇشكىنىمىزدە مۇشۇنداق دەپ سالام بېرىمىز. مەن بۈگۈن بۇ سۆزۈم ئارقىلىق ساڭىمۇ، ئۆزۈمگىمۇ سالام بەردىم. مېھرىبان ئىگەئىنى تونۇغانسەن يېرىم؟ سەن ئۇچۇن زاكىر بەگ بىلەن ياقىلىشىپ قېلىپ، يامۇلنىڭ قاراڭغۇ، زەي گۈندىخانىسىدا يەتتە يىل يېتىپ چىققان باھاۋىدىن باتۇر دېگەن مەن بولىمەن. بەختى - تەلىيىمگە يېڭى ھۆكۈمەت كېلىپ، بۈگۈن ئەتىگەندە مېنى زىندانىدىن ئېلىپ چىقتى. بولمىسا، يەنە قانچىلىك يىل تاتىتىمكىن؟ زاكىر بەگ سېنى قولۇمدىن تارتىۋېلىۋېدى، بىر ئائىلە بويىچە ھەممەيز خانۇ - ۋەيران بولۇپ كەتتۇق. خەلىچمىخان بالىلىرىنى قولتۇقىغا قىسىپ كىشىلەر ئىشىكىدە سەرسان بولۇپ يۈرۈپتۇ. ھەي . . . بۇ دەردىنى ئەلەملەرنىڭ ھەممىسى سېنىڭ قولىمىزدىن چىقىپ كەتكىنىڭ ئۈچۈن بولدى. يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئادەملىرىنى كادىرلار دەپ ئاتايدىكەن. ئۇلار بايا ئۆيۈمگە كېلىپ بىر خۇش خەۋەرنى ئېيتىپ قويۇپ كېتىشتى. ساڭا ئەمدى مەن خوجايىن بولمىدىكەنمەن. ئاھ، يەر! مېنىڭ يۈرەك باغرىم! ھايات‌لىق يىلتىزىم كۆكلەيدىغان جەننىتىم! ئاخىرى ئىلكىمگە قايتىپ كەپسەن! ئەمدى ھاياتنى باشقىدىن باشلايدىغان، لەززەتنى باشقىدىن تېتىيدىغان بولدۇق. ئۆسۈپ كەتكەن چاچ - ساقىلىمغا قاراپ ۋايىم يېمە. ئەلىلىكە ئۇلاشقىنىم بىلەن، كەتمەن چېپىشتا بۇرۇنقى يېگىتلىك چاغلىرىمدىكىدىن قېلىشمايمەن. ئەنە قارا! ساڭا تەلپۈنۈپ، كۆلۈپ، ئېچىلىپ كىم كېلىۋاتىدۇ؟ مەن قوش ھەيدەيمەن، ئارقامدىن باغرىڭغا ئۇرۇق سالىدىغان بىزنىڭ خەلىچمىخان! ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقىنى بىزنىڭ بالىلىرىمىز. باغرىڭغا ھەقىقىي ھالال تەرىنى تۆكۈدىغان، ئۆزىنىمۇ، سېنىمۇ گۈللىتىدىغان دېھقان! كەل خەلىچمىخان! كېلىڭلار بالىلىرىم! مانا بۇ بىزنىڭ يېرىمىز! بىز ئۇنى سۆيەيلى، قۇچاقلايلى! توپىسىنى كۆزىمىزگە سۈرتەيلى! . . .»

باھار، ياز، كۈز، قىش . . . زىمىستان قىش . . .

بۇۋاي يەرگە، سۇغۇق دەھشىتىدىن چاك-چاك يېرىلغان ئېتىزغا ئۆزىنى تاشلىغان، يۈزىگە سۈۋاشقان توپا كۆز ياشلىرىدا ئېۋىپ قاپقارا لايغا ئايلانغانىدى. ئوت - چۆپ ئۇۋاقلىرى چاپلىشىپ، يىگىلىشىپ كەتكەن ساقالىرى قۇش چاڭگىسىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇ يەردە قاچاندىن بېرى يېتىۋاتقىنى نامەلۇم. بەدىنى سوغۇقتىن كىرىشكەن، ئاۋازى

خىرىسلىداپ قالغان. «ئەلۋىدا ... مېنى ھالال سۈتۈڭدە ئۆز ئانامدەك ساققان يېرىم! بەختى - تەلىيىمىزگە، راھەتلىك كۈنىمىزگە تىل تەگدى. كومۇنا قۇرۇلۇپ، باشقىلارنىڭ يېرى تارتىۋېلىنغىنىغا ئىككى يىل بولدى. بېراق، مەن سېنى ئىككى يىلدىن بېرى ئىزلىگەن يېرىڭگە يېلىنىپ، يالۋۇرۇپ، بىرلىرى بىلەن تەلۋىلەرچە، غالجىرلارچە ئېتىشىپ يۈرۈپ ئۆز ئىلكىمدە تۇتۇپ كەلدىم. لېكىن، ئاخىرى بۇلار بىلەن كۈچ ئېتىلىشقىلى بولمىدى. بايا ئېچىلغان ئەزالار يىغىنىدا ماڭا «بۇزۇق ئۇنسۇر» دېگەن قالپاق كىيدۈرۈلگەنلىكى ئېلان قىلىنىدى. بىردىنبىر گۈناھىم- ئىككى يىلدىن بېرى سېنى كوممۇناغا قاتناي يەككە دېھقان بولۇپ يۈرگەنلىكىم ئىكەن. ھازىر ئەمدى بۇ مەسىلىدە «بۇزۇق ئۇنسۇر» دىن ئىككىيلەن بولدۇق. بىرسى ھېلىقى ساۋۇت ھاراق. ئوغرىلىققا، قىمارۋازلىققا، قىسقىسى ناشايان ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە بېشىچىلاپ كىرىدىغان ساۋۇت ھاراق. مەن قانداقچىسىگە شۇنىڭ بىلەن ئوخشاش بولۇپ قالغاندىمەن؟ سەن ھەممە ئىشلىرىمغا خۇددى مۇرەددىكى پەرىشتەدەك گۇۋاھ، شاھىت! ئىككىكى بىلىكىمگە، ھالال تەرىمگە، سېنىڭ ھەممە ھەت - نېمىتىڭگە تايىنىپ جان بېقىپ كەلدىم. كىشىلەرنىڭ رىزقى - نېسىۋىسىگە كۆز قىزارتمىدىم. شۇنداق تۇرۇقلۇق مېنىڭ «بۇزۇق» ئاتىلىپ قالغىنىم. ئەمدى بۇگۈندىن باشلاپ باشقىلارنىڭ نازارىتى ئاستىدا ئىشلىگۈدەكمەن، قولۇم - قوشنىلارنىڭ ئۆيىگە كىرىشىمگە، سالام قىلىشىمغا، ھەتتا مەھەللە سىرتىغا چىقىشىمغىمۇ ئوخسەت يوق ئىكەن. ئاھ، دەريخ! نۇ نېمىدېگەن ئادالەتسىزلىك؟ ئىنسانلىق، مۇرۋەت، قۇرت، قوڭخۇزنىڭمۇ ئۆزىگە چۈشلۈق ئەركى بولمىدىغۇ؟ خەير، بۇنىڭغىمۇ مەيلى ئەمدى. سېنى قولۇمدىن تارتىۋالىمىسىلا، سېنىڭ باغرىڭدا بويىنى زەنجىرلەنگەن لانغان ئىتتەك ئوخشاش بولسىمۇ ياشاشقا رازى ئىدىم. ئەمما ئۇلار ساڭا سۇ كېلىدىغان ئېرىقنى ئاللىقاچان تىندۇرۇۋېتىشكەن. سېنىڭ سۇسىز قېلىپ چاغلاردىن بېرى قاغجىراپ ياتقىنىڭنى كۆرۈپ چىدىمىدىم. ئەلە، خۇددى خام قايىماقتەك يۇزۈڭ زاغرا ئاندەك يېرىلىغان، قىرلىرىگىدەكى قىياق، يۆگىمەشلەر كېسەل تەككەن ئانىنىڭ قاشلىرىدەك سولىشىپ، دەرەخلىرىڭزىمۇ تان قېش ۋاقتىدىكىدەك شۇمشەرەپ قالغان، بىلىمەن، ساڭا كەلگەن بۇ مۇددىش بەختسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسى مېنىڭ كاساپىتىمدىن بولدى. بۇ ھالىڭنى كۆرۈپ چىدىمىدىم، ئاخىرى يۈرىكىمنى سۇغۇرۇپ ئېتىقا تاشلاپ بەرگەندەك، سېنىڭ ئەشۇلارنىڭ قولىغا تاشلاپ بەرمەكچى بولدۇم. ئىگەكنى كەچۈرا! ئەلۋىدا، مېنىڭ يېرىم! ...»

ئايلار... يىللار...

يەر ئۇچۇن، مېھرى - شاپائەتلىك خۇدا ئۇچۇن، تىرىكلىك ئۇچۇن ئىنسانىنىڭ كۆزىدىن قانچىلىك ياشلار تۆكۈلمىدى؟ ھە... شۇ ياش- ئۇ جۇدالىق، ھەسرەت - نادامەت ئۇچۇنمۇ؟ ئۇسال، بەخت ئۇچۇنمۇ تۆكۈلدى. نېمەت، يەر ئۈلمىگەنىدى. بۇۋايمۇ ئۆلمىگەنىدى... !

.....

ياز تىنجىقى سەل سەكىگەن، بۇغدايلىقتا يېپەك ياغلىقتەك يۇمشاق، سەلكىن شامال كەزەتتى. ئېرىدىقتىن ئاكلىنىۋاتقان بۇۋاق كۈلكىسىدەك ئەجەب بىر ئوماق ئاۋاز... كۈلكە. بىر توپ بالىلارنىڭ شادىيانلىق ئىچىدىكى ۋارقىراق- چۇرۇكلىرى... ھەيرانلىق... قورقۇش، چۆچۈش بىلەن چەكچەيگەن قالغان كۆزلەر...

ـ ۋىيەي. . . ! بۇغدايلىمقتا بىر كىم يەتمەس لىمپ قاپتۇغۇ؟!

ـ قارىسىلا مۇئەللىم، بىر بوۋاي. . .

ـ قورقماڭلار. بۇ، بابا ئەھمەت شادجالا بىزكە تەربىيەنى قىلىپ يەركەن ياھاۋىدىن ئاتا. كۈنبۇيى ئورما ئورۇپ ھالىدىن كەتكەن كەپ.

ياش مۇئەللىم ھوشسىز بوۋاينى يۆلەپ قۇچىغا ئالدى. بوۋاي ھېلىمۇ يىغلاۋاتاتتى. نەمىنىدۇر پىچىرلىغاندەك قىلاتتى. پۈرۈم چۈرۈقتەك قورۇلغان يۈزىدە. ياش ھەم توپا ئارىلاش بىر قەھىرلىك ئىپادە قېتىپ قالغان. سالقالىرىدا بۇغداي قىلىتىرىقىلىرى. . .

ـ ياھاۋىدىن ئاتا. . . !

ـبوۋاي. . . !

ياھاۋىدىن ئاتا خېلىدىن كېيىن كۆزىنى ئاچتى.

ـ ھەي. . . نەۋرىلىرىمۇ سىلەر. . . ؟

ـ ھەئە، نەۋرىلىرى. . .

ـ جېنىم بالىلىرىم. . . ـ بوۋاينىڭ كۆزىدىن يەنە ياش قۇيۇلدى، ـ كەلگىچە قانچىلىك جاپا تارتقانسىلەر؟ باغقا بېرىڭلار. . . ئۆرۈكلەر ئەجەبمۇ پىشىپ كېتىۋېدى. . .

ـ ياق بوۋاي، بىز دەرستىن يېنىپ ئورمىلىرىنى ئورۇشۇپ بەرگىلى كەلدۇق!

4

شەھەرنىڭ ئادەملەر مىغىلداپدىغان ئاۋات رەستەكوچىسىدا سەرەڭگە قېپىدەك تىزىلىپ كەتكەن دۇكان. دۇكانلارنىڭ چەترەكىدىكى ـ تۆت كوچا دوقمۇشىدىكى يېقىندا باشقىدىن رېمونت قىلىنىپ، ئالاھىدە سۈپەت كىرگۈزۈلگەن ئىككى قەۋەتلىك ئۆي پۈتۈن شەھەردىكى سودىگەرلەرنىڭ، شەھەر، يېزىدىن كەلگەن خېرىدارلارنىڭ كۆزى تىكىلگەن جاي بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتى ئامبار، ئاستى سودا دۇكىنى. بۇ دۇكاندا مۇشۇ شەھەردىلا ئەمەس، پۈتۈن شىنجالا بويىچە ئاز تېپىلمىدىغان ئېسىل، قىممەت باھالىق مالالار ـ پاكىستاندىن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن، ئامېرىكىدىن، ياپونىيەدىن، سەئۇدى ئەرەبىستانىدىن، تۈركىيەدىن كىرگۈزۈلگەن رەڭگارەڭ، قۇلاق ئاڭلىغان، كۆز كۆرمىگەن ئاجايىپ ـ غارايىپ مالالارنى كۆرۈش مۇمكىن. ئەنە، قىمماقتەك ئىنچىكە بۇرۇت قويۇپ، ساقالىلىرىنى پاكىز قىردۇرغان، قوڭۇر بۇدرە چاچلىرىنى باستۇرۇپ، كۆزىگە تارتىپ شىلەپە كىيىۋالغان، چىپار گالىستۇكى يېنىدىكى توك شامالدۇرغۇچنىڭ كۆچلۈك ئايلىنىشىدىن تىنىمسىز يەلپۈنۈپ تۇرىدىغان ياش خوجايىن ـ تۆمۈر، ئۇ، شۇنداق قىلىپ ھەرنىڭ دەردى ـ بالاسىدىن، بىر ئۆمۈر قىلىپمۇ تۈگەتكىلى بولمايدىغان مۇشەققەتلىك ئەمگىكىدىن بىراقلا قۇتۇلغان، ئۇ ئەمدى ئەتىدىن كەچكىچە خېرىدارلارغا مال سېتىش، سودىگەرلەر بىلەن توختاملىشىش، پۇل ساناش. . . پۇل ساناش بىلەن ئاۋارە، ئۇ ئەمدى ئەشۇ پۇللىرى بىلەن بۇرۇنقى پۇرۇش لاتمەك قەدرى يوق دېھقاندىن، جەمئىيەتنىڭ ئەڭ ئەزىز، ھۆرمەتكە سازاۋەر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغان. بۇ دۇكانغا كىرگەن ئادەملەرنىڭ ئۇنىڭغا ئىلتىپات كۆرسەتمەيدىغان، ئېگىلىپ تازىم قىلمايدىغانلىرى يوق. ئاخشاملىرى بارمىدىغان ئولتۇرۇش، زىياپەتلەر ئۈچۈن ئۇنىڭغا ناھىيە رەھبەرلىرىنىڭ پىكاپلىرى تەييار. ئاھ، راھەت! دۇنيادا ئۇنىڭغا ياراشمايدىغان نېمە بار؟ تۆمۈرگە مۇبارەك! ئۇنى بىر كۈنلەرگە كېلىپ مۇشۇ راھەتكە ئېرىشەر دەپ كىممۇ ئويلىغان؟ بۇرۇنقىدەك دۇيجاڭلارغا پوكلىنىپ، يېلىنىپ يالۋۇرىدىغان، يۇندا پۇراپ يۈرگەن لالما ئىنتەك شەھەر كوچىلىرىدا سوكۇلداپ يۈرىدىغان تۇڭرا گەدەن

تۆمۈر ئەمدى يوق. ئەمدى ئۇنىڭغا سودىگەرلەرگە، بايۇەتچىلەرگە خاس سالابەت، ھال سىڭگەن. ئۇ ئەمدى بۇرۇنقى كاۋا پىلىكمەك ئەرزان ئاچچىق خام تاماكا ئورنىغا ئامېرىكىنىڭ پاكىستانىنىڭ قىممەت باھالىق خۇشپۇراق سىگارتلىرىنى چېكمەكتە. بارماقلىرىدا ساپسېرىق ئالتۇن ئۈزۈك ۋالملداپ تۇرىدۇ. ئۇ، بۇلار ئۇچۇن قېيىن ئانىسى تاجىخانىدىن چەكسىز مىننەتدار ئىدى. خوتۇنىنىڭ بېشىغا قاسادېپىي قونۇپ قالغان گۈزەللىك ۋە مېھرىدىيانلىقتا تەكەببۇرى يوق بەخت قۇشى دەپ ئىلھەتتى. تۆمۈر بۇ بەخت قۇشىغا ئىچىرىشىپ خېلى چاغلارغىچە تەشۋىش، ئەندىشە ئىچىدە يۈرىكى سۇ ئولۇپ يۈردى. سەۋەبى، يۈرۈشلۈك ئىش - ئۇقمىنى ھەم شەھەردە ھەممە ئىشتا داڭقى بار بۇ بايۇەتچە خوتۇنىنىڭ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆزىدەك يېزا نوپۇسىدىكى دېھقان كۈيئوغلىنىڭ قولىدىن قىزىنى تارتىۋېلىشىدىن قورقاتتى. ئۇ بەقەت يەرنىڭ ئەش يىلىق ھوسۇل پۇلى ئۈچۇن ئالدىن بېرىلگەن ھېلىقى ئون سەككىز مىڭ يۈەن پۇلنى قېيىن ئانىسىغا تاپشۇرۇپ، ئۇنىڭ بەددىلىگە بۇ دۇكانغا ئېرىشكەندىن كېيىنلا بېشىدىكى بۇ غەم-ئەندىشىدىن قۇتۇلدى. ھازىر قېيىن ئانىسى بىلەن خوتۇنى تىككى لىنىيە بويىچە مەخپۇس ئىچكىرىدىگە قاتناۋاتاتتى. تۆمۈر ئۇلار ئېلىپ كەلگەن مالنى دۇكاندا سېتىشقا، ئۇششاق سودىگەرلەرگە توپ تارقىتىشقا مەسئۇل بولادى.

ئۇلارنىڭ سودىسى يېڭى چېچىلغان ئۇستەڭ سۈيىدەك راۋان ئېقىۋاتاتتى. بۇگۈن چۈشتىن كېيىن ھاجىگۈل ئىچكىرىدىگە قىلغان يېرىم ئايلىق سودا سەپىرىدىن قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ يۈز-كۆز، ئۇستىباشلىرىنى چاڭ باسقان، سېمىز، تولۇق گەۋدىسى كۆرۈنەرلىك تارتىلىغان، كۆزلىرى ئۇيقۇسىز، ھارغىن، ئەمما ئۆزىگە خۇشال، روھلۇق كۆرۈنەتتى.

تۆمۈر دۇكانىنى دالدۇرلا تاقىدى. ئۇ، مېھمانخانا ئۆيىدە مەخمەل كۆرپە سېلىنغان سەم كارىۋاتقا ئۆزىنى تاشلاپ ئۇخلىغىنىچە ھازىرلا كۆزىنى ئاچقان ھاجىگۈلنىڭ كۈندىن-كۈنگە گۈزەللىشىپ كېتىۋاتقان چىرايىغا ئاچكۆزلۈك بىلەن قاراپ كەتتى. تاراپ قويۇۋېتىلگەن قاپقارا چاچلىرى ماموق ياستۇقىغا يېيىلغان، بادام قاپاقلىرىغا تارتىلغان كۆكۈش سۈرمە كۆزىنىڭ قۇيرۇقمدىكى ئىنچىكە قورۇقلارنى يېپىپ تۇراتتى. لەۋ گىرىمى سۈرتۈلگەن لەۋلىرى غۇنچىدەك قىزىل، تولغان كۆكسى ناۋاتر‌ەڭ روباشكىسى ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن. قىسقىسى، ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى يېرىم يالىڭاچ گۈزەل سىياقى گويا دەريا ياقىسىغا چىقىپ قالغان ئاپئاق بېلىقتەك تارتىملىق كۆرۈنەتتى. تۆمۈر سىم كارىۋاتنىڭ بۇرجىكىدە ئولتۇردى.

— قاقنىڭ سودىسى قانداقراق بولدى؟ — سورىدى ئۇ ھاجىگۈلنىڭ ئاققۇنلۇك بويىنىدەك ئاپئاق، ئەۋرىشىم، گۈشلۈك بىلەكلىرىنى سىلاۋېتىپ.

— ئو ... ھوش! مۇنچىغا چۈشۈپ كەلسىلە ئالدى بىلەن، — ھاجىگۈل قولىنى قوپالىق بىلەن تارتىۋالدى.

— مۇنچىغا؟ ...، — تۆمۈر لەۋلىرىنى يالاپ ئاچكۆزلۈك بىلەن ھەجىيىپ قويدى، — تېخى ئەتىگەندىلا سەررافقا بېرىپ كەلگەن تۇرسام خوتۇن!

— ھەم! بۇ گەپچە - زە، ئۆيگە قېرى جالاپ-تىن بىرنى ئەكىرىپتىكەنلا - دە، ئاخشام؟ ئويۇنىنى قانداق ئويناپتىغانىنى كۆزلىرىگە كۆرسىتىپ قويماي يەنە.

— ھەي - ھەي، نەدىكى گەپنى قىلىدۇ-خانسىز! سىز تۇرۇپ باشقىغا قارىغان كۆزۈم

كور بولۇپ كېتەر ئىلاھىم . ھە، قاقىنىمىك سوددىسى ...

— جايىدا ...، — ھاجىگۈل مۇغەمبەرلىك، قۇۋلۇق تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان چىرايلىق كۆزلىرىنى خۇمالاشتۇرۇپ كۈلدى، — خاناچىگىز نىڭ قايسى سوددىسى جايىدا بولمىغان - ھە؟

— نە - نەلەردە ساتتىڭىز؟

— بېيجىڭدا.

— يەتتە تونىنا قاقنى بىرلا يەردە؟

— ئەلۋەتتە ... بىراق ... تاس - ماس قالدىم دەڭا نەچچە مىڭ كويغا زوڭ ئولتۇرغىلى.

— شۇنداقمۇ بولدىمۇ تېخى؟ — تۆمۈرنىڭ كۆزلىرى تەشۋىشتىن چەكچىيىپ كەتتى.

— ۋاي قىزىق ئىش ... ئۆزىلا بىر ھېكايە ...، — ھاجىگۈل ئورنىدىن قوپۇپ، ئەسنەك ئارىلاش كېرىلمۇيتىپ داۋام قىلدى، — داخىيەندە ئىككى دېھقان تۆت تونىنا قېقىنى ئېچكىرىگە يۆتكەيدىغانغا ۋاگون ھەل قىلالماي بېشى قېتىپ ئولتۇرغانىكەن. ئۇلار ماڭا يالىنىپ دەم بېرىدىغان، مەن ۋاگون ھەل قىلىدىغانغا كېلىشتۇق. ئاخشىمى ۋوگزال باشلىقىنىڭ ئۆيگە قاقتىن بىر تاغارلا تاشلاتقۇزۇۋېتىپ، ۋاگوندىن بىرسى ئەتىسىلا تەق بولدى. مېنىڭ يەتتە تونىنا، ئىككىسىنىڭ تۆت تونىنا، جەمئىي 11 تونىنا قاقنى بېيجىڭغىلا تارتتۇق. ۋاي كاساپىنەي، بۇ بېيجىڭنىڭ ئىسسىقلىقى. ۋوگزالدا ئىككى دېھقان قاق بېقىپ قالىدى. مەن كوچىمۇ - كوچا، دۇكانمۇ - دۇكان قاتىراپ يۈرۈپ، ئاخىرى بىر يەل- يېمىش دۇكىنىنىڭ باشلىقىنى قولغا چۈشۈرۈۋالدىم. قاندىداق ھېيلە ئىشلەتتىكىن دەپ قالماڭ، ئۇ 11 تونىنا قاقنىڭ ھەممىسىنى ئالمىدىغان، مەن ئۇنىڭ چۆنتەكىگە 2000 كوي سېلىپ قويىدىغانغا كېلىشتۇق. ئۇ باشلىق، يەنە ئالتە - يەتتىلەن ئىككى قارا ماشىنىنى ئېلىپ ۋوگزالغا بېرىدۇبدۇق، ۋاي ... ۋۇي ... كۆرمەمسىز، كۆتۈلمىگەن پېشكەلچىلىكنى!

— ئاپلا! ... ئىككىسى قاقنى ئېلىپ قېچىپتۇ - دە!

— ۋاي، گېپىمنى بۆلمەي جىم ئولتۇرۇڭا. 11 تونىنا قاقنى نەگە ئېلىپ قېچىپ كېتەلەيتتى ئۇلار؟ قۇرت! ... تاغارلارنىڭ قېشىغا كېپلىپ چۆچۈپ كەتتىم. ھاۋا ئىسسىق بولغاندىكىن، ھېنىڭ قاقلىرىمدىكى قۇرتلار لۆمۈلدىشىپ، تاغارنىڭ يوچۇقلىرىدىن يامراپ چىقىشقىلى تۇرۇپتۇ. ئۇلار تاغارلارنى بىر - بىرلەپ ئېچىپ كۆرۈپ، باشلىرىنى چايقىشىپ، ھېنىڭ قېقىنى قۇرتلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئالمايدىغانلىقىنى، ئەكسىچە، ھېلىقى ئىككى دېھقاننىڭ قېقىنى ئالماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ھېلىقى ئىككى دېھقاننىڭ قېقى ھەقىقەتەن ئېسىل، سۈپەتلىك قاقلار ئىكەن. ئۆزىڭىز بىلىسىز، بىزنىڭ قېقىمىزنىڭ ھالىنى. ھەممىسى ئۆتكەن يىلى نىڭ قاقلىرى ئەمەسمۇ. ئەمما، قاراپ تۇرۇپ زىيان تارتىشقا چىدىمىدىم. شۇنان بىر ھېيلە ئويلاپ تاپتىم - دە، قاق سېتىۋالغۇچىلارنى توسىدىم: «ۋاي ئىسىت، ئىچارىلەر، شەنجاڭ نىڭ مېۋە - چېۋىلىرىنىڭ ياخشى - يامىنىنى ئايرىيالمايدىغان مۇشۇ ھالىڭلار بىلەن، بىزدىن قاق ئالمىمىز دەپ كەلدىڭلارما؟ بىلەمسىلەر، گۆش نېمە ئۈچۈن قۇرتلايدۇ؟ ئۇنىڭغا ئادەم سورگانىزمىغا بايدىلىق مىكروبلارنىڭ مول بولغىنى ئۈچۈن - دە، ئەكسىچە، ياغاچ، توپا نېمە ئۈچۈن قۇرتلىمايدۇ؟ شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەم ئۇنى ئوزۇقلۇق قاتارىدا يېمەيدۇ - دە. مەرھەمەت! ئەشۇ قۇرتى يوق قاقنى ئېلىڭلار. قېقىمنىڭ قەدىرىنى بىلمىگەن ئادەملەرگە زورلاپ ساتمىدىغان قېقىم يوق! ...» ھا... ھا...

ها... بۇ گەپنىم شۇ هامان ئۆز كۆچىنى كۆر-سەتتى. ئۇلار بىر نەمىلەرنى دېيىشىپ، ئاخىر-ى مېنىڭ قاقلىرىمنى ئالىدىغان، ھېيلە-مىكى ئىككى دېھقاننىڭ قېقىنى ئالمايدىغانغا توخ-تىشىپتۇ.

— كىلوسىنى نەچچىدىن ساتىسىز؟

— ئىككى كوي ئىككى موچەن.

— دۇكان باشلىقىغا بېرىدىغان ھېيلىكى ئىككى مىڭ كويىنمچۇ؟

— سارالا، ئەخمەقمۇ مەن؟—ھاجىگۇل گەۋ-دىسىنى ھاكاۋۇرلارچە كۆتۈرۈپ قويدى،— ئىشخانىسىغا بېرىپ پۇلنى نەق ساناپ ئال-دىم. باشلىققا كۆزۈمنى قىسىپ قويۇپ، كەچ-تە ۋوگزال ئالدىغا بار، كۆرۈشەيلى، دېدىم، ئىشخانىدىن چىقتىم-دە، ئۇتتۇر تېيەنجىنگە تىكىۋەتتىم.

— ھېيلىكى ئىككى دېھقاننىڭ قاقلىرى شۇ قالغانچە قالدىمۇ ۋوگزالدا؟

— نەدىن بىلەي؟ ھەلكى كېيىن ساتقان-دۇ،—ھاجىگۇل كارىۋاتتىن چۈشۈۋېتىپ يېنىك ئۇھ تارتىپ قويدى،—راستىنى ئېيتسام ئۇۋال بولدى-دە، شۇ بىچارىلەرگە.

— پۇل سومكىسىدىمۇ؟—سورىدى تۆمۈر ھا-جىگۇلگە بىر پىيالە قىزىق چاي تۇتۇۋېتىپ.

— جايىدا...—ھاجىگۇل سوغۇق تەلەپپۇز-دا مۇجمەللا جاۋاب بەردى،—مېنىڭدىن قاق پۇلىنى سورۇشتۇرۇپ كەتكىچە، دۇكانىنىڭ يېرىم ئايلىق ھېسابىتىنى تاپشۇرۇپ باقسىلا.

تۆمۈر كۆڭلىدە ئېغىزدۇر ھېسابلاۋاتقاندەك بىر پەس ئويچانلىق بىلەن تۇرۇپ قالدى:

— سودىغۇ جايىدا، ئەمما...ئاچامنىڭ ئەكەلگەن رەختلىرى تۈزۈك سېتىلمىدى.

— ۋىيىيەي...ئاچام ئەكەلگەن رەختلەر دەپ قويۇڭ. ئەپلەپ-سەپلەپ ساتالمىغانسىز شۇ-

— ھەي...نېمە دېسەم بولار؟ئىشەنمەيسىز، ئەتە سىز...

— بولدىلا، ھېرىپ-ئېچىپ كەلگەندە مېنى ئارام ئالغىلى قويۇڭ. ئەتە ئۇيقۇم قانغىچە ئويغاتماڭ.هە، ئېيتماقچى، ئۇنىڭغىچە كىرىدم بولغان پۇللارنىڭ ھەممىسىنى نەقلەپ قويۇڭ.

— نېمىشقا شۇنچە ئالدىراپ؟

— ئىشى بار.

— ئەستا...ئاتام ئۇنىڭىدىن بېرى تۆت قېتىم كەلدى. بېشىمنى ئوچاق قىلمۇەتى. بىر ھېسابتا ئاتامنىڭ گېپىمۇ تۇغرىدەك قىلىدۇ. يەرنىڭ ھوسۇل پۇلىنى قايتۇرۇۋەتمەك بولمايدىغان ئوخشايدۇ جۇمۇ.

— ۋاي ئاتامەي... ئېتىزنىڭ مەينىتىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئادەم سىياقىغا كىرگۈزۈپ قويساق، كىچىك تىللىرىڭىز چىققىلى تۇرىدىغۇ ئەمدى؟

— ئاغزىڭىزغا بېقىپ سۆزلەك جۇمۇ!— دېدى غەزەپتىن ئۆپكىسىدەك ئېسىلىپ كەتكەن تۆمۈر قولىنى شىلتىپ،—ئادەم سىياقىغا كىرگۈزۈپ قويساق دېگەن قانداق گەپ؟ ئېتىزنىڭ مەينىتى - مۇشەققىتىدىن قۇتۇلغىنىم راست. ئەمما مەنمۇ سىلەرگە يامان قىلمىغاندىمەن؟ ئون سەككىز مىڭ يىلەننى دەسمايە قىلىپ دۇكان ئاچتۇق، پايدىسىغا مۇشۇ ئۆيلەرنى سېتىۋالدۇق. ئەمدى ئۇ پۇلدا بىزنىڭ ھەققىمىز قالمىدى. ئاتام يەرلەرنى سېتىشقا قارشى. مەيلى، بوپتۇ. ئەمدى ئۇ پۇلنى كەنتە كە تاپشۇرۇپ بېرىشىمىز كېرەك - تە.

— ھىم! ئون سەككىز مىڭ يىلەن پۇلمىش تېخى،—دېدى ھاجىگۇل سەپرايى ئۆرلەپ،— ھېلىمغۇ پۇلكەن، ساڭا بېرىدىغان سېسىق پايتىما يوق، ئۇقۇپ قوي!

— ھەي، ئاغزىڭنى بۇزما!

— بۇزمەن. قورقۇپ قالمىدىغان كەم ئىدىڭ سەن شۇنچە؟

ـ ئەستاغپۇرۇللا! ھېلى بىكار جۇمۇ!

ـ «تاك» قىلىپ چېكىپ باقسە، دۇمبىنى كىمدىن يەيدىكەنسەن قېنى؟

ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بايىقىنى بىر چىرايلىق بەقمىشىلار گەپ تەگمىشكىسە، ئا - خىرى بەرىپ ئورۇشۇشقا ئايلاندى. ۋارقىرە - شىش، تىللىشىش، قول شىلتىشىشلار يەرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى. ئاخىرى ھاجىگۇل ئىچىدىن ئۆيگە كىرىپ، ئىشىكنى ئىچىدىن زەنجىرلەپ، ئۇخلىغان بولۇپ يېتىۋالغاندىن كېيىنلا غەلۋە بېسىقتى.

ئايىنىڭ سۈس نۇرى دېرىزىنىڭ ئاق نىلۇن پەردىسىنى يېرىپ ئۆتۈپ، ئۆينى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ھاجىگۇلنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇيقۇ قاچقان. ئۇ، بۇرۇنقى مۇرەككەپ كەچمىشلىرى - خۇشال ھەم بەختسىز ئۆتكەن چاغلىرى، ئۇ - نىڭغا ئۇلاپلا بۇنىڭدىن كېيىنكى قىلىدىغان ئىشلىرىنىڭ چوڭقۇر پىلانلىرى ئۈستىدە ئويلانماقتا.

ھاجىگۇل بۇ يىل يىگىرمە بەشكىمۇ تولۇق كىرمىدى. ئەمما، تۇمۇر ئۇنىڭ ئىككىنچىسى ئىدى. ئۇ ئەمدىلا ئون ئالتە ياشقا كىرگەن، ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىدىلا، ياش، چىرايلىق ئابلىز شوركا ئىسىملىك سودىگەر يىگىتكە ئەگىشىپ ئىچكىرىگە قېچىپ كەتتى. ئۇلار گۇاڭجۇ، شاڭخەي، بېيجىڭ، ئۇرۇمچى ئارىلىقلىرىدا قاتناپ يۈرۈپ، ئەتكەس مال تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئىككىسى يىل ئىچىدىلا ئوتتۇز مىڭ يۈەنلىك ساپ تاپاۋەتنى بار داڭدار بايۇەتچىلىرگە ئايلىنىپ قالغا - نىدى. ئەمما ئۇلار بىر قېتىم گۇاڭجۇدىن قايتىشىدا پويىز ئۈستىدە قىممەت باھالىق ئەتكەس مال بىلەن تۇتۇلۇپ قېلىپ، ئەسلى - ۋەسلىدىن ئايرىلىپ قېلىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەن چاغدا ئابلىز ئالدىدىكى ساقچىنى بىر مۇشت بىلەن ئۇرۇپ يىقىتىپ، مالىنى ئېلىپ پويىز دېرىزىسىدىن سەكرەپ قېچىپ كەتتى. ھاجىگۇل ئالتە ئايدىن كېيىن، ئابلىزنىڭ ھېلىمۇ ھايات ئەكەنلىكىنى، ئەمما ئەتكەسچىلىك بىلەن شۇغۇللانغانلىق ۋە خەلق ساقچىسىنى ئورۇپ يارىلاندۇرغانلىق جىنايىتى ئۈچۈن ئالتە يىل لىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلىقىنى ئاڭلىدى. ئۇ ئەمدى ھايات ئۈچۈن، تىرىكچىلىك ئۈچۈن بىرەر ئىش - ئوقەتنى تاپ - ماي بولمايتتى. ئابلىز تۇرمىگە كىرىشى بە - لەن تەڭ، ئۇ پۈتۈن ئەسلى - ۋەسىلىدىن ئايرىلغان. ئۇنىڭ ئەمدى تىجارەت - سودىگەرچى - لىك يولىغا قايتا ماڭالمىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ ئۆز بەدىنىنى، ئىپپەت - نومۇسى - نى سېتىش ھېسابىغا ئىچكىرىنىڭ چوڭ - چوڭ شەھەرلىرىنى، شىنجاڭنىڭ ھەممە يەر - لىرىنى دېگۈدەك كېزىپ چىقتى. ئۇ پەقەت بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇنلا ئۆز ئۆيىگە ـ ئانا - سىنىڭ قېشىغا قايتىپ كەلگەنىدى. ئۇ كەل - گەن كۈنىدىن باشلاپ تاجىخان ناسۇالنىڭ بوسۇغىسىدىن كوچا لوكچەكلىرى - ئوغرىلار، قىمارۋازلار، ھايانكەشلەر كېچە - كۈندۈز كەتمەيدىغان بولۇۋېلىشتى. ئۇلار ھاجىگۇلنى ئاچكۆزلەرچە تالىشىپ، بىر - بىرىدىن قەز - غىنىشىپ، تاجىخانىنىڭ تارغىنە تاماكا - ناس - ۋال دۇكىنىدا جىدەل چىقىرىشاتتى، ئىشىك ئالدىغا چىقىپ مۇشتلىشاتتى، پىچاقلىشاتتى، ھەتتا يەرىم كېچىدە قاياقتىندۇر كەلگەن بىر توپ مەستلەر تاجىخانىنىڭ دەرۋازىسىنى جالاقشىتىپ تېپىپ: «تاجىخان! ھوي، ئۆلۈم - تۈك جەددال! قىزىڭنى بىزگە چىقىرىپ بە - رەمسەن، يوق؟!» دەپ ۋاقىرىشاتتى.

شۇ سەۋەبتىن ئانا - بالا ئىككىيلەن ساقچىنىڭ سوراقىغا بىرنەچچە قېتىم تارتىلغان،

همەتنىا قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇلغانىدى.
قاجمخان ئاخىرى ھاجىگۈلنى ھەر ئەر جىنسى
نىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، كۈتۈلمىگەن يېشى
كەلچىلىكتىن قۇتۇلۇش قارارىغا كەلدى.
ئەمما، بۇ ئائىلىنىڭ نام - ئەمالىنى ياخشى
بىلىدىغان شەھەر ئاھالىلىرى ئىچىدە، ھاجى
گۈل ئۈچۈن مەيدىسىنى مۇشتلاپ چىقىدىغان
بىرەر ئەركەكنىڭ چىقمىشى مۇمكىن ئەمەس
ئىدى. لېكىن، كۈتۈلمىگەندە، ھاجىگۈل بىر
كۈنى ئاخشىمى دۇكىنىغا تاماكا ئېلىش
ئۈچۈن كىرگەن تۆمۈر بىلەن تونۇشۇپ قال-
دى. شۇ كۈندىن ئېتىبارەن تۆمۈر بۇ شەھلا
كۆزلۈك شەھەر گۈزىلىنىڭ ئىون پىراقىدا
ئەقلىدىن ئازغىدەك بولۇپ يۈردى. ھاجىگۈل-
چۇ؟ ئۇ تۆمۈرنى ياخشى كۆرەرمىدى؟ ياق -
ياق! ئۇ پەقەت كىملا بولمىسۇن، بىر ئەرنىڭ
ئىلكىدە، دېگەن نامىغا ئېرىشىش ئۈچۈنلا
ئالدىرايتتى. ئاندىن كېيىن... ئاندىن كې-
يىن ... ئۆزىنىڭ نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكى-
نى ياخشى بىلەتتى.

ئۇ، تۆمۈر بىلەن توي قىلغاندىن كېيىن،
ئۆزىنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا بۇ باغ - ۋارا-
لىق خىلۋەت ئۆيدە ھاياتنىڭ تېمتاس، خاتىر-
جەملىكىگە ئېرىشكەنلىكى ئۈچۈن خۇشال بول-
دى. ئۇ، ئۆزۈن يىل شەھەرمۇ - شەھەر، ئۆل-
كىمۇ - ئۆلكە كېزىپ ھارغان، ئويۇن - كۈل-
كىدىنمۇ زېرىكىكەن، ئۇنىڭغا ئەمدى مۇشۇ-
داق قۇلىقى تىنچ ئۆي، تۆمۈرگە ئوخشاش
بۇيرۇپ ئىشلىتىپ، خالىغىنىنى قىلدۇرىدە-
غان رايىش ئەر كىرەك ئىدى. ئۇ، ئائىلىگە
كېتەرلىك پۇل ئۈچۈن ئەلۋەتتە ۋاھىم يې-
مەيتتى. ئۇنىڭ كونا، دائىملىق خېرىدار-
لىرى تۆمۈر بىلەن دوست - ئاغىنە بولۇشقا
ئولگۈرگەن. تۆمۈر ئۇلارنىڭ پۇللىرىنى ئې-
لىپ گۆشكە، ھاراقىقا چاپاتتى. بۇ ۋاقىت
ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى خېرىدارلىقنى پىچىرلاپ
دىدن ھەقىقەتە چۈشلۈق پۇل سۈغۇرۇۋېلىشقا
يېتەتتى. دولۇپمۇ تۆمۈرنىڭ كۆتۈلمىگەندە
18 مىڭ يۈەن پۇلغا ئېرىشىپ قېلىشى ئانا -
بالا ئىككىيلەنىنى چەكسىز خۇشال قىلىۋە-
تتى. ئۇلار بۇ پۇلنى دوملىتىپ يۇرۇپ نۇر-
غۇن ئىشلارنى قىلالمىشى مۇمكىن ئىدى.
شۇنداقمۇ قىلدى! ئەڭ مۇھىمى ھاجىگۈل بۇ
قېتىم بېيجىڭغا قاق يۆتكەش سەپىرىدە بۇ-
رۇنقى ئېرى ئابلىز شوركا بىلەن تاساد-
پىي ئۇچرىشىپ قالىدى. ئابلىز شوركا بۇنە-
دىن ئالتە - يەتتە يىل بۇرۇنقى، يېگىتلەرگە
خاس چىرايلىقلىقى ۋە جەزىبىدارلىقىنى يوقات-
مىغان، بەلكى يۇمىلاق يۈزى تولۇپ، سە-
مىرىپ قالغانىدى. ھاجىگۈلنى ھەيران قال-
دۇرغىنى شۇكى، ئۇ ئۆزىنىڭ ياش يېگىتلە-
كىگە قارىماي چاچ - ساقالىلىرىنى بولۇشىچە
قويۇۋەتكەنىدى. ئاغزىدا ئالتۇن چىش، بار-
ماقلىرىدا قىممەت باھالىق ئالماس كۆزلۈك
ئالتۇن ئۈزۈك پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ ئەشۇ
تۇرقى بىلەن، ئۆزىگە ياراشتۇرۇپ كىيىۋال-
غان يېڭىچە مودا كىيىم ئىچىدە خۇددى
چەت ئەل سودىگەرلىرىدەك ئالمىتە ۋە تارتىمە-
لىق كۆرۈنەتتى.

ئابلىز شوركا ئۇنى بېيجىڭنىڭ پويىز ۋوگ-
زالى ئالدىدا تاساديىي ئۇچرىتىپ قېلىپ،
ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرىپ تونۇشلۇق
بەرگەندە، ھاجىگۈل دەسلەپتە چۆچۈپ كەت-
تى، ئاندىن ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئېتىپ يىغلە-
ۋەتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئاللىقاچان ئۆل-
گەن مۇھەببەت سېزىملىرى ئابلىزنىڭ ئىلە-
لىق كۈلۈمسىرەشى ئىچىدىكى كۆزلىرىنىڭ
ھېلىمۇ ھارارەتلى كەتمىگەن يارقىن نۇرلىرى
بىلەن تىرىلگەن، ئەگەر ئابلىز ھاقۇل كۆر-
سىلا، ئۇ، ئاردىمىدىكى ئۇزۇلۇپ قالغىنىغا

ئالتە - يەتتە يىل بولغان بەختلىك. ئۇنتۇلماس هايا تىنى قايتىدىن باشلاش ئۈچۈن، ئۆيدىن چىقىپ ماڭماقچى بولۇۋاتقان ئۆيلىرىدىن، بۇل - بايلىقتىن، هەشەمەتلىك ئۆيدىن ئايرىلىش ئاسانغا چۈشمىگەن، هەممىدىن كۆچمىشكە رازى ئىدى.

- ئابلىز ...

- نېمە ئىش قىلىپ يۈرسەن بېيجىڭدا؟

- ئانچە - مۇنچە ئىش - ئوقەت قىلغاچ سەزنى ئەزدەپ ...

- هەم! سەزنى ئەزدەپ، تېخى! سۆزلە، نېمىشقا ئەركە تەگدىڭ ۋىجدانسىز؟

- بۇ... بۇ... ئەسلى مۇنداق ئىش، ئەسلىدە ...

- ئۇنداقتا مەن نېمەڭ؟

- قەنى... قەز تەگكەن ئېرىم.

- كاپشىما! سېنىڭ بىردىنبىر ئېرىڭ مانا مەن.

- ئەستا... ئۇنداقتا... هېلىقى، يۈرتتىكىنى...

- بۇنىڭ چارىسى ئاسانغا ئاسان. مەن سېنى ئىككىنچى قېتىم ئېلىپ قاچاي.

- ۋاي خۇدايىمەي، يەنە دۇرۇنقىدەك قىيىپ قېچىپلا يۈرىمىزمۇ؟ هېلىقى پېشكەللىكىنىڭ ۋاقتى تۈگىدىمۇ؟

- تۈگىمىسە مۇنداق ئەركىن- ئازادە يۈرەلەمدىم؟ ئىككى يىلچە بولدى، هازىر تېخىنىمۇ جىددە كاۋاپچىمەن، خاس قورۇ-جايىم، ئىككى يەردە دۇكىنىم بار. ئالتە نىمكار خىزمىتىمنى قىلمىدۇ. بۇ يەردە ئىش- كۈشىڭ تۈگىدىمۇ؟ ياخشى! ئۇنداقتا هازىرلا ماڭىمىز.

هاجىگۈل ئابلىز بىلەن بىللە شۇ كۈنىلا تېخىنىچىگە يۈرۈپ كەتتى. ئابلىز يالغان سۆزلىمىگەنىكەن. ئۇنىڭ قورۇ- جاي دېگىنى، تېخىنىچىنىڭ ئېگىز ئاۋات كوچىسىنىڭ بىردىكى تارغىنە ئىككى قەۋەتلىك ئۆي بولۇپ چىقتى. ئادەملەر ئىغ - ئىغ بىلەن قىستاڭچىلىق چوڭ شەھەردە بۇ ئۆينى قورۇ- جاي دېسە، ئەلۋەتتە لاپ ئۇرغانلىق بولمايتتى. ئابلىز بۇرۇنقى چەبدەسلىكىنى، پۇل تېپىشتىكى بەم- پاراسەتسىلىكىنى هېلىمۇ يوقاتمىغان. ئۇ ئەتىدىن كەچكىچە ئىككى كاۋاپ دۇكىنى ئۈچۈن چېپىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئۇنىڭ تىگىن گۆشكە يۇگۈرەيتتى، ئاندىن ئۇنى ئىككى دۇكانغا تەقسىم قىلاتتى، جىگىلايتتى، نىمكارلارنىڭ گۆشنى قانداق توغرىغانلىقىنى نازارەت قىلىپ تۇراتتى. كەچتە ئىككى دۇكاننىڭ ھەللىسىنى سانايتتى، بانكىغا چاپاتتى. قاراڭغۇ چۈشكەندە هاجىگۈل بىلەن ئەلىسىل قەھۋەخانىلارنىڭ بىرىگە بېرىپ، قېنىپ-تويغىچە يەپ ئىچىشكەندىن كېيىن، «تاكسى» بالىلاپ، قىممەت باهالىق گىلەم بىلەن بېزەلگەن ئۆيىگە قايتىپ كېلەتتى. هاجىگۈل ئابلىز بىرنىڭ قېشىدا بىر هەپتە تۇردى. ئۇ، بۇ جەريانىدا ئۆزىگە باغلىنىپ تۇرۇۋاتقان ئىككى ئەرنى دەڭسەپ كۆردى. ئابلىزنىڭ هەقىقىي يىگىتلەرگە خاس سۈمبىتى، كۆزنى قاماشتۇرىدىغان پۇل- بايلىقى ئالدىدا تۆمۈرنىڭ بىچارىلەرچە سىماسى، ئۇنىڭ ئون سەككىز مىڭ يۈەن پۇلىنى دوملىتىش هېسابىغا ئېرىشكەن ئۆي، دۇكان، بايلىق خۇددى هاۋاغا پۈۋلىۋەتكەن تاماكا ئىسىدەك بارا- بارا يوقاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ كۆپ ئويلاندى، ئۆزى بىلەن كېڭەشتى: ئاچا يول ئالىستىدە ئىككىلىنىشكە ئەمدى ئورۇن يوق. ئەرنىڭ بىردىن چوقۇم كېچىش كېرەك. ئۇ ئەر- تۆمۈر. لېكىن ئۇنىڭدىن قانداق ئايرىلغىلى بولار؟ تۆمۈر ئۆلۈشكە رازىكى، ئۇنىڭدىن ئايرىلىشقا رازى ئەمەس. ئۇ، بۇ تۇغرۇلۇق ئابلىز بىلەن كۆپ قېتىم كېڭەشتى. ئابلىز بىر

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنى بىر يەردىن تاپالايسىز
www.uyghurkitap.com

ھەپتىدىن كېيىن ھاجىگۇلنى بېيجىڭدىن تۇرۇمچىگە ئايروپىلان بىلەن يولغا سېلىپ قويدى. مانا ئەمدى ئۇ ئۆز ئۆيىدە. مېھمانخانا ئۆيىدىن تۆمۈرنىڭ پۇشۇلدىغان، تاماكا چېكىش ئۈچۈن ھېلىمدىن - ھېلىغا سەرەڭگە پاقىقان، ئۈياق- بۇياقتا ئۆرۈلگەندىكى كارۋاتنىڭ غىرسىلدىغان ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. دېمەك، ئۇنىڭمۇ ئۆيىقۇسى قاچقان. بۇنىڭ سەۋەبى ھاجىگۈلگە ئايان. تۆمۈر ئۇنىڭ بىر ئاي بىر- بىرىدىن ئايرىلغان تۇرۇقلۇق بۇگۈن كېچە ئۆز قوينىدىن ئورۇن بەرمىگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېراق سەپەردىن بۇگۈن تۇنجى قېتىم يۇزىگە بۆرە تېرىسى كىيىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن خاپا ھەم ھەيران. تۆمۈرگە بۇ كۆڭۈل خاپىچىلىقى ئاز كەلگەندەك، ئەتىسى ئەتىگەندە پاراكەندىچىلىكنىڭ چوگى تېرىلدى. ئۇ، دۇكانىنى ئەمدىلا ئېچىپ، پەي سۈپۈرگە بىلەن ئەن رەختلەرنىڭ ئۈستىنى سۈپۈرۈۋاتاتتى. كوچىنىڭ نېرىدىقى بۇرجىكىدىن سۇر ھاڭگىنىڭ ھەيۋەت ھاكىرىغىنى، ئاندىن ئۇنى ھېنىۋالغان باھاۋىدىن ئاتمىنىڭ تاغ ئېيىقىدەك كېلەڭسىز گەۋدىسى كۆرۈندى. «ئاپلا... يەنە شۇ پۇلنىڭ گېپى...» دەپ ئويلىدى تۆمۈر مۇزدەك سوغۇق قارا تەر گە چۆمۈلۈپ. باھاۋىدىن ئاتا دېگەندىكىدەك دۇكانغا قارا بوراندەك يوپۇرۇلۇپلا كىردى. يۈزىنىڭ گۆشلىرى كۆمۈر پارچىسىدەك ئۆيۈل- ئۆيۈل بۆرتۈپ چىققان، ئادەتتە نۇرسىز كۆرۈنىدىغان كۆكۈش كۆزلىرىنىڭ تېگىدە قاداقتۇر تەستە بېسىلىپ تۇرغان قەھرى- غەزەپ يالىلداپ تۇراتتى. باھاۋىدىن ئاتمىنىڭ مۇندىق چاغلىرىدا ئۇنى رايىدىن يانداۋرۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. تۆمۈر دادىسىدىن كۆزىنى قاچۇرۇپ يەرگە قارىۋالدى. شۇ ھامان دادىسىنىڭ گۈلدۇرمامىدەك ھەيۋەت، قوپال ئاۋازى ئاڭلاندى:

— خوش...؟ بۇگۈنغۇ يولغا سالارسەن مېنى؟

— ئەستا... ئاتا...— تۆمۈر بىردىنلا كەچ كۈزدىكى چوجىدەك تۇكۇلوپ قۇلىقىمنىڭ كەينىنى تاتىلاپ قويدى.

— نېمە تىلىڭنى چاينايسەن؟ — ۋارقىرىدى باھاۋىدىن ئاتا ئەرۋاھى ئۇچۇپ،— گەپنى ئوغۇل بالىدەك ۋاچ - ۋاچ سۆزلىمەمسەن!

— يەنە ئازراق تەخىر قىلالماسمۇ ئاتا؟

— ھېلىمۇ بىر ئاي بولدى. يەنە نېمە تەخىر؟ ئەھمەت شاگىجاڭ يۇقىرى- تۆۋەن قاتناراپ چېپىپ يۈرۈپ، سەن ئالغان پۇلنى تۆلىمۈتسە كلا يەرنى قولىمىزغا قايتۇرۇپ بېرىدىغانغا رۇخسەت ئالدى. سەن نېمىشقا ھازىرغىچە ئۇيقۇڭنى ئاچمايسەن تۆمۈر؟

— ئەمدى قانداق قىلىمەن؟— دېدى تۆمۈر يىغلامسىراپ،— بۇ مالالار بىر مۇنچە پۇلنى تۇتۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ھاجىگۈل تېخى...

— كەلدىمۇ ئۇ ئۈن خالتىسى؟

— ئاخشام كەلدى.

— قاقنى قانداق قىپتۇ؟

— كىلوسىنى ئىككى كوي ئىككى موچەدىن ھەممىنى ئۆتكۈزۈپتۇ.

— مانا، پۇل دېگەن شۇ ئەمەسمۇ، لاتا؟!

— مەنمۇ شۇنىڭغا ساقلاپ تۇرغان. ئەمما... ئاخشام ئىككىمىز ئۇ پۇل توغرۇلۇق...

— قېنى ئۇ؟

— ئۆيدە... ئۇخلاۋاتىدۇ.

— مۇشۇ چاققىچىمۇ؟ كۈن نىكەم بولدى؟ ھازىر قۇرت- قوڭغۇز چېغىدا ئۇۋۇسىدا تۇرمايدۇ. ھەر قايسىڭنى مۇشۇنداق قىلمىۋەتكەن ئىككى توك- توك پۇلغۇ. مالغا، كىرىپ ئويغات!

بوۋاي دۈكانىدىن چىقىپ، دەرۋازىنى جالاقلىتىپ ئاچتى- دە، ئۆيگە قاراپ ماڭدى. ئالاقزادىلىككە چۈشكەن تۆمۈر ھاپىلا- شاپىلا كىيىپ دادىسىنىڭ ئالدىنى توستى.

— خۇدا ھەققى، ئۇنىڭ بىلەن يۈز تۇرانە بولۇپ قالمالا ئاتا. كىرىپ ئۆزۈم سۆزلىشەي، ھازىرلا ئويغىتاي.

— مەن ئاللىقاچان ئويغىنىپ بولغان،— كۈتۈلمىگەندە پەلەمپەيلىك شۇتىدىن ھاجىگۈلنىڭ ئۈيۈشمىغا تويۇنغان قىزلارنىڭكىدەك زىل، ئەمما مەسخىرىلىك ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ، پۈتۈنلەي ئۈچىنچە ماموقتەك ئاپئاق نەپىز كۆڭلەك كىيگەن، ئۇچۇق ئىككى يەلكىسى، دوپپىدەكى تېزدەق- تېزدەق مەرۋايىتلار بىلەن قوشۇلۇپ ئۇچۇق قۇياش نۇرىدا خۇددى بېلىق قاسىرىقىدەك پارقىراپ تۇراتتى. بوۋاي ئۇ- نىڭ سىياقىدىن يۈزى كۆيۈپ چەتكە قارا- ۋالدى ۋە تۆمۈرگە:

— بول، مېنى تەھرەك يولغا سال،— دېدى.

تۆمۈر قايىسىغا گەپ قىلىشنى بىلەلمەي ئالاقزادە بولۇپ، گاھ دادىسىغا، گاھ ھاجى- گۈلگە قارايتتى.

— توختاپ تۇرسىلا، — ھاجىگۈل ئىنچىكە ئۈزۈن پاشىنىلىق توپلىمىنى تاقىلدىتىپ، شۇتىدىن چۈشتى،— ھۆرمەتلىرىنى قىلغانىنى بىلمەيدىكەنلا سىلى. مەن تەگسەم ئۇيغۇلمە- رىغا تەگكەن، سىلىگە تەگمىگەن. ئەتىگەندە ئىشىكىمگە كېلىپ نېمە ئادەم تىللايلا؟

— ئادەم تىللىمىدىم بالام، بىر گەپنى دې- دىم،— دېدى بوۋاي ئۆكمەي، تاتارماي.

— ماڭا تېپىپ بەرسىلە، شۇ تاپتا. كىمە- كەن ئۇ ئۇن خالتىسى دېگەن؟

— ئەلۋەتتە ئۆزلىرى، تۇرمامىلا ئېنە سۆ- كەندىن قوپقاندەك.

— ھەي...! نېمە دەيسەن يۇندا ساقال ئوغرى؟! — ھاجىگۈل غەزەپتىن يىرتىلدى ئىششىقتەك كۆكىرىپ، باھاۋىدىن ئاتىغا تەتىلىپ كەلدى،— چىق ھويلىدىن! ئاناڭنىڭ ھەققى بارمۇ بۇ ئۆيدە؟!

— ئەستاغپۇرۇللا...! ئاغزىڭنى يىغ جۇمۇ ھاجىگۈل!— تۆمۈر خۇددى ئۇنىسىنىڭ ئۆزىگە ئېتىلىپ كېلىشىدىن قورقاندەك تامغا چاپ- لىشىپ بارمىقىنى چىشلەشكە باشلىدى.

ئەمما، ئەسەبىيلەشكەن خوتۇن پەيلىدىن يانمىدىغاندەك ئەمەس.

— تۆمۈر! بۇ نېمە سەتچىلىك بالام؟— دېدى بوۋاي دەرۋازا تەرەپكە كەينىچە دا- جىپ،— ھاي - ھاي... ماۋۇ خوتۇنىڭنى تۇت دەيمەن!

ھاجىگۈل بوۋاينىڭ ياقىسىغا مەھكەم ئې- سىلىۋالغان. ئۇ، بوۋاينىڭ ساقاللىرىنى يۇل- ماقتا، يۈزلىرىنى تاتىلماقتا. ئۇ ئەڭ قاباھەت- لىك تىل بىلەن باھاۋىدىن ئاتىنى قار- يامغۇردەك تىللاپ، بىر ياقتىن ئاۋازىنى بوۋ- شىچە قويۇپ يىغلىماقتا ئىدى. بوۋاي ئاخى- رى چىداپ تۇرالمىدى.

— قولۇڭنى تارت، نومۇسسىز ئېپلاس!— دېدى ئۇنى غەزەپ بىلەن ئىتتىرىۋېتىپ.

ھاجىگۈل ئوڭدىسىغا ئۆرۈلۈپ چۈشتى. ئۇ ئارىدا ھويلا ئىچى ئادەم بىلەن لىق تولغانى- دى. ھاجىگۈل يەردە تېپىرلاپ، چاچلىرىنى يۇلۇپ، ئاۋازىنى بولۇشىچە قويۇپ ۋارقىراش- قا باشلىدى.

— كۆرۈپ قويۇڭلار خالايىق! بۇ بەگگىنىڭ نەرى مېنىڭ قېيىن ئاتامغا ئوخشايدۇ؟ قېرى جېنىمغا باقماي ئۆتكەنده نەچچە قېتىم ماڭا نېيىتىنى دۇزۇپ چاقچاق قىلغان. ئەنە ئوغلى تۇرۇپتۇ. ئايا ئۇنىڭ ئالدىدا تەپتارتماي كۆكسۈمنى مۇجۇپ يۇرىدۇ. نومۇسسىزلىق...! شەرمەندىچىلىك...!

—خۇدايا...! ئاسمانىدا كۈن تۇرۇپتۇ مانا! — دېدى چىرايى بىردىنلا ئۆلۈكتەك تاتىرىپ كەتكەن بوۋاي ياقىسىنى تۇتقان ھالدا خىرىلداپ،—بۇ، تۆھمەت خالايىق! تۆھمەت! ئۇ ئۇغلىغا توغرىلاندى،— ھەي تۆمۈر...! ئۆلدۈگۈمۇ سەن...؟ خوتۇنىڭنىڭ بۇ ھاقارىتىگە نېمە دەيسەن؟!

ئەمما، تۆمۈر تامغا يۆلەنگىنىچە مۇرىدەك قېتىپ قالغان. بوۋاينىڭ بۇ ئەلەملىك خىتابى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرەر ئەمەس. سەزگۈلىرىنى يوقاتقان ۋۇجۇدى جالاقلاپ تىترەكتە، چىشلىرى كاسىلدىماقتا: «تۆگەشتىم، ھەممىدىن تۆگەشتىم... مۇشۇمۇ دادا بولدىمۇ؟ ئۇ ئەشۇ يەرنى دەپ، مېنى راھەت-پاراغەتتىن، ئايدەك گۈزەل خوتۇنۇمدىن ئايرىماقچى...!» دېگەنلەرنى ئويلىماقتا.

بوۋاي ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن قىسقا دەستەك ئۈرىمە قامچىسىنى ئېلىپ تۆمۈرنىڭ ئاش-كۆزىگە تارسىلدىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى.

—ئۆلتۈرۈۋېتىمەن سېنى ئىپلاس....! يىگىتلىكىنى نەگە يوقاتتىڭ؟ راھەت-پاراغەتنى، خوتۇنىڭغا تېگىشىۋەتتىڭمۇ-ھە؟! ۋۇجۇدىڭدىكى مېنىڭ قېنىمنىچۇ، پۈلغا سېتىۋەتتىڭمۇ؟! ئالدىمغا چۈشۈپ ماڭ! ئاپىرىپ كەتمەنگە سالىمسام ھېساب ئەمەس! نېمىگە قارايسەن؟ ئۇچما سارايلىرىڭغا، دۇكىنىڭغا تارتىشۋاتامسەن؟ ھەممىسىگە ئوت ياقسەمەن، كۆيۈپ ئورۇپ كۈل قىلىمەن!

جامائەت ئارىغا چۈشتى. بوۋاينى قۇچاقلاپ تۇتۇۋېلىشتى.

—ھەي ئىسىت....!ھەي ئىسىت!— بوۋاي بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

5

بىر توپ ئادەملەر ئېتىزلىققا، دالىدىكى كارىزلارغا كېتىۋاتاتتى. ئۇلار غالىب قوشۇنىدەك مەغرۇر، تۇرمىنى تېشىپ، قېچىپ چىققان جىنايەتچىدەك ئەسەبىي، چىرايى سۇرلۇق، قورقۇنچلۇق...

باغلارنىڭ خىلۋەت، جىمجىتلىقىنى بۇزۇدىغان، ناخشىلارنى بېسىپ چۈشىدىغان تاماشىلىرىدىغان، گۈلدۈرلىگەن، گۈرۈلدىگەن سەس ئاۋاز... توپنا ئېتىرىش ماشىنىسى قىرلارنى تۇرتۈپ، ئازگال، ئېرىقلارغا تەقماقتا. توپنا قېزىش ماشىنىسى غاز بىلەتتىگىدەك ئۇزۇن، كېلەكسىمان بويىنىنى سوزۇپ تۇپتۇز ئېتىزلىقىنى كولىماقتا. ئېتىز ئۈستىدىن چالا-توپا كۆتۈرۈلدى. باغلاردىن، دالا-دەرەخلەر ئارىسىدىن سالقىنلىشىپ چىققان ساپ ھاۋا بىردەمدىلا نەپەسنى سەققۇچى كۆكۈش، قاتىق بوس بىلەن بۇلغاندى.

ئاچچىق يۇتۇپ بىر ھەپتىدىن بېرى ئىلاك-سىلاك بولۇپ يۈرگەن باھاۋىدىن ئاتا بۇ مەنزىرىنى بېغىنىڭ شۇرىسىدىن كۆرۈپ قالدى. ئۇ، شۇنچىۋالا كۆپ ئادەملەرگە ئۆزىنىڭ يالغۇز تەك كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا، ھاسىسىنى سۆرەپ قوشنىلارنىڭ ئۆيىگە يۈگۈردى.

—نېمە ئىش قىلمۇاتىسىلەر؟ خوددى قۇلىقىگىلارغا پاختا تىقمۇالغاندەك بەخرامان ئۇلتۇرغىنىگىلار قېزدىق. قوپىمامسىلەر!

—نېمە ئىش بولدى؟

—ئاڭلىمىدىڭلارمۇ ئاۋۇ ئاۋازنى؟ يەرلەر رېمىزنى بۇزماقتا، تىلخىماقتا!

—بەش يىللىق ھوسۇل پۈلىنى ئالدىن ئالدۇق ئەمەسمۇ، ئەمدى يەرنى نېمە قىلسا ئىختىيارى-دە، ئۇلارنىڭ.

—تۇۋا خۇدايىم، مۇشۇمۇ دېھقانىنىڭ گېپى بولدىمۇ ئەمدى؟ بەش يىلدىن كېيىنچۇ، نېمە يەيسىلەر، نېمە ئىچىسىلەر؟

—ئەخمەق ئىكەنسەز، بەش يىلدىن كېيىنكىنى ئەمەس، ھازىرنىڭ گېپىنى قىلىڭا. بەش يىلدىن كېيىن كىم بار، كىم يوق؟ ھازىر قولغا تەككىنى ئەۋزەل-دە. بەندە ئۆلمەس، رىسقى تۇگىمەس... ئۇ چاغدا خۇدايىم بىلار. بىر گەپ بولىمامدۇ...

بوۋاي چۆچىلدى، ئاچچىقلاندى، ئۇلارغا نېمە دېگىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدى. بۇتىدا شاراپ ئىشىپ قالغان كونا كالىچىنى قولتۇقىغا قىسىپ، ھاسىسىغا تايىنىپ، تاياقلىماي ئېتىلىپ لەقا يۇگۈردى. ياق، ئۇ يۇگۈرمەيدى، مۈكچەيگەن كەۋدىسىنى ئالدىغا تاشلاپ، ھاسىراپ-ھۆمىدەپ، ئەككى پېنىغا، ئالدى-كەيىنىگە كېلەڭسىز چايقىلىپ ئېرىدى ياقىلاپ پايپاسلاپ كېتىپ باراتتى. ئارتۇقچە كۈچەپ كېتىۋاتقانلىقتىن، ھاسىسىنىڭ يەرگە ئۇرۇلۇپ تېزىتېز تاقىلدىغىنىنى، نەپەسلىرىنىڭ يېتىشمەي خېرىلداپ قالغانلىقىنى يېراقتىنلا ئاڭلاش مۇمكىن ئىدى. بوۋاي ئېتىز ئۈستىگە يېتىپ كەلدى. قۇرۇلۇش ئەتىرىتىدىكىلەر ئاھايىتى ئالدىراش ئىشلەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. بىرلىرى ئېرىق بويىدىكى قاتار ئۆجمىلەرنەك، تېرەكلەرنىڭ تۈۋىنى كولاۋاتاتتى. بىرلىرى ماشىنىدىن خىش، سېمونت چۈشۈرۈۋاتاتتى. توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى قېرى ئۈستىدىكى ياش تېرەك كۆچەتلىرىنى چەيلەپ، توپا بىلەن قوشۇپ تۈرتۈپ، ئالغاقاراپ شىددەت بىلەن بېسىپ كەلمەكتە ئىدى. «ئاھ، ئىسمىت يەرلىرىم!...» بوۋاينىڭ ئىچى سېرىلىپ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. ئۇنىڭغا يەر ناله قىلىۋاتقاندەك؛ كۆچەتلەر، ئوت-چۆپلەر، قۇرت-قوڭغۇزلار ئېغىراپ جان تالىشىۋاتقاندەك... ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ خەلىچىخانىسىنىڭ روھىنا تلىرى كېلىپ، ئۇنى غەزەپ بىلەن قاغاۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئۇ، توپا ئىتتىرىش ماشىنىسىنىڭ ئالدىغا قانداق يۇگۈرۈپ بارغىنىنى بىلمەيدى، شوپۇرغا قەھرى بىلەن ھاسىسىنى شىلتىپ:

— توختا! ماۋۇ نېمەكىنى توختىسات... ! — دەپ ۋارقىرىدى.

شوپۇر قايىقتىندۇر پەيدا بولغان بۇ ناتونۇش بوۋاينىڭ نېمىدەپ توۋلاۋاتقىنىنى ئاڭلاتقاندەك ماشىنىسىنى توختىتىپ بىر ئېغىز سۆز قىلماستىن ئاچچىق چىراي بىلەن ئۇنىڭغا قارىدى.

— ماۋۇ بوۋاي توپا ئىتتىرىش ماشىنىسىنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى، دۆيجاك.

دۆيجاك بوۋايغا خۇددى ئۇنى يەۋېتمەكچىدەك زەردە بىلەن چەكچەيدى:

— مەجىت شۇجى گېپىنى قىلغان-ھېلىقى ئادەم سىز ئېكەنسىز - دە. 18 مىڭ يۈەن پۇلىنى ھوك ئېلىپ، ئۇنىڭ دۆلىتى بىلەن ئوغلىڭىزغا شەھەردە دۇكان ئېچىپ بېرىسىزۇ، يەنە نېمە ئاڭقىرالمىدى. ماشىنا يەنە سەللا ئىلگىرىلىسە بوۋاينى بېسىپ ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ ماشىنىنى تورمۇزلاپ توختىتىپ، كابىنكىدىن دېشىنى چىقىرىپ ۋارقىرىدى:

— ھەي، بوۋاي، ئۆلگۈڭىز كەلدىمۇ؟ ئۆتۈپ بۇياققا!

— كابىلدىما...! ماشىناڭنى ئارقىغا قايتۇر! — بوۋاي كابىنكا تۇۋىگە ھاسىسىنى سۆرەپ كەلدى.

— سىز كىم؟ — سوردى شوپۇر تەئەججۈبلىنىپ.

— مۇشۇ يەرنىڭ خوجايىنى، بىلدىڭمۇ؟ مەن مۇشۇ يەرنىڭ خوجايىنى!

— ھا...ھا....ھا... ! شوپۇر مەسخىرىگىمۇ، قىزدىقىنىمۇ ئوخشىمايدىغان بىر خىل ھېسسىياتىنا قاقاھلاپ كۈلدى، — قىزدىق گەپ! بىز قۇرۇلۇش ئەتىرىتىنىڭ ئادەتتىكى ئىشچىلىرى. دۆيجاك بۇيرۇغان ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقمىشىمىلا بىلىنمەيمىز. چاقچاق قىلماڭ، مەن سىزنى تونۇمايمەن ئاتا!

شۇ ئاردىدا قايىقتىندۇر ئوتتۇرا بوي، دۇغلاق، ساقالسىز يۈزلىرى خوراز تاجىدەك قىپقىزىل، كۆزلىرى يالقۇنلىشىۋاتقۇ بىر ئادەم يېتىپ كەلدى.

— نېمە ئىش؟ — دېدى ئۇ شوپۇرغا، ئاندىن كېيىن بوۋاينىڭ باش - ئايىغىغا شۇبھە بىلەن ئالىيىپ قارىدى.

— ماۋۇ بوۋاي توپا ئىتتىرىش ماشىنىسىنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى، دۆيجاك.

دۆيجاك بوۋايغا خۇددى ئۇنى يەۋېتمەكچىدەك زەردە بىلەن چەكچەيدى:

— مەجىت شۇجى گېپىنى قىلغان-ھېلىقى ئادەم سىز ئېكەنسىز - دە. 18 مىڭ يۈەن پۇلىنى ھوك ئېلىپ، ئۇنىڭ دۆلىتى بىلەن ئوغلىڭىزغا شەھەردە دۇكان ئېچىپ بېرىسىزۇ، يەنە نېمە

كۆكەمىلىك قىلمىسىز؟!— ئۇ، شوپۇرغا بۇرۇلۇپ كەسكىن ئاۋازدا بۇيرۇق قىلدى، — ھەيدە!

توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى تۇرخۇنىدىن قويۇق ئىس چىقىرىپ، كالىدەك ھۆركىرىدى - دە، جايىدا بىر - ئىككى يۆلەنۈپ، ئالدىغا شۇڭغىدى.

— بۇلاڭچىلار...! — بوۋاي يارىدار ئىھتىياتىك ئاۋازىنىك بىرىدىچە ۋاراقسىراپ، توپا ئىتتىرىش ماشىنىسىنىك ئالدىغا ئۆزىنى ئاتتى، — توپىغا كۆمۈۋەت! ماشىناڭغا باستۇرۇۋەت، يەر بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈر مەيلى...!

ماشىنا ئېگىز قىرنى تېگىدىن قومۇرۇپ، بوۋاينىك ئۈستىگە يوپۇرۇلۇپ كەلمەكتە. بوۋاي توپىغا قوشۇلۇپ، يوغان چالمىلار ئارىدىمدا ئالغا سىلجىماقتا ئىدى. ئۇنىك ئۈستىدىكى توپا بىلەن بۇلغانغان. ئۇ، توپا ئارىدىمدا ناله قىلىپ تولغىناتتى، قولىمرىنى سوزۇپ نېمىگىدۇر ئېسىلىۋالماقچى، نېمىنىمىدۇر تۇتماقچى بولاتتى...

شوپۇر ماشىنىنى توختاتتى. ئۇنىك چىرايى توپىدەك تاتارغانىدى. شۇ ئارىدا خىش چۇشۇرۈۋاتقانلار يۈگۈرۈپ كېلىشتى.

— بۇنى كۆتۈرۈڭلار، كۆتۈرگەنچە ئۆيىگە ئاپىرىڭلار! — دېدى دۇيجاك ئۇلارغا بۇيرۇق قىلىپ، — ئەقىلىدىن ئازغان، ئۆلۈكىنى سېتىنىپ، تىرىگە تېپىپ بېرىدۇ بىكار.

ئىشچىلار بوۋاينى توپىنىك ئاستىدىن سۆرەپ چىقىپ، تەڭنە قازان قىلىپ كۆتۈرۈشتى. بوۋاي ئۇلارنىك قولىدا يۆلەنىاتتى، تىپىرلايتتى، ئاجىز، خىرىلدىغان ئاۋازدا «قويۇۋەت! مېنى قويۇۋەت...» دەپ نىدا قىلاتتى. ئۇلارغا دۇيجاڭنىك بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلماي ئامال يوق. ئۇلار ئەسلىدىلا گاس، گاچا بولۇپ تۇرەلگەندەك ئۇنسىز، زۇۋانسىز. ئۇلار بوۋاينى خۇددى توشقاننى قاماللىغان قۇشتەك كۆتۈرۈپ ئېلىپ كېتىۋاتاتتى، ئۇنىك يۈرىكى ھەر بىر قەدەمدە ئۇرۇلۇپ چىقىدەك بولاتتى، ئۇ ھەر بىر قەدەمدە ئۆلۈمگە يېقىنلىشىۋاتاتتى.

ئۇلار بوۋاينى ئېلىپ كېلىپ، ئۇنىك ئۆيىگە ئەمەس، ئۇلۇم كىرداۋىدا ئالەم قىلغىنىچە ياتقان ئۇنىك ئۆستىگە ئېلىپ كىرىپ، ئۇنى ئۇنىك ئۆستىگە قويۇپ قويدى. ئۇلار ئۇنى ئۆيىگە ئەمەس، ئۆلۈم كىرداۋىغا ئېلىپ كىرىپ قويغانلىقىنى ئۇ تېرىكىپ ئەمەس، قۇياش قىزغىنىغا ئۇچرىغان ئىدى. ئۇنىك ھاياتلىق قىزغىنىغا ئۇچرىغان ئىدى. تېرىك بىر چاغدا قاراسلاپ ئۆرۈلدى، شۇ ھامان يەر شىددەت بىلەن سىلكىنىپ، تاغ غۇلىغاندەك دەھشەتلىك گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ يەرنىك ۋەھىمىلىك تەۋرىشى خېلىغىچە بېسىلمىدى. ئاسمانغا قويۇق چاڭ - توپا كۆتۈرۈلدى. قارا بوران پەيىنىدىكىدەك قاپقارا ئۆچىلىق قاپلىغان ئاسماندا ئۇدىسى بۇزۇلغان قۇشلارنىك ئېچىنىشلىق چۇرقىراشلىرى، ناله - پەريادى ئاڭلىنىاتتى. ئۇلار كۆتۈرۈپ ئېلىپ كېتىۋاتقان ئۇنىك ئۆيىگە ئەمەس، ئۆلۈم كىرداۋىغا ئېلىپ كىرىپ قويغانلىقىنى ئۇ تېرىكىپ ئەمەس، قۇياش قىزغىنىغا ئۇچرىغان ئىدى. ئۇنىك ھاياتلىق قىزغىنىغا ئۇچرىغان ئىدى. تېرىك بىر چاغدا قاراسلاپ ئۆرۈلدى، شۇ ھامان يەر شىددەت بىلەن سىلكىنىپ، تاغ غۇلىغاندەك دەھشەتلىك گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ يەرنىك ۋەھىمىلىك تەۋرىشى خېلىغىچە بېسىلمىدى. ئاسمانغا قويۇق چاڭ - توپا كۆتۈرۈلدى. قارا بوران پەيىنىدىكىدەك قاپقارا ئۆچىلىق قاپلىغان ئاسماندا ئۇدىسى بۇزۇلغان قۇشلارنىك ئېچىنىشلىق چۇرقىراشلىرى، ناله - پەريادى ئاڭلىنىاتتى. ئۇلار

يەتمىلىغان تەرەك ئۇستىدە قايغۇلۇق ھازا ئە-
چىشقاندەك يۇقىرى - تۆۋەن ئەگىپ يۇرۇشەت-
تى. قۇشلار ھېسابسىز نۇرغۇن ئىدى. ئۇلار
چۈرقىراۋېرىپ ئاغزى ئېچىلىپ قالغان، ئا-
ۋازىمۇ پۈتۈپ قالغانىدى، كۆزلىرى غايەت
كۆچلۈك نۇر توچكىسىدەك يالىلداپ تۇراتتى،
ئۇنىلىك ئۆتكۈر نۇرى ئالدىدا قۇياش قاتقان
قان دېغىدەك قارىيىپ كۆرۈنەتتى. تەرەك
يالپراقلىرى سولىشىپ قالغان، ئۇ چۈمكەپ
تۇرغان غايەت زور شاخلار خۇددى باھاۋىدىن
ئاتمىلىك قوپال، توم، ئۇزۇن بارماقلىرىدەك
ھەر تەرەپكە سوزۇلۇپ، يەرنى قۇچاقلاپ
ياتاتتى. تەرەك غولىنىلىك ئاقۇش قوۋزاقلىرى
خۇددى نەمكەش ئاق يەكتەك كىيىۋالغان
بوۋاينىلىك دۇمبىسىنى ئەسلىتەتتى. قۇشلار
چىرقىراۋاتاتتى. يەر تېخىچە تەۋرەۋاتاتتى.
ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن چاك - توزان ئاستا -
ئاستا كېڭەيىپ، مەھەللە ئاسمىنىنى تۇتقەل
قاپلىغانىدى.

شۇ ئاردا قوش كالىپرلىق ئوۋ مىلتىقىنى
كۆتۈرۈپ ياش بالا يۇگۈرۈپ كەلدى.

— مانا مىلتىق، ئاتا، ئىككى پاي ئوقۇ
سېلىپ قويدۇم.

دۇيجالۇ مىلتىقىنى قولىغا ئېلىپ
دەككەپ كۆردى:

— قايسىسىنى ئېتىپ بېرەي ساڭا؟

بالا كۆزىنى قىسىپ، ئاسماندىكى قۇشلار-
غا ھەۋەسلىنىپ قارىدى.

— ئىش قىلىپ، قەپەزدە چىرايلىق ساي-
راپ بېرىدىغىنىدىن بولسۇن.

— ئەخمەق! — دۇيجالۇ بالىسىنى مەسخىرە
قىلىپ كۈلدى، — ئوق تەگكەن قۇش ساق
قالمدۇ دەمسەن؟ ئاخشامقا يەيدىغان گۆش-
ىڭ گېپىنى قىل!

دۇيجالۇ مىلتىق ستوۋولىنى كۆتۈرۈپ، قۇش-
لارنى قارىغا ئالدى. بالا ھاڭۇېقىپ ئاسمانغا
قاراپ تۇراتتى. گۈلدۈرلەپ ئارقىدىن
ئېتىلغان ئىككى پاي ئوق بىلەن تەڭ قۇشلار
ھاۋادا سىلكىنىپ، قىي - چۇ قىلىشتى. بىر
قۇش ھاۋادا بىر دەملا پاختەك لەيلەپ، با-
را - بارا پەسلەپ، ئېتىزلىقنىڭ نېرىسقى چې-
تىدىكى باغنىڭ يېنىغا چۈشتى. قالغان قۇش-
لار ئاسماندا پېتىراپ ھەر تەرەپكە ئۇچۇپ
كېتىشتى.

— چاپسان يۈگرە، — دەپ ۋارقىرىدى دۇ-
جاڭ بالىسىغا، — قۇشقاچ گۆشىمۇ گۆش - تە!

بالا باغ يېنىغا تايغاندەك يۈگۈرۈپ كەتتى.
ئۇ،خېلىدىن كېيىن سولاشقان، روھسىزلانغان
ھالدا قايتىپ كەلدى.

— تاپالمىدىم، چاتقاللىققا چۈشۈپ كەت-
تىمكىن.

— ھەتتىگىنەي...،—دۇيجاڭ ساقلىنى تاتىلە-
دى، — ئىككى پاي ئوق بىكار زايە كەتتى- دە-
— كېرەك يوق ئاتا، ھېچ بولمىسا تاماشە-
سىنى كۆردۇققۇ.

بالىنىڭ سەبىي كۆزلىرىدە بىر شادىيانا
نۇر ئۇچقۇنداپ تۇراتتى.

قۇشلار شۇ ئۇركۈپ قاچقانچە قايتا يېنىپ
كەلمىدى. باغلاردىن بۇلبۇل ئاۋازى، سۆگەتە-
لىكلەردىن ئاق قۇشقاچنىڭ شوخ چۈرقىراشە-
لىرى ئۆچكەن. پەقەت ئېتىزلىق تەرەپتىن
ئاكلىنىۋاتقان گۈرۈلدەگەن، گۈلدۈر-
لىگەن، تارتىلىدىغان كۆچلۈك ئاۋاز مە -
ھەللە ئاسمىنىنى تىترىتىپ تۇراتتى.

ئۇلار باھاۋىدىن ئاتىنى ھويلىسىدىكى
كارىۋاتقا تاشلاپ قويۇپ كەتكەندىن كېيىن،
ئۇ، ئېسىنى يىلىپ - يىلمەي كارىۋاتتا تول-
غىنىپ، ئېڭىراپ قانچىلىك ۋاقىت ياتقىنىنى
بىلمىدى. پەقەت ھويلىنى گۈگۈم قاپلاپ،
ئېتىزلىق تەرەپتىن كېلىۋاتقان ھېلىقى ئاۋاز
جىمجىتلىقاندىن كېيىنلا ئېسىگە كېلىپ، ئاستا
بېشىنى كۆتۈردى. ئىككى يوتىسى سولۇلگەن،
تېرىسى ئۇستىدە بىر قەۋەت قارامتۇل قان
قېتىپ قالغانىدى. بېشى، قولاقلىرى، يەنە
ئاللىقاندەك يەرلىرى زىڭىلداپ ئاغرىيىتتى.

www.uyghurkitap.com

بىلمىنى ۋەسلاش ئۈچۈن سەلبا مىدىرلىۋېدى، مېڭىسىگە چىقىپ كەتكەن دەھشەتلىك بىر ئاغرىقتىن زارلىنىپ ۋارقىرىۋەتتى. «قاچانغىچان بۇ بېرى ياتقاندىمەن؟ بىر كۈن، ئىككى كۈن ئۆتكەنمىدۇ - يا؟ يېقى. ئېھتىمال ئەتە-گەنكى ئىشتۇ. شۇنداقتىمۇ ھېسابتا بىر كۈن ئۆتكەن بولمىدۇ. ئۇلار يەرنى بۇ چاقىرىچە نېمە قىلىۋەتكەندۇ؟ ھەي ئەسەت، ئۇتتۇز-قىرىق ياشتىكى چاغلىرىم ھازىر بولسىدى، ئۇلارنى سۈرۈپ - تۇقاي قىلىۋەتمەي قويماي-تتىم. قېرىلىق — نەسىلىك . . . راست گەپ ئىكەن بۇ! خۇدايا . . . جېنىمنى ئەتە ئالساڭمۇ ئالغىن، ئەمما بۈگۈن كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلغىن. مەن يەرلىرىمنى بۇلاڭچىلارنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالاي.»

بوۋاي ئەنە شۇ خىيال ۋە ئىلتىجا بىلەن كارىۋاتتىن ئاستا سېرىلىپ چۈشتى. بەدىنىدىكى بايىقى ئاغرىقلار ئەمدى تۇختىدىمۇ ياكى ئاغرىق سېزىملىرىنى ئۇنتۇدىمۇ؟ بوۋاي بۇنى بىلمەيتتى. ئۇ، ھاسىسىنى ئىزدىدى، ھېچ يەردىن تاپالمىدى. تۇغرا! تۇپا ئىتتىرىش ماشىنىسى ئۇنى توپا بىلەن قوشۇپ، ئالدىغا ئىتتىرىۋاتقاندا ھاسىسى ماشىنا چاقى ئاستىغا كىرىپ كەتكەنىدە-ك، غاراسلاپ سۇنغانىدەك قىلغان. ئۇ، دەلدەڭشىپ بېدىش ئاستىغا بېرىپ، تونۇر چوغىنى ئارىلاشتۇرۇپ تاشلىۋەتكەن، بىر ئۇچى قاپقارا، ئۇزۇن كۆسەينى ئالدى - دە، ئېتىزلىققا يۈرۈپ كەتتى.

كۈن ئولتۇرۇشقا ئاز قالغان، مەھەللە ئۇستىدىكى ئاستا - ئاستا قارىيىۋاتقان بۇلۇتلارنىڭ غەربكە تارتىلغان بىر ئۇچى قان رەڭگىدە قىزىرىپ كۆرۈنەتتى. كەچكى ئىس مەھەللە ئۇستىدە تۇماندەك لەيلەپ، كۆكۈش، نېپىز شايىدەك سوزۇلغان، بىر ئۇچى بارغانسېرى كۈچەيىۋاتقان گۈگۈم قاراڭغۇلۇقى ئىچىگە سىڭىپ كەتكەنىدى.

بوۋاي باغنىڭ بۇرجىكىگە يېتىپ كېلىپ-دە، ئالدىدا — ئىككى قەدەمچە نېرىدا كۆيۈپ سىز پالاقشىغان بىر نەرسىنى ئىلغا قىلدى. بوۋاي ئېگىلىپ ئۇنى ئالقىنىغا ئالدى. ئەمدىلا ئۇچۇرتما بولغان ياۋا كەپتەر باچكىسى ئۇنىڭ ئالقىنىدا كۆزلىرىنى ئېچىنىشلىق مۆلدۈرلىتىپ، تېز - تېز نەپەس ئېلىپ، ددە-رىلداپ تىترىگىنىچە ھالسىزلىنىپ ياتاتتى. بوۋاي باچكىنى ئۇرۇپ-چۆرۈپ، سىلاپ-سىلاشتۇ-رۇپ، كۆكرىكىنىڭ ئوڭ تەرىپىنىڭ زەخمىلەنگەنلىكىنى سەزدى. كۆكرىكىنىڭ ئۈستىدىكى يۇمران كۆكۈش تۈكلەر قان بىلەن قېتىپ، بىر-بىرىگە چاپلىشىپ كەتكەنىدى. باچكا سەكرات ئۈستىدە جان تالىشىۋاتقاندەك بىر - ئىككى سىلكىنىۋىدى، بوۋاينىڭ ئالقىنىغا چوغدەك قىزىق قان تامچىلاپ چۈشتى. بوۋاينىڭ ئېچى سېرىلىپ كەتتى:

— ئاھ، ئىسمت! باغرى قان كەپتىرىم، جانغا كۆز ئاچار - ئاچمايلا، ساڭا نەدىن كەلگەن شۇم قىسمەت بۇ، ئادەمدىن كەلدىمۇ ياكى ھايۋاندىن؟ ئەمدى ئاتاڭ نېمەدەپ يىغلار، ئاناڭ نېمەدەپ يىغلار! . . .

بوۋاينىڭ كۆزلىرى ئاچچىق ياش بىلەن تولدى، بوغۇزىغا قاتتىق بىر نەرسە كەپلەشكەندەك بولۇپ، خېلىغىچە نەپەس ئالالماي قالدى. باچكا ئۇنىڭ ئالقىنىدا ئەمدى جىمجىت ياتاتتى. بېشىنى ساڭگىلاپ چۈشكەن، سىياداندەك قاپقارا كۆزلىرى ئوچۇق پېتىلا چانىقىدا قېتىپ قالغانىدى. بەدىنى ئاستا-ئاستا سوۋۇپ بېرىۋاتاتتى. «. . . ئۆلدى، قەينالغان جېنى ئارام تاپتى، — دەپ ئويلىدى بوۋاي ئېتىزلىققا كېتىۋېتىپ، — جەننەت بىلەن دوزاخ ئوچار قۇشلار ئوچىلىنىۋە يارالغان بولغىمىدى؟ مېنىڭچە، ئاداللەتلىك خۇدا ئۇنى چوقۇم يارىتقان. خۇدا بۇ باچكىنى جەننەتكە كىرگۈزۈپ، ئۇنىڭ يېنى جېنىغا زامىن بولغانلارنى دوزاختا تاشلىمىسا، ئۇنى قانداقمۇ ئاداللەتلىك، مېھرى - شەپقەتلىك دېگىلى بولىدۇ . . . ؟»

بوۋاي ئالدىدىكى ئېگىز تىرىلغان خىمىش، سېمونت خالتىلىرىدىن ئايلىنىپ ئوتۇپ، ئۇ زادى كۆرۈپ باقمىغان تاقىر ئوچۇقچىلىققا چىقىپ قالدى - دە، خودىدى كۆكرىكىگە ئۇرۇپ يۇقىرى ئوق تەككەندەك كۆكسىنى قاماللاپ ئاۋازىنىڭ بېرىچە ۋارقىراپ يىغلىۋەتتى:

— دەرەخلىرىم ...! قېنى بۇ ئوجمىلىرىم ...؟! تېرەكلىرىم ...! ئاتامەي ...! ئانامەي ...! مېنى يالغۇز تاشلاپ كەتتىڭلارمۇ يۇرەك باغرىلىرىم ...؟!

بوۋاي يەرگە يىقىلغان ئوجمە غولىلىرىنى قۇچاقلاپ، يىرىك قووزاقلىرىغا يۈزىنى يېقىپ، تېلىقىپ - تېلىقىپ يىغلىماقتا، سۇنغان شاخلار ئىارىسىدا دومىلاپ، خودىدى ئاتا - ئانىسىنىڭ نامىزىنى ئوزاتقان ۋاقتىدىكىدەك هازا ئاچماقتا:

— ئاتامەي ...! ئانامەي ...! مېنى دەپ يىغا بىلەن كەتكەن ئاتام ...! مېنى دەپ كۆزى ئوچۇق كەتكەن ئانام ...!

كائىنات ئون لىباسىدىن قارىلىق كەبگەن، خودىدى ئۇ بوۋايغا قوشۇلۇپ هازا ئېچىۋاتقاندەك. ئەتراپ خودىدى گۆرىستاندەك جىمجىت. ئەمدى بۇ يەردە ياپراقلارنىڭ ئون سەلكىنى بىلەن سىرداشۋاتقان چاغدىكى تاتلىق شۇدرىلاشلىرىمۇ، ئوۋۇسىدا چۈش كۆرۈۋاتقان قۇشلارنىڭ ئۇيقۇ ئارىلاش چۈرۈقلاشلىرىمۇ ئاڭلانمايدۇ، پەقەت يەرنىڭ چوڭقۇر تېگىدىن ئاڭلانىۋاتقاندەك هاسىراپ - ھۆمۈدىگەن، ئۇھ تارتقان، نېمىنىدۇر، كىمنىدۇر تىللاپ قاغاۋاتقان، كۈلگەن، يىغلىغان ئاۋاز ئاڭلىنىدۇ:

«قەيەردىسەن، هەزرىتى نۇھ ...؟ خىسلەتلىك كېمەڭنى تېزراق هەيدەپ كەل، ئادەملىرىڭنى، ئوچار قۇشلىرىڭنى، دەل - دەرەخلىرىڭنى يەرلىرىڭنى توپان بالاسىدىن قۇتقاز! مەن هايا تلىق ئوچون دەل - دەرەخلىرىڭنىڭ قاۋۇل شاخلىرىغا مەھكەم ئېسىلىۋالدىم. لېكىن، توپان بالاسى دەل - دەرەخلىرىمنى يىلتىزلىرى بىلەن سۇرۇپ قومۇرۇۋەتكەن. ئوچمىلىرىمنىڭ ئۇچىغا چاپلىنىپ قالغان تۇپراقلار ئېچىنىشلىق ئەھۋالنى ئېيتىپ يىغلىماقتا: «ئەي ئىنسان! سەن نېمە ئۈچۈن ئۆزۈڭنىڭ ئىچىدىكى ئىنسانىيلىقتىن ئايرىلىپ قالدىڭ؟ نېمە ئۈچۈن ئۆزۈڭنىڭ ئىچىدىكى ئىنسانىيلىقنى يوقىتىپ قويدۇڭ؟ نېمە ئۈچۈن ئۆزۈڭنىڭ ئىچىدىكى ئىنسانىيلىقنى ئۆلتۈرۈۋەتتىڭ؟ نېمە ئۈچۈن ئۆزۈڭنىڭ ئىچىدىكى ئىنسانىيلىقنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىڭنى ھېس قىلمايسەن

يۇمغان، باھاۋىدىن ئاتا سىر كېچىسى ئۇنىڭ تاياقنىڭ ئايىغىدا يېتىپ، پۇتلىرىنى قۇچاقلاپ، باغرىغا تېگىپ چىققانىدى.

بۇ ئاي قۇچاقلاشتىن ئارام تاپتى. ئۇ، يۈزىنى يىرتىق قوۋزاققا ياققىنىچە تاكىغا يېقىن ئۆيە قىغا كەتتى. ئۇ چۈش كۆردى. چۈشىدە، ئۇ سۇر ھائگىنى مىنىپ تۆمۈرنىڭ شەھەر دېگى ئۆيىگە بارغۇدەك. قاردىما، ئۇي، دۇكان دەھ- شەتلىك ئوت ئىچىدە يالىلداپ كۆيۈۋاتقۇدەك، ئوت ئىچىدە تۆمۈر. ئۇ، ئېچىنىشلىق نالە - پەرياد قىلىپ، ئۇ ياقتىن - بۇ ياققا يۈگۈر- گىدەك. بىر چاغدا ئۇ: «ئاتا ...!»دەپ ۋارقى- راپ بۇۋايغا قول سوزۇپ كېلىشىگە بىر پارچە ئوت يالقۇنى ئۇنى ئەجدىھادەك يۇتۇپ كەتكۇدەك. بىر چەتتە ھاجىگۈل كۆيۈۋاتقان ئوتنى، تۆمۈر نىڭ نالە-پەرياد ئىچىدىكى تولغىنىشلىرىنى تاماشا قىلىپ قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقىدەك...

بۇۋاي چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. قانچىلىك ئۇخلىغىنىنى ئۆزىگە نامەلۇم، ئەمما چىلىق - چىلىق قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەنىدى. «تۆمۈر...» — ئۇ، كۆچىمز، زەئىپ بىر ئاۋازدا ئىڭرىدى، — تويان بالاسى... كۆرۈۋاتامسەن بالام، تۇپان بالاسى...»

تاك يۇرۇپ، يىراقتىكى سۇس تۇمان ئارا- سىدا كۆرۈنۈپ تۇرغان چۆل تاغ ئۇستىدىن قوياش كۆتۈرۈلدى. ئەمدى، قېزىپ-كولىنىپ ئولگەتەتۇر قىلىۋېتىلگەن ئېتىزلىقلارنى، يەرگە يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ، ءۇلاپ چۈشكەن تېرەك، ئۇجمىلەرنى ناھايىتى ئېھتىياتسىزلىق كۆرۈش مۇمكىن ئەدى. بۇۋاي ئۇ تۈتۈرىدىكى ھەممىدىن يوغان ئۇجمە ءولىنىڭ ئۇستىگە چىقىۋېلىپ، ئەتراپقا ئۇنسىز قاراپ تۇراتتى. ئۇ ممىدىر- سمىدىر قىلمايتتى، ئەشۇ تۇرقىچە خۇددى تاغ باغرىدىكى قىيا تاشتەك كۆرۈنەتتى. ئۇ، ياشىۋ تۆكمەيتتى، نالە-پەريادمۇ قىلمايتتى، ئەكسىچە، قارچۇغىنىڭ كۆزلىرىنى ئەسلىتىدىغان، كۆكۈش، قىسىق ئورا كۆزلىرى قورقۇنچلۇق تۇس ئالغان. ئۇنىڭدا ئۇ «ئىلاھىي تۇرالغۇ- نىڭ باغرىغا ساڭگىلىغان خەنجەرنى كۆرگەن سۇغۇرۇۋاتقان چاغدىكى ئازابلىق چەكچىيە- لىرى، قاردىچۇقىدا چىدام ۋە ھايا تلىققا بولغان ئىشەنچ بىلەن چېقىنداۋاتقان نۇر ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئىككى قېشى جىڭگىدە شوخىدەك تىكلەشكەن، قوشۇمىسى قورام تاشتەك بۇرتۇپ چىققانىدى. ئىككى مۇشتۇمىنى قاتتىق تۇككىنىدىن، بارماقلىرىنىڭ ئۇچى ئالقىنىغا بۇركۇت تىرناقىدەك پاتقانىدى. «...دېھقان بۇ ، بوزەك قېلىش ئاسان دەۋاتام- سەن. دەر ھەقىقەت، دېھقانمەن، ئەمما، ئاپام- نى ئون تۆت يېشىمدىچە ئەمگەن، ئاتام خەت- نەمنى قىلدۇرغاندا ئۆزۈم تۇتۇپ بەرگەن گاگىگۈكمەن. سەكسەن نەچچە يىللىق ئۆمرۈمدە ياۋاشنى بوزەك ئەتمىدىم، ياماندىن قورقمە- دىم. ئەل ئىچىدە يامان ئاتالسامۇ ئاتالدىمە- كىن، يەرنىڭ قارغىشىغا قالمىدىم. ھەر قاي- سىڭغا يات بولسام، يەرگە ئۆزمەن، باغلىرىمغا، دەل-دەرەخلىرىمگە ئۆزمەن. ئالدىڭدا يەر- لىرىمدەك، دەل-دەرەخلىرىمدەك ئۆلاسمەنكى، ئۇلارنى ھەرگىز سەنلەرگە ئىككىسى قوللاپ ئوتۇنۇپ بەرمەيمەن. بۆرە بولساك بوغىزىڭغا سۆگەك بولۇپ تۇرۇلۇمەن. دەريا بولساك، سۈيىڭگە تۇز بولۇپ چېچىلىمەن. مەن شۇنداق باۋدۇنسىمەن...»

بۇۋاينىڭ يېنىدا ئەھمەت شاگجاك پەيدا بولدى. ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايى قارا- داپ كەتكەن، كۆرۈنەرلىك ئورۇقلاپ يانىڭاق سۆگە كلىرى چىقىپ قالغانىدى، خېلى كۈنلەر- دىن بېرى تۇزۇككىنە ئۇخلىمىغاندەك قاپاق- لىرى ئىششىغان، كۆز جىيەكلىرى قىزارغان، ئۆزى ھارغىن كۆرۈنەتتى.

— سىلىنى بىر ئىش بىلەن ئىزدەپ كېلە- ۋىدىم باھاۋىدىن ئاتا.

بۇۋاي گويا بۇ ئاۋازنى ئاڭلىمىغاندەك يېنىدا قارايمۇ قويمىدى. ئۇ، ئالدىدىكى

ۋەيرانچىلىققا تىكىلىگەنچە قوزۇقىك قەپسىپ قالغاندى.

— مەن تېخى ئەتىگەندە ئۆيلىرىگە كىرىپ تىمەن، ئىشىك-دېرىزا زىلىرىنى ھاڭقىرىقاي ئوچۇق تاشلىۋېتىپلا ئەمەسمۇ.

دوڭاي ئەھمەت شاڭجاڭغا جاۋاب بەرمەدى، خېلىدىن كېيىن ئۆز-ئۆزىگە سۆزلىگەندەك ئاجىز، حسىرىلدىغان ئاۋازدا:

— توپان بالاسى... توپان بالاسى...— دېدى.

«دەر ھەقمەت، بۇ توپان بالاسى!» ئەھمەت شاڭجاڭنىڭ يۈرىكى قىسىلىپ، ۋۇجۇدىغا تومۇرلىرى بويلاپ چىدىغۇسىز بىر ئاغرىق تاراپ كەتتى. ئۆزىنىڭ بۇ ئىشتىكى كارغا يارىماسلىقى، ئاجىزلىقى ئۈچۈن ئۆز-ئۆزىنى كايىدى.

ئۇ، مۇشۇ قاباھەتلىك ھەرىكەتنى توسۇشقا راستىنلا ئاجىزلىق قىلدى، كارغا يارىمىدى. ھەي ئىسىت! ئۇ، نېمىشقا بۇ ئىشتىكى ئۈمىد-ئىشەنچىسىنى ناھىيىدىكى بىر قانچە رەھبەرگە باغلاپ يۈردى، نېمىشقا پەيتنى كەتكۈزۈۋەتتى؟ ئۇ، نېمىشقا ناھىيىدىكى بەزى رەھبەرلەرنىڭ مەركەزنىڭ ھۈججەت، پەرمانلىرىغا ئانچە ئېھتىيات كىەتمەيدىغانلىقىنى، نۇنى توي- زىياپەتنىڭ تەكلىپ باغىنچىلىك كۆرمەيدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى نېمىشقا بۇرۇنراق ھېس قىلمىدى؟ بولمىسا ئۇ ئۆز ۋاقتىدىلا ھەرىكەتكە كېلەتتى، ئاپتونۇم رايونغا، ھەتتا مەركەزگەچە ئەرز قىلىپ بارغان بولاتتى. ئۇ، مۇشۇ بىر-ئىككى ئايدىن بېرى ناھىيىدە يۈقىرى-تۆۋەن قاتىراپ يۈرۈپ، نۇرغۇن ئىشلارنى كۆردى، نۇرغۇن مەسىلىلەرنى ھېس قىلدى. دەسلەپتە تېگىگە يېتەلمىگەن بىر تالاي چىگىش سوئاللارغا ئاستا - ئاستا جاۋاب تاپقاندەك قىلدى. ئۇنى بىر مەزگىل ئازابلاپ يۈرگەن سوئال كىشىنى چۆچۈتىدىغان دەرىجىدە قورقۇنچلۇق ئىدى: پارتىيىنىڭ كادىرلار سىياسىتىدە يۈمشاق قوللۇق، بىخوتلۇق بارمۇ-قانداق؟ بولمىسا رەھبىرىي كادىرلارنىڭ ساپاسىنى مۇنچىۋالا تۆۋەنلەپ كېتىۋەرمەمدى؟ بۇلار ئۆز نەپسانىيىتى، پايدا-مەنپەئىتى ئۈچۈن مەركەز چۈشۈرگەن سىياسەت، قانۇنلارنى بىر ياققا چۆرۈۋېتىشكە ھەرىكەت قىلالارمىدى؟ ئەھۋال شۇنداق بولدىغۇ! ئەھمەت شاڭجاڭ مىجىت شۇجىنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ قاندىن كېيىن يېزىلىق پارتكوم شۇجىسىنى ئىزدەپ تاپتى. ئۇمۇ مۇشۇكتەك كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇۋالدى. ئاندىن كېيىن ئۇ، ناھىيىدە ئىزدىمىگەن قايسى رەھبەر قالدى؟ قانۇنىغا، سىياسەت، بەلگىلىمىگە خىلاپلىقى ئوپئوچۇق تۇرغان بۇ مۇھىم ئىشقا ھېچقايسىسىنىڭ قول تىقىۋسى كەلمەيتتى. بۇ ئۇنىڭغا، ئۇ بۇنىڭغا ئىتتىرىشەتتى. تېرىلغۇ يەر گويا ئۇلارنىڭ نەزىرىدە چېكىپ تاشلىۋەتكەن تاماكا قالدۇقىچىلىك ئەرزىمەس بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالغاندى. ئاھ، خەلق چەكسىز ئۈمىد، ئىشەنچ باغلىغان مەنسەپ ئىگىلىرى! ئۇلار خەلق ئۈچۈن ئەڭ كېرەكلىك بولغان نەرسىنى ئويلىمىسا، نېمىنى ئويلايدىغاندۇ؟ ياق، ئۇلارنىڭ ئويلايدىغان نەرسىلىرى ھەممىدىن كۆپ. ئۇلپەتلىرىنىڭ داستىخىنىدىن قۇرۇق قايتۇرغىلىَ، بەرگەن ۋەدىلىرىنى ئاقلىمىغىلى بولامدۇ؟ بىرىنىڭ سۆزى چوڭ، بىرىنىڭ يۈزى، سىياسەت، بەلگىلىمە... ھە، ئۇلارغۇ بار ئىدى... خىلاپلىق قىلمىشقىمۇ بولمايتتى. ئىراق، ئۆزىمىزگە ئۆي - جاي سالاتتۇق، تۇغقانلىرىمىزغا زاۋۇت قۇردۇرۇپ بېرەتتۇق دېگۈچىلەر دەل ئەشۇ سىياسەت، بەلگىلىمىلەرنىڭ ئىجرا قىلىنمىشىنى نازارەت قىلغۇچىلار، تەكشۈرۈپ تۇرغۇچىلار ئەمەسمۇ. خەير، ھەيلى، يەر كەتسە كەتسۇن، يۈز - ئابرۇيىمىز كەتمەسۇن، مانا بۇلار— ناھىيە رەھبەرلىرىنىڭ يۈرىكىدىن ئەھمەت شاڭجاڭ ئاڭلاپ ئۇلگۇرگەن بوشۇرۇن ساداء. ئۇ، بىر نەچچە كۈندىن بېرى

ئۆز يېزىسى تەۋەسىدىكى خىلمۇ خىل ياھانە-
سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تابۇت قىلمىغان تېرىلـ
غۇ يەر، دەل - دەرەخلەرنى بىر - بىرلەپ
ئېنىقلاپ چىقتى. مۇنبەت تېرىلغۇ يەرلەر يە-
قىنقى بەش - ئالتە يىلدىن بېرى تېز سۈر-
ئەتتە كېمەيمەكتە ياشلىغان، يېرىدىن ئايرىلـ
غان نۇرغۇن دېھقانلار ئۆي - ماكانلىرىنى
تاشلاپ، باشقا جايغا كۆچۈپ كېتمەكتە، ئېچى
يارلىرى شەھەرگە كىرىپ تىجارەت قىلىشقا
مەجبۇر بولغانىدى....

— تۆمۈرنى يوقلاپ كېلەيلىمەكمىن ئاتا،
ئېشەكلىرىنمۇ توقۇپ قويدۇم.

— تۆمۈر..... — بۇۋاي خىياللىدىن
كېچىمىن خىيرىلىدىغان ئاۋازدا دېدى،—
ئېشۇ تۆمۈرنمۇ؟

— ھەئە. ئۇنىڭ ھالى ناھايىتى ئېغىر.

— نېمە بوپتۇ ئۇنىڭغا، ئوتتا كۆيۈپتىمۇ؟

— ھەئە، قانداق ئاڭلىدىلا ئۇنى؟

— كېچە چۈشۈمگە ئايان بولغان. ھەي
تۆمۈر... ئىسمىت بالام... مەن دېمەكنىمۇ ئۇ-
نىڭغا... مۇشۇخوتۇنۇڭ بېشىڭغا چىقمىدۇدەپ...—
بۇۋاي ئىچ - ئىچىدىن سىلكىنىپ، بۇقۇل-
داپ يىغلىۋەتتى، — نەدە ھازىر ئۇ؟

— دوختۇرخانىدا، — ئەھمەت شاگجاڭ ئۇ-
نى قولتۇقىدىن يۆلەپ، ئۆيگە ئېلىپ ماڭغاچ
داۋاملاشتۇرۇپ دېدى، — توغرا ئېيتىپتىكەنلا
ئۇنىڭغا. ئىپلاس خوتۇن ئۇنىڭ بېشىنى ئاي-
لاندۇرۇۋالغان گەپ - تە. ئاجىرىدا ھەممە
بالا - قازا شۇنىڭدىن كەپتۇ ئەمەسمۇ. ئۇ،
تۆمۈرنى ئالداپ - سىلاپ، دۇكانىنىڭ ھەممە
سەرمايىسىنى قولغا چۈشۈرۈۋالغاندىن كېيىن،
كېچە نامەلۇم بىر ئەر كىشى بىلەن بىرلىشىپ،
تۆمۈر كەسكە ھاراق ئىچۈرۈپ مەست قىلىپ قو-
يۇپتۇ - دە، ئۆيگە ئوت قويۇۋېتىپ قېچىپتۇ.
ھېلىمۇ ياخشى، قولۇم - قوشنىلار چاقماق كەپ-
تۇ. دولىمىسا، تۆمۈر ئۆيى بىلەن قوشۇلۇپ كۆ-
يۈلا كېتەر ئىكەن. ئۇلار تۆمۈرنى ئوت ئە-
چىدىن ئېلىپ چىقىپ دوختۇرخانىغا يەتكۈ-
كەلگەندە دوختۇر، سېستىرالار تۆمۈر ياتقان
كارىۋات ئەترابىدا پايپېتەك دولۇپ، ئالدىرە-
شىپ يۈرۈشەتتى. تۆمۈرنىڭ ھەممە ئەزاسى
ئاق داكا بىلەن ئورالغان، پەقەت ئاغزى -
بۇرنىلا ئوچۇق ئىدى. لېكىن ئۇ تۆمۈرنىڭ
بۇرۇنىقى ئېغىز - بۇرنى ئەمەس، يېغدا كۆ-
يۈپ، قورۇلۇپ كەتكەن قۇيماقنا ئوخشاپ
قالغانىدى. ئۇنىڭ نە مىدىر - سىدىر قىلغە-
نىنى، نە نەپەس ئالغىنىنى بىلگىلى بولمايە-
تتى. ئۇ ئۆلۈكتەك جىمجىت، ھوشسىز ياتاتتى.

بۇۋاي تۆمۈرنىڭ كارىۋتى ئاستىغا تېزلە-
نىپ، ئۇنسىز، ھەسرەتلىك، ئاچچىق
بىرنىدا بىلەن بىغلىدى:

— بۇ نېمە كۈرگۈلۈك بالام؟ نېمەدەردى - بالا؟
ئوتتا كۆيۈۋېتىپ «ئاتا» دېگەنسە نېمۇ، «ئانا»
دېگەنسە نېمۇ؟ھەممە گۇناھىمە ندىن ئۆتتى.... سېنى
ئاچىملىرىڭغا، ئاكىلىرىڭغا ئوخشاش ياخشى
دېھقان قىلىپ چىقالمىدىم. كۆزۈڭگە پەردىشتىدەك
كۆرۈنۈپ كەتكەن جىن - ئالۋاستىنىڭ
ئالدىدىن توسالمىدىم. بالىنىڭ كىچىكى دەپ
ئەتىۋارلاپ، ئەركە- ناياق قىلىپ قويدۇم...
سېنى دېھقىپ، چوڭ قىلىشنى بىلمىدىمۇ، ئۆزۈمە-
گە ئوخشىتىشنى بىلمىدىم...

ئۇ، كەچكىچە تۆمۈرنىڭ كارىۋىتىنىڭ
يېنىدىن كەتمىدى. ئۇ، دوختۇرلارنىڭ قول-
لىرىغا ئېسىلىپ، يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ،

— خۇدا ھەققى ئۇنى قۇتقۇزۇۋېلىشكىلار، بىز يەرلىرىمىزنى قايتۇرۇۋالغانلىقىدىن كېيىن، ئۇنى ئوبدان ئوغۇتلىمىساق، كەلەر يىلىنىڭ ھوسۇلى قىلمىساق بولمايدۇ. — دەيتتى.

دوختۇر، سىياسەتچىلارنىڭ جەڭ تەسەللىسى، ۋەدىلەر بىلەن ئۆيىگە قايتۇردى.

بوۋاي سىرتقا چىقىپ، كۆزى تورلىشىپ، خىلى ئۇزۇنغىچە ھېچ نېمىنى كۆرەلمەي قالدى. مۇدھىش قاراڭغۇلۇق زېمىننى قاپلىغان، تاغ تەرەپتىن پات - پات يالت - يولت قىلىپ چاقناتتى. ئارقىسىدىنلا دوغۇق، ھەيۋەت گۈلدۈرماما ئاۋازىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي دوۋاينىڭ يۇزىگە قوناقتەك چوڭلۇقتىكى سوغۇق يامغۇر تامچىلىرى تاراسلاپ ئۇرۇلۇشقا باشلىدى. بوۋاي خۇشال دولۇپ كەتتى، خۇشاللىقتىن كۆز چانىقلىرى پىيالىسىدەك كېرىلدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆز كۆھىرىسىدە چاقماقنىڭكىدەك كۈچلۈك كۆكۈش نۇر چېقىنداپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ يەرلىرىنى كۆردى: ئۇ يەر - بۇ يەرگە تىزىلغان خىش دۆۋىلىرى يامغۇر ئاستىدا دۈگدىيىپ قالغانىدەك كۆرۈنەتتى. بەش - ئالتە قارا گەۋدە ئالا - تاغدل ۋارقىرىشىپ، سېمونت خالتىلىرى ئۈستىگە كېگىز - پالازلىرىنى يېپىشىۋاتاتتى. ئۈستىباشلىرى لاي بىلەن بۇلغانغانىدى.

— مانا، ئابۇت بولغان يەرلىرىمىزنىڭ قىساسى! — بوۋاي ئاۋازىنىڭ بېرىچەۋارقىراپ، چىڭ تۈگۈلگەن قوش مۇشتۇمىنى كۆكرىكىگە ۋاقىلدىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى، — خوپ بولدى- ھۇ ئەمدى بۇلاڭچىلار! ئەي كارامەتلىك خۇدا... ! يامغۇرنىڭ تازا ياغدۇر! چاقمىقنىڭ قاتتىق چاق! نەپسى بالاسى ئۈچۈن جاھانىنى يۇتۇۋېتىشتىنمۇ يانمايدىغانلارنى ئۆتلىرىدىڭدا كۆيدۈر، سۈلىرىڭغا غەرق قىل!

تېخى بوۋاينىڭ غەزەپلىك ۋارقىراشلىرى ئاۋازلاشمىدى، ئۇنىڭ بېشىنى ئاستىسىدە تۇن پەردىسىنى قىلمىچتەك كېسىپ ھەيۋەتلىك چاقماق چېقىلىدى. چاقماق بىلەن تەڭ گۈلدۈرلىگەن دەھشەتلىك گۈلدۈرماما ئاۋازىدىن يەر- جاھان تىترەپ كەتتى، ئارقىسىدىنلا بوران ۋاينىڭ قاقاھلاپ كۈلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

6

— توپان بالاسى...! توپان بالاسى...! خالايىق، ئۇنىڭغا ئاگاھ بولۇڭلار! مېھرى- شەپقەتلىك ئۆھ ئەلەيھىسالام...! خىسلەتلىك كېمەڭنى قېشىمغا ھەيدەپ كەل! يەرلىرىمنىڭ ئاخىرقى بىر سەقىم تۇپىسىنى، دەل- دەرەخلىرىمىزنىڭ تۆكۈلگەن يوپۇرماقلىرىنى، ئامان قالغان تۇخۇ- كەپتەر، ئېشەك، قويلىرىمنى بېسىۋالاي، ئۇنى مەھشەرگاھقا، ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا بىللە ئېلىپ كېتەي...! — بوۋاي باش ئەزەلدىن تاكى ئەلياتقۇ بولغىچە مەھەللە ئارىلاپ ئەشۇنداق تۇۋلاپ يۇرىدىغان بولدى. ئۇنىڭ بۇرۇن تاغ كۆچكەندەك ھەيۋەتلىك گۈلدۈرلەپ چىقىدىغان ئاۋازى ئەمدى پۈتۈپ خىرىلداپ قالغانىدى. مەھەللىدىكىلەر ئۇنىڭ ئاستا- ئاستا ئەقىلدىن ئېزىپ قېلىشتۇاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. دەرۋەقە، ئەھۋال شۇنداق ئىدى. بوۋاي ئەمدى چوڭلارغىلا ئەمەس، كوچىدىكى ئۇششاق بالىلارغىمۇ، ھەتتا ئېرىق بويىدىكى دەرەخ- كۆچەتلەرگىمۇ سۆزلەيدىغان، دەرد- ھالىنى ئېيتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. سۆزلىرى بىر- بىرىگە قولاشمايتتى، سۆزلەۋېتىپ گاھ كۈلەتتى، گاھ يىغلايتتى، گاھ نېمىگىدۇر مۇشتۇمىنى شىلتىپ، غەزەپ بىلەن تىل- قارىغىش ياغدۇراتتى. بىر ئاي ئىچىدە ئۇنىڭ سىياقىمۇ ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى: ئېيىقتەك بەردەم، تولغان گەۋدىسى ئەمدى ئورۇقلاپ شۇمسەكتەك بولۇپ

قالغان، ئىككى مىلورمىددىكى قوپال ئۇستە-
خانلىرى يىگىلمىشىپ قارايغان تەرەپى ئاستە-
دا چوقچىيىپ كۆرۈنەتتى. يۇزىدىكى قورۇلۇپ،
كىچىكلەپ قالغاندەك ئىدى. يەقەت چاندىدە-
نىڭ چوكقۇر بىر يېرىدە قەھرى- ئەزەپ
ۋە جەسۇرلۇق بىلەن بېنىپ تۇرغان قور-
قۇمسىز كۆكلۈش كۆزلىرىلا، بۇرۇنقى باتۇر
سۈپەت، چوس مىجەز، جاھىل، كاج تەبىئەت-
لىك، ئىرادىلىك باھاۋىدىن ئاتىسىنى ئەسلە-
تىپ تۇراتتى. ئۇ ئەتىدىن كەچكىچە يېزىنىڭ
ئەتراپىنى ئايلىنىپ كەتمەيدىغان بولۇ-
ۋالدى. كونىپرۇا زاۋۇتىنىڭ ئۇچ قەۋەتلىك
بىناسى قوبۇرۇلۇپ بولغان، ئۇنىڭ ئەترا-
پىغا سىلىنمۇاتقان شەھىي ئۆي - ئىمارەتلەر
جىددىي تۈتۈش قىلىنىۋاتاتتى. قۇرۇلۇش
ئىشچىلىرىنىڭ قولى ئىشتا، ئەمما ئىككى
كۆزى باغ قوروقىنىڭ يېنىدىكى قۇرۇق قارا
ياغاچ كۆتىكى ئۈستىدە ئولتۇرغىنىچە ئۆز-
لىرىگە نەپرەت، ئۆچمەنلىك بىلەن ھوميىپ
قاراپ ئولتۇرغان باھاۋىدىن ئاتىدا ئىدى.
ئىشچىلار سەللا بىخەستەلىك قىلغان ھامان،
بوۋاي ئۇلارنىڭ بېشىغا تاش- كېسەك ۋە
خىش پارچىلىرىنى يامغۇردەك ياغدۇراتتى،
ھاشىنا زاپچاسلىرىنى قايرىپ سۈندۈراتتى.

— ھەي بۇلاڭچىلار...! جېنىڭغا ئاگاھ
بولۇش، دەرھال قېچىش! بولمىسا ھازىر
ھەممەڭنى يەر يۇتىدۇ. ئاللاھنىڭ غەزىپى
تۇتتى. ئەمدى سىلىۋاتقان ئۆي- پۈيلىرىڭ
توپان سۈيى ئاستىدا قالىدۇ...! ھا... ھا...
ھا... خوپ بولدى...! — دەپ ۋارقىرايتتى.
ئىشنىڭ ئېغىر، جىددىيلىكىدىن ھېرىپ ھا-
لىدىن كېتىۋاتقان ئىشچىلار بوۋاينىڭ زەھەر-
لىك تىل- قارغىشىنى، مەسخىرىلىك كۈلۈش-
لىرىنى ئاڭلاپ جان- پېنى چىقاتتى.

— يوقال سىراڭ...!— ھەيۋە قىلىپ تۇۋ-
لايتتى ئۇلار. — سېنى ھېلى مۇشۇ ئۆيىنىڭ

ئۈلىغا كۆمۈپ تاشلايمىز، بىكار!— ئۇلار
شۇنداق دېگىنى بىلەن يەنىلا بوۋايغا ئېچ
ئاغرىمىتاتتى، باشلىرىنى چايقىشىپ، — بىكار،
دوۋاي... قەھرىغاندا نېمە كۆن ئۇنىڭغا — ھە؟
ئۇ يەرمىدىن ئايرىلمۇيدى، ئاخىرى ئەقىلدىنى-
مۇ ئايرىلدى،— دەيتتى.

كۈز كىرىپ، ھاۋانىڭ بۇرۇنقى تەپتى
كەتكەن، كىر سۇيىدەك پاسكىنا، كۈلرەڭ
بۇلۇت ئارىسىدىكى قۇياش ھالسىز پارقىراپ،
ئاقۇش تۈمان قاپلىغان چەكسىز ئۇپۇقتا پە-
تىشقا ئالدىرايتتى. باغلار... گۈللەر سارغا-
غان، تاغ تەرەپتىن ئۇرۇلۇۋاتقان سوغۇق
شامالدا تىترەپ، كېسەلچان مومايدەك شۇم-
شىيىپ قالغانىدى. ئۇزگىرىۋاتقان كائىناتقا،
تۆكۈلۈۋاتقان يوپۇر ئاقلارغا، كۈنسايىن ئې-
گىزلەۋاتقان ئۆي- ئىمارەتلەرگە قاراپ بو-
ۋاينىڭ كېسىلى ئاخىرقى چېكىگە يەتتى:
ئۇنىڭ نە تاماق يېگىنىنى، نە ئارام ئېلىپ
ئۇخلىغىنىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. چىرايى
ئالۋاستىنىڭكىدەك قورقۇنچلۇق تۈسكە
كىرىپ قالغانىدى. ئۇستىدىكى كىرىدىن قاتقان،
ئاق، يالاڭ يەكتەكى كىرىدىن قاتقان،
مەينەتلەشكەن، يىرتىلىپ پارچە-پارچە بولۇپ
كەتكەنىدى. يىرتىقلىرىدىن بەدىنىنىڭ كۈل-
رەڭ تېرىسى، ئۇنىڭ ئاستىدىكى تاراقشىپ كەت-
كەن سۆڭەكلىرى، تال- تال قوۋۇرغىلىرى كۆ-
رۈنۈپ تۇراتتى. شاپاق دوپپىسى، كونا كالە-
چە نەگىدۇر يوقالغانىدى. ئاپئاق چاچلىرى
ئۆسۈپ قۇلىقىنىچە چۈشكەن، قويۇق، ئۆسكە-
لەك ساقىلى كونا كىگىز پارچىسىدەك چىگىش-
لىشىپ،ئوت -چۆپ ئۇۋاقلىرى، سامان پارچىلە-
رى بىلەن قوشۇلۇپ، پەسكە ساڭگىلاپ تۇراتـ
تى. يالىڭاياق پۇتى سوغۇقتىن چاك- چاك
يېرىلغان، يېرىقلىرىدىن قان تەپچىپ تۇراتـ
تى. ئەمما،بوۋاي ۋۇجۇدىدىكى بۇ ئاغرىقلارنى

سەزەر ئەمەس. ئۇ، باغ چېتمىدىكى تىكەن، شۇخلار ئىنى كۆرسىتىپ دەسسەپ، يەم گىلا ئېتىپ قويۇلغان سېمونت لايلارنى پېتىقلاپ كېچەتتى، كۆرىجەك بىلەن ئىشچىلارنىڭ باش- كۆزىگە چاچاتتى... قويۇرۇلۇۋاتقان خىش تاملارنى ئېھ- تىياتتى، چۈشەنمەيتتى: «ئاھ، يەر...! مېـ- نىڭ تەن- ئەزايىم، روھىم... جەننىتىم...! مەن ئەمدى قېشىڭغا، سەن بىلەن ۋىدالاشقىلى ئەمەس، دىدارلاشقىلى، ۋىسالىڭغا قانغىلى، بىر تەن، بىر جان بولۇپ كەتكىلى، باغرىڭغا سۈيەك سىڭىپ كەتكىلى كەلدىم... مەن سېـ- نى قانچە قۇچاقلىغانسېرى، ئۆزۈمنى خۇداغا شۈنچە يېقىن ھېس قىلدىم. خۇدا مېنىڭ باش- كۆزۈمنى سىلاپ، ياشلىرىمنى سۈرتۈپ، يەرنى سۈيگەن، ئۇنى ئەزىزلىگەن ئادەمـ-ئەك ئۇلۇغ ئادەم، ئۇنداق ئادەملەرگە جەننەتنىڭ ئىشىكى ئوچۇق، دېدى. مەن سېنى باغرىمغا يېقىۋاتـ- قان چېغىمدا خۇدا مېنى جەننەتكە باشـلاپ كىردى. تاغلار ئالتۇن- جاۋاھىر، ياقۇت، مەر- ۋايىتتەك چاقناپ، يالتىراپ تۇراتتى. يەرلىرى خام قايماقتەك. مۇنبەت، ئانامنىڭ كۆكسىدەك يۇمشاق ئىدى. مېۋىلىرىنىڭ تەمى ئاناسۈتـ- دەك سىڭىشلىك، ھەسەلدەك شېرىن، لەززەتـ- لىك ئىدى. مەن خۇدادىن: «بۇ جەننەتنىڭ ئورنى نەدە؟ ئاسماندىمۇ ياكى ئاي-يۇلتۇزلار- دىمۇ» دەپ سورىدىم. خۇدا ماڭا: «ياق، سەن قۇچاقلاۋاتقان يەردە» دەپ جاۋاب بەردى. مەن يەنە سورىدىم: «مەن يەردە مۇنداق خىسـ- لەت- كارامەتلىك مەنزىرىلەرنى كۆرەمدىمـ- مۇ؟» خۇدا دېدى: «ياق كۆردۇڭ. سەن يەرگە ھەقىقىي مۇھەببەت باغلىغىنىڭ، ئۇنى چىن دىلىڭدىن سۆيگىنىڭ ئۈچۈنلا، يەر بايا ساڭا ئۆزىنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى، جەننەتتەك گۈـ- زەل رۇخسارىنى كۆرسەتتى...» ئاھ، يەر، ئەمـ- دى بىلدىم... ئادەملەر دەۋاتقان، كۆرۈشكە ئارزۇ- ئۇمىد قىلمۇاتقان جەننەت ئەسلـ- دە سەن ئىكەنسەن. ئەشۇ ئادەملەرگە ئىچىم ئاغرىيىدۇ... ئۇلار سېنىنى نابۇت قىلىش، خانۇۋەيران قىلىش ھېسابىغا جەنـ- نەتنى كۆرمەكچى، ئۇنىڭ ھوزۇرىنى سۈرمەكـ- چى بولىدۇ. نېمىدېگەن نادان، قارايۇرەك ئادەملەر ئۇلار؟ ئەمدى بىلدىم، ئۇلار سېنىنى يوقىنىش ھېسابىغا ئاخىرى ئۆزىمۇ ھالاك بو- لىدۇ....»

بوۋاي يەرنى تېخىمۇ مەھكەم قۇچاقلىدى، يۈزىنى يۇمشاق توپىغا ياقتى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئۆمرىدە ھېچقاچان ھېس قىلمىغان چەكسىز لەززەتلىك تۇيغۇ بىلەن بايراپ كەتتى...

شۇ چاغدا ھەشەمەتلىك ئازادە ئۆيگە يېگىلا كۆچلۇپ چىققان سەيدۇللانىڭ ئۆي چېيى بو- لۇۋاتاتتى. گۈللىرى رەڭدار، نەقىشلىك ئۆي مەھـ- مانلار بىلەن لىق تولغان. ھويلىدا بىر نەچچە ئادەم قوي سويۇش، گۆش توغراش، كاۋاپ پې- شۇرۇش بىلەن ئاۋارە ئىدى. سەيدۇللا قازناق ئۆيدىن بىر يەشىك ھاراقنى كۆتۈرۈپ چىقىپ مېھمانخانىنىڭ پەگاسىغا قويدى.

—قېنى مېھمانلار! —دېدى ئۇ مەستلىكتىن قىزىرىپ ساڭگىلىغان گۆشلۈك يۈزىدىكى تەر- نى سۈرتۈۋېتىپ،—چولۇ- چوڭ ئالغاچ ئولتۇرايـ- لى، رۇمكىلار ئۇخلاپ قالمىسۇن، ساقى!

— ۋاي-ۋاي، ئەمدى يەشىكى بىلەن ئەكىر

گىلى تۇردىكىمزغۇ بۇ غاز پاتقاقىنى! — دېدى مەجمەت شۇجى پۈتۈن گەۋدىسى بىلەن ئالدىغا سوزۇلۇپ.

— يەشمەكى بىلەن؟ ۋاقتى كەلسە، ھارۋىلاپ مۇ ئەكىرەرمىز تېخى! مانا... مانا... كا - ۋاپمۇ كىردى! ئەمدى كېچىگىچە ئويناپ - كۈلۈپ، بولۇشىچە يېمەكلىك، ئۆپكىمىز چىلاشقىچە ئىچىشمەك ھېساب ئەمەس!

بۇ ھويلىدا پۈتۈن بىر كېچە كۈلكە - چاقچاق، ناخشا-ساز لار بېسىلمىدى. ئۇنىڭغا ئۇلىنىپ پات - پات كىمنىڭدۇر ئالاتاغىل ۋارقىراشلىرى، ھاياجانلىنىپ، قىزىشىپ سۆزلەشلىرى، رومكا، پىيالىلەرنىڭ جاراڭلاپ سۇنۇشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

مېھمانلار پەقەت ئەتىسى ئەتىگەندىلا «ئۆي چېيى» نى بولدى قىلىشتى. ئۇلارنىڭ ھەمىسىنىڭ بېشى ئېغىرلاشقان، گەۋدىسىنى ئارانلا ئۆرە تۇتۇپ تۇرۇشاتىتى. ئۇلار ئەمدى ئۆيلىرىگە تارقىماقچى بولۇپ، بىرلىرى ۋېلىسىپىتىنى تارتىشتۇرۇۋاتقان، بىرلىرى موتسىكلىتىنى تارتىلدىتىۋاتقان، بىرلىرى پىكاپىنى ئوت ئالدۇرۇۋاتقان چاغدا سەيدۇللانىڭ ئايالى ئۆينىڭ ئارقىسىدىن چىرقىرىغىنىچە ھويلىغا قېچىپ كىردى.

— نېمە بولدى؟! — دېدى سەيدۇللا قورقىنىپىدىن چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەن خوتۇنىغا ھۆمەيىپ.

— ئۆزلىرى قاراپ باقسىلا... ئۆينىڭ ئارقىسىدا بىر ئادەم...

ئالدىندا سەيدۇللا، ئارقىسىدىن قالغانلار چېپىشتى.

كونسېرۋا زاۋۇتى بىلەن سەيدۇللا ئىتتىپاقى ھاۋا ئۆيىنىڭ ئارقىدىكى بىر پارچە ئوچىلىقنى چىلىغىنا باھاۋىسىدىن ئاتىنىڭ ئوت - قوزغىنى ئوزۇن سۇنۇپ، باغرىنى يەرگە يېقىنىچە قېتىپ قالغان جەسىتى ئۇراتتى.

— ئەسىنا ... بۇ نېمە سەتچىلىك؟ — دېدى كونسېرۋا زاۋۇتىنىڭ چاڭجاڭى ئالاق - جالاق بولۇپ كەتكەن كۆزلىرىنى جەسەتتىن قاچۇرۇپ. — مەن ھازىرلا جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىغا مېڭىپ بۇ ئىشنى خەۋەر قىلاي.

مەجمەت شۇجىنى ئۇنىڭ ئالدىنى توسىدى:

— بىر ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ قويدۇق، دەپمۇ؟

— يا ... ياقەي! ئەمدى شۇنداق بولسا-مۇ ...

— بۇ ياشقا كىرگەندە كىم ئۆلىمەيدۇ؟ بەلكى ئۇ، ئاخشام نەشە چەككەن بولغىدى، شۇنىڭ بىلەن بېشى چۆرگىلەپ مۇشۇ يەردە يىقىلىپ قالغان گەپ - تە! جامائەت تېخى بامداتتىن تارقىمىدى، مەن مەسچىتكە ئادەم ماڭدۇراي.

شۇ چاغدا قايا قىنىدۇر ئەھمەت شاڭجاڭ يېتىپ كەلدى.

— ۋاي ... ئاتام ...! دەرد - ئەلەمدە تۇ-گەپ كەتكەن جېنىم ئاتام ...! دەپ ھازا ئېچىپ يىغلىدى ئۇ باھاۋىدىن ئاتىنىڭ جەسىتى ئۈستىگە ئۆزىنى ئېتىپ، — دەردىڭمزگە دەرمان بولالمىدىم، يەرلىرىگىزنى قوتۇلدۇ-رۇۋالالمىدىم ... ئەمدى كۆزىگىزنى قانداق يۇمدۇرارمەن ...؟!

1988 - يىل دېكابىر، كۇچا - ئۇرۇمچى

نەزەمدىن ھوسەيىن

3. قاباھەت «ئەقمدە»

(يەنە بىر قېتىم ئاپپاق خوجا توغرىسىدا)

مۇئەللىمتىن ئۆزبىرىلەر

1. خرونولوگىيە پرىنسىپى بويىچە ئادەتتە ئىنسانلارنىك تەرەققىيات جەريانلىرى بىرقانچە تارىخىي زامانلارغا بۆلۈنىدۇ: مىلادىدىن ئىلگىرىكى 6 - ئەسىردىن مىلادى 7 - ئەسىرگىچە بولغان زامان—قەدىمكى زامان ياكى قەدىمكى ئەسىرلەر. مىلادى 8 - ئەسىردىن 18 - ئەسىرلەر گىچە بولغان زامان ئوتتۇرا ئەسىرلەر، 19 - ئەسىردىن 20 - ئەسىرگىچە بولغان زامان—ھازىرقى ئەسىرلەر (زامان) دېيىلمىدۇ. مەن مەزكۇر ئەسىرىمنىك 2 - قىسمى—«جاھالەت تۇمانلىرى»دا بەزى تارىخىي ۋەقەلىكلەرنىك ئۆزئارا چېتىلىش دائىرىسى بىلەن ئەتىجلىنىش ۋاقىت نۇقتىسىنى ئەسلىدىكى «كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر» ۋاقىت سىزىقى بويىچىلا ئەمەس، بەلكى 19 - ۋە 20 - ئەسىرنىك باشلىرىغىچە سوزۇلغان ۋاقىت نۇقتىسىغىچە سوزماقچىمەن. بەزىبىر تەلەپلەر ئاساسىدا بولۇۋاتقان بۇ ۋاقىت چەكسىزلىكى—بەقەت چۈشەنچىلەرنىك مۇكەممەللىشىش ئېھتىياجىدۇر، ئۇچۇنلا بولۇۋاتقاندۇر، ئەيىبلىمەك بىلىنمىگەي.

2. مەزكۇر ژۇرنال سەھىپىلىرىدە ئېلان قىلىنغان ۋە قىلىنىۋاتقان بىر قىسىم ماقالىلەر، ئوبزورلىرىم —: «يولسىز ئەقىدە»، «قازاقلارۇم ئۇيغۇرلىرىنىك ھازىرقى زامان ئۆرپ - ئادەتلىرى»، «جاھالەت پەرلىرى شەنجاڭدا»، «كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئېيغۇر مەدەنىيىتىنىك تارىخىي ئوچېركلىرى»... جامائە تېخىمكىمىز بىلەن يۈز كۆرۈشكەندىن بۇيان، بىر قىسىم جاما - ئەتچىلىكىمىزدىن بۇ ماقالىلەر، ئوبزورلارنىك ئىجابىي ئىنكاسلىرى، قىممەتلى، رولىي ۋە تەسىرلىرى توغرىسىدا ھازىرغىچىلىك كۆپلىگەن خەت ۋە سالامنامىلەرنى تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇلار ئىچىدە: مەملىكەتلىك خەلق

* بەشى ئۆتكەنكى سانلاردا

قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن ۋېيېلوەنجاڭى سەيپىدىن ئەزىزى، شىنجاڭ داشۇ جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەد تىمىن، يازغۇچى - شائىرلىر مەمزىدىن سەيىت زۇنۇن، مۇھەممەد تۇردى زۇنۇن، قاھار جەلىل، مۇھەممەت باغراش، توختى ئايۇپ، ئابدۇللا ساۋۇت، مامۇت زايىت، ئۇرۇمچىدىن سىددىق بارات، ئىلياس ھوشۇر، ياسىن سەيىت، مېھمانجان روزى.. قەشقەر شەھىرىدىن ئىسلام قاردەم، بارات سۇلتانى، قاراقاشتىن مۇھەممەت تىمىن قۇربان، گۇمىدىن ئابدۇلئەھەت ئالىم، تاجىك شائىر مەرھۇم ئىمىن ئەمرۇللا، شايار- دىن ئەخمەجان قادىرى، غۇلجىدىن مۇھەممەت تىمىن ئۆمەروۋ، قاغىلىقتىن كېرىم نىياز، مۇھەممەت ئەمەت چۇپانى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ خەت ۋە سالامنامىلىرى ئالاھىدە دىققەتكە سازاۋەردۇر. ژۇرنال تەھرىر بۆلۈمىگە بۇ ماقالە، ئوبزورلار توغرىسىدا كېلىۋاتقان خەت، سالامنامىلەرمۇ ئازئەمەس. ئۆيۇمدە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى شەخسىي زىيارەتلىرىنىمۇ قوبۇل قىلىپ تۇرۇۋاتىمەن. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1986 - يىل 3-، 4 - سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان «قاراقۇرۇم ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئۆرپ - ئادەتلىرى» دېگەن ماقالەمنى گېر- مان تىلىغا تەرجىمە قىلىپ نەشىرگە تەييارلىغان غەربىي گېرمانىيىلىك مېخائىل فېرىدىرىخ ئىگىمۇ ھۆكۈمەت سەمىدىكى زىيارىتىنى قوبۇل قىلىشقىمۇ توغرا كەلدى.

ئىلمىي رىغبەتلەندۈرۈش، قوللاش مەۋقەلىرى بىلەن قىممەتلىك باھا، ئىجابىي مەسلىھەت، پىكىر - تەكلىپلەرنى بېرىش ئارقىلىق قەلەمكەشلىك كەيپىياتىنى يەنىمۇ جانلاندۇرغان يۇقە- رىقىدەك ئىلمىي مەدەتكار ئەزىز يارانلىرىمىزنىڭ ھەممىسىگە ئاپتورلۇق سالاھىيىتىم بىلەن چىن دىلىمدىن رەھمەتلەر بايان قىلىمەن. توغرا قوللاش، ھەقنى قوللاش ئەڭ ئالىيجانابلىقتۇر. بۇ خىل ئىجادىي يازمىلىرىمنىڭ مەيدانغا چىقىشىغا قىزغىن مەدەت، يار - يۆلەكتە بولغان (ئۇيۇش- تۇرغان، يازدۇرغان) ھەم يەتكۈدەك تەھرىرلىك ئەجرى سىڭدۈرگەن «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ ھۆرمەتلىك ياش مۇھەررىرى قۇربان مامۇتقا، يازمىلىرىم ئۈچۈن قىممەتلىك مەۋزۇ ۋە ماۋزۇلۇق رەسىم ئوردىگىنالىرىنى ئىجاد قىلىپ، ئۇنىڭ تەسىرى بالاغەتىنى كۈچەيتكەن ياش رەسسام مۇختار ئابدۇراخمان، ئابلىمىت ئابلىزغا ئالاھىدە مىننەتدارلىق بىلدۈرىمەن. ئەل رەھمىتى ھەممە مەڭگۈلۈك شان - شەرەپنىڭ يىلتىزىدۇر، ئەل رەھمىتى - خۇدا رەھمىتى دېگەن ئەنە شۇ، ئەلۋەتتە.

3. يۇقىرىقى خەت ۋە تەشەككۈرنامىلەردە تەكىتلەنگەن ئورۇنلۇق تەلەپلەر بويىچە تارى- خىمىزدا ئۆتكەن بىر قىسىم جاھالەت پىرلىرى—مەسىلەن: ئاپپاق خوجا، دانىيال خوجا، بۇرھا- نىددىن خوجا، ۋەلىخان خوجا... قاتارلىق چوڭ سىياسىي خوجىلار ۋە ئۇلار پەيدا قىلىشقان ئاتالمىش «دىنىي مىللىي ھاكىمىيەت»لەر توغرىسىدا يەنىمۇ ئەتراپلىق ئىزدىنىش، توختىلىشقا تۇغرا كېلىۋاتىمدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئۆتمۈشى (ئۇلاردەۋرى) نىڭ سەلبىي ئىزلىرى بىزدە تېخى ئۆچۈپ تۈگىمىدى. تارىختا خەلقىمىز كۆيدۈرۈپ تاشلىۋەتكەن سېسىق چۈچۈلا-كۆيۈندىلەرنىڭ بىر قىسمى- نى ھازىر بەزىدىمىردىنىي ئالدامچىلىق، دىنىي سۆيىمەستچىلىك يولىغا كىرگەن يېڭى جاھالەتچى «پىر» لەر قايتىدىن تۇتاشتۇرۇپ، خەلقىمىزنى ئۇنىڭ تۇتەكلىرى— جاھالەت تۇمانلىرى ئىچىگە باشلاپ كېتىشىمەكتە. ھازىر يەكەن، قاراقاش، خوتەن، قاغىلىق، قەشقەر، كۇچا، ئاقسۇ، تۇرپان ئۇرۇمچى، غۇلجا قاتارلىق نۇرغۇن جايلاردىكى بىر قىسىم مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىز ئارىسىدا يوشۇرۇن

تور شەكلىدە پەيدا قىلىنىۋاتقان «ئىشقىيە يولى»،«ئىشانلىق يولى»، «پىر تۇتۇش يولى»،«جەرە-سامان»، «خانىمقا ئىبادەتى يولى»، «تۆۋە - ئىستىغپارچىلىق يولى» قاتارلىق «خۇدايى ئاساياشلىق» «دىنىي پائالىيەت»لىرى بۇ پىكىرىمىزنىڭ نوپۇسىكتىپ دەللىللىرىدىن بىرىدۇر. بۇنى بىزنىڭ مىللىي تەركىبىمىزدە يەنىلا قايتىمىدىن ئىخلاسمەنۋاتقان يامان خاراكتېرلىك مەنىۋى ئىجتىمائىيەت- ئۇسسىمە دېيىشكە توغرا كېلىدۇ. دېمەك، مىللىتىمىز- خەلقىمىز ھازىر يەنىلا 21 - ئەسىرلىك دۇنيا سەھە-نىسى يېنىدا بەزىبىر «دىنىي» - «ئۇلۇغ»لارنىڭ يامان كارامەتلىرى بىلەن دىنىي، مىللىي ئىدىئولوگىيە جەھەتتە: ئىچكى يوشۇرۇن پارچىلىنىش، روھىي داۋالغۇش، چېكىنىش، چېكىنىۋە-رۇش خەۋپىگە دۇچ كەلمەكتە. بۇ خەۋپنىڭ ئالدىنى ئالماسلىق (جاھالەتچىلەرنى چەكلىمەسلىك) ھەتتا ئۇلارغا ئەگىشىش، بولۇشۇش، ياكى كارى بولماي سىر چەتتە تۇرۇش ھازىرقى دۇنيادا بىز ئۈچۈن ئوخشاشلا نادانلىشىش، نادانلاشتۇرۇش (ئىلگىرىنى ئۆگىنىش) بولىغا سۈكۈت قىلىپ تۇرۇش بولىدۇ، ئەلۋەتتە. ئوتتۇرا ئەسىر ئىشانلىق «دىنىي» ئىدىئولوگىيىسى بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلام دىنىي ئىدىئولوگىيىسى ئوتتۇرىسىدىكى جىددىي دىنىسىي كۈرەش ئىچىدە، مىللىي بارلىق ۋە مىللىي تەرەققىيات يولى بىلەن مىللىي خارابلىشىش ۋە جاھالەتكە چې-كىنىش يولى ئوتتۇرىسىدىكى مىللىي كۈرەش ئىچىدە، نادانلاشتۇرۇش بىلەن نادانلاشتۇرۇشقا قارشى كۈرەش قىلىش ھەرىكىتى ئىچىدە تۇرۇۋاتقان خەلقىمىزگە تارىخىمىزدا ئۆتكەن جاھالەت پىرلىرىنىڭ ئۆتمۈشنە سادىر قىلغان جىنايەت ئىزلىرىنى كۆپىرەك ئەسلىتىپ،ھازىرقى چاغلارغا-چىلىك يەنىلا خوجا - ئىشانپەرەسلىكنى تەرغىب قىلىشىدىغان بەزى نادان «پىر»لەرنىڭ تەسىرى دامىدىن خالاسلاندۇرۇش، ھازىرقى زامان مەدەنىيەتىمىزنىڭ كۆشەندىلىرى ھېسابلىنىدىغان بەزىبىر يېڭى «دىنىي تەرغىباتچى»لار يەنى سۈپۈرەندى- يالاكتۇش، ھازاۋۇل «مۇرىت» مەدداھ-لارنىڭ قەبىھ ھەرىكەتلىرىنى ئىلمىي دەللىلەر بىلەن رەت قىلىش ۋە ئۇنى توسۇشقا جاماىئەتنى چاقىرىش مەقسىتىدە بۇندىن كېيىن بىلگەنلىرىم بويىچە داۋاملىق قەلەم تەۋرىتىپ (تۇلكە توخ-تىمىغىچە ئوۋچى توختىماس قىلىپ) بارماقچىمەن. مەلۇم شەرھىيە، تەتقىقات ۋە مۇنازىرە خاراك-تېرىكە پاتىدىغان بۇندای تېمىنىڭ چۈشەنچە بالاغىتى ئۈچۈن تارىختا ئۆتكەن بىر قىسىم «ئۇلۇغ»لارنىڭ جۇملىدىن ئاپپاق خوجىنىڭ ھازىرغىچىلىك «پاسىق بەندىلەر» ئۈچۈن سىر بولۇپ كەلگەن «رىسالەتى تەۋرۈكساتى» یاكى «ئۇلۇغ كىتاب خەزىنە»لىرىدىن بەزىلىرىنى جاماىئەت-چىلىكىمىز ئىلگىرى ئەينەن يۇز كۆرۈشتۇرۈشكىمۇ توغرا كەلمەكتە. مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، بۇنى مۇھىتىمىز ئولمالىرىمىز، دىنىي جاماىئەتچىلىكىمىز ۋە جەمئىي ئەھلى ئىلمىي پاراڭلىرىمىزنىڭ سەمىمگە ئېچىلغان ئەڭ خالىس مەنىۋى رىستە-مەيدان دېيىشكىمۇ توغرا كېلىدۇ. ئەلۋەتتە تارا-زىسى - ھەقىقەت، ئەلۋەتتە باھاسى ئادالەت ۋە ئەلۋەتتە ئەقلى ئەل بىلەندۇر، دېگەن تەۋىغۇ ھېسسىياتمەنى چەقمىش قىلىپ، تارىختىكى «ئۇلۇغ»لار مەسىلىسىنى يەنى توغرا - ناتوغرا، ھەق - ناھەق، راست - يالغان ئارىلاشتۇرۇپ، داش قاينىتىپ بولۇپ تۇرغان ئەڭ نازۇك «دىنىي ئۇ-لۇغ»لار مەسىلىسىنى يەنىلا ئەلۋەتتە ئادالەتكە تاپشۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ، دەپ قارايمەن. ئاپپاق خوجا ھەققىدە ئېلان قىلىنغان ۋە باشقا خوجىلار توغرىسىدا بۇندىن كېيىنمۇ داۋاملىق ئېلان قىلىنىپ تۇرىدىغان يازمىلىرىنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ مەقسەتنى چۆرىدەپ-كەندۇر. جاما-ئەتنىڭ بۇ خىل غەرىزگە ئىجابىي مەۋقە بىلەن نەزەر سېلىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن.

بۇ قېتىم يازمىغانلىرىم ئاپپاق خوجىنىڭ «ئۇلۇغ»لۇق «كارامەت»لىرى زادى نەدە؟ تارىختىكى «دىنىي تۆھپە» لىرى زادى قانداق؟ ئۇ نېمە ئۈچۈن «ئەۋلىيا» ئاتالغان؟ ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئەۋلادى دېگۈچىلەرنىڭ ئاساسى نېمە؟ 17 - ئەسىردە ياشىغان ئوتتۇرا ئاسىيالىق ئاپپاق خوجىنىڭ قانداق قىلىپ 7 - ئەسىردە ياشىغان ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام (قەۋمى

ئەرەب) نەسەبلىرىگە چېتىپ قويغىلى بولمدۇ؟ ئەگەر ئۇ راستتىنلا پەيغەمبىرىمىز نەسەبلىرىدىن ئەدى دېيىلسە، ئۇنى پەيغەمبىرىمىزنىڭ قەزلىرىدىن باشلانغان نەسەب ياكى ئوغۇللىرىدىن باشلانغان نەسەب ياكى نەسەب ۋارىسى دېيىشكە قانداق دەلىل بار؟ نەسەب ئىسلامىيەتتە ئەڭ تەرەپتىن باشلىنىپ تۇرىدىغانلىقى تارىخىي پاكىتقۇ؟ پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئۆزىگە ۋارىسلىق قىلغۇدەك ئوغلى بولغانمۇ؟ ئاپپاق خوجا راستتىنلا مۇھەممەد پەيغەمبىرنىڭ يولىنى تۇتقانمۇ؟ قۇرئانىنى قىبلىنامە قىلغانمۇ؟ ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ تارىختىكى شېرىك - ياندىماچىلىرىنىڭ قىلمىشلىرىنى پاش قىلىش، تەتقىق قىلىش راستتىنلا ئىسلام دىنىغا، تارىختىكى ئىسلام ئۇلۇغلىرىغا، ئىسلام ئېتىقادىغا، پاك دىنىغا چېقىلغانلىق، كاپىر بولۇپ كەتكەنلىك بولامدۇ؟ ئاپپاق خوجىغا، ئۇنىڭ «دىنىي يولى»غا يان باسقۇچىلارنىڭ ئۇنى ئاقلىغۇدەك نېمە ئاساسلىرى بار؟...

بىلگۈچى يارانلىرىمىزنىڭ يۇقىرىقى سوئاللار دائىرىسىدە بىلىدىغانلىرىنى تارىخىمىز، مەدەنىيىتىمىز، تەقدىرىمىز ۋە تەرەققىياتىمىزنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئەسلەپ، خاتىرىلەپ ئوتتۇرىغا چىقىرىشلىرىنى ياكى مېنىڭ نامىمغا تەقدىم قىلىشلىرىنى ۋىجدانەن مۇراجىئەت قىلىمەن.

— مۇئەللىپ.

1. ئاپپاق خوجا توغرىسىدىكى بەزى مەنبەلەر ھەققىدە

«تەزكىرە ھىدايەت» (1)

(ئاپپاق خوجا تەزكىرىسىنىڭ پارسچە نۇسخا ئەۋرىشكىسىدىن بىر بەت)

از كفر روى كردانيده و باسلام روى آورده
بودند كمر خدمت به بندگى بطوع بسته و جانها
ميگزدند تاريخ وفات ايشان خمسائه
الف سنه در سال پلنگ در اواخر ماه
سفر بشهادت رسيده و نعش مبارك
ايشان نيز در ياغدو و در حضرت مزار
پر انوار قرار يافتند پوشيده نماند كه
پسر دويم ايشان حضرت خواجه مهدى نام
داشتند و حضرات ايشان مانور الله

مرقده ميگفته اند كه اين فرزند خواجه مهدى
در حلم و حيا حضرت عثمان ذى النورين
مى مانند و در ميان حقايق و معارف
در حضور ياران قبل از اينكه رخت ازين
عالم فانى بعالم باقى كشند ايشان خواجه
مهدى را طلبيده به پهلوى خود نشانده
و از زبان مبارك ايشان اين مصرع جارى
ميشد كه برتخت نشه كه نشيند جز شاه
شاه زاده و دران وقت ايشان پانزده

ـــ ھەممە پاساھەتلىك ـ ۋەزىلەرلىك تۇرمۇشى ـــ دىن، مەزھەب، مىللەت، تۇرمۇشلارنى تەھىيا قىلغۇچى، ئالىي دۆلەت، تەرىقەتنىلىك بىناسىنى تۇرغۇزغۇچى، شەرىئەتنىلىك ھەربىر ئىشنى ئىسپاتلىغۇچى، تەرىقەتنىلىك ھەيدانىدا ئىلىم چاپتۇرغۇچى، تەرىقەتنىلىك ھەيدانىنى تۇرغۇچى پالۋان، ئالىمى ھەقىقەتنىلىك سوپىلىرىنى يۇقىرى كۆتۈرگۈچى، ساخاۋەتنىلىك ئاچقۇچىنى قولىغا ئالغۇچى، ئەدلىسى ـ ئادالەتنىلىك خەزىنىسىنە ئاچقۇچىنى قولىغا ئالغۇچى، ھەربىر ھەيدانىدا ئىلىم چىقارغۇچى ئەۋلىيالارنىلىك ئەلا پېشۋاسى، شەرىئەتنىلىك، تەرىقەتنىلىك، ھەقىقەتنىلىك، ئۇممەتلەرنىلىك تاجى، ئەۋلىيالارنىلىك سەرھەلقىسى ـ جانابىي ھەزرىتى ھىدايەتئۇللاغا خاستۇر. ئول زاتنىلىك ھىدايەت ئاپتاپى جەمىكى مۇسۇلمانلارنىلىك بېشىغا باراۋەر چۈشكەندۇر. ئۇ زات يۇلتۇز ـ لىرىنىلىك يورۇقى جەمىكى كىشىنىلىك دىلىنى يورۇتقان. شۇنداق ئۇلۇغ كىشىنى بىزگە يەتكۈزۈپ بەر ـ گەن ئۇلۇغ ئاللاھقا ئەتە ـ ئاخشاملارنىلىك ھەممىسىدە شۈكۈر قىلىمىز، ھەمدۈسانا ئېيتىمىز.

پەقەر بۇ ئۇلۇغ زاتنىلىك ناھۇشەرىپىنى ئاغزىمغا ئالماق بولۇپ ئويلىنىپ تۇرغان كۈنلىرىمدە ئا ـ گاھاھ شۇنداق ۋەھىي بولدىكى: چۈشۈمدە ئۇ زات «مېنىلىك تەزكىرەمنى پۈتكىن» دەپ ھۇزۇرۇمدا بىشا ـ رە قىلدى. ئويغاندىم. يېڭى ئۆلۈككە جان كىرگەندەك، ھاڭا جان كىردى. بۇ زاتنىلىك ئەسرانىلىرى كۆڭلۈمگە ئولتۇردى. ئۇ زاتقا بولغان ئىخلاس ـ ئېتىقادىمنى يول باشچى قىلىپ بۇ رىسالىنى «تەزكىرە ھىدايەت» نامى بىلەن يېزىشقا كىرىشتىم.

* * *

بىزنىلىك پىرىمىزنىلىك كارامەتلىرى شۇنۇركى، خۇددى پەيغەمبەر ئالەمنى كېزىپ ئابىسى ھايساتنى تاپقاندەك، تىرىكچىلىكنىلىك يولىغا باشلايدىغان ھەزرىتى ئېيسا ھەسسە «سۇن» دەپ ئۆلۈكنى تىرىلدۈر ـ گەندەك، ھەزرىتى مۇسا ئەلەيھىسسالام ھەجۇنىل بەھرەئىنگە بېرىپ ھەزرىتى خىزرى ئەلەيھىسسالامغا ئۇچراشقاندەك بىزنىلىك پىرىمىزنىلىك سۆزلىرىمۇ ئىمامى ئەزھەدۇر. ② قاراشلىرى ھەقىقەتتۇر. ھەزرىتى شەيخ پەريددىن ئەتتار (1) دېگەن كىشى شۇنداق يازىدۇ: پەيغەم ـ بەرىم ھىراغارىدا خۇدا بىلەن كەپلەشكەن چاغدا بىزنىلىك پىرىمىزنىلىك روھى ھەمراھى پەيغەم ـ بەرىم بىلەن بىللە ئاللاھنىلىك سۆزىنى ئىشتىكەن. ئۇنىلىك ئۈچۈن ئاللاھتائالانى كۆرۈش زاھىرىدۇر. پەي ـ غەمبەرلەرنىلىك ھەرتۈرلىرى ئەۋلىيالارنىلىك ھەرتۈرلىرى بىلەن بىر. پەيغەمبەر دېگەن ئاللاھنىلىك ھۆكۈ ـ مى بىلەن شەرىئەت ئېلىپ بارىدۇ. ئەۋلىيا دېگەن «ئەھەد» دەيدۇ. ھەممىسى شۇنىلىك ئىچىدە. ئاھايىتى پەرقلىنىدىغان يېرى «ئەھەد» بىلەن «مۇھەممەد» ئارىسىدا. لېكىن ھەر ئىككىلىسى «ئەھەد» كەباشلاپ بارىدۇ... بىزنىلىك پىرىمىز ھەقىقەتچىلەرنىلىك سۆزلىتىشى، تىلغىرا يولىغا

---

① «تەزكىرە ھىدايەت» ـ (ئاپپاق خوجىنىلىك يازما تەزكىرىسى ـ ئا) ھىجرىيە 1226 ـ يىلى (مى ـ لادى 1811 ـ يىلى) ئۇيغۇر مۇئەللىپ موللا مۇھەممەد كۆچارى بىلەن مولا مۇھەممەد خەلپەت قەشقەرلەر تەرىپىدىن تەييارلىنىپ پارسچە ـ ئەرەبچە تەرجىمىدە تاش ھەتبۇئە بىلەن بېسىپ تارقىتىلغان چوڭ رىسالىدۇر. رىسالىنىلىك قەيەردە بېسىلغانلىقى ھازىرچە نامەلۇم.

يەرلىكتە ئىشلەنگەن يۇپقا، سۇپەتلىك سېرىق سوت قەغەزگە «خېتى پارسى»، «خېتى ئەرەبى» خەت شەكلى بىلەن كۆركەم خۇشخەت، قوش تىلىق قىلىنىپ چاپىيە قىلىنىغان (بېسىپ تارقىتىلغان) بۇ ئە ـ سەرنىلىك ئومۇمىي بېتى 104، ۋاراق ئۇزۇنلۇقى 17.5، كەڭلىكى 10 سانتىمېتر كېلىدۇ. 1986 ـ يىلى سىنـ تەبىر ئايلىرىدا كوھىلىق ئولىما راشىدىن ئاخۇنۇمدىن تېپىلغان بۇ ئەسەرنىلىك ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى يەكەن ناھىيىلىك ھەدەنىي يادىكارلىقلار ئىدارىسىنىلىك ئىلمىي خادىمى ھۆرمەتلىك ئابدۇقادىر داۋۇت ـ نىلىك يارىدىمى بىلەن يېقىندا تەييارلىدىم.

بۇ رىسالىنىلىك ئەسلى مۇئەللىپلىرى بۇ رىسالىنى، ھېنىڭچە، ئاپپاق خوجىنىلىك ئۆز ئۇقتىدىكى (ھا ـ يات ۋاقتىدىكى) ھاۋالىسى بىلەن يېزىپ قالدۇرۇپ كەتكەن بىر رىياكار سوپى ئەدىبىنىلىك ھاتىرىيال ياكى يېزىق خاتىرىسىگە ئاساسەن يېزىپ تاماملىغان بولۇشى مۇمكىن. ئىزدەنگۈچىلەرنىلىك دىققىتى ئۈ ـ چۈن بۇ ئەسەرنىلىك ئومۇمىي قىممىتى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىق تىلىدا ئۇيغۇر يېزىق ئۇس ـ لۇبى بىلەن تەييارلاپ بەزىبىر قىسمىنى ئېلان قىلدىم (قىسقارتىپراق كۆچۈرۈلگەن ـ ئا).

ـــ مۇئەللىپ

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uygurkitap.com

ھاگىدۇچىلارنىڭ ھۇجۇمى. ئۇ زاتنىڭ زاھىد ئۇرۇقىنى كۆرمەك بىلەن بەلدىلەر ئەقىلىدىن ئەمەس، دۇنيانىڭ بارلىق تەئەللۇقاتلىرىدىن كېچىپ كەتكەنلىگى— زاھىدى شۇ دەرىجىدە ئىدى. زاھىدى شارابنىڭ كۆپىكە ئوخشايتتى. ھەسەلەن: شارابنىڭ كۆپۈكىدىن ئازراق ئىچكەنلەر ھەممە نادانلىقنى تۆتىدىغان ئاشىق بۇلاتتى. ئۇنىڭدىن جەمراق ئىچكەنلەر ھېچ نېمىدىن قورقمايدىغان، ھەممىنى قورقىتىدىغان بولۇۋالاتتى. ئېغىز تويغىچە ئىچىۋالغانلار يېرىم ئۇلتۇرۇپ ناشلىۋەتكەن توخۇغا ئوخشاش يۇمىلاپ يۇرۇپ، دۇنيانىڭ پايدا-زىيانلىرى بىلەن ئىشى بولمايتتى. پىرىمىزلىك جاھالىنى كۆرگەن ھەر قانداق كىشى ياقىلىرىنى چاك قىلىپ، دۇنيانىڭ تىرىكچىلىكىدىن ۋاز كېچەتتى. ئۆزىدىن-ئۆزىگە رەھىمسىزلىك قىلىپ، گاھى ئىشتان، كۆڭلەكنى سېلىۋېتىپ يالىڭاچ بولۇپ كەتكىنىنى بىلمەي قالاتتى. ھەسەلەن: ھۇشيار ۋاقتىدا شەرىئەت، تەرىقەتتىن سۆزلەيدىغان، ئون، سەللىنى تاشلىمايدىغان كىشىلەر پىرىمىزلىك ۋاھىد جاھالىنى كۆرگەندە تەندە جان، قەلبىدە ئىماندىن بەھرەمەن بولۇپ قالاتتى. ئۆزىنىڭ خۇددىنى بىلمەيتتى. قايسى دائىرىدە ئۇرغانلىقىنى سەزمەيتتى ...

پىرىمىزلىك ئادەتلىرى ھەر كۈنى كۈن يېرىم بولغاندا خالايىقلارغا ھەسىۋى خارابات-دىن دەرس ئۆتەتتى. پارس تىلىنى، تاجىك تىلىنى، تۈرك تىلىنى ياخشى بىلەتتى. خالايىقلارنى، ھەر ھاللەتنى ئۆز تىلى بىلەن ھۇنداق ھاكاۋاق خۇداغا يېتىشىمەن دەپ كۆرسىتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن پىرىمىزدەك قابىلىيەتلىك، جاۋانمەرد زېرەك كىشى ئىككىنچى دۇنياغا كەلمىگەن.

پىرىمىزلىك خاس سۆھبەتلىرى بىر ئوتقا ئوخشايتتى. ھەر قانداق ھۆل نەرسىنى قۇرۇتاتتى. بىر نەرسە يۇقايدىغان قۇرۇپ كەتكەن ئادەم بولسا، كۆيدۇرۇۋېتەتتى. بۇ كىشىنىڭ سۆھبەتلىرىگە ئۇچرىغان كىشى، ھۆلاقەت بولغان كىشى دۇنيادىن، بارلىق ھەۋەسلەردىن ۋاز كېچىپ، ئۆي تۈتمايدىغان، تىرىكچىلىك قىلمايدىغان، تاپقاندا تازا يەيدىغان، بولمىسا ئاچ يۈرۈيدىغان ئىنتىكسى ئۇلۇغ خىسلەت ئۇ كىشىگە ھۇيەسەر بولاتتى... ساھا ③ قىلاتتى. ساھا قىلغانلار ئارىسىدا بەزى ئادەملەرنى ۋازلارنى ئاڭلاپ قالاتتىمۇ، ئاۋاز قىلغانلارنى كۆرمەيتتى، بەزى غەيرىي ئادەملەرنى كۆرۈپ قالاتتى، كېيىن ئۇ ئادەملەرنى يەنە ئاپمايتتى. خانىقاداجەرە ④ — سۆھبەت قىلىۋاتقان چاغدا ئۇ خانىقانىلىك زېمىنى نەچچە ئادەمگە نەچچە رەڭدە كۆرۈنەتتى. ھەر قانداق ئادەم پىرىمىزگە ھۇھەببەت قىلسا، ئىخلاس قىلسا، بۇ دۇنيالىقىمۇ ياخشى بۇلاتتى، ئاخىرەتلىكىمۇ ياخشى بۇلاتتى. پىرىمىزگە ھۆرمەت بولمىسا، ھۆخالىپەتچىلىك قىلسا دوزاخنىڭ ئېگىگە چۈشەتتى. بېھىش، دوزاخ—پىرىمىزلىك قولىدا ئىدى. ھەزرىتى سۇلتان بائىزىت② دېگەن ئەۋلىيا شۇنداق دەپتۇ: «ھەر قانداق ئادەم پىر تۇتسا، خۇدا بەندەم دەيدۇ. پىر تۇتمىغان ئادەم خۇدا رەھمىتىنىڭ تېشىدا.»

پىرىمىز ھەزرىتى ئېيىغا ئوخشاش ھەر قانداق ئاغرىقنى، سۇنۇق، جاراھەت چىققان كىشىلەرنى

بەرلەرنى، ئىسلامى مەدەنىيىتىگە ئوخشاپ كېتىدۇ). ئىسلامى مەدەنىيەت دېگەن نېمە؟ ئىسلامنى قوبۇل قىلغان مىللەتلەرنىڭ ئىسلامغىچە بولغان مەدەنىيىتى ئىسلامنىڭ تەسىرى بىلەن ئۆزگىرىپ، ئىسلام مەدەنىيىتى بولۇپ شەكىللەنگەن. ئىسلام مەدەنىيىتى ئەرەب مەدەنىيىتى بىلەن ئىران مەدەنىيىتىنىڭ ئارىلىشىپ كېتىشىدىن ھاسىل بولغان. ئەرەب مەدەنىيىتى ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىغا ئايلانغان. ئىران مەدەنىيىتى ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم بىر قىسمىغا ئايلانغان. ئىسلام مەدەنىيىتى ئەرەب مەدەنىيىتى بىلەن ئىران مەدەنىيىتىنىڭ ئارىلىشىپ كېتىشىدىن ھاسىل بولغان بولسا، ئۇنداقتا ئىسلام مەدەنىيىتى بىلەن ئەرەب مەدەنىيىتى ئوتتۇرىسىدا قانداق پەرق بار؟ ئىسلام مەدەنىيىتى بىلەن ئىران مەدەنىيىتى ئوتتۇرىسىدا قانداق پەرق بار؟

ئەندى مۇھتەرەم جامائەتچىلىكىمىزگە يۇقىرىدىكى تەرىپاتتا «ئۇلۇغ-لانغان زاتنىڭ «نەپەس-لەۋزى مۇبارەكلىرى» دىن مۇنۇلارنى ئەقدىم قىلىمىز.

ئاپپاق خوجىنىڭ ئەمرى-مەرۇپلىرىدىن كەلىمىلەر

(ئاپپاق خوجىنىڭ سۆز-نۇتۇقلىرىدىن ئۈزىملەر)

— ئەرەبچە ئۆسخىددىن بىر بەت

— بۇ كەلىمىلەر «تەزكىرە ھىدايەت» تە بايان قىلىنغان ئەينى كەلىمەلىك (ئۈزىملىك) ھالىتى بويىچە كۆچۈرۈلدى. ھاجە تىلىك ھازىرقى زامان ئىزاھلىرى مۇئەللىپ تەرىپىدىن قىستۇرۇلدى-ئا.

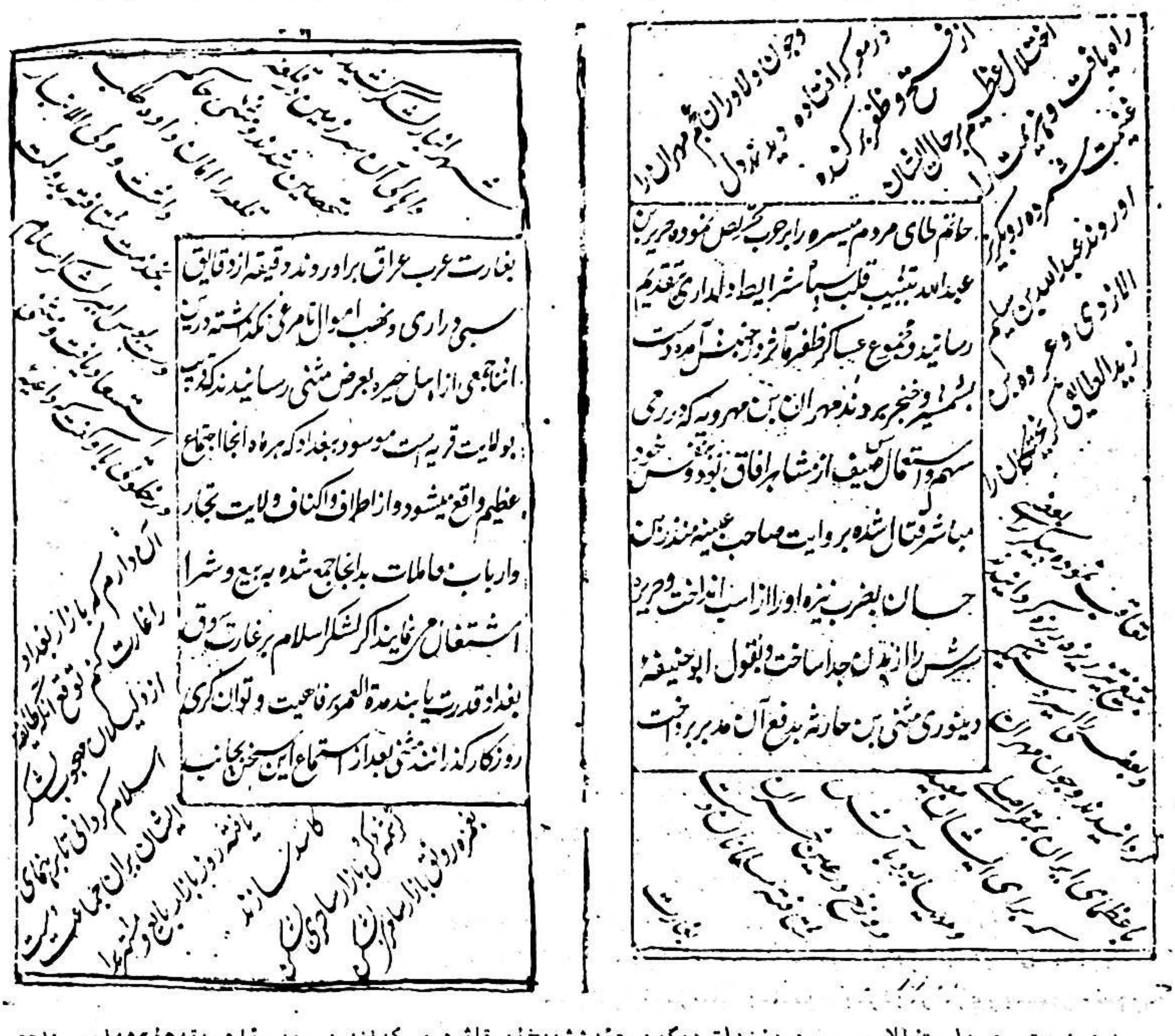

* ھەزرىتى ھىدايەتۇللا پىرىمىز مۇنداق دېگەن: «ئەششەيخۇبەقاۋ ھەي كەننە بىيوپى ئۇممەتەھۇ» ھەلىسى: پىر دېگەن پەيغەمبەرگە ئوخشاش. ھۆرمەت-پەيغەمبەرنىڭ ئۇممىتىگە ئوخشاش. پەيغەمبەرگە ئاللاھتىن قانداق ۋەھىي كەلگەن بولسا، ئەۋلىياغىمۇ شۇنداق ۋەھىي كېلىدۇ...

* ھەزرىتى ئۇلۇغ پىرىمىز مۇنداق دېگەن: ھەزرىتى پەخرىددىن ئىراقى ③ دېگەن كىشى ئۆزىنىڭ ئەزىملىرىدە شۇنداق يېزىپتۇ: «مەن ئاددىمىزاتنىڭ دەرىجىسىنىڭ سۈرىتىدە تۇرۇپ، ھەممىدىن ئۈستۈن بولۇپ، ئىلىمنىڭ ئەينىكىگە قارىسام-ھەممە جاھانىنى يارالتقانىنى ئۆزۈمنىڭ ئىلمىنىڭ ئەينىكىدە كۆردۈم...». راست، ھەسىلەن: ئايمانىدىكى كۈن زېمىنگە يورۇقلۇق چۈشمەكلىك بىلەن زېمىنىدىكى كائىنات، تېرىلغۇلار، دەرەخلەر، جىمادەتلەرنىڭ (جىسمانىي بارلىقنىڭ-ئا) ھەممىسىنى ئۆستۈرىدىكەن.

ئەمما، پىرلارنىڭ جەزەبى تەجەللىياتى (قايىمىنى بىلمەيمەن، قالىپىدىكى-نا) ئەرۋاھى قىزدۇرمىسى كۈرسەتمەي، ئىنسى-جىنلارنىڭ سىرى ئەسرايمىنى بىلدۈرۈپ، پەيغەمبەرى مۇرتتىن-ئۈتىكۈزۈپ بېشىنسى ئەرشنە ئەھتى سارايغىچە تاماشا قىلدۇرۇپ (بېشى ئاسمانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئايىغى يەرنىڭ ئەكتىگە يەتكىچە سايا-ھەت، تاماشا قىلدۇرۇپ، دېمەكچى—نا) خۇدانىڭ ئاپىرىدىنىڭ ئۈرى بىلەن مۇنەۋۋەر قىلىدىكەن ...

* ھەزرىتى ئۇلۇغ پىرىمىز مۇنداق دېگەن: ئەۋلىيالارچۇن شاراب بولۇش لازىم. شاراب ئىچكەن-دىن كېيىن ھەست بولۇش كېرەك. ھەست بولغاندىن كېيىن سەكرەش كېرەك. جەرەسۇھبەت قىلغاندىن كېيىن، تەلەپ قىلىش كېرەك. تەلەپ قىلغان ئادەم ئەلۋەتتە تاپقان ئادەم بىلەن خۇدا-نىڭ ئارىلىقىدا نېمە پەرق بولىدۇ؟

*ھەزرىتى ئۇلۇغ پىرىمىز مۇنداق دېگەن: ھېنىڭ مۇرتلىرىمنىڭ قەبرىستانلىقىغا بېرىپ ھەممە ئۇلۇكنى تىرىل دېسەم ھازىر تىرىلىدۇ، ئەمما خۇدانىڭ ئادىتۇللا (خۇدانىڭ كارامەت ئادىتىگە—نا) سىغا توغرا كەلمەيدۇ...

* پىرىمىز مۇنداق دېگەن: ھەر قانداق ئادەم ئەغمە-ناۋا، ئويۇن-كۈلكە بىلەن بولسا، ئۇ ئا-دەملەرنىڭ دىلىدا خۇدانىڭ ئىشقى تۇختايدۇ، كۆيۈۋاتقان ئوتقا سۇ چاچسا ئۈچۈپ قالغاندەك. ھەر قان-داق ئادەم ئۆمرىنى راھەت بىلەن ئۆتكۈزسە ئاخىرەتنىڭ راھىتىدىن بىنىسىپ بولىدۇ... ئۆمرىنى مۇ-شەققەتنىڭ كېيىنى بىلەنكى-شۇبھىسىز، بەرھەق ئاچ-ئاجىزلىق دەريالىرىدا غەرق قىلىۋەتمىسەك خۇدانىڭ يىتىشىمەن دېگىنىڭ بىكار. ھەر قانداق كىشى ئۆيىدىن، بالا-چاقىسىدىن، دۇنيانىڭ راھىتىدىن دىلىنى ئۈزۈپ، يىغلاپ يۇرىكىنى كاۋاپ قىلمىي ئۆتسە، ئاخىرەتتە راھەت-پاراغەتتە بولىدۇ...

* پاسىبان پىرىمىز مۇنداق دېگەن: ساھىا قىلىۋاتقان چاغدا خۇدا بەندىلىرىنى چاقىرىدۇ. يەنى: ئەي بەندىلىرىم سىلەرنىڭ قىلغان ھەرىكەتلىرىڭلار بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا قوبۇلىيەتكىنى ئۆتتى. سىلەر ھايات تۇرۇپ ئۆلدۈڭلار، يەنى ئۆلۈمنى ياد ئەتتىڭلار، دەيدۇ. ھەزرىتى خوجا بۇزرۇك④ مۇنداق دې-گەن:«ھەر مۇرتنىڭ پۈتمىنى بائىزىتنىڭ بېشىغا قىلسا، ھەن ئۇنداق مۇرتتىن بىزار مەن.»مۇرتلار سورىدى: ئۇ نېمە دېگەن گەپ؟ بائىزىت دېگەن نەقىشۇەن سۇلۇكىدىكى ئادەم. بىزگە مۇرىت بولغان كىشىلەر بىزنىڭ يولىمىزدا مېڭىشى كېرەك. نەقىشۇەندى سۇلۇكىدىكى ئادەملەر جەزەبات قىلمىدۇ. جەزەبات بىز-نىڭ ئۇسۇلىمىز، ھەقتىن كەلگەن ئۇسۇلدۇر. بىر ئادەم سوئال قىپتۇ: بائىزىت ئۇلۇغمۇ ياكى مۇھەممەد ئە-لەيھىسسالام ئۇلۇغمۇ؟ پىرىمىز: بائىزىت ھەر قانچە ئۇلۇغ بولسىمۇ خۇدادىن ئىزنىسىز جەننەتكە كىرەل-مەيدۇ. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:«ئەي پەرۋەردىگارىم بىز ساڭا ئىبادەت قىلمىساق، سەن بىزنى ئۇنۇمايسەن. سېنىڭ بەندىلىرىڭنى تونۇشۇڭ بەندىلىرىڭنىڭ ساڭا ئىبادەت قىلىش بىلەن بولىدۇ.»

* ھەزرىتى ئۇلۇغ ھىدايىتۇللا زات مۇنداق دەپ ئېيتقان:... ھەر قانداق ئادەم جەڭ قىلسا، ئاۋۋال ئۆز نەپسى بىلەن جەڭ قىلسۇن. بۇ نېمىدېگەن گەپ؟ بىر ئادەم بىر يىلغىچە سوغۇق سۇ بىلەن قۇرۇق نان يېسە، پىشقان ئاش، قايىنىغان سۇ تەلەپ قىلمىسا ئۇ ئادەم ھەقنى ئىزدەيمەن دەيدىكەن، مۇشۇنداق رىيازەتكە سەۋرە قىلالمىسا ھەقتىن بۇنى ئالالمايدۇ. قۇرۇق ھەممىتىنى ئاللاھنىڭ، ئەرشـ-نىڭ كۇنگورسىغا (نەۋىيىگە—نا) قاراپ چىقىدىغان شۇتا ئىزدەشكە قارىتما. شەيخ جۇنەيىد بىغدادى⑤ دېگەن كىشى قىرىق يىللىق ئۆمرىدە سوغۇق سۇ بىلەن ئارپا— تېرىقنىڭ نېمىنى يەپ، قورسىقى تويۇپ كەتكىچە باشقا بىر نەرسە يېمەي ئۆتكەنمىكەن. جۇنەيد باغدادى شۇنداق دەپتۇ: «ھەر قانداق بەندە جە-ننى قىيىنسا روھى بېرىپ ئاللاھقا نالە قىلمىدۇ. ئاللاھ ئۇ بەندىنىڭ تەلىپىنى بېرىدۇ. سوپىلىقنىڭ ئۇسۇلى شۇ. ئەشۇ ئىشنى قىلمىسا، ئۇ كىشى سوپى بولالمايدۇ. زىنھار مۇشۇ يولنى تەرك ئېتىپ قەلەن-دەرچىلىك يولىنى تاشلىما...»

* پىرىمىز ئۇتمۇشتىن سۆزلەپ مۇنداق دېگەن: خالايىقلار ياخشى يەپ،ياخشى ئىچىپ نەپسىنى سەمرىتە-كەنلىكى ئۈچۈن ئاللاھتائالا ھوقۇقلارنى خۇدانىڭ بەندىلىرىنىڭ ئۈستىگە ھۆسەللەت قىلدى. ھىلاكۇخان دۇنـ-يادىكى ھۆسۈلمانلارنىڭ ئۈستىگە ھۆسەللەت بولۇپ ئازغىنىسى 12يىل خالايىقلارنى ئۆلتۈرۈپ خانىۋەيران

---

① پەردىدىن ئەتتار، ② سۇلتان بائىزىت، ③ پەخرىددىن ئىراقى، ④ خوجا بۇزرۇك، ⑤ جۇ-نەيىد بىغدادى—تاريختا ئۆتكەن سوپىزم روھانىلىرى تەركىبىدىكى مەشھۇر شەخسلەر.

قىلىپ كۆركەن ۋاھەتلىرىدىن بۇرۇنلىرىدىن پۈتۈنلەي ئەجەمدىن كۆپرا دېگەنلىك زادىلا ئەجەمدىن كۆپرا ھازىرقى تۈركىيە ئىستانبۇلنىڭ بىر گەۋجە شەھرىدە تۇغۇلغان بىر چوڭ سىياسىي ئەربابلا كۆزقاراش ئەسكەر ياشلاپ كېلىپ ئەجەمدىن كۆپرا ياشلىق ھەۋىسىنى ھىسلاق كەشتىسى قىلىۋاتقان ئەھۋالغۇ؟ بۇلار ياخشى يەپ، ياخشى ئىچىپ-تۇمپەرۋا بۇلغالىلىقتىن بولغان ئاقىۋەتتۇر. قەدىمكى زامانلارنىڭ بىرىدە ھەزرىتى ئۆھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى سەرگەشلىك (بۇزۇقچىلىق، سەۋەنلىكىنا) قىلىشىپ چوڭ يەپ، چوڭ ئىچىپ، بىھەرۋا بولغانلىقىدىن ئۆزىدا ئۇلارنى سۈغا باستۇرۇۋەتتى ئەھەسەۋا؟

پەيغەمبىرىمىز ھۆھەممەد ئەلەيھىسسالام ئۇنداق دېگەن: «ھېچىمنىڭ ساھابىلىرىم» ئۆھ پەيغەمبەرلىك كېھەسىگە ئوخشايدۇ، ھەر قانداق كىشى ھېچىمنىڭ ساھابىلىرىمگە ئەگەشسە ئامان قالىدۇ. ھەرگىزىم ھېچىمنىڭ ساھابىلىرىمگە قارشى تۇرسا ئۇنداقلار ھالاك بولىدۇ...»

* ئۇلۇغ پەرىمىز مۇنداق دېگەن: «ھېچىمنىڭ زامانىدىكى زاھانلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى، ئۇلىيالىرىدىكى بارلىق ئەسھابىلەردىن ھېچىمنىڭ ئەسھابىلىرىم ياخشى. ھەزرىتى ھۆھەممەد ئەلەيھىسسالام ئۈزۈمنىڭ ئەسھابىلىرىمگە ئوخشايدۇ: «ھېچىمنىڭ ئەسھابىلىرىم يۇلتۇزلارغا ئوخشايدۇ، يۇلتۇزلارنى تېزىپ قالغان ئادەمگە يول كۆرسىتىلىدۇ...» ھېچىمنىڭ ھۆرمەتلىرىم ھېچى ئەگەشكۈچىلەر سىخۇدا تەرەپتىن يول تاپقۇچىلار، ھاڭسىنىكار قىلغۇچىلار، ھاڭا ئەگەشمىگەنلەر ھۆكۈمران ھۇنارپەنلار دۇر...»

* * *

ئەمدى بۇ «ئەۋلىيا» زات ئوغرىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن بەزىبىر سەرلىق، قاباھەت يازما ئەپسانىلەرنى ئەسلەپ، سىلىپ باقايلى:

ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەسلى-نەسەبلىرىنىڭ ئاتالمىش «دىنىي كارامەت» لىرى ھەققىدە تارقىلىپ يۈرگەن بەزىبىر قاباھەت يازما ئەپسانىلەردىن ئۈزىملەر.

(تۆۋەندىكى قاباھەت يازما ئەپسانىلەردىن ئۈزىملەرنى قەلەمگە ئېلىشتا پاك مۇسۇلمانچىلىق ۋۇجۇدىمىز، تىلىمىز، دىلىمىز بىلەن ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنۇ تەلىمىنى يەنى... «گەپنىڭ ئەڭ ئەۋزىلى تۆت سۆزدۇر: سۇبھان ئاللاھ (ئىنسانلاھنى ئۇلۇغلايمەن)، ئەلھەمدۇلىللا (جىمى مەدھىيە ئاللاھقا مەنسۇپ)، لائىلاھە ئىللەللاھۇ (بىر ئاللاھتىن باشقا ھېچ مەۋجۇد يوق)، ئاللاھۇ ئەكبەر (ئاللاھ ھەممىدىن ئۇلۇغدۇر)» («سەھىھۇل بۇخارى جەۋھەرلىرى ۋەقەستىملانىي شەرھى» 331-بەتتىن) دېگەن تەلىمىنى نۆۋىمىزنىڭ چوشەنچە مەنبەسى قىلىپ تۇرۇپ ھەم «قۇرئان كەردىم» نىڭ «مەخلۇقاتنىڭ شەررىدىن (غەپلەتتە، ئازغۇنلۇقتا، غاپىللىقتا قېلىشتىن-ئا)، قاراڭغۇلۇقى بىلەن كىرگەن كېچىنىڭ شەررىدىن، تۇگۈنلەرگە دەم سالغۇچى سېھىرنىگەرلەرنىڭ شەررىدىن، ھەسەتخورنىڭ ھەسەت قىلغان چاغدىكى شەررىدىن سۇبھىنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاھقا سېغىنىپ پاناھ تىلەيمەن دېگىن» («قۇرئان كەردىم» 5-ئايەت سۈرە «ئەلەق» تىن) دېگەن تەلىمىنى نەزەردە تۇتۇپ قەلەم تەۋرىتىمىز.

يازما ئەپسانىلەردىن ئۈزىملەر

ئاپپاق خوجا، ياراتقان ئاللاھقا سېغىنمايى ناپسەنتلىك بىلەن مۇنداق دېگەن:

* «ھېچىمنىڭ مۆرىتلىرىمىنىڭ قەبرىستانلىقىغا بېرىپ ھەممە ئۇلۇكنى تەرىل دېسەم ھازىر تەرىلىدۇ، ئەھمە خۇدانىڭ ئادىتۇللا (خۇدانىڭ كارامەت-ئادىتىمگەسىنا) سىنا توغرا كەلمەيدۇ... ھەر قانداق ئاھ دەم ئۆيىدىن، بالا-چاقىسىدىن، دۇنيانىڭ راھىتىدىن ئىلىنىپ ئۆزۈپ، يىغلاپ يۈرەكنى پارە قىلسا خۇدانى تاپىدۇ. خۇدانى تاپقان ئادەم بىلەن خۇدانىڭ ئارىلىقىدا نېمە پەرق بولىدۇ؟... ھېچىمنىڭ مۆرىتلىرىم-ھاڭا ئەگەشكۈچىلەر-خۇدا تەرەپتىن يول تاپقۇچىلاردۇر. ھاڭا ئەگەشمىگەنلەر ھۆكۈمران (بەرھەق) مۇناپىقلاردۇر (كاپىرلاردۇر، دېمەكچىسىنا). ساھا قىلمۇاتقان چاغدا خۇدا بەندىلىرىنى چاقىرىدۇ،

يەنى ئەي بەدبەختەرىم سەھرالىق قىلغان ھەركەتسىزلىكىلار ... بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا قوبۇلىيەتسىگە ئۇرۇنتى... سەھەر ھايات تۇرۇپ ئۆلدۈڭلار، ئۆلۈمنى ياد ئەتمەڭلار...» (ئاپپاق خوجىنىڭ ئەمرى-مەرۇپەتلىرىدىن كەلمەلەر» دىن).

ئاپپاق خوجىنىڭ «ئۇلۇغ كارامەتكار» لىقى ھەققىدە يەزىمبەر ئاپپاق خوجا پەرەس سوپى-دەرۋىش مۇئەللىپلەر مۇنداق يېزىشىدۇ:

* «ماھەزرەت① ھىدايەتۇللا ئەپەندىمۇ ئۆز سۆز كۆرۈش لۇغىتا ئۆ باشقا قىممەت سۆزلىرىنى تەقدىم قىلىپ... ئۆزىنى تەلەپ قىلغاندا، ھىدايەتۇللا ئۇنىڭغا ئۆيلۇكىنۇچاقلىق، بالىلىق بولۇشنا ئۆزىنى بەرگەن. دەرۋەقە ما ھەزرەت ئۆيلەنگەن، بالىلىق بولغان. بالىغا ئۆگەيدۇلھەلىم» دەپ ئات قويغان. بۇنىڭ ھەنىسى، ئۆزىدىن تۆرەلگەن بالا، دېگەنلىكتۇر...»

—(«خۇاس»ـ «خاس» ھەزرەتلىرىنىڭ تەزكىرىسى» دىن)

* ... «ھەشھۇر ئالىم ئۆزىنىڭ كىچىرىنىڭ ئوغلى جالالىددىن بەلخىنى شاگىرتى شەيخ عاھابىدىن بەلەن ئۆزىنى يوشۇرۇپ قېچىشىنىڭ ھەسلىھەتىنى قىلىپ ئاقمۇھت كىتىنىڭ شەھىرىگە (كىتىنىڭ تەكلىماكاندىكى قەدىمكى شەھەرلەرنىڭ بىرى—ئا) كېتىشنى كۆپرەك ياقتۇردى. ئۇ يەرگە كەلدى... ئەمما كاۋنى ھۆلاھەزرەت قىلىپ كىتىكتىكى ئادەملەرنىڭ قايسى دىن، قايسى مەزھەب، قايسى مىللەت ئەكەنلىكىنى بىلمەكچى بولدى. بۇلارنى ھۆسۈلمانلىمىگەن دېسە، نامماز ئۆتىمەيدۇ، روزا ئۇتمايدۇ، خەيرى-ئېھسان قىلمايدۇ، كاپىر (ھۆسۈلمان ئەمەس) ھىكمەن دېسە ئىمان ئېيتمىدۇ، ھۆسۈلمانچە كىيىنمىدۇ... ئۆلار سوردى: سەھەر قايسى مەزھەب، قايسى دىن، قايسى مىللەت؟ كىتىنىڭ شاھى زۆھرە شاھ: ئالىمە ئەرىمىز يوق، مەزھەب، مىللەت دېگەننى بىلمەيمىز دېدى. جالالىددىن ئەۋلىيانىڭ، بۇلارنى ئەرىمىز يوق، مەزھەب، مىللەت دېگەننى بىلمەيمىز دېدى. جالالىددىن ئەۋلىيانىڭ، بۇلارنى ھەۋەسلەنچىلىق قالىدىغلىق سەرىگىسە دالالىتى قىلىپ، بىزنى بۇ يەردە جايىدار، ۋەتەنىدار بولۇپ تۇرايلى ... دەپ ئويلاشتى. پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا باردى. پادىشاھ ئورۇندىدا ئەك زور بەستلىك گەپ بىرلەر تۇراتتى. بۇ گەپ بىرلەرنى (كەۋدە دېمەكچى—ئا) كۆرۈپ بۇ زاتلار ئەندىشە قىلىپ ئايەت ۋە دۇئالارنى ئوقۇپ ئۆزلىرىگە دەم سېلىشتى، شۇنان بىر شەر پەيدا بولدى. شەرنىڭ ئۆچمىغا بىر يوغان يىلان ئارتىلىق ئىدى. خۇدانىڭ تەقدىرى—ئەمرى بىلەن شەر خوجا جالالىددىنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇردى. جالالىددىن شەرغا ھەيدى، يىلاننى قولىغا ئالدى، پادىشاھقا سالام قىلدى ۋە ھېنىڭ سالاھىم، ھۆرمەتلىك ئەلەيھىسسالام... دېگىن يولىنى ئۆتكەن ئۆتمەندى، تەرىقەتتىكە كىرگەن كىشىلەرگە بۇيرۇق دېمەدى. پادىشاھ: «نېمىشقا كەلدىڭىز؟» دېدى. جالالىددىن: دىنى-دىن ئازغانلار بولسا، توغرا يولغا سالغايمىز دېدى. ھەم— ئەي پادىشاھ بۇ ئىشقا جاۋابىڭىز نېمە؟ دەپ سوردى. پادىشاھ شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىسى بىلەن: «ئاتا-بابالىرىنىڭ يولىدىن قايتما، بولمىسا ئەزىزەت-ئابرۇيىڭدىن ئاجرايسەن دېگەن گەپ بار... سەلەردىن ئەلگەردىكى بەزى ھۆسۈلمانچە كىيىنىپ ئۆلار ھەم دىنىمىزگە قەست قىلمىدى... ھەقسىتىگلار پۇل بولسا، ئوپلاپ ئەتلەسلەر، قاچىلاپ ئالتۇنلار ئۆلار ھەم دىنىمىزگە قەست قىلمىدى... ھەقسىتىگلار پۇل بولسا، ئوپلاپ ئەتلەسلەر، قاچىلاپ ئالتۇنلار بېرەيلى، كېتىگلار دېدى» جالالىددىن قوبۇل قىلمىدى، ھەم: ھۆسۈلمان بولۇڭلار دېدى. پادىشاھ ئەزەپلەندى: بۇلارنى ئالدىمدىن يىراق قىلىگلار دەپ بۇيرۇق قىلدى. لېكىن بىزەر كىشىمۇ جالالىددىنىنى يىراق قىلمىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. پادىشاھ گېپىدىن يانمىدى. گەپ بىرلەر ئۆلۈشتى، ھەسىمە قىلىپ... ئۆلار ئاساسىزنا ئۇرغالدا بېشىغا ئوپا چاچتى. ئەتىجە ئاخىرى ئەقسەرەت كېتىپ، ئوپا چاچقان قوللىرى قۇرۇپ كەتتى، كۆزلىرى كور بولدى. جالالىددىن ئۆلارغا: ئەگەر ھىلە، دەۋىتىمىزگە كىرە ئەگىلەر ئۇنا قىلايلى، ئولۇگلارنى كۆتۈرۈڭلار، كۆزۈڭلەر تېچىلسۇن، ئولۇگلار ئۆزۈلسۇن دېدى. گەپ بۇرلەرى: ھەز دېگەنلى دېمەيمىز... دېدى. جالالىددىننى ئۆتۈپ باشلاشقا باشلىدى. جالالىددىن ئۇنا-نا ئۇنا قىلدى. ئاشىق بىر ئاۋاز گەلدى... ھېلىقى شەر پەيدا بولدى. گەپ بىرلەرنى پارە-پارە قىلىپ يىرتىپ تاشلىدى، غايىب بولدى. جالالىددىن: ھەن ئۇنا قىلاي بۇ بەدبەختلەر ھاكاللىرى ھالاك بولسۇن

---

① ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى ئاپپاق خوجا پەيدا قىلغان «خۇاس» مەزھەبىنىڭ داھىسى ھاشۇەن دېھ-گەن كىشى كۆزدە تۇتۇلمىدۇ—ئا.

دەپ دۇنياغا قول كۆتۈردى. ئاسماندىن قۇم يېغىشقا باشلىدى... چوڭقۇر يەرلەر توزلىشىپ تۈر-كىستان يۈرتلىرىنىڭ بېشى كۆرۈنۈپ قالدى... ئەرۋاھلاردىن بىشارەت لېپىپ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، چاھارياردىن سەئىدبۇرھانىددىن قىلىچ، ئەبۇھەبىس بۇخارى كەبى قاتارلىق پەتتە كىشى پەيدا بولغىنى يېغىمبىرىم بۇلارغا:«ئەي بالىلىرىم سىلەرگە رەھمەت. ئەگەر سىلەر كېلىپ بۇ گەپىرىلىرىگە زوربە-رمسىدا تارىخىي قىسسە» دەپ ھەزھۇمەن قىسقارتىپ ئېلىندى)

«شاھ تالىبنىڭ كېلىپ ھەپتە مۇھەممەدان ھازىرىنى ئاشكارە قىلغىنىنى ھېرزانابابەكرى ئاڭلىدى. كىشى ئەۋەتىپ شاھ تالىبنى سىناپ كۆرمەكچى بولدى. بىر مۇشۇكنى تۆللاپ ئاھاق قىلىپ شاھ تالىبنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى... شاھ تالىب كارامەت كۆرۈپ بۇ ئەھۋالنى بىلىپ قالدى... بىر دۇنا قى-لىپ مۇشۇكنى تېرىلدۇردى. شاھ تالىب بۇ يەردىن ناز قىلىپ كېتىپ قالدى. يۇرت «شاھىناز» (شاھ تالىب ناز قىلىپ كەتكەن يەر—ئا) دەپ ئاتىلىدىغان بولدى...» (شائاز يېڭسار ناھىيىسىنىڭ يەكەن تەرەپتىكى يېزىلىرىدىن بىرى—ئا).

—(«زىيائۇللاۋلوپ چىلىەنىڭ تەزكىرىسى ۋە ھېرزا ئابابەكرى قىسسىسى» دىن ئېلىندى)

* * *

«... ھەزرىتى پېرى ئاپپاقۇۋە لىئۇللا ئىسلاق قەدەمنىرى يەتكەن يەردىن ئاڭلا مەھشەر گىچە بەرىكەت كەتمەيتە-تىلەر. ياسقان قەدىمىدىن بۇيلۇق ئانۇش(ئىسرىق سالىدىغان ئارچا دەرىخى) ئۇنۇپ چىقاتتى. ھەنگەن ئاتە-لىرى 100 ياشتىن ھالقىيتتى. تۇتۇپ قويغان ياغىچى چىنار بولۇپ كۆكلەيتتى. قولىنى شىلتىلغان تەرەپ-تە. يورۇقلۇق پەيدا بولاتتى. غەزەپ قىلغاندا يەر-زېمىن تەۋرەپ كېتەتتى. خوجام (ئاپپاق خوجا—ئا) دۇنايى بەنت قىلىۋەتكەنلەر «تەلۇە» (1)، «كاسكى» (2) بولۇپ كىنەتتى... قاۋغان ئىتلار بولسا گاچا، قوتۇر بولۇپ قالاتتى... بىر دۇنا قىلىپ «ئىھاقىيە» مۇرتەدلىرىنى گاچا، گاس، گال (3)، ئىت (4)، قاچىر ھايۋان (5) قىلىۋېتەتتى...»

«خوجام دەرگاھىغا كېلىپ مۇرىت بولغۇچىلارنىڭ ھەر قانچە ئېغىر گۇناھلىرى بولسىمۇ، گۇناھى-دىن ساقىت بولىدۇ. ئىنسان سۇلۇككە كىرسە تورى بارغانسېرى ئاشىدۇ، ئاللاھنىڭ زاتىغا ئۇلىشىدۇ، ئەبەدىيلىشىدۇ. مۇشۇ يول بىلەنلا خۇداغا يېقىنلىشىش مۇمكىن. خوجام(ھىدايەتۇللا خوجا—ئا) ئاللاھنىڭ ئەمرى بىلەن مۇھىملەرگە پېر-ئۇستاز بولۇش ئۈچۈن كەلگەن ئەۋلىيادۇر... پەيغەمبەر بىلەن ئوخشاش تۇر ...»

«...قاچانكى بەندىلەر ئاپىسەنتانىڭ، غاپىللىق قىلىشىپ ئۇلۇغ ئەۋلىيالىرىنى ئۇنۇپ بىخاراھان، بەدەمزھەب بولۇپ كېتىشىدىكەن، ئاللاھ ۋە ئەۋلىيالارنىڭ جازاسى (دۇنايى قارغىشلىرى) غا دۇچار بو-لىدۇ. يەر-زېمىن تەۋرەش(6)، ئوت ئۆچۈش، بوران قوزغىلىش، قاغجىراش، ئىياھ كۆكلىمەسلىك، يەر يۈزى-دىن بەرىكەت، ئىنسانىدىن شەپقەت... كۆتۈرۈلۈپ كېتىش... يۇز بېرىدۇ. ئەچچە قەرنەلىك زېمىن، يەر تەۋرەش ئەنە شۇنداق غەزەپناك-بەدنىيەت، غاپىللارنىڭ پېرلەرنى تاشلىغانلىقىدىن بولىغاندۇر...»

—(«ئۇلۇغلارنىڭ ئەپەس مۇبارەكلىرى»، «تەزكىرە پېر-ياران»، «بورقۇم ئەۋلىيا» دېگەن قولىيازمە-لاردىن)

---

①«تەلۇە»، ② «كاسكى»، ③ «گال»، ④ «ئىت»، ⑤ «قاچىر ھايۋان» ئاتالغۇلىرىنى سوپى مۇ-ئەللىپ شاھ ئەزىز خارابىاتى دېگەن كىشى ئاپپاق خوجىنىڭ قارغىشى «دۇنايى» نى ئالغانلارغا ئاللاھ يەتكۈزگەن نۇقسان سۈپىتىدە شەرھىلەيدۇ: «خوجام بىر قارغاپ-لا: يەكەن سوپىلىرىنىڭ «تەلۇە» (ساراڭ—ئا)، «كاسكى» (ئادەم بولۇپ قالغان ئىت-دېمەكچى—ئا)، «گال» (پوقاق)، «ئىت» (ئىت بولۇپ كەتكەن ئادەم قىلمۇەتكەنمىش، دېمەكچى—ئا)، خوتەن سوپىلىرىنى بولسا «قاچىر ھايۋان» (خېچىر) قىلمۇېتىپ»تىمىش

(6) بۇ يەردە سوپى مۇئەللىپ ئاپپاق خوجام بىلەن ئۇنىڭ نەسلى ئەجدادلىرى ئەجدادلىرىنىڭ قارغىشىتكەندە ئەچچە قەرنە ياكى ئەچچە زامان يەر-زېمىن تەۋرەپ، ھەر خىل ئاپەتلەر كۆپەيىپ تۇر-غانلىقىنى «ئون قېتىم زېمىن سىلكىنگەن» لىكى بىلەن «دەلىل» لەيدۇ: ئۇنىڭچە، ھىلادى 1716-يىلى يەتتە بال يەر تەۋرىگەن ئىلى رايونى، 1812-يىلى 3-ئاينىڭ 8-كۈنى سەككىز بال يەر تەۋرىگەن ئىلغا-تەۋەلىرى، 1902-يىلى 8-ئاينىڭ 22-كۈنى سەككىز بال يەر تەۋرىگەن ھازىرقى ئاتۇش تەۋەلىرى، 1906-يىلى 12-ئاينىڭ 23-كۈنى سەككىز بال يەر تەۋرىگەن گۇما... تەۋەلىرىدىكى «غاپىل»، «پې-رنى ئۇنتۇ-غان» ئادەملەر خوجاملارنىڭ قارغىشىغا بىلەن تۇتۇلغانلىقى كەتكەنمىش—ئا.

2 . ئاپپاق خوجىنىڭ قىسقىچە تارىخى توغرىسىدا

ئىشەنچىلىك تارىخىي خاتىرىلەردىن بىلىنىشىچە، ئاپپاق خوجىنىڭ ئەسلى ئىسمى ھىدايەتۇللا خوجا بولۇپ، مىلادى 1626-يىلى قۇمۇلدا ئەسلى پۇشتى — ھىراتلىق خوجا ئەھمەد (مەخدۇم ئەزەم)نىڭ ئەۋرىسى خوجا مۇھەممەد يۈسۈپنىڭ ئوغۇللىرىدىن تۆرەلگەن. ئانىسى قەشقەرلىك ھىرسەنىد جېلىل قەشقەرى دېگەن كىشىنىڭ قىزى — زۇلەيخان ئىسىملىك خاتۇندۇر. ئاپپاق خوجا قەشقەردە دېگەن دادىسىنىڭ ئىزىدىن بېسىپ ئۆزىنى «ئىشقىيە» سۇلۇكىنىڭ «داھىي»سى دەپ يۈرگەن چاغلاردا ئۇ مەزلۇمەمۇ ئۆز ئىسمى - شەرىپىنى «زۇلەيخا بىكىم» دەپ قوللانغان. مىلادى 1664-يىلى قەشقەردە ئالەمدىن ئۆتكەن. ئاپپاق خوجىنىڭ دادىسى مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشان بولسا مىلادى 1644 — 1645-يىللىرى ئەتراپىدا قەشقەردە ئۆزىنىڭ نەۋرە ئەۋلادى خوجا ئابدۇللا ئىشان تەرىپىدىن ھوقۇق ئىداۋىتى تۈپەيلى قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. جەسىتى قەشقەر ئۇرباغ يەنسى يېغىدۇ (ھازىرقى ھەزرەت ئاپپاق) مازىرىغا دەپنە قىلىنغان.

ئاپپاق خوجا مىلادى 1640 - يىلىدىن 1670-يىللارغىچە قەشقەر، سىپىرىققول، يەكەنلەردە مەدرىسە، خانىقا بىلىملىرى ئۆگىنىش، مۇتالىئە قىلىش ۋە تەل بېلىش بىلەن مەشغۇل بولۇپ، خۇددى «تەزكىرە ھىدايەت» تە تەكىتلىگەنىدەك: «تاجىك، پارس، تۈرك تىللىرىدا يازىدىغان، تەلىم بېرەلەيدىغان مۇرەتتەپ بىلىم ئىگىسى...» بولۇپ يېتىشكەن. قۇمۇل، تۇرپان، قارا شەھەر، كۇچا، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، بۇخارا، سەمەرقەنت، ئەنجان، پەرغانە، نەمەنگان، قوقان، قەشقەر، يەكەن، خوتەن، قاغىلىق، يېڭىسار، سىپىرىققول، ئىلى قاتارلىق جايلارنى كېزىپ بەزى جايلاردا «ئىشقىيە» سۇلۇك تورلىرىنى شەكىللەندۈرگەن ياكى «تەزكىرە ھىدايەت»تە تەكىتلەنگەنىدەك: «30 مىڭدىن 100 مىڭچە ...» مۇرىت - ياران قوبۇل قىلغان. يۇقىرىقى جايلارنىڭ بەزىلىرىدە «ئىشقىيە» پىرىملىرى خانىقالىرىنى چۈرىگەن، خالايىققا مازارلارنى تاۋاپ قىلدۇرۇشنى تەرغىب ۋە ئىشارە قىلغان. مىلادى 1671 - يىلى 8 - ئايلاردا سەئىددىيە ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ شۇ چاغلاردىكى خانى ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن بۆلگۈنچىلىك، خۇنخورلۇق جىنايەتلىرى ئىسپاتلىنىپ، قەشقەرىيەدىن بىر قىسىم (4 ، 5) شەرىكى بىلەن ھەيدەپ چىقىرىلغان. 1676 - يىلىغىچە بەدەخشان، خۇراسان، كەشمىر، راجىدان، ۋاخان، پەرغانە، كاسان، ھىرات، تىبەت، ھازىرقى گەنسۇ، چىڭخەي، ئىسكىشيا قاتارلىق جايلاردا سۇركۈن «خۇدايى مۇساپىر زات» بولۇپ يۈرۈپ، «ئىشقىيە تەرىقىتى» تارقىتىش، كېڭەيتىش، «خۇدايى ئىسلامنى جانلاندۇرۇش»، مۇرىت ئېلىش، كۇپەيتىش، يېتەكلەش ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. ئاپپاق خوجىنىڭ گەنسۇ، چىڭخەي، ئىسكىشيا قاتارلىق جايلاردا مۇساپىر بولۇپ يۈرۈپ «دىن» تارقاتقانلىقى توغرىسىدا تارىخچى خۇيزۇ ئەدەب ماتۇك ئەپەندى تەرىپىدىن 1982 - يىلى يېزىلغان «مۇقتى مەزھىپى ۋە ھىدايىتۇللا» دېگەن ئەسەردە مۇنداق يېزىلىدۇ: «كاشغەرنىڭ 11 - يىلى (مىلادى 1672 - يىلى) مۇھەممەدنىڭ 25 - ئەۋلادى خوجا ھىدايىتۇللا ئىسىملىك دىن تارقاتقۇچى ئۇستاز ئوتتۇرا ئاسىيادىن چېقىپ شىنجاڭ ئارقىلىق چىڭخەينىڭ خۇاڭجۇڭ، فېڭخۇاڭشەن دېگەن يېرىگە كېلىپ دىن تارقاتقان ... مۇھەممەدنىڭ 25 - ئەۋلاد نەۋرىسى — ھىدايىتۇللا چىڭخەينىڭ

شىنىسلك دېگەن يېرىدە ئەسلام دىنىنىڭ سوپىلىق تەلىماتىنى تارقىتىپ، شۇ جايدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆرمىتى ۋە ھىمايىسىگە ئېرىشكەنىدى.... ماشۇجىن شەنشىنىڭ شىمالىدىكى يېرىدىن گەنسۇنىڭ خېجۇ دېگەن يېرىگە چاي سېتىش ئۈچۈن بارغاندا پول ئۈستىدە مۇھەممەدنىڭ 25 - ئەۋلاد نەۋرىسى ھەزرىتى ھىدايەت خوجىنىڭ خېخۇالا رايونىغا دىن تارقىتىش ئۈچۈن كېلىۋاتقانلىقىنى ئۇچراتقان... ھىدايەت چىگخەيدە دىن تارقىتىۋاتقان چاغدا ماشۇجىن خۇاگجۇگغا بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەن...»①

«قاددىرىيە چوڭ گۇمبەزىنىڭ تەزكىرىسى» دە يەنە مۇنداق يېزىلغان: «كاگشىنىڭ 11 - يىلى مۇھەممەدنىڭ 25 - ئەۋلاد نەۋرىسى ھىدايىتۇللا ئاسمىيانىڭ بۇخارا شەھىرىدىن شىمالغا ئارقىلىق چىگخەينىڭ شىنىڭ شەھىرىگە كېلىپ دىن تارقاتقان.... سالا شەھىرىدە (سالا شەھىرى — چىگخەينىڭ شۇنخۇا رايونىدىكى سالا خەلقى تارىختا توپلىشىپ ئولتۇرغان كونا شەھەر — ئا) ئالتە ئاي تۇرغان. خانىقا سالدۇرۇپ مەخسۇس دەرس ئۆتۈپ دىن تارقاتقان. سالالىقلازنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا قايىل بولۇپ بەيئەت قىلغان. بىر نەچچە كىشى مەسىتىزم يولى (دىنىي تەسەۋۋۇرىت تۇيغۇسى — ئا) ئارقىلىق ئاللاھقا يېقىنلىشىپ يۇقىرى مەرتىۋىلىك كىشىلەردىن بولۇپ قالغان. بەزىلىرى بەگ بولغان. ئالتە ئاي تۇرغاندىن كېيىن ئۇ (ھىدايىتۇللا — ئا) بىر كىشىنى ئۆز ئورنىدا خەلىپە بولۇشقا تەيىنلىگەن. ئۇ كىشىنىڭ ئىسمى «ۋېكايىتۇللا» ئاخۇن بولۇپ لەقىمى ئالتۇنباش ئاخۇنۇم. . . ئىدى. . .»، «خۇۋەنىيە مەزھىبىنىڭ تەزكىرىسى» دىمۇ: «. . . شاك ئېرچى مەسچىتىنىڭ ئاخۇنى ئاي بابا، خۇاس مەسچىتىدىكى مالەيچىنىڭ ئاتىسى ماشۇمەن، چېنەرتەي، چوڭ گۇمبەزدىكى چىجىگىيې ۋە لېۋ ھەزرەت قاتارلىق كىشىلەر. . . ھىدايىتۇللادىن «شەرىئەت» ۋە «تەرىقەت» توغرىسىدىكى تەلىمىنى قوبۇل قىلغان. . . قايتىپ بارغاندىن كېيىن چېدىر تىكىپ دەرس ئۆتۈپ «خۇفىيە» مەزھىبىنىڭ كۆز قارىشىنى تارقاتقان. . .»

ئاپپاق خوجا مىلادى 1677 - يىلى سىياسىي مەقسەتلەر بىلەن تىبەتنىڭ ھازىرقى لىخاسا (لاسا — ئا) شەھىرىگە بېرىپ «بۇددا لاگۇك» ئىبادەتخانىسىدا دالاي لاما 5 بىلەن بىللە ئۇرۇپ كۆرۈشۈپ سەنىدىيىلەر خانلىرىدىن ئۇيغۇر ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا ياردەم سوراپ، ئىلتىماتقا ئېرىشكەن. مىلادى 1677 - يىلنىڭ ئاخىرى 1679 - يىلنىڭ بېشىدا، شۇ ئىلتىماتنىڭ تەسىرى بىلەن جۇڭغارلار (غالدان قونتەيجى)نىڭ ھەربىي كۈچلىرىنى باشلاپ كېلىپ ئىسمائىلخان، مۇھەممەد ئىمىن خانلار ھاكىمىيەتلىرىنى تەلتۈكۈس يوقاتقان ھەم جۇڭغارلارغا بېقىنىدىغان قەشقەرىيە ئاپپاق خوجا «خان»لىقىنى قۇرغان. مىلادى 1694-يىلىنچە 15 يىل «خان»لىق قىلىپ، شۇ يىلى 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئۆزىنىڭ 3 - ئەجداد تاغىسى خوجا ئىسھاقى ۋەلى تەرىپتارلىرى — «ئىسھاقىيە» كۈچلىرى تەرىپىدىن يەكەندىكى «ئوردا» سىدا 68 يېشىدا زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. ئاپپاق خوجا ئۆلۈمىدىن كېيىن خوتۇن-بالىلىرى ھوقۇق تالىشىپ (ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشىپ) 1697 - يىلىغا كەلگەندە ئاپپاق خوجا ۋە ئاپپاق خوجا ۋارىسلىرى ناممىدىكى «ئىشقىيە»چىلەر «ئىسلام ھاكىمىيىتى» تەلتۈكۈس گۇمران بولغان.

---

① بۇ ۋاقىت ھەر خىل ماتېرىياللىدا ھەر خىل يېزىلمىۋاتىدۇ. داۋاملىق ئىزدىنىپ ئېنىقلاش، بىرلىككە كەلتۈرۈشكە تۇغرا كېلىدۇ — ئا.

ئاپپاق خوجىنىڭ تارىخىتىكى نام - ئىسىم سۈپەتلىرىنى بىز ھازىرغىچىلىك ھەر بەردە ھەر خىل ئاتاقلار بىلەن ئۇچرىتىپ كەلمەكتىمىز. بۇنىمۇ ئاپپاق خوجىنىڭ تارىخىدىن تۆكۈلۈپ كەلگەن غەلىتە نىقاب، غەلىتە پەردازلار دېيىشكە توغرا كېلىدۇ. مەسىلەن، ئاپپاق خوجا ھازىرقى گەلسۇ، چىگخەي، نىڭشيا قاتارلىق جايلارغا ھىجرەت قىلىپ، ئۇزۇنىڭ «ئىشقىيە» دىنىي تەرىقىتىنى خۇيزۇ مۇسۇلمانلار تارىخىغا تارقاتقاچى، يايماقچى بولۇپ ھەربىكە تىلەنگەندە ئۇزۇنىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ 25 - ئەۋلادى، «قۇتبىل ئەقتاب ۋەلىئۇللا» دەپ ئېلان قىلغان. ئۇزۇنىڭ ھەممە خۇيزۇ مۇرتلىرىنى ئۇزۇنىڭ «ھەزرەت ھىمدايىتۇللا خوجا مەسئۇل» دەپ ئاتاشنى ئادەتلەندۈرگەندىن قىلغان ھەم ئۇلار تارىخىدا ئۇزۇنىڭ «مۇقتى» سۈلۈكىنى پەيدا قىلغان.

بۇ يەردىكى «ھەزرەت»، «ھىمدايەت»، «تۇللاھ»، «خوجا»، «مەسئۇل» دېگەن بەش دىنىي سۈپەت ئاتالغۇسى — ئاساسەن تارىختا ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قوللانغان ياكى شۇ زات شەرىپىگە باشقا ساھابىلار ئىشلەتكەن خاس ئاتالغۇلاردۇر. ئاپپاق خوجا بۇ ئاتالغۇنى ئۇزۇنىڭ «مەزھەب ئۇستازىمەن»، «ئەۋلىيا مەن» دېگەن قارىشىنى باشقىلارغا بىشارەت قىلىش نىيىتىدە گەۋدىلەندۈرۈپ چىققان.

ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ھازىرقى سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىياسى، شىنجاڭ، ئافغانىستان، كەشمىر... لەردە قوللانغان ناملىرى: «ئەۋلىيا خوجام»، «سەئىد خوجام» (پەيغەمبەر ئەۋلادى خوجام — ئا)، «ئاپپاق خوجام»، «ھىمدايىتۇللا خوجام» (ئاللاھ كۆرسەتكەن توغرا يولدىكى خوجام)، «ئىشان نۇرئاللاھ» (ئاللاھ نۇر ئاتا قىلغان خوجام — ئا)، «ئىشان ئەلەيھى» (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا خاس سۈپەت — ئا)، «ئاللاھ خوجام»، «پېشۋاھى ھەزرەت»، «ھىمدايەت تۇللا بۇرھانەھۇ» (بۇرھان — لاما دىنىنىڭ ئەڭ يۇقىرى دىنىي ئۇنۋان نامى — ئا) دېگەندەك ناملارنى قوللانغان، قوبۇل قىلغان. تاكىۋات، موڭغۇللار ئارىسىدا «ئاباخ خوجا»، «تورلوگ ئاباخ»، «قۇن ئاباخ» («قۇن» — موڭغۇلچە ئەڭ يۇقىرى دىنىي - سىياسىي ئەمەل نامى — ئا) دېگەندەك ئاتاقلار بىلەن شەرەپلەنگەن. ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا بولسا، ئادەتتە بىرەدەك «ئاپپاق خوجا» (ئاللاھنىڭ خوجىسى مەنسىدە — ئا) دېيىلىپ كەلگەن.

ئاپپاق خوجا 1660 - يىلى 34 يېشىدا يەكەندە ئوبۇل ھادى بەگ دېگەن كىشىنىڭ قىزى × × × گە، 1670 - يىلى مۇھەممەد ئىمىن خاننىڭ سىگلىسى مۇھنەرەم خېنىمغا ئۆيلەنگەن (بەزى تارىخىي خاتىرىلەردە ئالتە ئۆيلەنگەنلىكى كۆرسىتىلگەن — ئا). «تەزكىرە ھىدايەت»تە: «ھەزرىتى ئىشاننىڭ خوتۇنلىرى بولسا مۇغۇل قەبىلىسىنىڭ پادىشاھلىرىنىڭ قىزلىرى ئىدى. ھېچ كىشى كۆز تىكىپ قارىيالمايتتى. قاراپ قالسا كۆزلىرى ئېقىپ كېتەر ئىدى... تۆت ئوغۇل، ئىككى قىز پەرزەنت كۆرگەنىدى...» دەپ يېزىلغان. بىلمىشىمىزچە، ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى ھەزرىتى مۇھەممەدىن خوجا يەھيا خوجىدۇر. «تەزكىرە ھىدايەت»نىڭ مۇئەللىپى ئۇ كىشى توغرىسىدا: «ئۆز زامانىسىدىكى 18 شەھەرنىڭ ئەركەك شىرى ئىدى. ئىشانلىقى يەتتە ئىقلىمغا تونۇلغانىدى. پەلەكنىڭ نەزىر ئاپتىگە ئۇچراپ ئۆگەي ئانىسىنىڭ قولىدا شەھىد بولدى...» دېيىلگەن. ئىككىنچى ئوغلى ھەزرىتى خوجا ھەسەن خوجا (مەھدى خوجا دەپمۇ ئاتىلىدۇ)دۇر. «تەزكىرە ھىدايەت»تە كۆرسىتىلىشىچە، ئاپپاق خوجا قازاغا ئۇچراپ ئۇلۇشتىن ئازراق ئىلگىرى

15 ياشلمتى بۇ ئوغلىنغا: «... پادىشاھلار ئولتۇرغان تەختتە پادىشاھلاردىن كىيىمەن شاھزادىلەر ئولتۇرمىدۇ. بۇ تەختتە سەن ئولتۇرۇپ دەۋران سۈرگىن...» دەپ ۋەسىيەت قىلغانىمىش. بۇ ئوغۇل ئانىسى مۆھتەرەم خەنىم (جالالات خەنىم، خانىم پادىشاھ... دېگەن ئاملىرىمۇ بار — ت) نى ئەلەن بىرەر يىلدەك «پادىشاھ»لىق قىلغاندىن كېيىن، ئۆزرەقىبلىرى تەرىپىدىن ئەمەن تاپالمايقەشقەرىيەدىن ھىندىستانغا قېچىپ كەتكەن. بەزى خاتىرىلەردە شىك روھانىلىرىنىك قېشىدا پاناھلىنىپ، ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىمۇ قەيت قىلىنمىدۇ. ئاپپاق خوجىنىك ئوچىنچى ئوغلى ئىسمايىتۇللا خوجىدۇر. بەزى تارىخلاردا «بۇغراخان خوجام» دېگى بىلەنمۇ ئۇچراپ قالمىدۇ. ئۆتىنچى ئوغلى خوجا كارامىتۇللا (قىلىچ بۇرھانىددىن خوجا دەپمۇ ئاتىلىدۇ — ت) خوجىدۇر. «تەزكىرە ھىدايەت»تە: «ئۇ كىشى ئوچ ياش چاغدا شاراب ئىچىۋىدىغان شارابخانىنىك ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتسە، نۇرغۇن كىشىلەرنىك شاراب ئىچكىنىنى كۆرۈپ، بىر دۇئا بىلەنلا ئۇلارنى ھىدايەت يولىغا باشلىۋەتكەن...» دېيىلىدۇ. بۇ كىشى داددىسىدىن قېچىپ گەنسۇ، چىڭخەي، سەمەرقەنت، تاشكەنتلەردە خۇدايىئىشان بولۇپ يۈرۈپ، 10 مىڭلىغان مۇرىت ئەگەشتۈرگەن. مىلادى 1730 - يىللىرى ئەترابىدا خۇراسانىنىك ھىندىستان دېگەن يېرىدە ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئاپپاق خوجىنىك ئىككى قىزى — بۇۋى ياتىمە، بۇۋى ئائىشەلەر ئاپپاق خوجا پەرزەنتلىرىدىنىك بىرىنچى، ئۇچىنچىلىرى بولۇپ، ياتلىق بولۇپ ھەر ئىككىلىسى ئائىلە قايغۇسىرى بىلەن كېيىنكى چاغلاردا «ئىسھاقىيە»چىلەر تەرىپىدىن قەشقەردىن ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنىپتىلگەن.

3. ئاپپاق خوجىنىك تارىخىدىكى «دىنىي تۆھپە» لىرى ھەم مۇسۇلمانچىلىق مەۋقەلىرى توغرىسىدا

ئاپپاق خوجا توغرىسىدا ئۆز ۋاقتىدا يېزىلىپ ھەم تارىخىمىز بۇيان ئاپپاق خوجا سۇپىلىرىنىك «دىنىي دەستۇرى»، «دىنىي ئەگىشىنىرى» بولۇپ كەلگەن بۇ ئىككى يازمىنى يەنىمۇ «تەزكىرە ھىدايەت» بىلەن «ئاپپاق خوجىنىك ئەمرى - مەرۇپلىرىدىن كەلىمەلەر» نى ئوقۇپ كۆرگىنىمىزدە، تەبىئىيكى بىز بۇ يازمىلارنى «قۇرئان كەرىم» مەنبە قىلىنىغان ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دىنىي ئىدىيىۋىلىكىدىكى پاك مۇسۇلمانچىلىق چۈشەنچىمىزنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ، تۆۋەندىكى پىرىنسىپال سوئاللارنى چۆرىدىگەن ھالدا تەتقىق قىلىشقا يۈزلىنىمىز، ئەلۋەتتە.

بۇ يازمىلاردا ئالغا سۈرۈلگەن ئاتالمىش «دىنىي يول»، «دىنىي تەلىم» ۋە «دىنىي مەجبۇرىيەت» لەر راستتىنلا «قۇرئان كەرىم» ئىدىيىسى ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغانمۇ؟ ئۇ يازمىلارنى «ئىسلام تەلىمى»، «ئىسلام رىسالىسى»، «ئىسلام ئۆلچىمى» قىلىشقا بولامدۇ؟ ئاپپاق خوجا قۇرغان «دىنىي مەھكىمە»، «ھاكىمىيەت»، «سەلتەنەت»، «قۇتبىل ئەقتاب» ئورۇنلىرى راستتىنلا ئىسلامغا خىزمەت قىلغانمۇ؟ مۇسۇلمانلارغا ئاسايىشلىق، بەخت ئاتا قىلغانمۇ؟ ئاپپاق خوجىغا، ئۇنىك «ئۇلۇغ» ئەۋلاد، يارانلىرىغا تارىختا قول بەرگەن، يولىنى توتقان، ئەگەشكەن مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنىك تارىخىي، مۇسۇلمانچىلىق تەقدىرلىرى قانداق بولغان؟ ئەزەلدىن «قۇرئان كەرىم» گە، ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ۋە ئۇنىك قىلغان ئىشلىرىغا، سۆزلىگەن سۆزلىرىگە ئاساسەن مۇسۇلمانچىلىق قىلىپ كەلگەن مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنى ئاپپاق خوجا ۋە ئاپپاق خوجىچىلار يەنە نېمە ئۈچۈن ئىككىنچى بىر خىل «سوپى مۇسۇلمان» قىلماقچى بولۇشقان؟ ئاپپاق خوجىغا ھەم ئاپپاق خوجا يولىغا ئەگەشمىگەن، كىرمىگەن ئەھلى مۇسۇلمانلار

مۇسۇلمان هېسابلىنامدۇ؟ هېسابلانمامدۇ؟ دېگەندەك ئورۇنلۇق سوئاللارنى چۈرىدەپ تەتقىق قىلىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ.

بىزگە مەلۇمكى، مىلادى 16-ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن ئېتىبارەن بىزنىڭ بىر قىسىم جايلىرىمىز (ئاساسلىقى— تاردىم ۋادىسىدىكى مۇسۇلمانلار ئاردىسى)دا «مەخدۇم ئەزەم دىنىي يولى» ياكى «دىنىي ئەقىدە» سى تارقىلىشقا باشلىغانىدىن كېيىن، ئەزەلدىن بۇيان «قۇرئان كەرىم» نى تۇپ مەنبە قىلغان، هەرىتتى مۇھەممەد ئەلەيهىسالامنىڭ سۆزىدىن زادىلا چىقماسلىقنى قەتئىي شەرت قىلغان، ئىمام ئەزەم ئۇبۇھەنىپەنىڭ ئەنئەنىچىلەر («شەرئىەت» چىلىلەر) مەزھەبىدە مۇسۇلمانچىلىق قىلىشىپ كەلگەن ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا دىنىي چۈشەنچە جەھەتتە مۇجمەللىشىش، ئىنكىلىنىشى، قايمۇقۇش، چۈشەنچە مۇقىملاشماسلىقى يۈز بېرىشكە باشلىغان. يەنى، مەسىلەن، هەرىتتى مۇھەممەد ئەلەيهىسالام تەرىپىدىن ئۇقتۇرۇلغان، بىجا كەلتۈرۈلگەن ۋە بەرەر ئېتىقاد تەرىقىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان پۈتۈن هەرىكەتلەرنى قىلىش، ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلىش هەم مۇھەممەد ئەلەيهىسالامنىڭ مەيدانىنى قوبۇل قىلىپ، هەرىكەتلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈش بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن مۇسۇلمانلار ئارىسىدا قانداقتۇر غەيرىي ئەقىدىمەخدۇم ئەزەم «نەقشىۋەندىيە ئەقىدىسى» يەنى: «... هەر قانداق مۇسۇلمان ئاللاهقا يېتىش ئۈچۈن ئەڭ ئالدى بىلەن ئىشان بولغۇچى كىشىگە قول بېرىپ، سوپى بولۇپ، شۇ مەزھەبنىڭ تەلىماتلىرىنى ئېسىدە چىڭ ساقلاپ، چەكسىز سادىقەتمەن بولغاندىلا ئىشان بولغۇچى ئۇستازنىڭ هەقىقەتنى ئېچىپ بېرىشى ئارقىسىدىلا ئاندىن ئاللاهقا يېقىنلاشقىلى يەنى مۇتلەق هەقىقەتكە يەتكىلى بولىدۇ...» دەيدىغان يېڭى «دىنىي ئەقىدە» پەيدا قىلىنىپ، جەمئىيەتتە بۇ خىل مۇقىملاشقان دىنىي چۈشەنچىلەر مالىمانچىلىقى بىلەن دىنىي ئۇقۇم تۇراقسىزلىقى بارغانسېرى ئېغىرلاشقا زىت، پاسسىپ ئاقىۋەتلەر هېسابىغا كېچىكىتىلىشكە باشلىغان. بۇ هال— ئاقىۋەت—نەتىجىدە مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا ئەزەلدىن مۇقىم ئەنئەنە بولۇپ كەلگەن بىر خىل دىنىي يول-«ئىمام ئەزەم يولى» ئىككىنچى بىر خىل «دىنىي يول»-«مەخدۇم ئەزەم يولى» بىلەن يەنە باشقا بەزىبىر «دىنىي مەزھەب»— «يول» لارنىڭ ئارىلىشىش، گېرەلىشىش ئاقىۋىتىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇنداق ئەبجەش ئاقىۋەتنىڭ تەرەققىيات يەكۈنى. تارىم مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا تەدرىجىي هالدا ئاپەت خاراكتېرلىك دىنىي ئېتىقاد كىرىزىسىنى بارلىققا كەلتۈرگەن هەم تۈرلۈك «دىنىي» گۇرۇهلار، «دىنىي يول» لار كۈرەشلىرىنى پەيدا قىلغان. نەتىجىدە، بىر - بىرىگە زىت «دىنىي كۈچ» لار كۈرەشلىرى كۈچەيىپ كېتىپ، ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئومۇمىي تەقدىرىگە هالاكەت خاراكتېرلىك مىللىي ئىجتىمائىي زەخمىلەرنى كەلتۈرۈشكە باشلىغان. ئاپپاق خوجا دەۋرىگە كەلگەندە بولسا، بۇ خىل يامان سۇپەتلىك ۋەزىيەت «دىنىي»، سىياسىي، هەربىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە ئومۇمىي جەهەتلەردىن تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىپ، ئۇلغىيىپ، بىر پۈتۈن جەمئىيەت خاراكتېرلىك تەركىبىدىن چىلىق، سوپىزم ئىستىبداتلىقى ۋەزىيىتىگە ئۆرلەپ يۇقىرىلىغان. بۇ خىل يامان ۋەزىيەتنىڭ سەۋەب نەتىجىلىرىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا ئىخچاملاش مۇمكىن:

دىنىي ئىدىيە جەهەتتە:

ئاپپاق خوجا ئۆزىنى «پىر»، «ئەۋلىيا» ئېلان قىلىپ، مۇھەممەد ئەلەيهىسالامغا شېرىكلىك،

تەكىلىك بىشارەتچىلىكىدەكى «قۇتبىل ئەقتاب»لىقى بىلەن: «بىر دېگەن يەيغەمبەرگە ئوخشاش، مۇرەت يەيغەمبەرلىك ئۈممىتىگە ئوخشاش، يەيغەمبەرگە ئاللاھتىن قانداق ۋەھىي كەلگەن بولسا، ئەۋلىيالارغىمۇ شۇنداق ۋەھىي كېلىدۇ... ماكا ئىنكار قىلغۇچىلار، ماكا ئەگىشىمىگەنلەر مۇناپىقلاردۇر...» دېگەن بايانى بىلەن پۈتۈن مۇسۇلمانلارنى مۇسۇلمانچىلىق قىلىشتا ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگىمۇ ئىخلاس قىلىشقا ئۈندىگەن بولسا، ئۇنىڭ ياندىماچ شېرىكلىرى: «يەيغەمبىرىمىز ھىراغارىدا خۇدا بىلەن گەپلەشكەن چاغدا بىزنىڭ پىرىمىزنىڭ روھىمۇ يەيغەمبىرىم بىلەن بىللە ئاللاھنىڭ سۆزىنى ئىشتىكەن... يەيغەمبەرلەرنىڭ مەرتىۋىلىرى ئەۋلىيالارنىڭ مەرتىۋىلىرى بىلەن بىر» («تەزكىرە ھىدايەت»تىن) دېگەن بايانلىرى بىلەن ئاپپاق خوجىنى «ئۇلۇغ»لۇقتا ھەرگىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن قېلىچمۇ تۆۋەن تۇرمايدىغان، تەلگە تۇرىدىغان «قۇتبىل ئەقتاب ئەۋلىيا» قاتارغا قويۇپ، ئۇنىڭ ئاتالمىش «يول»، «ئەقىدە»لىرى (سوپىلىق ھەرىكەتلىرى) نى مۇسۇلمانلارنىڭ «دىنىي مەشغۇلات»ى قىلىشقا يۈزلەنگەن.

دىنىي مەرتىۋە، قۇرۇلمىلار جەھەتتە:

ھەمىيىتىمىزدە ئىشانلىقنىڭ تۆت تەبىقىلىق تەشكىلىي مەرتىۋە، قۇرۇلمىلىرىنى يېگىدىن بەرپا قىلىشقان، يەنى، ① «قۇتبىل ئەقتاب» تەبىقىسى؛ ② «غەۋس» تەبىقىسى؛ ③ ئىشان، مۇرشىد، ئارىق تەبىقىسى؛ ④ خەلىپىلەر تەبىقىسى قاتارلىق تەشكىلىي قاتلاملىرىنى تەشكىل قىلىپ ھەم ئۇنى «قۇرئان كەردىم» ۋە «قۇرئان كەردىم» ھەددىسىنى تۆپ ئاساس قىلغان ئىسلام شەرىئەت ئورۇنلىرىنىڭ، دىنىي سورۇنلارنىڭ، مەدرىسە-مەكتەپلەرنىڭ، ئىمام، خاتىپ، مەزىنلەرنىڭ ئىمارەت ئۇچ تەركىبلىك دىنىي مۇلازىمەتچىلىكىنىڭ قاتلاملىرىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىشىپ، ئىسلامنى سوپىلاشتۇرۇشنىڭ بىر يۇرۇش تەشكىلىي سىستېمىلىرىنى پەيدا قىلىشقان.

ئىبادەت پرىنسىپلىرى جەھەتتە:

ئەنئەنىۋى ئىسلام شەرىئىتى پرىنسىپلىرى ئۇلار تەرىپىدىن «تەرىقەت تەلىماتى» نامىدىكى «ئېتىقاد»، «ئەدەب»، «ئىبادەت»، «مۇئامىلات»، «ئۇقۇبەت» ياكى جازا قاتارلىق «بەش قانۇن» بىلەن بىرىكتۈرۈلۈپ «شەرىئەت»، «تەرىقەت»، «ھەقىقەت» ئۇقۇملىرىنىڭ ھەممىسى سىڭدۈرۈلگەن «ئىشان مۇسۇلمانچىلىقى پرىنسىپلىرى» مەيدانغا چىقىرىلغان. بۇ خىل «پرىنسىپ» تېگى- تەكتىدىن ئالغاندا، خۇددى مۇھتەرەم مۇئەللىپ ئا. سايىت تەكىتلىگەندەك: «1- باسقۇچ-

---

① «قۇتبىل ئەقتاب» تەبىقىسى: سوپىلىق ئېتىقادىدا بۇ ئەڭ يۇقىرى تەبىقە ھېسابلىنىدۇ، سوپىلار ئادەتتە «قۇتبىل ئەقتاب» بولغۇچىلارنى «ئاللاھنىڭ ئەڭ چوڭ ۋاستىچىلىرى، بۇنداق زاتلار دۇنياغا ھەر ئەسىر بىر كېلىدۇ» دەپ قارىشىدۇ. ② «غەۋس» تەبىقىسى: سوپىلىق ئېتىقادىدا بۇ تەبىقە «مۇسۇلمانلارنىڭ دادىسى - پەريادى، ئاھۇ - زارىغا يەتكۈچى ئاللاھنىڭ ۋاستىچىلىرى، بۇنداقلار ھەر يۈز يىلدا بىر قېتىم دۇنياغا كېلىدۇ» دەپ قارىلىدۇ. ③ ئىشان، مۇرشىد، ئارىق تەبىقىسى: سوپىلىق قائىدىسىدە بۇ تەبىقە — خەلىپە تەربىيىلەپ، ئېرشاتناھە تارقىتىپ، جايلارغا خەلىپە تەيىنلەپ ئىشان مەزھەبىنىڭ(بىزدىكى ئىشان مەزھەبىنىڭ تۇرلىرى تاريختا 30 خىلدىن ئاشقان — ئا) پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىدۇ. ④ خەلىپىلەر تەبىقىسى: سوپىلىق بولىدا بۇ تەبىقە: ئىشانلارنىڭ ھەر قايسى جايلاردىكى ۋەكىللىرى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق جايلاردا ئىشانلارنىڭ تەلىمى بويىچە ئىشلەپ، ھۆرمەت قوبۇل قىلىپ، سۆيى تەربىيىلەپ تۇرىدىغان تەبىقىدۇر — ئا.

شەرىئەت، تەرىقەت قانۇنلىرىدىن... شەرتسىز بويسۇنۇش؛ 2 - باسقۇچ — سوپى بولۇشچى كىشى ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئۇنتۇپ ئۆز ئىختىيارىنى پۈتۈنلەي ئاللاھقا بېغىشلاش، ئۆزىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ زاھىدلىقتا ئۆزىنى چىنىقتۇرۇپ يېتىلدۈرۈش؛ 3 - باسقۇچ — سوپى بولۇشچى كىشى نەپسىنى قەلبىدە ئاللاھنىن باشقا ھېچنەرسە بولمايدىغان، كۆڭلىدە ئاللاھنىن باشقا ھېچنەرسە بولمايدىغان بولۇش؛ 4 - باسقۇچ... (ھەقىقەت باسقۇچى دېيىلمىدۇ)— سوپى بولۇشچى ئۆزىنى ئاللاھقا يېقىنلاشقاندەك ھېس قىلمىدۇ. بۇنداق قىيامىغا يەتكەن سوپىنى «ئىزدىنى بىللا» دەپ ئاتايدۇ. ئۇنىڭ مەنىسى خۇدانى تونۇغۇچى، ھەقىقەتنى چۈشەنگۈچى دېگەنلىكتۇر...» دېگەندەك پۈتۈنلەي تەركىدۇنياچىلىق پرىنسىپىلىرىنى چىقمىش قىلغان مۇسۇلمانچىلىق «پرىنسىپلىرى» بەرپا قىلمىغان.

ئىبادەت ئۇسۇلى جەھەتتە

«بەش پەرز»نى مەركەز قىلىپ مۇسۇلمانچىلىق قىلىپ كېلىۋاتقان ئەجدادلىرىمىز ئىزدىسىدا «ئىشقىيە» مۇسۇلمانچىلىقى يەنى جاھان كېزىپ، يۇرت يۇرۇپ، ئۆي- جاي تۇتماي، خوتۇن، بالا - چاقىلىق بولماي، مازايى- ماشايىقلارنى تاۋاب قىلىپ، چاچلىرىنى چۇشۇرمەي، جەندە، كۆلا كىيىپ، كۆندە تاپقانىنى كۆندە يەپ، ئاچلىقتا زارلانماي، خۇدانىڭ ئىشقىغا ئۆزىنى بېغىشلاشنى بىرىدىنبىر ئىبادەت ئۇسۇلى قىلغان ھەم بۇنداق قىلمىشنى خۇداغا يېقىنلىشىشنىڭ ۋە ئەۋلىيالىققا يېتىشىشنىڭ يولى دەپ قارايدىغان، ئۆزلىرىنى «ئاشىق» يەنى خۇداغا ئاشىق بولۇپ ياشايدىغانلار دەيدىغان غەيرىي بىر خىل «مۇسۇلمان»چىلىق ئۇسۇلى كېلىپچىقىپتۇ.

دىنىي تۈرمۇش ۋە دىنىي مۇلازىمەت مەنبەلىرى جەھەتتە

مۇسۇلمانچىلىققا مۇناسىپ دىنىي پائالىيەتلەر نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، تاردىختا بىزگە ئادەت شەكلى بولۇپ سىڭىپ كىرىپ، ئومۇملىشىپ تۇرغان دىنىي تۇرمۇشنىڭ بارلىقى مادديي، مەنىۋى ئىمرەم، قىلىقلىرىنى قىلىش ۋە دىنىي تۇرمۇشنىڭ بارلىق مۇئامىلات، مۇلازىمەت قۇرۇلما، ئەسلىھە، مولۇك، بىساتلىرى...نى تەييارلاش، ئىشلىتىش، پايدىلىنىش، ئاسراش — مۇقەددەس دىنىي ئەخلاق ۋە دىنىي ۋاجىباتلەر جۇملىسىگە كىرىدىغانلىقى بەرھەقتۇر. بۇ خىل ھاسىلاتنىڭ تۇپ نىشان ۋە تۇپ ئۇقۇم مەنبەسى ئەلۋەتتە مۇنۇ دىنىي پرىنسىپنى چىقىش قىلىش توغرىسىدا «قۇرئان كەرىم» روھىدا مۇنداق قەيت قىلىنغان: «مۇسۇلمانلار ئىبادەت تۇرمۇشىدا جىسمانىي ئىبادەتنىڭ مادديي — مەنىۋى سەرپىياتلىرىنى — قىلىقلىرىنى، ئورۇنلىرىنى، بىسات، مۇلۇكلىرىنى قوبۇل قىلىش (قوبۇل قىلىنىش، ئىختىرا قىلىش، پايدىلىنىش)تا ئومۇمەن ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قىلغان قىلىق، ئورۇنلىغان ئىش، سۆزلىگەن سۆز، قويغان تەلەپ ۋە لەۋزە بەشىنى رەتلەر دائىرىسىدىلا ئەجرىسىلىنىشى، قوبۇل قىلىنىشى... لازىم ۋە زۆرۈرىيەتتۇر...» («تارىخىي ھەزرىتى ئىسلامىيەت» تەن). لېكىن، ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ سوپىلىرى يۇقىرىقى پرىنسىپ، چۈشەنچىلەرنى تەرك ئېتىپ، چەتنەپ مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا ئاپپاق خوجىنىڭ سوپىلىق ئىدىيىسى — «ئىشقىيە تەرىقىتى»نى مەنبە قىلغان يېڭى «دىنىي» كەشپىيات، «دىنىي يول»لارنى «ئىختىرا» قىلىشقان ھەم ئۇنى ئەنئەنىۋى دىنىي قىلىمىشلارنىڭ ئورنىغا دەسسىتىپ، جەمئىيەتتە قانات يايدۇرۇشقان. ئۇلارنىڭ يېڭى «دىنىي ئىختىرا»لىرى ئىچىدە «بەش لەپاس»، «بەش تەۋرۈك»،

«بەش پاكىلىق»، «بەش شەرت»، «بەش ئىددىي جاي»، «بەش ئىرادەت» دېگەندەك ئالتە بەشلىك مۇسۇلمانچىلىق تەلەپلىرى تولىمۇ دىققەتكە سازاۋەردۇر. ئاپپاق خوجا «دىنىمىي ئالىم»لىرى «بەش لىپاس» دېگەندە: كۆلا، جەنىدە، سەپەچ (ئىشان سەللىسى ـ ئا)، سەندەل (قوڭالتاق كەش)، سۇف كېپەن (ئاق خامدىن كېپەنگە ئوخشاش تەييارلانغان ياقىسىز ئۈزۈن خالىتا كۆڭلەك، قوراق مەللەتۇن...لار ـ ئا)لەرنى كۆزدە تۇتقان.

«بەش تەۋەررۈك» دېگەندە: تاق ھالقىلىق جۇپ چەمبەرلىك تۆمۈر ساپايە، پۇتاق سوتا، تاق سوپىلىق تەسبىھ، تىكىشسىز داخىل كولبا ياكى يەنجى ۋە بەل كارمان (بەلگە ئېسىپ ئالىدىغان تېرە يانچۇق، پۇل قاپچۇقى، پۇل قاپمىقى... قاتارلىقلار ـ ئا) لەرنى كۆزدە تۇتقان.

«بەش پاكلىق» دېگەندە: ئىستىنجازدىن، مەرتەۋىدىن، بايلىقتىن، مۇلۇكتىن، نەپسى ھەۋەسىتىن (نەپسى ھەۋەس دېيىلگەندە ـ خوتۇن ئالمايدىغان، پەرزەنت مېھرى بولمايدىغان، رىزقى ئىزدىنىشلەر قىلمايدىغان، خۇداغىلا ئاشىق، بەندىگىلا ماشايىق، بىر تەن، بىر جان خۇدايى ئۈشۈقىلۇق كۆزدە نەزەردە تۇتۇلغان ـ ئا) خالىي بولۇشنى كۆزدە تۇتقان.

«بەش شەرت» دېگەندە: ھەممىدە پىردىن ئايرىلماسلىق، ھەممىنى پىنىردىن ئايىماسلىق، ھەممىنى پىردىن يوشۇرماسلىق، ھەممىنى پىركە تەڭ قىلماسلىق ۋە ھەممىنى پىسىردىن تۆۋەن بىلىش، دېگەنلەرنى كۆزدە تۇتقان.

«بەش ئىددىي جاي» (بەش مۇقەددەس ئىبادەت ئورنى ـ ئا) دېگەندە: قۇتبەخانا ياكى «قۇتبىل ئەقتاب» (ئۇلۇغ ئەۋلىيا پىرلار مۇلازىمەت قىلىدىغان خاس خانىلار، مەھكىمە، ئورۇنلار ـ ئا)، خانىقا، مازار، قەدەم جاي (ئەۋلىيالار كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدىغان «پاك قەدەم جاي» لار ـ ئا)، تۇنەكخانىلارنى كۆزدە تۇتقان.

«بەش ئىرادەت» دېگەندە: رىزقىنى، سەپەر (ئۆلۈمنىمۇ ھەم)نى، نىكاھنى، تەقدىرنى، گۇناھ ـ ساۋابنى غايىبتىن، خۇدا ئىرادىسىدىن كۆرۈشنى كۆزدە تۇتقان.

دېمەك، ئاپپاق خوجا ۋە ئاپپاق خوجا «مۇسۇلمان»چىلىق «يولى»نى پەيدا قىلىشقان «تەرىقەت» كۆچلىرى ئاساسەن 17 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن ئېتىبارەن يۇقىرىقىدەك قىلىنىشلىرى بىلەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇسۇلمانچىلىقىنى خوجا ـ ئىشانلار ئىلكىدىكى مۇسۇلمانچىلىرى بىلەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇسۇلمانچىلىقىنى خوجا ـ ئىشانلار لىقىغا ئۆزگەرتىپ ۋە ئايلاندۇرۇپ، ئۇنى بىزنىڭ يۇرت ـ ماكانلىرىمىزدا خوجا ـ ئىشانلار فېئودال تەبەقىلىرىنىڭ پەيدا بولۇش، خوجا ـ ئىشانلار ئومۇمىي ھۆكۈمرانلىقىنىڭ تىكلىنىش قۇرالىغا ئايلاندۇرۇپ كېتىشىكەن. شۇڭا بىز «قۇرئان كەرىم» ئەقىدىسىدە بۇسۇغىسى ۋە تەڭداشسىز قورالىغا ئايلاندۇرۇپ كېتىش

چىلىرى دىر - بىرىنى رەت قىلىدىغان، دىر - بىرىنى قىرىدىغان، «دىنىي» مەزھەبلەر كۆرەشلىرى ئىنتايىن كەسكىنلەشكەن، «دىنىي ئۇرۇش»لار توختىمايدىغان، پەۋقۇلىنىدە جاھالەتلىك «ئىسلام» ۋەزىيىتىدىن ئىبارەت بولغان. ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئارىسىدا نامаз قانىدىلىرىنى ئادا قىلمايدىغان، ئۇنىڭ ئورنىغا زىكرى - ساماغا چۈشۈپ «پىر»نى دىللىرىدا تەكرارلاش دەلەنلا سەكرەپ، چۆرگىلەپ ھالاكەتچىلىك قىلمىشىدىغان بىر خىل مۇسۇلمانلار تۈركۈملىرى «مۇسۇلمان»-لارنىڭ ئۆرنىنى قىلىۋىتىپ تۇرغان.

«ئىلاھ»لىق، «ئەۋلىيا»لىق، «دىن»دارلىق، ھاكىملىقتىن ئىبارەت تۆت خىسلەت ۋۇجۇدىدا «جەم»لەنگەن، دۇنيادا بىرلا «ئۇلۇغ زات» ئاپپاق خوجا «دىنى»، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ھالاكەت تەقدىرىگە زامىنلىق ئەھمىيىتى بىلەن رول ئويناشقا باشلىغان. بۇ خىل «دىنىي» قىلمىش ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ: «...توغرا يولغا ئەگەشكەنلەرگە سالام. ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىش، ئۇنىڭغا ھېچ نەرسىنى شېرىك كەلتۈرمەسلىك، ئاللاھنى قويۇپ بىر - بىرىمىزنى خۇدا قىلىۋالماسلىقتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپكە ئورتاق بولغان ئەقىدىگە ھۆرمەت قىلايلى...» («قۇرئان كەرىم» سۈرە ئال ئىمران 64- ئايەتتىن)، «مۇسۇلمان كىشىنىڭ بىراۋغا بولغان مۇھەببىتى ياكى نەپرىتى ئۆز مەقسىتى ئۈچۈن ئەمەس، ئاللاھ ئۈچۈنلا بولۇشى لازىم...» («مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى» 334 - بەتتىن)، «ئىسلام دېگەن نېمە؟ يەيغەمبىرىم جاۋاب بېرىپ: ئىسلام دېگەن ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىمىش، ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرمەسلىك، پەرز نامازلارنى ئوقۇش، پەرز زاكاتنى بېرىش، رامىزان روزىسىنى تۇتۇش دېگەن»، پەيغەمبىرىم مۇنداق دېگەن: «دىنىنىڭ ئاساسىي ئاللاھقا سادىق بولۇش، ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىگە سادىق بولۇش... مۇسۇلمانلار ئاممىسىغا سادىق بولۇش... » («قۇرئان كەرىم» سۈرە تەۋبە 9- ئايەتنىڭ بىر قىسمى) دېگەن تەلىم - پرىنسىپلىرى بىلەن پۈتۈنلەي قارىمۇ - قارشىدۇر. شۇڭا بىز ئاپپاق خوجىنى ھەقلىق ھالدا ئىسلامنىڭ خوجىسى، ئىشانى، بىرى، ھەقىقىي مۇسۇلمان دەپ قارىيالمايمىز. ئۇنداق دېگەندىن كۆرە ئۇنى تاغۇت - جۇڭخارلارمالىرىنىڭ تارىختىكى خىزمەتچىسى، ئىسلام ئاسىيىسى، مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنىڭ دۈشمىنى، جاھالەت پىرلىرىنىڭ پىرى، مىللىتىمىزنىڭ تارىختىكى كەچۈرگۈسىز جىنايەتچىلىرى دەپ قاراش تارىخىي پاكىتلارغا تامامەن ئويغۇندۇر.

4. ئاپپاق خوجىنىڭ سىياسىي تارىخى توغرىسىدا

بىز ئاپپاق خوجىنىڭ سىياسىي تارىخى دېگىنىمىزدە، ئۇنىڭ مىلادى 1660-يىلىدىن 1694-يىلىغىچە بولغان 34 يىللىق دىنىي، سىياسىي تارىخىنى كۆزدە تۇتىمىز. بۇنى ئىككى مۇھىم جەريان: 1) 1660- يىلىدىن 1679 - يىلىغىچە بولغان 19 يىللىق «دىنىي»- ئىجتىمائىي پائالىيەتلەر جەريانى، 2)1679 - يىلىدىن 1694 - يىلىغىچە بولغان «خان»لىق پائالىيەتلەر جەريانى بويىچە تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

«دىنىي» - ئىجتىمائىي پائالىيەتلەر جەريانلىرى:

تارىخىي خاتىرىلەرگە ئاساسەن بۇلۇشىچە، ئاپپاق خوجىنىڭ رەسمىي جەمئىيەت خاراكتېرلىك سالاھىيەت تارىخىنى 1655 - يىلى قەشقەردە ئۇنىڭ «ئىرشاتنامە»سى بىلەن «نەسەبنامە»سى «ئىشقىيە»چى «ئاق تاغلىق» سوپىلار تەرىپىدىن «ئىشان»نامى بىلەن ئاشكارا جاكارلانغان چاغ-لاردىن ھېسابلاپ تەتقىق قىلىش لازىمدۇر.

29 ياشلىق همدايىتۇللا — ئاپپاق خوجىنىڭ «ئاق تاغلىق»لارنىڭ«ئىشانى» بولۇپ كۆرۈنۈ-
گەن چاغلاردىكى قەشقەرلىنىڭ دىنىي، ئىجتىمائىي ۋەزىيىتى ئىنتايىن ئۆتكۈر زىددىيەت ئىچىدە
يامان ۋەزىيەتتىن ئىبارەت بولغان. بۇ خىل ۋەزىيەتنى — خوجا مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئوغۇللىرى خوجا
ئىسھاقى ۋەلى بىلەن خوجا مۇھەممەد ئىمىن — ئىمامى كالانلار ئوتتۇرىسىدا دادىسىنىڭ دىنىي
ھوقۇق، ئىمتىيازىنى تالىشىشنى چۆرىدەپ شەكىللىنىپ، تەدرىجىي ھالدا ئۇلغىيىپ، ئۇلارنىڭ
ئوغۇللىرى — ئابدۇللا خوجا بىلەن مۇھەممەد يۈسۈپ خوجىلارنىڭ «ئىشان»لىق چاپلىشىدىكى
كەلگەندە قەشقەرلىنىڭ «دىنىي ھوقۇقى»نى كىم ئىگىلەش مەسىلىسىگە يەنى مادارچىلىق ئىمە-
كانىيىتى قالمىغان، مۇرەسسەسىز ھوقۇق كۈرىشى مەسىلىسىگە ئۆرلەپ تۇرغان كەسكىن، يامان
زىددىيەت دېيىشكە بولاتتى. ئاپپاق خوجا بۇ خىل ئوسال ۋەزىيەت ئىچىدە ئالدى بىلەن دىنىي
مەزگىل ئۆزىنىڭ ئورنىنى تەكلەش، مۇداپىئە خاراكتېرىدىكى ئۇستۇنلۇكنى قولغا كەلتۈرۈپ،
«ئىسھاقىيە»چى «قارا تاغلىق»لارغا قارشى كۈرەشنىڭ غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش، ئاخىرى
بەرىپ پۈتۈن قەشقەرلىنىڭ «دىنىي» — سىياسىي ھوقۇقىنى قولغا ئېلىش چارىلىرىنى ئەمەل-
گە ئاشۇرۇشقا كىرىشكەن.

تۇنجىسى قېتىم قەشقەردە ئۆزىنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ 27 - ئەۋلاد نەۋرىلىرىدىن
«سەئىد» ئىلان قىلىپ ئىسلام دىنىنىڭ تەبىئىي «يېتەكچى»سى — «سەئىد»لىق ئولپىازى بىلەن
ھەربىكەت قىلىشقا كىرىشكەن، تەدرىجىي ھالدا ئىلگىرىلەپ ئاخىرى سەئىددىيىلەر خانى يولۋاس-
خاندىن ئۆزىنىڭ «سەئىد»لىكىنى قەدىرلەشنى، قەشقەرلىنىڭ بارلىق دىنىي ھوقۇقىنى تۇتۇشقا
ئىمتىياز بېرىشنى ئىلتىجا قىلغان. تارىخچى ئۇستاز موللا مۇسا سايرامى تەرىپىدىن 1885 - يىلى
يېزىپ قالدۇرۇلغان «تەزكىرەنى خوجا ئاباق» دېگەن قولپىازمىدا كۆرسىتىلىشىچە، ئاپپاق خوجا
ئۆزىنىڭ «سەئىد»لىكىنى يولۋاسخانغا مۇنۇ بىر خىل «نەسەب» قۇرۇلمىسى بىلەن «ئاساس»لاپ
بەرگەنمىش، يەنى ئۇ: «مۇھەممەد يەيغەمبەردىن كېيىن بىرىنچى يۈزدە تۆت چاھاريار، ئىككىنچى
يۈزدە داۋۇدە تائىسىد، ئۈچىنچى يۈزدە زۇنۇن مىسىرى، تۆتىنچى
يۈزدە ئۇبۇل ھەسەن خەرقانى، بەشىنچى يۈزدە ئابدۇقا-
دىر جىلانى، ئالتىنچى يۈزدە مەۋلانە جالالىددىن رۇمى، يەتتىنچى يۈزدە خوجا باھاۋىددىن
نەقشىۋەند، سەككىزىنچى يۈزدە مەۋلانەياقۇپ چەرخى، توققۇزىنچى يۈزدە خوجائەبەيدۇللا
ئەھرار، مىڭدە ھەزرىتى ئىمامى رەببانى، بىر مىڭ بىر يۈزدە مەخدۇم ئەزەم، بىر مىڭ ئىككى
يۈزدە ھەمدايىتۇللا (ئاپپاق خوجا— ئا)لارغا ئىسلامغا ئىمگە - مۇئەككىل بولۇش نېسىپ بولغان
ۋە نېسىپتۇر...» دەپ قارىغانمىش (بۇ يەردە شۇنىمۇ ئىزاھلاپ كېتىش لازىمكى، بىز ھازىرغىچە-
لىك ئاپپاق خوجا ۋە ئاپپاق خوجىنىڭ سوپى مۇئەللىپلىرى تەرىپىدىن تارىختا تەۋزۇلگەن بۇ
خىل «نەسەب» تەزىملىكىدىن 20 نەچچە خىلىنى 20 نەچچە خىل ئوخشىمىغان تەزىملىكلەر
بويىچە ئوچرىتىپ تۇرغانلىقىمىز ئۈچۈن بۇ خىل «نەسەب» تەزىملىكى مەنبە قىلىنغان «سەئىد»-
لىك دەۋاسىنىڭ نەقەدەر ئاساسسىزلىقىنى ھېس قىلىماقتىمىز— ئا).

ئاپپاق خوجا ئۆزىنى ئۇلۇغ «سەئىد» ئىلان قىلغاندىن كېيىن، قەشقەردە ئۆزىنىڭ
ئاتالمىش «ئاق تاغلىق» سوپى يېقىنلىرى ئارقىلىق ئەتراپىغا ئادەم يىغىش، مەددىي، مەنىۋى
جەھەتلەردىن كۈچ توپلاش، ئىناۋەت ئۆستۈرۈشكە كىرىشكەن. ئەتراپىغا ئادەم يىغىش جەھەتتە

بىر قىسىم ھەمراھلىرى ئارقىلىق جەمئىيەتنە ئۆزىنىڭ «ئۇلۇغ سەئىدە»لىق «خاسىيەت»لىرىنى كەڭ كۆلەمدە تەشۋىقات قىلدۇرغان. ھەر سەل شەكىللەر سىلەن ئۆزىگە كۆپلىگەن «مۇرىت»لارنى قوبۇل قىلىشقا كىرىشكەن (مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 1987- يىل 4- سانىدا بۇ ھەقتە قىسقىچە توختالغانىدۇق. تەكرارلىمايمىز— ئا). ئۇنىڭ ئۆزىگە «مۇرىت» قوبۇل قىلىشى (ئەترابىدا ئادەم توپلاش— ئا)، خەلقنى ئۆزىگە ئارتىشتا قوللانغان ھەر خىل تەدبىرلىرىدىن بىرى «خاس مۇرىت» چەمبىرىكى بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت بولغان. «ئاپپاق خوجا ھەققىدە رىۋايەتلەر» دېگەن بىر قولىيازما توپلام (بۇ توپلام 1956- يىلى قاراقاشنىڭ زاۋا بازىرىدا تېپىلغان— ئا) دىن بىلىشىمىزچە، ئاپپاق خوجا مىلادى 1655- يىلىدىن مىلادى 1681- يىلىغىچە بولغان ئالتە يىللىق ۋاقىت ئىچىدە ھازىرقى جەنۇبىي شىنجاڭ، تۇرپان، قۇمۇل قاتارلىق جايلاردىكى شەھەر، بازارلارنى ئايلىنىپ، ئەل - خالايىققا كۆرۈنۈپ ماڭار - ماشايىقلارغا «تاۋاب» قىلىپ، كىشىلەرنىڭ «مۇشكۈل»لۇكلىرىگە «ئاسايىش»لىق تىلەپ، باشلىرىنى سىلاپ سايەۋەن بولۇپ، «دۇئا» بېرىپ، «دۇئا» ئېلىپ تۇرۇشتەك «سەئىدە»نىڭ خاسىيەتلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ چىققان. 41 مازار، 180 چولۇ خانىقانىڭ «پەخرى شەيخ»، «پەخرى ئىشان»لىق ئىمتىيازلىرىنى قوبۇل كەلتۈرگەن. بىر نەچچە مىڭ كىشىنى ئۆز «مۇرىت»لىقىغا ۋاستىلىق ھەم بىۋاستە قوبۇل قىلىپ، پۈتۈن قەشقەرىيەدە بىر خىل سۆيقەست تۇسىگە مەنسۇپ ئۆكتەم سوپىلار سەپىنى شەكىللەندۇرگەن. سەئىدىيەخانىلىقلىرىدىن سۇلتان ئىسمائىلخان بىنىنىي ئابدۇرەھىم خان ھاكىمىيىتىنىڭ «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق»لار ماللىمانچىلىقلىرى تۇپەيلىدىن ئېچىكى چۆرۈقچىلىقى ئېغىرلىشىپ تۇرغان چاغلارغا كەلگەندە ئاپپاق خوجا ئىسمائىلخانغا: «... ئەي خان ئاتا - بابالىرىدىن تارتىپ بىزنىڭ ئاتا - بابالىرىمىزغا مۇرىت، مۇخلىس بولۇپ كەلگەنىكەنلا ...» («تارىخىي ھەمىدى» 129- بەتتىن) دەپ ئۇنىڭدىن ئۆزىنىڭ «ئىشان»لىقى ھەققىدە تىلىرىنى قوللانىشنى، ئۆزىگە مۇرىت بولۇشنى ھەم ئۆزىنىڭ بارلىق ۋاستىلىق ھەم بىۋاستىلىق «مۇرىت»لىرىغا ئالاھىدە ئىمتىياز، ئېتىبار بىلەن مۇئامىلىدە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. بەزى تارىخىي مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە، شۇ چاغلاردا ئاپپاق خوجىنىڭ ئىسمائىلخانغا ئۆز «مۇرىت»لىرىغا ئىمتىياز، ئېتىبار بېرىش توغرىسىدا قويغان تەلەپلىرىنىڭ كونكرېت مەزمۇنى: «مۇرىت»لاردىن ئالۋان - سېلىق ئالماسلىق، يۇرتدارچىلىق مەجبۇرىيىتىلىرىگە قىستىماسلىق، ھاشار، ئەسكەر، مەددىكار، كارۋان تۇتماسلىق، ئىچكى چەكلىمىلەردىن خالاس قىلىۋېتىش، ئاپپاق خوجىچە «ئىشقىيە» ئىبشانلىق پائالىيەتلىرىگە دەخلى - تەرۇز بولمىدىغان بارلىق قىلىمىشلارنى خانلىق ئەمرى بىلەن تەرك ئېتىپ تۇرۇش ... لارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

ئىسمائىلخان بۇ خىل تەلەپلەرنىڭ بىر قىسمىنى خانلىق مەۋقەئى بىلەن ھەقلىق رەت قىلىپ تاشلىغان بولسىمۇ، لېكىن خانلىقنىڭ ئىچكى ۋەزىيىتىنى ياخشىلاش، «دىنىي» كۆچىلەرنىڭ ئىچكى كۈرەشلىرىنى مادارا يولى بىلەن ھەل قىلىش، ئىشان كۈرۈھلىرىنى قولغا كەلتۈرۈپ، خانلىقنىڭ قۇدرىتىگە كاپالەتلىك قىلىش مەقسىتىدە بۇ تەلەپلەرنىڭ بىر قىسمىنى قوبۇل قىلىشقا كۆنگەن. «تارىخىمىزدىكى ئىسلامىيەت» دېگەن قولىيازمىدىن مەلۇم بولۇشىچە، ئىسمائىلخان ئاپپاق خوجا بىلەن بىر نەچچە قېتىم مۇرەسسە - مادارا خاراكتېرلىك سۆھبەتلەرنى ئېلىپ بېرىپ، ئۇنىڭدىن خانلىقنىڭ سىياسىي، ھاكىمىيەت، مالىيە، ئىجتىمائىي، مەدەنىيەت،

خارجى، ئەمەلىيەت... قاتارلىق ئورۇنلىرىغا، ئۇلارنىڭ ھوقۇقى دائىرىلىرىگە، ئەلنىڭ تاماملىق ۋە ئومۇمىي مەنپەئەتىگە زىيانلىق تەسىر پەيدا قىلماسلىق شەرتى بىلەن «خۇدايى ئىشان»لىق قىلمىشىنى تەلەپ قىلغان. يەنە بىر تەرەپتىن بولسا، ئاپپاق خوجىنى ئۇلۇغ سەئىدلەر تەرىقىتىدە ئۆزلىرىگە پىر تۇتقان، ئۇنىڭ ئىشانلىق يولىغا ئەگەشكەن (مۇرىتلىق ئادىتىنى ئۆتىگەن، بەلكە - ئىشان ياكى خاس ئىرشاتنامە ئالغان) بىر قىسىم رىياكار مۇرىتلاردىن زامان تىنچ، ئەل ئامان، خانلىق بايياشاد، پۇقرا بارلۇان، كەيپىيات شاد - خۇرام، دىن ئەھلى ساپ بولغان ئەۋزەل مۇھىت ئىچىدىلا خانلىق ئەمرى بىلەن ئېلىنىدىغان بىر قىسىم ئادەتتىكى ئالۋان - پاساقنى خۇدا يولىدا كېچىرىم قىلىش ھەم ئۇلارنىڭ دىنىي پائالىيەت ۋاقتىنى خانلىق ئۈچۈن كېتىدىغان ھاشار، مەدىكار سېلىقنى بەدىلىگە ئۇزارتىپ بېرىش يەنى ھاشار، مەدىكارغا تۇتماسلىق، ئاپپاق خوجىدىن بەۋاسىتە ئىرشاتنامە ئالغان مەھەللىسىدىكى ئىشان، سەئىدلەرنىڭ دەرىجە ئورۇنلىرىنى دىنىي ئىشلار دائىرىسىدىلا ئېتىراپ قىلىش ۋە ئېتىبار بېرىش توغرىسىدا ئاغزاكى ۋەدىلەرنى بەرگەن. «تارىخىمىزدىكى ئىسلامىيەت» دېگەن قوليازمىسىدا بۇ توغرىلىق مۇنداق يېزىلغان: «... ئۇلۇغ سەردار - ھەزرىتى ئىسمائىلخان بىنىنىي ئابدۇرەھىم خان سەئىد خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ خوجامغا بولغان ئىخلاسمنىڭ زىيادىلىكىدىن (ئىسمائىلخان مۇھەممەد يۈسۈپ خوجىغا مۇرىت بولغان-ئا) ھىدايىتۇللا ھەزرەتكە خېلى بىر مەھەل ھۆرمەت بەيئىتىدە مۇئامىلە تۇتۇپ كەلگەندۇر... خاسىيەتلىك ئۇلۇغزاتلاردىن ھەزرىتى ھۈسەيىن بىنىنىي شاھا-بىددىن (ئىسمائىلخانىنىڭ قېيىن ئاتىسى- ئا) ئالەمدىن ئۆتكەندە ئاپپاق خوجا ئىسمائىلخان-دىن ئۇ زاتنىڭ ئاخىرەتلىكى بەدىلىگە مىڭ قۇچاق ئاقلىق (ئاق چوتا، ئاق خەسە، ئاق خام، ئاق چەكمەن، ئاق جايناماز ...- ئا) تەييار قىلماقنى ئۆتۈندىلەر، ئىسمائىلخان بىجا كەلتۈردىلەر. ئاپپاق خوجا نامماز چۈشۈرۈپ دۇئا ياندۇرۇپ بولغاندىن سوڭ، مەزكۇر ئاقلىمە-لارنى ئۆز مۇرىتلىرىغا «مۇت كېپەن» قىلىپ بۆلۈپ بەرىدىلەر... شۇ مۇ سەبەپ مەۋسۇمىدىن ئېتىبارەن خوجام مۇرىتلىرىنىڭ ھەر ئىككىلا ئالەملىك تەۋەرۈك بەلگە - نىشانلىرى: خەيرە-لىك ئاقلىقلار (ئاق خېرىت، رەختلەر، كىگىز، جايىنامازلار... كۆزدە تۇتۇلغان- ئا)دىن لىپاس (كىيىم)لەر، گەز كۆلاھلار، داخىل كولىبالەر، بەلباغلار، تاناپ ۋە باغلاقلار، ئاق ئاش (خاس ئۇن، سۇ، تۇزدىن تەركىب تاپقان ئاق ئاتلا، ئاق تالقان، ئاق نان ۋە ئاق كۆمەچ، قوماچلار...)، ئاق ساپلىق ساپايىلەر ھەم ئاق تۇغ، شەددىلەر...گە تەئىن تاپىدىغان قائىدە-لەر رەسىم بولدىلەر... شۇنداق قىلىپ خان مۇلازىملىرى ئاق سەپەچ كۆلالىق، ئاق پەرەنجە-لىك، ئاق يەنجىلىك، ئاق ئۇلاقلىق خوجام «مۇرىت»لىرى - «دۇئانە خان»لار ياكى «ساھىل ئاشىق»لارغا يول بېرىدىغان رىئايە قىلىقلار ئادەتكە قائىدە بولدىلەر... » دېمەك ئاپپاق خوجا قەشقەرىيىنىڭ ئەينى چاغلاردىكى ئىجتىمائىي - تاشقى سىياسىي ۋەزىيىتىدىكى سەلبىي بوشلۇقتىن ئۈستىلىق بىلەن پايدىلىنىپ، «سەئىد»لىك، «دىن»دارلىق نامى بىلەن ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتىدىن مەلۇم دائىرىلەردىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي ئىمتىياز ئولجىلىرىنى بۆلۈپ ئالغاندى. بۇنى ئاپپاق خوجا ۋە ئاپپاق خوجا كۈچلىرىنىڭ تارىخىمىزدا باش كۆتۈرۈشكە يارىتىپ بېرىلە-گەن ھالاكەتلىك تۆرەلمە - پۈرسەت، ئېچىنىشلىق سەۋەنلىكنىڭ باشلىنىش قەدىمى دېيىشكە بولاتتى.

بۇ خىل قالىپ پۈرسەتنى غەنىمەت بىلگەن ئاپپاق خوجا مىلادى 1667- ۋە 1668- يىللىرى ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئىشەنچىلىك شېرىكلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ، خوتەندىن قۇمۇلغىچە بولغان ئويغۇر يۇرتلىرىدا ئۆزىگە مۇرىت ئېلىش، سەپ كېڭەيتىش، «ئىشقىيە» يولىنى ئومۇملاشتۇرۇش ھەرىكىتىنى جانلاندۇرۇپ، ئاتالمىش «مۇرىدىل ھىدايەت»لەرنى 20 مىڭ نەتراپىغا ئاۋۇتقان، ئەمەلىيەتتە بۇ خىل «مۇرىدىل ھىدايەت» چىلىرىنىڭ تەركىبىدە ئىسمائىلىخان جەمئىيىتىنىڭ پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيىتىدىن قاچىدىغان ۋەتەنسىزلەر، «دىنىي» بەدىنىيەتلەر، ئەل بەختىنىڭ كۈشەندىلىكىنى كەسىپ قىلغان دىنىي، سىياسىي زىيانكەشلەر، تېرىكتاپ كۆكەمىلەر، ئۆكتەم، ئۇششۇق ۋە ناتونۇرا جاھانكەشتىلىك بولمىنى تۇتقۇچى تەجەممەل سەرگەردانلار، بەڭگى، ئوغرى، قاتىل، ئىغۋاگەرلىكى بىلەن جەمئىيەت جازاسىغا، شەرىئەت ھۆكمىنىڭ تەنبىھىگە دۇچار بولۇپ تۇرغان ھازازۇل زىياندىشلار... يۇقىرى سالماقىنى تەشكىل قىلغان. 19- ئەسىردە ياشىغان بۇگۇر يېڭىسارلىق تارىخچى مولالاغۇلامىددىن ئۆزىنىڭ «تارىخىمزدىكى ئىسلامىيەت» دېگەن قولىيازمىسىدا ئاپپاق خوجىنىڭ ئۇ خىل «مۇرىدت»لىرى توغرۇلۇق توختىلىپ مۇنداق يازغان: «مۇسۇلمانچىلىق دىيانەتلىرى سۇس، نام - نەسەب شەرىپىدىن مەھرۇم، خانلىق غەزىپىگە مەھكۇم، ھارامغا خۇمارى كۈچلۈك، ئەل بەختىگە زامىن ھەم زىيانداش بولۇشتىن ئومۇسلانمايدىغان خۇمسا شەخسلەر، جىنايەت ۋە گۇناھىتىن تۆۋىسى قوبۇل بولمايدىغانلار... خانلىق ھوزۇرىدىكى پۇقراردارچىلىق يولىدىن چىقىپ، ئاپپاق ھەزرەت يولىغا كىرىپ ئاق پۈپۈكلۈك كۆلاھ، ئاق گىرۋەكلىك جەنىدە، ئاق ساپلىق ساپايە، ئاق يەنجە... لەرنى بەلگە - ئىشارە قىلىپ «ئىشقىيە» بەندىچىلىكىدە بولغانلىقى سەۋەبلىك خانلىق غەزىپىدىن پاناھ تاپقان ئىدىلەر...»

ئاپپاق خوجا قەشقەرىيىدە ئۆزىنى ئەنە شۇ خىل «مۇرىدت» كۆچلەرنىڭ ئومۇمىي يېتەكچىسى، «قۇتبىل ئەقتابى» (ئىسالاھنىڭ دۇنياغا مىڭ يىلدا بىر قېتىم كېلىدىغان شۇبھىسىز ۋاسىتچىسى — ئا) ئېلان قىلىپ باش كۆتۈرگەندىن كېيىن، ئۆز «مۇرىدت»لىرىنى تۆۋەندىكى مۇتلەق شەرتلىك «ئالتە ۋەزىپە»نى تەركىز، تىۋلۇق، ئۇزۇل - كېسىل ئورۇنداشقا چاقىرغان، ئويۇشتۇرغان. بۇ «ئالتە ۋەزىپە» مەزمۇنەن مۇنداق بولغان: 1) بارلىق ئىنسانچىلىقتا ئاپپاق خوجىنى مەركەز قىلىش، «خوجام رازى - خۇدا رازى» دېگەن چۈشەنچە ۋە ئەمەلىيەتكىلا ئاساسلىنىش؛ 2) خوجام يولىغا مەڭگۈ سادىق بولۇش، ئۇنىڭ بۇيرۇق، تەلەپلىرىنى قەتئىي، شەرتسىز ئورۇنداش، ھېچ نەرسە يوشۇرماسلىق، ئايىماسلىق؛ 3) خوجام باشلىغان ھەرقانداق غازات (يا ئۆلۈش، يا ئۆلتۈرۈشنى كۆزلىگەن خاس دىنىي ئۇرۇش — ئا)، ھەرىكەتلەردىن يانماسلىق، قورال - جابدۇق، يېڭىش ۋاستىلىرىنى پىششىق مەشىق قىلىش، بىلىش؛ 4) «ئىسھاقىيە»چى «قارا تاغلىق» لارنى ئەدەبلەش، يوق قىلىش ئارقىلىق پۈتۈن مۇسۇلمانىنى «ئىشقىيە» يولى بىلەن مۇسۇلمانچىلىق قىلىشقا يېتەكلەش؛ 5) جەددە، غاپىل، مۇرتەد، سەراسەر، پاسىق بولۇپ كەتكەن (يېڭىلىققا، دۇنياۋى تېرىكچىلىككە، ئىجتىمائىي مۇسۇلمانچىلىققا، دۇنيا مەئىشىتىگە، مەدەنىيەتكە، زامانىۋى ئىلىم - بىلىم يولىغا قەدەم باسقۇچلىرىغا دېمەكچى — ئا) مۇسۇلمان بەندە، ئورۇن، ماددىي، مەنىۋى ۋاسىتە، ھەرىكەت، ئورۇنۇش...لارنىڭ ھەرقانداقىنى خۇدا يولىدا پاك زېھنىدىن يوق قىلىپ، «دىن» ساپلىقىنى، «تەرىقەت» يولىنىڭ پاك، راۋانلىقىنى كاپالەتلەندۈرۈش؛ 6) «ئىشقىيە» قۇدرىتىنى جانلاندۇرىدىغان ھەر خىل خاسىيەتلىك

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كتاب تورى

تەدبىر - كارامەت تىلەۋىنى خۇدا يولىدا «ئىختىيار» قىلىش، تېپىش، چانلاندۇرۇش.

بۇ خىل شەرتلىك ۋەزىپىلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىكى ئەڭ زىمكىز لىنك مەقسەت - «مۇرىت» بولغۇچىلارنى بۇ دۇنيانىڭ بارلىق تىرىكچىلىكىدىن، ئىجتىمائىي ئىنسانىيەتچىلىكتىن ۋە پۈتۈن ئىسلام ئەھكاملىرىدىن بەزدۇرۇپ، خاس ئاپپاق خوجا يولىنىڭ بەندىچىلىكى بىلەنلا بەنت بولىدىغان، شۇ يولدا ئۆلۈپ، شۇ يولدا تىرىلمىشكە كۆنگەن تىرىك مۇرىدىلارغا ئايلاندۇرۇش ئىدى. شۇڭا ئاپپاق خوجا ۋە ئاپپاق خوجا «ئىشقىيە» يولىنى جارى قىلغۇچى خوجا - ئىشانلار-غا ئەگەشكەن ھەر خىل، ھەر شەكىلدىكى «خۇدايى مۇرىت»لارنى دىنىي رىياكارلار ياكى خۇدا يولىدا مۇسۇلمانچىلىق قىلىدىغانلار دېگەندىن كۆرە، ئاپپاق خوجا گۈزەللىكنى دىنىي - سىياسىي ئارمىنىسى، جاھالەت ئىستىبدادىچىلىقنىڭ ئۈل - سىپىسى، ئىسلامىيەتنىڭ رەزگىل دۈشمەنلىرى ۋە ئىسمائىلخان خانلىقىدىكى مىللىي جەمئىيەتنىڭ ئەڭ خەۋپلىك ئىچكى كۈشەندىلىرى، بەدنىيەت - نادان سۈيقەستچىلەر دېگەن تۈزۈكرەك ئىدى.

* * * «تەنەپپۇسلۇق سۆزلەر» دىن * * *

... دۈشمەننىڭ يوشۇرۇن ھىيلە - مىكىرلىرىگە بىپەرۋالىق قىلماڭ. چۈنكى، دۈشمەن 100 تۈرلۈك ھىيلە بىلەن ساڭا دۈشمەنلىك قىلىشنى غەرىزىدە بولىدۇ. دۈشمەننىڭ ھىيلە - مىكىرىدىن ئەمەس بولسىڭ. دۈشمەننىڭ ئەھۋالىنى، ھىيلىسىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ تۇر. تاكى دۈشمەننىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىنىڭ ئاپىتىگە گىرىپتار بولمىغايسەن. ۋاقتى كەلمىگىچە دۈشمەنگە ئۆزۈڭنىڭ دۈشمەنلىكىنى بىلدۈرمە. دۈشمەن كۆزىگە ئۆزۈڭنى قانچە چوڭ كۆرسەتمىشكە بولسا، شۇنچە چوڭ، ئۇلۇغ كۆرسەتكىن. ھەر قانچە ئاجىز بولساڭمۇ ئۆزۈڭنى ئاجىز كۆرسەتمە. دۈشمەنىڭ ئوچۇق چىراي كۆرسىتىپ ئاتلىق سۆزلىگەنگە ئالدىنىپ كۆڭۈل بەرمە. دۈشمەن ساڭا بال ۋە شېكەر سەرسە، ئۇنى زەھەر دەپ بىل. ئەمما دۈشمەنلىك ھەرقانچە ئاجىز، كىچىك بولسۇ سۆز ئۇنى تۆۋەن چاغلىما... دۈشمەندىن ئېھتىيات قىل. دۈشمەنلىك چىرايلىق سۆزى بىلەن ئالدىنىپ، ئۇنىڭ ھىيلە - مىكىر تاناپىغا باغلىنىپ قۇدۇققا چۈشمىگەيسەن. دۈشمەنلىك ھەسلەت سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قوي، ئەمما قوبۇل قىلما.

دۈشمەنگەدىن يەتسە بۇلبۇلدەك ناۋا،
ئاڭلىغىل ئۇنى زەھەر ناك ئوق - يارا.

— («قابۇسنامە»دىن)

ھەر تۈرلۈك چارە - ئاماللار بىلەن ئۆز ئورنىنى بۇقىرى كۆتۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولغان ئاپپاق خوجا مىلادى 1668 - ۋە 1669 - يىللىرى ئەتراپىدا ئۆزىنىڭ بىر قىسىم «مۇرىت»-شېرىكلىرىنى ھازىرقى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدىكى (ئىلىگىرى ئاساسەن «ئىسھاقىيە» سوپىلىرى دىنىي پائالىيەت قىلىپ كەلگەن جايلاردىكى - ئا) بەزىبىر چوڭ مازار، دىنىي ئورۇن، جايلارنىڭ ھەم ھەر خىل مازار ۋەخپىلىرىنىڭ ئىمتىيازلىرىنى «ئىشقىيە» كۆچلىرى ھېسابىغا ئۆتكۈزۈۋېلىش، بۇنىڭغا كاشىلا تۇغدۇرغۇچى «ئىسھاقىيە»چى «قاراتاغلىق»لارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ، پۈتۈن مۇسۇلمانلارغا «ئىشقىيە» قۇدرىتىنى كۆرسىتىپ تۇرۇشقا قوزغاتقان ۋە ئۇيۇشتۇرغان. بۇنىڭدىن مەقسەت: بىرىنچىدىن، ئۆزىگە پايدىلىق جامائەت پىكرىنى يەنمۇ كۆپرەك تەييارلاش، ئىككىنچىدىن، رەقىبلىرى ئالدىدا ئۆزلىرىنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن، مۇقىم بازا جەھەتتىن، ئەنئەنىۋى مازار جەھەتتىن ئۇستۈن ئورۇنغا كۆتۈرۈش ۋە مادىي ئاساس مەنبەلىرىنى كېڭەيتىش ئىدى. بۇنى تېگى - تەكتىدىن ئالغانىدا، قەشقەرىيەدە ئاپپاق خوجا زوراۋانلىقنىڭ باشلىنىشى قەدىمى دېيىشكە تامامەن بولاتتى.

مىلادى 1660 - يىلىنىڭ كۈز پەسلىدە ئاپپاق خوجا سوپىلىرى قەشقەر، يېكىسار، ئاقسۇ، ماراليېشى، مەكىت، پەيزاۋات، قاغىلىق،كورلا، كۇچا قاتارلىق 20 نەچچە جايدا ئۆزلىرىنىڭ رەسمىي دىنىي - ئىجتىمائىي مۇئەسسەلىرى ئورنىدا پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان خاس «دەۋدە-تى ئىشقىيە» ئورۇنلىرىنى پەيدا قىلىشقان ھەم بۇ خىل ئورۇنلارنىڭ يېتەكچىلىكى بىلەن ئاپپاق خوجىنىڭ بارلىق سوپى - مۇرىتلىرىنىڭ ئىسمائىلىخان ھاكىمىيىتىگە تۆلەيدىغان پۈقرادارچىلىق مەجبۇرىيىتىنىڭ تامامەن كېمەيمىنىڭ ئىشارە قىلىنغان. يەنە بىر تەرەپتىن، ئاپپاق خوجىلار «دەۋىتى ئىشقىيە» - «ئاشىق»لىرىنىڭ «خۇدايى غازات» كۈرۈپ-چىلىرىنى قۇراشتۇرۇپ، يۇقىرىدىكى جايلار بويىچە بىرەر يىلدەك ۋاقىت ئىچىدە، بىر نەچچە قېتىمدا 100 دىن ئارتۇق «ئىسھاقىيىچى» - «قارا تاغلىق»نى «كۆپرانە مۇرتەد»لىك ئەيىبى بىلەن قاردىلاپ، ھەر خىل يوللار بىلەن مەخپىي ئۆلتۈرۈۋەتكەن، قول- پۇتىنى كېسىپ كاردىن چىقارغان، بېچىۋەتكەن، ئۆيلىرىنى، مال - مۈلۈكلىرىنى ئۆرتەپ تاشلىغان، بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان. ئاتالمىش «ئىسھاقىيە ئوردىلىرى» يەنى «ئاقباش مازار»، «چىلگۇمبەز» (بۇ مازارلارنىڭ ھازىرقى ئورنى ئاقتۇ تەۋەسىدە)، «قارا چايان»، «خىزىر جاي»، «ئاقبۇل»، «تۇمشۇق» (بۇ مازارلارنىڭ ھازىرقى ئورنى مارالبېشىدا)، «ئۇچ بورقۇم»، «مۇڭگۇز جاي» (بۇ مازارلارنىڭ ھازىرقى ئورنى يوپۇرغا تەۋەسىدە)، «شەھىد دۆڭ»، «سۇتبۇلاق»، «چىراغلىق ئەۋلىيا»، «ئەۋلىيا خېنىم» (بۇ مازارلارنىڭ ئورنى مەكىت تەۋەسىدە- ئا) قاتارلىق 40نەچچە مازارنى چۈۋۈپ - بۇزۇپ، ئىگىلىك مەبلەغلىرىنى بۇلاپ - تالاپ ۋەيران قىلىۋەتكەن. بىر قىسىم جايلاردا «قارا تاغلىق»لارنىڭ 60 نەچچە خانىقا، تۇنەكخانىلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغان.

ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەسەبىي كۈچلىرى ئۆزلىرىنىڭ بۇ خىل رەزىل قىلمىشلىرىنى ئاپپاق خوجىنىڭ ئاتىسى - مۇھەممەد يۈسۈپ خوجىنى مەخپىي ئۆلتۈرۈۋەتكەن «يەكەن ئىسھاقىيىچىلىرى» ھەم ئۇلارنىڭ كۈچلىرىدىن ئېلىنغان «ھەقلىق ئىنتىقام»، «قەرزى ھېساب كىتاب» دەپ بىلمىشەتتى.

ئاپپاق خوجا كۈچلىرىنىڭ بۇ خىل چېكىدىن ئاشقان مەخپىي قىرغىنچىلىق، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە ئىسيان قىلغان «ئىسھاقىيە» كۈچلىرى بولۇپمۇ «يەكەن ئىسھاقىيىچى»لىرىمۇ چېكىدىن ئاشۇرۇپ ئۆچ ئېلىش جاۋابلىرىنى ياندۇرۇشۇپ تۇرۇشماقتا ئىدى. نەتىجىدە مىلادى 1671- يىلىنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە بۇ خىل توقۇنۇشلار (ئەمەلىيەتتە ئىچكى «دىنىي» ئۇرۇشلار- ئا) تېخىمۇ ئۇلغىيىپ، ئىسمائىلخان خانلىقىنىڭ ئومۇمىي تەقدىرىگە خەۋپ شەكىللەندۈرگەن، ھالاكەتلىك چوڭ ھادىسىگە كۆتۈرۈلگەن. مىلادى 1671 - يىلىنىڭ ياز پەسلىگە كەلگەندە ئاپپاق خوجا سوپىلىرى ئىسمائىلخان ھۆكۈمىتىنىڭ توسۇش - چەكلەش ھەققىدىكى بۇيرۇق، پەرمانلىرىغا پىسەنت قىلماي، يەكەنگە 6 - قېتىم قول سېلىپ، بىر قىسىم «قارا تاغلىق»، «مۇرتەد مۇتەۋەللە»لەرنى كالتەكلەشكە باشلىغان. بۇنى ئەمەلىيەتتە ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتىگە قىلىنغان زور كۆلەملىك جىسمانىي خىرىس - شەكلى ئۆزگەرگەن ھەربىي، سىياسىي ھۇجۇم دېيىشكە بولاتتى.

دېمەك، تارىختىكى ئۇيغۇر ھاكىمىيىتى ئەنە شۇ خىل «مۇسۇلمان ئىشسان» (قارا بىسىن سۇيىقەستچى) نىڭ تۇنجى قېتىملىق ئاغدۇرۇۋېتىش خىرىسىغا دۇچ كەلمەكتە ئىدى، بۇنىڭ بىر

www.uyghurkitap.com

مىللىي ھاكىمىيەتكە ئىشلىتىلگەن «دىنىي» تېررورلۇق، «دىنىي» خانىنلىق دېيىشكە بولاتتى. شۇ يىلى 8 - ئايدا بارلىق مۇرەسسە، مادارا، ئېنىپار. سۇكۇت، دۇئا، يان بېرىشلەر زىلى ھەر قانداقى ئاقىمغان، بەۋقۇلئادده بامان ۋەزىيەت شەكىللىنىپ تۇرغان ئەھۋال ئاسىنىدىلا ئىسمائىل ئىلخان ھۆكۈمىنى ئاپپاق خوجىغا زورلۇق كۈچ تەدبىرىنى قوللىنىپ بىر نەچچە شىركىنى بىلەن ئۇنى خانلىق تەۋەلىكىدىن چەتئەلگە (خۇراسانغا - ئا) ھەيدەپ چىقارغان. ئۇنىڭ باش كېسەر شىركىلىرىدىن تېگىشلىكلىرىنى جازالاپ، خانلىقنىڭ ۋەزىيىتىنى ئوڭشىۋالغان.

ئاپپاق خوجا ئىسمائىلخان تەۋەلىكىدىن قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىن بىر نەچچە شىركىنى بىلەن قوغلاندىلىق سەپىرىنى باشلاپ، مىلادى 1671 - يىلى 9 - ئايدىن 1678 - يىلى 6 - ئايغىچە يەتتە يىلدىن جىقراق ۋاقىت ئىچىدە ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ بەدەخشان شەھىرىنى ھەركەت مەركىزى قىلىپ، راجىسدان (كەشمىر)، ۋاخان، پەرغانە، كاسان، ئىلى، تىبەت، ھىرات، گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق جايلاردا سوبى- ئىشانلىق قىلىپ يۈرۈپ، ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش، ئورنىغا چىقىپ «خان»لىق تىكلەش، بۇتۇن ئوتتۇرا ئاسىيا مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا ئۆزىنىڭ «دىنىي» يولىنى تۇرغۇزۇش («تۈركىستان بىرى» دولۇپ، مەككۇ دەۋران سۈرۈش) ھەركىتىگە تەييارلىق كۆرۈش بىلەن مەشغۇل بولغان (ئاپپاق خوجىنىڭ 1671- يىلىدىن 1678 - يىلىغىچە بولغان قوغلاندىلىقتا داۋام ئەتكۈزگەن جىنايى ھەرىكەتلىرى توغرىسىدا مەزكۇر چوڭ ماۋزۇيىمىزنىڭ «نوقانچى ھازا زۇلىلار» قىسمىدا تەپسىلىي توختىلىدىغانلىقىمىز ئۈچۈن بۇ يەردە ھازىرچە توختالمىدۇق. بۇ ھەرگىزمۇ ئارىلىق ئۇزۇك- چىلىكى ئەمەس، قەلەمكەشلىك ھۈنىرىمىزنىڭ تېماتىك رېتىىم - پەلەمپەي ئارىلىقىدۇر، غەيرىدىلىك سېزىلمىگەي. مۇئەللىپ).

ئاپپاق خوجا قوغلاندىلىق سەپىرىدە نۇرغۇن چەتئەل ۋە چەت يۇرتلارنى ئارىلاپ، ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشنىڭ بىر يۇرۇش تەدبىرلىرىنى ئىزدىگەندىن كېيىن، ئاخىرى دالاي لاما 5 نىڭ ئىلتىپاتىغا مۇيەسسەر بولۇپ، غالدان قۇنتەيجى باشچىلىقىدىكى جۇڭغار ھەربىي كۈچلىرىنىڭ كۈچى بىلەن مىلادى 1679 - يىلى كۈزدە سەئىدىيە ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ كېيىنكى ۋارىسلىرى- ئىسمائىلخان، مۇھەممەد ئىمىن خانلار ھاكىمىيەتلىرىنى تەلتۆكۈس ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، جۇڭغار ئىلكىدىكى قەشقەرىيە ئاپپاق خوجا «خان» لىقىنى تەشكىل قىلغان. بۇ «خان» لىقنىڭ تەشكىللىنىش جەريانى ۋە خاراكتېرى توغرىسىدا ئۇيغۇر تارىخچىسى مولا مۇسا بېنىنىي خوجا ئەيسا سايرامى ئۆزىنىڭ «تارىخىي ھەمىدى» دېگەن كىتابىنىڭ 130-131 - بەتلىرىدە مۇنداق يازغان: «... ئاپپاق خوجا قۇنتەيجىگە ئۆزىنى تاشلاپ: «ماڭا چېرىك بەرسىڭىز، ئالتە شەھەرنى سىزگە تەۋە قىلىپ ئىلكىڭىزگە ئۆتكۈزسەم» دېگەن مەزمۇندا ئەرز قىلدى. قۇنتەيجى ناھايىتى خۇشال بولۇپ.... چېرىك قوشتى، ئاپپاق خوجا قالماق قۇنتەيجى مۇشىرىك (خۇداغا شىرىكلىك قىلغۇچى - ت) نىڭ مۇددىئا ۋە يارىدەمى ئارقىسىدا يەتتە شەھەرنى قولغا كىرگۈزۈپ، ئىسمائىلخاننى ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بىلەن قوشۇپ ئىلىغا كۆچۈرۈۋەتتى. ئاپپاق خوجا بۇ يەتتە شەھەرگە ئىگە بولۇپ ھۆكۈمرانلىق قىلدى... قالماقلاردىن غالدان سىرىدىن... يەنە بىر قانچە قالماق يارىدەم بېرىپ، بۇ يەتتە شەھەر ئىشلىرىدىن خەۋەر ئالىدىغان بولدى... بېرىدىغان سېلىق، تۆلەملەرنىڭ مىقدارى يىلىدىن- يىلغا كۆپەيدى...» «ئەي ئەزىز يارانلار بۇ زامانىنىڭ سەئىد، پېشۋا ھىلىرى ۋە باشلامچىلىرى ئۆز

ھۆكۈمرانلىقى ئۈچۈن دىنسىز-مۇشىرىكلەرنىڭ خىزمىتىنى لازىم تۇتۇپ، ئىسلام پادىشاھلىرى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە كاپىرلارنى ئولتۇرغۇزغانلىقىدىن باشقا، يەنە زۇلۇم، قەسەم ئىشلارنى يەيدا قىلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ پۇل ۋە مال - دۇنياسىنى كاپىرلارغا ئېلىپ بېرىپ، بەش كۈنلۈك دۇنياغا مەغرۇر بولۇپ ئۆتۈپتۇ...»

خانىمن پادىشاھ بولسا پادىشاھلارنىڭ خانىمى بولغاي،

پادىشاھ خانىمن بولسا خانىملارنىڭ پادىشاھى بولغاي.

— ئويغۇر خەلق نەقىللىرىدىن

5. ئاپپاق خوجا «ھاكىمىيىتى»نىڭ يەزىيىر جىنايى پاجىئەلىرى توغرىسىدا

ئاپپاق خوجا قەشقەرىيىنىڭ «خان»لىق تەختىگە چىقىۋاندىن كېيىن، قەشقەرىيە ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتىدە ئاپپاق خوجا ۋە ئاپپاق خوجا كۆچلىرىنىڭ تۇرتكىسى ۋە بېسىمى بىلەن: 1) ئاپپاق خوجىنىڭ مۇتلەق «ئىلاھ»لىق ئورنىنى ھەممىدىن يۇقىرى كۆتۈرۈش ۋە ئۇنىڭ تەسىرىنى ھەممە ساھەلەرگىچە سىڭدۈرۈش؛ 2) بارلىق ئىجتىمائىي تەرەققىياتنىن «ئىشقىيە تەرىقىتى»- (جاھالەت)گە يۈزلىنىپ بۇرۇلۇش (كونىلىقنى تىرىلدۈرۈشنى كۆچەپ يولغا قويۇش)؛ 3) «ئاق تاغلىق»لارنى «قارا تاغلىق»لارنى ۋەھىمىلەرچە باستۇرۇشقا، قىرغىنچىلىق سېلىش، ئۇيۇشتۇرۇش، «ئىسھاقىيە» يولىنى چەكلەش، تۇگىتىش؛ 4) «دىن» (ئەمەلىيەتتە ئاپپاق خوجا- «ئىشقىيە» يولىغا - ئا)غا راۋاج بېرىش؛ 5) بۇ ئالەم ۋەسۋەسىسىلىن بەنت بولغۇچى دەھرى مۇسۇلمانلار (ئىجتىمائىي تەرەققىيات يولىنى، ئىنسان ئازادلىقىنى، مۇھەببەت، نەپرەت، يەن، يىلىم، مەدەنىيەت... ساھەلىرىدىكى ھەر قانداق تەسىرلىرىنى قوبۇل تۇتقۇچىلارنىسى - ئا)نى يەيلى - ئەيتالىلىرىدىن توسۇپ ياندۇرۇپ، خۇدالىق ئالەم - «ئاخىرەت»لىك «ئىستىقامەت» شەرىپىگە پاك يۈزلەندۇرۇش... ھەرىكەتلىرى جانلاندۇرۇۋېتىلگەن. زورلۇق كۈچ ۋە «دىنىي» جاھالەت ۋاستىلىرى بىلەن قانات يايدۇرۇلغان يۇقىرىقى ھەرىكەتلەرنىڭ ئازكەم 20 يىللىق (مىلادى 1678- يىلىدىن 1697 يىلىغىچە ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى «خان» لىق قىلغان يىللار - ئا) يامان نەتىجىلىرىدىن تۆۋەندىكى جىنايى پاجىئەلەرنى خاتىرىلەپ، ئەسلەپ ئۆتۈش - ئاپپاق خوجىنىسى، ئاپپاق خوجا ئىشانلىق تۈزۈمىنى چۈشەنمەش - تەتقىق قىلىشتا تولىمۇ ئەھمىيەتلىكتۇر.

1. ئاپپاق خوجا - «ئىلاھ» لاشتۇرۇلغان ئىسلام رەقىبىدۇر

«... ھىدايەتۇللا خوجا (ئاپپاق خوجا) ئۆزىنى ئۆزىنىڭلا پىكرىنى ئاساس قىلغۇچى، ئۇنىڭ ئەھمىيىتى توغرىسىدىكى مەسىلىنى تارىخنىڭ ھۆكۈمىگە تاپشۇرۇشنى رەت قىلغۇچى، پاپاغا ئوخشاش مەڭگۈ گۇناھ قىلمايدىغان، سەۋەنلىك ئۆتكۈزمەيدىغان، ئادەتتىن تاشقىرى دانا - ئۇلۇغ زات ھېسابلايتتى» («يولسىز ئەقىدە»دىن).

ئاپپاق خوجا جۇڭغارلارنىڭ ھامىلىقىدا قەشقەرىيىنىڭ «تەخت - سەلتەنەت» دىنى ئىگىلىكەندىن كېيىن، قەشقەرىيە مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا ئالدى بىلەن ئۆزىنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسەبى، پەيغەمبەر ئىلمىنىڭ ۋارىسى، مۇسۇلمانلارنىڭ شەك - شۈبھىسىز «ئىلاھىي خاقانى» - پۈتۈن ئەھلى ئىسلامنىڭ «خەلىپىسى» دەپ قارىغان. ئاپپاق خوجا مۇنداق دېگەن: «... پىر دېگەن پەيغەمبەرگە ئوخشاش، مۇرىت پەيغەمبەرنىڭ ئۈممىتىگە ئوخشاش، پەيغەمبەرگە قانداق ۋەھىي كەلگەن بولسا، پىر - ئەۋلىيالىرىمۇ شۇنداق ۋەھىي كېلىدۇ... پەيغەمبەرنىڭ

مەرتىۋىسى ئەۋلىيانىڭ مەرتىۋىسى بىلەن بىر... مېنىڭ مۇرىتلىرىمنىڭ قەبرىستانلىقىغا بېرىپ مەيىت ئۇۋالوكنى تىرىدل دېسەم، ھازىر تىرىلمىدۇ...» («تەزكىرە ھىدايەت»دىن). ئاپاق خوجا ئۇزۇنلۇق «ئىلاھىي خاقان»لىق «دەسنىي» يولىنىمۇ ئاۋۋالىدىلا قانداقتۇر: «ئاشىق»لىق يولى، «خۇدالىك ئىشقىغا ئۆزىنى پىدا قىلىش يولى»، «خۇداغا يېقىنلىشىش يولى»، «پاكلىق بۇرادەرلىك يولى»، «ئىلاھىي ھەقىقەت يولى»دەپ شەرھىيلىمىگەن ھەم ئۆزىنىڭ يۇقىرىقىدەك «يول»لىرى بىلەن بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزغا ئۆزىنىڭ ئاللاھ تەرىپىدىن ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا ئەۋەتىلگەن مۇتلەق زات ئىكەنلىكىنى، خۇداغا پەقەت ئۆزى ئارقىلىلا ئىبادەت قىلىشنىڭ مۇقىم شەرت ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ «يولى»غا كىرمىگەن، ئەگەشمىگەنلەرنىڭ مۇسۇلمان ھېسابلانمايدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ ئىرادىسى ئاللاھنىڭ ئىرادىسى ئىكەنلىكىنى ئىشارەت ۋە بىشارەت قىلغان. دېمەك، قەشقەرىيە مۇسۇلمانلىرىنىڭ بارلىق مۇسۇلمانچىلىق ھەم پۇقرادارچىلىق ئۆلچىمى پەقەت ئاپپاق خوجا «يولى»، ئاپپاق خوجا «مۇسۇلمان»چىلىقى بىلەنلا ئۆلچىنىدىغان چەكلىك ھالەت شەكىللەندۈرۈلگەن. شۇڭا بىز ئۇ جەمئىيەتنى تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا، ھەقىقىي مۇسۇلمان، ھەقىقىي سەئىد يېتەكچىلىكىدىكى خاس خۇدالىق جەمئىيەت، ئىسلام راۋاجلانغان جەمئىيەت، مۇسۇلمانلار خۇدا يولىدا خاتىرجەم ئىبادەت قىلغان جەمئىيەت ئىدى، دەپ قارىيالمايمىز، بەلكى ئۇنىڭ ئەكسىچە ئاپپاق خوجىنىڭ پاسسىپ قۇللۇق ئىدىيىسى، غەيرىي ئىدىراك، غەيرىي «تۇغما تالانت»ى ھەمدە كونا ئىشانلىق (تەرىقەت)، شەكىلچىلىك، سۇخەنچىلىك، خۇنخورلۇق، زالىملىق، ئىنكارچىلىق، ئۆزىنى مەركەز قىلىش مەۋقەلىرى، ئىجتىمائىي ئىلگىرىلەشكە، مەدەنىيەتكە، پەنگە... قارشى ئاك ئىدىيىۋى ھۆكۈمرانلىقىدا ئۆتكەن، بەۋقۇلئادەتتىكى زۇلمەتلىك قاراڭغۇ جەمئىيەت — جاھالەتلىك جەمئىيەت دەپ تونۇيمىزە. ئاپپاق خوجىنىڭ «ئىلاھىي خاقان»لىق غالىبلىقى بىلەن مۇسۇلمان ئەھلى ئالدىدا ئىسلامغا زىت سادىر قىلغان بەزىبىر جىنايىي قىلمىشلىرىدىن تۆۋەندىكى مىسالار بۇ قارىشىمىزنىڭ دەلىللىدۇر:

ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ «ئاق تاغلىق» كۆچلىرى مىلادى 1679 - يىلىدىن 1683 - يىلغىچە بولغان تۆت يىل ئىچىدە قەشقەرىيە تەۋەسىدىكى ئاساسلىق شەھەر، بازار ۋە كۆجۇم ئاھالىلەر مەركەزلىرى بويىچە «قارا مۇسۇلمان ئازما»لىرى («قارا تاغلىق»لارنىڭ دىنىي ئىبادەت. مۇراسىم ئورۇنلىرىنى - خانىقا، مەدرىسە-مەكتەپ، تۇنەكخانا، مازار ۋە باشقا تاۋابخانىلار-ئا)نى «دىنىي ئىسلام» كۆچىسى ۋە ھۆكۈمى بىلەن ئەمەلدىن قالدۇرۇپ (بۇزۇپ - چېقىپ)، ئورنىغا «قۇتبىل ئەقتاب»، «غەۋس»، «مۇرشىد»، «خەلىپە»لىك زۆرۈرىيەتچىلىكىدىكى «پاك ئىمان» كۆلىمىلىرىنى بەرپا قىلىش ھەرىكەتلىرىنى قانات يايدۇرغان. «قارىخانىمىزدىكى ئىسلامىيەت»تە كۆرسىتىلىشىچە، ئاپپاق خوجا «ئىشقىيە» كۆچلىرىنىڭ يۇقىرىدىكى يىللار ئىچىدە، خاسلا شۇ چاغلاردىكى يەكەن، خوتەن تەۋەلىرىدىلا چېقىپ تاشلىغان «قارا مۇسۇلمان ئازما»لىرىنىڭ سانى 400دىن ئېشىپ، «قارا تاغلىق»لارنىڭ ئاساسلىق — چوڭراق دىنىي ئىبادەت ئورۇنلىرىنىڭ كۆپ قىسمى تۇگىتىۋېتىلگەن. «بورقۇم ئەۋلىيا»نىڭ مۇئەللىپى — مىلادى 1929 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن قاغلىق ئازغانسالىق مەرھۇم ئۇستاز سۇلتانباي ھاجىم بۇ ھەقتە توختىلىپ مۇنداق يازغان: «پىرىيانە يارىكىمىد، شەھدانە خوتەن تۇپراقىدا كۆمۈلگەن ئۇلۇغ ۋەلى ئەزىزانلەر — «قىرقى ۋەلىمۇللا»، «دەھمى شاھان»، «ھەشتان سەنەم»، «ئالتۇنلىرىم»،

«بەردەخشان»، «يوسۇپ قەدىرخان»، «كۆچتى ئاۋا مەسلىم»، «ئىمامىلىرىم»، «قارا چاچ ۋە ئىنۋاللا»، «قۇتبى ئابدۇللا خان»، «قاراسسار»، «شاھاب»، «چىلمەن»، «زەردەشت ۋەئىنۋاللا»، «چىراغىلىق»، «ئىمام جەئفەر تەييران»، «قۇمات»، «مۇھەممەد ھەنەفى ئەسكىرى»... (17 - ئەسىردىكى يۇدىنىي ئىبادەت ئورۇنلىرىنىڭ ھازىر بەكەن، قاغىلىق، يوسكام، ئۇما، قارا قاش، چىرىيە... ناھىيىلىرىدە قالمىش خارابىلىرى- «مازار» خارابىلىرى شەكلى ئىلەن ساقلىنىپ كەلمەكتە) لەر ھەزرىتى ھىندايىتۇللاخان پادىشاھ زامانىدا قاتتىق مەدھىيىلەنگەن مەشھۇر ۋە ياكى ۋە ئورتەنمە - كۆكۈم بولۇنمان ئىبرىلمەر... كۆيدۇرگەن، مەنسۇخ قىلمان ئۇلۇغلارغا ۋە ياكى كۆيدۇرۇلگەن، مەنسۇخ قىلىنمان ئەرزىلىلارنىڭ روھىنى تىنلىرىغا ئىلاھىي قۇدرەت، كارامەتى بىشارەت جۇملىسىدىن دۇنيا قىلماق، سەھىنىماق ئۈچ چاغلاردىن بۇيان شەك بولۇپ ئۆتۈپتۇرلەر...»

دېمەك، ئۇزۇنى «مۇسۇلمان ئەۋلىيا»، «ئىلاھىي خاقان» ۋە «خۇدانىڭ يەكىكە يىگانە ئاشىقى» دەپ ئاتىغان ھىدايىتۇللاخان بادىشاھ قەشقەرىيىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئۇزۇنىڭ زەربە ھۇجۇمىنى ئالدى بىلەن تارىختىن بۇيان ئىسلام نەمۇنىسى، «يەككە خۇدالىق جاي» بولۇپ كەلگەن يۇقىرىقى تاۋابخانىلارنى يەنى ئاساسەن مازار، مەدرىسە - مەكتەپ، خانىقا، مەسچىت، دىنىي ئاسارە - ئەتىقە ئورۇنلىرىنى ئاتالمىش «قارا مۇسۇلمان ئازما»لىرى «ئەيىبى» بىلەن كۆيدۇرۇپ، بۇزۇپ تاشلاشقا قاراتقان ياكى «خۇدايى ئىشقىيە» ماكانلىرىغا ئايلاندۇرۇپ كەتكەن.

«تارىخىمىزدىكى ئىسلامىيەت» دېگەن تولىبازمىدىن مەلۇم بولۇشىچە، ئاپپاق خوجىنىڭ ئاز كەم 20 يىللىق ھۆكۈمرانلىقى زامانىدا ئىسمائىلخان خانلىقى زامانىدا قەشقەرىيەدە ساقلىنىپ كەلگەن 1690 ئورۇندىكى مەكتەپخانا، 573 مەدرىسە، 438 ھامام كۆيدۇرۇۋېتىلگەن، «ئىشقىيە»چىلەر ئىلكىدىكى «ئاق خانىقا» دائىرىسىگە قوشۇۋېتىلگەن، چېقىۋېتىلگەن («ئاق خانىقا» ئاپپاق خوجا يولى بويىچە يۇرۇشتۇرۇلگەن «ئاق خانىقا»لار ئەلۋەتتە- ئا). ئەسلىدە ساقلىنىپ كەلگەن 948 ھەر خىل خانىقا «ئاق خانىقا»لارغا ئۆزگەرتىلگەندىن باشقا، يېڭىدىن 5800 «ئاق خانىقا» بەرپا قىلىنىپ، پۈتۈن دىنىي ۋەخپە، دىنىي مۇلۇكلەر شۇ خانىقالارنىڭ ئىگىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېتىلگەن. ئەزەلدىن ئەنئەنە بولۇپ كەلگەن دىنىي مائارىپ، دىنىي خىزمەتچەت ۋە تاپاۋەتلەرنىڭ، خەيرى - ئېھسان بېرىش، ئېلىش، دىنىي قۇتقۇزۇش ھەم دىنىي قۇرۇلۇشلارنىڭ پۈتۈن ھۇلاسىمەت تەقدىرى تەلتۈكۈس «ئاق تاغلىق»- «خەلىپە»- سوپىلارنىڭ ئىگىلىكىگە تاپشۇرۇۋېتىلگەن. «تەرىقەتتى ئىشقىيە» گۈلەخ، ئەمىدان، «ئىشقى كۈلبە»لىرى قەشقەرىيىدىكى 3784 يېزا - كەنت بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك بەرپا قىلىنغان. نەشە چېكىپ «ئاشىق»لىق قىلىش- قەشقەرىيە مۇسۇلمانلىرىنىڭ مۇسۇلمانچىلىق خىسلەت ئۇلۇچىمى قىلىنىۋاتقان «خۇدايى ئادەت» ئومۇملاشتۇرۇلغان. چاكىگا چاچ، سىركە سىقال، جۇل چاپان، چۈلە مەست، قاسساق تەن، ماكانسىز، قوڭالتاق ... بەكىگى ددۇانە، كۆكەمە ئاشىق، رەزگى چاتاقچى «ئىشقىيە» سوپىلىرى (سارا ئىلارچە ھايا تقا قەدەم قويغان «ئاشىق»لار) 300 مىڭ ئەتراپىغا كۆپەيتىپ، قەشقەرىيە مۇسۇلمانلىرىنىڭ «ئەڭ ئىمانى كامىل» ۋەكىللىرىدىن بولۇپ تۇرغان.

ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ كۈچلىرى ئۆزلىرى (ئاپپاق خوجا- ئا)نى ھەددىدىن ئارتۇق مەدھىيىلەپ، ئۇنى ۋە ئۇنىڭ ئۆزى كۆككە كۆتۈرگەن «پىر»، «ۋەلىي»، «ئۇستاز»لىرىنىڭ قەبرە- زىارەتگاھلىرىنى «مازار» تىكلەپ، خۇددى «بور قۇم ئەۋلىيا»دا كۆرسىتىلگەندەك: «مەدىنە مۇنەۋۋەرىمگە ئەمەس «مۇقەددەس چوڭ مازار»، «مۇقەددەس جاي»لارغا بارماق پەرز دېيىلگەن...».

دېمەك، ئاپپاق خوجا ئىسلام دىنىنىڭ ھەقىقىي ئەھكاملىرى، قۇرئان يولى ۋە ئۇنىڭغا مۇسۇلمان ئۈچۈن رىئايە قىلىش قەتئىي شەرت بولغان ئىسلام ئۇقۇمىنى، ئىسلام ئۇرۇپ-ئادەتلىرىنى ئۆزىنىڭ شەخسىي مۇددىئاسى ھېسابىغا توغرىلاپ بۇزۇپ پايدىلانغان ئىسلام زىيانداشى ۋە ئىسلام رەقىبىدۇر.

2. ئاپپاق خوجا- خۇنخور، قاتىل زاتتۇر

ئاپپاق خوجا مىلادى 1678- يىلى 8- ئايدا غالدان قۇنتەيجى قوشۇپ بەرگەن، غالدانـ نىڭ ئوغلى سىرىن رابدان قوماندانلىق قىلىدىغان تاللانغان 12 مىڭ كىشىلىك جۇڭغار قوشۇنىنى ئەگەشتۈرۈپ، قەشقەر تەۋەسىگە بېسىپ كىرىپ، ئىچكى جەھەتتە بىر قىسىم «ئاق تاغلىق» خوجىلارنىڭ يارىدەمگە ئېرىشىپ، قاتتىق جەڭلەر ئارقىلىق قەشقەر شەھىرىنى تۇنجى قېتىم بېسىپ ئالغاندا، ئۇرۇشتا تىرىك قولغا چۈشكەن ئىسمائىلخان ياساۋۇللىرىنىڭ ھەمـ سىنى دېگۈدەك جۇڭغار چېرىكلىرىنىڭ چېپىپ تاشلىشىغا ئەمىرى ئىلىنىماس قىلغان، ئاپپاق خوجىنىڭ «ئۇلۇغ سەئىد»لىك، «دىنىي شاپائەت»چىلىك تەرىپىنى غايىبانە ئاڭلاپ، خۇدا يولىدىكى سۈلھى - سالاھ ۋە مۇسۇلمانچىلىق مىدارا ئارزۇسى بىلەن قارشىلىق ئۇرۇشىنى توختىتىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا سالامغا كىرگەن ئىسمائىلخانىنىڭ ئوغلى (قەشقەر ھۆكۈمرانى) بابا ق سۇلتان ئاپپاق خوجا تۇرالغۇسىنىڭ قوبۇل ئەمىدانىدا 31 ھەمراھىسى بىلەن دۈئا قول ھالەتتە ئۇن - تىنسىز بىر باشتىن چېپىپ تاشلانغان. ئاپپاق خوجىنىڭ غالىب شەھىرىكلىرى بىلەن يەرلىك «مۇرىت» - «يارانلىرى»مۇ (ئەمەلىيەتتە «ئاق تاغلىق» سوپىلار- ئا) بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، قەشقەر شەھىرى تەۋەسىدىكى «قارا تاغلىق»- «ئىسھاقىيە»چىلەردىن قولغا چۈشكەنلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ، بەزىلىرىگە ئەن سېلىپ (پىچىپ تاشلاپ، قۇلاق- كۆزلىرىنى ئويۇۋېلىپ، قول - پۇتلىرىنى چېقىپ ياكى تىلىسىز قىلىۋېتىپ ...) تۆۋە قىلدۇرغان.

ئاپپاق خوجا ھەم ئۇنىڭ كۆچلىرى 1678- يىلى 9- ئايدا يەكەن شەھىرىنى بېسىپ ئالغاندا. يەكەن چوڭلىرىدىن قولغا چۈشكەن 81 ئەربابنى باغلىتىپ، يۇرتىغا تىلىپ- چىقىرىپ ئۆلتۈرگۈزگەن. يەكەن شەھىرىنىڭ ئاساسلىق كوچا، ئۆي- ئىمارەتلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتكەن، جۇڭغار ئەسكەرلىرىگە بۇلاڭ- تالاڭ قىلدۇرغان ھەم جۇڭغار ئەسكەرلىرىنى بۇيرۇپ يەكەن ئالتۇن مەدرىسە جامە نامىزغا تىزىلغان ھەكىدىن ئارتۇق مۇسۇلمانىنى قىرغىن قىلدۇرغان. مەدرىسىنىڭ 360 ئېغىزلىق ھۈجرىسى بىلەن مەدرىس بىناسىنىكۆيدۈرگۈزۈۋەتكەن. 10-ئايدا يە- كىسار، مەكىت، يەكەن، قاغىلىق، قەشقەر، گۇما قاتارلىق 19 ناھىيە، شەھەرنى قولغا كەلتۈ- رۈشنىڭ غەلىبە تەنتەنىسىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن يۇقىرىدىكى جايلار بويىچە 120 ئورۇندا «قارا تاغلىق»لار يېتەكچىلىرىدىن 400 دىن ئارتۇق «قارا مۇسۇلمان»غا ئۆلۈم جازاسى بەرگەن. 1300 دىن ئارتۇق «قارا تاغلىق»نىڭ ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ، «جەن سۈرگۈن» (ئەل كۆزىدىن غايىب چۆل- جەزىرىلەرگە كەيتىپ، جەن- ئالۋاستىلارغا قوشۇلۇپ كەتمەش- ئادەملىكتىن جەن- شايا تۇنلارغا ئايلىنىپ كۈن ئېلىش جازاسى- ئا) قىلىۋەتكەن. يەر- زېمىن، مال- مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ «خان»لىق ئىناكىگە ئۆتكۈزۈۋالغان.

«... ھەزرىتى ئەزىزان ئاپپاق خان پادىشاھى ئالىمىلىرى (خۇدا نۇرلۇق قىلسۇن ئۇنىڭ تەۋەررۈك قەبرىسىنى) زامانلىرى 16 يىل 10 ئاي، سەككىز مىڭ تۈن، ئىككى يۈز تۆت تولۇن- ئاي ۋاقىت ھېسابى بىرلە قارار تاپقان ئىسكەنلەر... ئۇ زاتنىڭ ۋاقىتاتلىرىگە شاھىد ۋە ۋۇزەر كاتىبلىق (ۋەزىر كاتىبلىق- ئا) قىلغانلار ئىول ۋاقىت- زامانىسىدا 11 غازات، 18 لەك (18 تۈمەن - ئا) قەتلە نامساز (جەڭدە ئۆلگەن، ئۆلتۈرۈلگەنلەر نامزى- ئا)،

ئىككى يوز ۋاقىتلىق بولغان دەپ يازىدىغۇرلەر ...» («بىۋرقۇم ئەۋلىيا»دىن). دېمەك، بۇ خاتىرە-دىن بىز ئاپپاق خوجىنىڭ قەشقەرىيىگە «خان»لىق قىلىمان چاغلىرىدا 11 قېتىم چوڭ قىرغىن قىلىپ (غازات- ئۇرۇشقا كىرىشكىلا بولمىدىغان، چېكىنمىشكە زادىلا بولمايدىغان، قېرى-ياش، چوڭ- كىچىك ئايرىمای قارىمۇ-قارشى تەرەپلەر ئىر- بىرىنى تەلتۈكۈس قىرغىن قىلى-شىدىغان ئىسلام ئېچىش ئۇرۇشى- ئا)، 18 تۈمەن يەنى 180 مىڭ تەندۇرۇس، يارىلىق ئەرنىڭ جېنىغا زامىن بولغانلىقىنى، ئاپپاق خوجا زولمىغا قارشى 200 قېتىمدىن جەقراق ۋەقە چىقا-قانلىقىنى ھېس قىلىمىز. بەزىبىر تارىخىي خاتىرىلەردىن بىلىشىمىزچە، ئاپپاق خوجا كۈچلە-رى مىلادى 1680- يىللارنىڭ باشلىرىدا «قارا تاغلىق بەدىنىيە تىلەر»نىڭ پەيلى يامان «سوۋېك»-لىرىگە قارشى «مەھەللىۋى غازات»ھەرىكەتلىرىنى قانات يايدۇرۇپ، ئۇدۇللۇق قولغا چۈشكەنلەر-دىن 3000 دىن ئارتۇق كىشىنى ئىلگىرى- كېيىن «بالاقۇم»، «قۇم قۇسار»، «ئاقتالا»، «يۇزقۇم»، «چىقىرما»، «تەلۈلەر»، «لالمىلار»، «پەيدۈك»، «قىزىل»، «كورۇات» قاتارلىق جايلارغا يۆتكەپ، 11 قېتىمدا تاش بوران قىلىپ (چالما- كېسەك قىلىپ- ئا) قىرغىن قىلىۋەتكەن. بۇ قۇربانلار قىرغىلغان جايلارنى يەكەن، مەكىت، قاغىلىق، پوسكام خەلقى تارىخىدا بۇيان «شەھىدلىك» نامى بىلەن ئېسىلەپ كەلمەكتە.

3. ئاپپاق خوجا- ۋەدە، قەسەم خائىنلىدۇر

«... يەكەن خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىشى بىلەنلا ‹قارا تاغلىق›لارنى دەھشەتلىك باستۇرغانلىقتىن... خوجا شۇنىڭ بىلەن باشچىلىقىدىكى ‹قارا تاغلىق›لار (يېتىكچىلىرى) كىشىمىرگە قېچىپ كەتكەن. خوجا ھىدايىتۇللا بىر مەزگىل ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەپ ئالغاندىن كېيىن ‹قارا تاغلىق›لارنى تۈپ ئاساسىدىن يوقىتىش مەقسىتىدە خوجا شۇنداق يېزىپكە: ‹ئەلۋەتتە كەلگەيلەر. ھەر نېمىرسە بىساتىمىزدا باردۇر. دەرمايان كۆرگەيمىز... ئاۋۋالقىدىن خوپراق تۇرغايلا...› دەپ خەت يازغان. بۇنىڭغا ئىشەنگەن خوجا شۇنداق بالا- چاقىلىرىنى ئېلىپ، بىر قىسىم ھەمراھلىرى بىلەن كەشمىردىن يەكەن تۈپ-رىقىغا قەدەم قويغان دولىمۇ... تەزناپ دەرياسى (قاغىلىق دەرياسى- ئا) بويىغا كەلگەندە ئاپپاق خوجا تەرىپىدىن مۆكتۈرۈپ قويۇلغان 400 نەپەر دىۋانە سوپىلار يوشۇرۇنۇپ تۇرغان، يېرىدىن سەكرەپ چىقىشىپ، خوجا شۇنداق ۋە باللە كەلگەن مۇرىت- مۇخلىسلىرىنى تۈتۈپ، تاغارلارغا سولاپ دەريادا تاشلاپ ئۆلتۈرۈۋېتىشكەن...»(قەشقەر: «قەدىمكى كىتابلار تەتقىقات خىزمىتى» 1985- يىل 1- سان نەشرى 8- بەت).

ئاپپاق خوجا باشلاپ كەلگەن جۇڭغار قوشۇنلىرى ئاپپاق خوجا كۈچلىرىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن 1678- يىلى 10- ئايدا قەشقەرنى ئىشغال قىلىپ «ئاپپاق خوجا خانلىقى» قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىغان بولسىمۇ، لېكىن قەشقەرىيە خەلقى بۇنىڭغا قەتئىي تەن بەرمىگەن. 1679- يىلى ئەتىيازدا ئىسمائىلخانىنىڭ ئىنىسى- ئوچتۇرپان ھاكىمى مۇھەممەد ئىمىن خان (ئىمىنخان) باشچىلىقىدا ئاپپاق خوجا باشچىلىقىدىكى تاجاۋۇزچى كۈچلەرگە قارشى كۈتۈرۈ-لۈپ، ئۇلارنى قەشقەرىيە زېمىنىدىن قوغلاپ چىقارغان. 30 مىڭنى تۈتۈۋېلىپ، تۆۋە قىلدۇرۇپ ئەل قىلغان. يېڭىلىپ رەسۋاسى چىقىپ قېچىپ كەتكەن ئاپپاق خوجا ئاخىر 2- قېتىم يەنە جۇڭغار كۈچلىرىنى باشلاپ كېلىپ، يەنىلا كۈچى يەتمەسلىكىنى پەملەپ، مۇھەممەد ئىمىن خانغا: «... سەئىدلەرگە ئىتائەت مۇلازىمەتتە بولماق، دۈشمىنى ئالماق، نەزەر ئېتىبار-لىرىدىن ئۆتمەك- ئاللاھ رازىلىقىدۇر... ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، مېنىڭ پېشىمنى تۈتقان

ھەممە ئەھلى ئىۋەممەت بېھەش ساۋابى كۆرگەي، ھەر ئىككىسىلا ئالەملىك دەردـ ئەلەم، زەخمە- نادامەت، ھەسرەت- خۇسۇمەتلەردىن پاك، خالىي، بەد گۇمان بولغاي...» دەپ خەت يازىدۇ. جاۋاب كەلمىگەندە ئۆزى كېلىپ كۆرۈشۈپ: «... ئالىي خانىمىز ئۆزلىرى بولغايلەر. قان تۆكمەك مۇتلەق جايىز ئەمەستۇر... ئۆزلىرىگە خۇدايى ھەمراھ بولماق ۋاكالا نېسىپ بولدى...» دەپ قەسەم ۋەدىسى قىلىپ، ئۇ زاتقا كۈيئوغۇل بولۇش تامامىسىنى بايان قىلىدۇ، مۇھەممەد ئىمىن خان خۇدالىق قەسەم شارابىتى بىلەن خوجامغا قول بېرىپ، ھېيىن ئاتىلىق ھورمىتىگە سازاۋەر بولىدۇ. ۋەزىيەت «خۇدالىق ئالەم يۈمشاقلىقى» بىلەن يۈمشاپ، ئاخىرى «شاھانى بىرگە سوراش جۈمە كېلىشىمى» تۈزۈلىدۇ. ئاپپاق خوجا كۈچلىرى (جۇڭغار كۈچلىرى بىلەن بىرلەشكەن يەرلىك يالالانما كۈچلەر — ئا) بۇ «كېلىشىم» بويىچە ئۈچتۇرپانغا «تىنچ» كىرىپ، ۋەزىيەت ئاپپاق خوجا پايدىسىغا يۈزلىنىدۇ. ئۆزىنى ئوڭشىۋالغان ئاپپاق خوجا «كېلىشىم»نىڭ 20 جۈملىسىگە ۋاقتىنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن 21- جۈمە كۈنى كېچىدە ئۆزىنىڭ تاللانغان پىچاقچى مۇرتلىرىنى بۇيرۇپ، مۇھەممەد ئىمىنخانىنى 19 مۇلازىم شېرىكى، ئۇچ پەرزەنتى، ئىككى مېھمىنى بىلەن قوشۇپ جەمئىي 24 كىشىنى ھېچقانداق شەپە- ھەد بۇسىنى چىقارماي پىچاقلىتىپ (بۇغۇزلىتىپ، پىچاق سالدۇرۇپ— ئا) ئۆلتۈرۈپ «ئوت كەتكەن كېچە» قىلىپ كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋېتىدۇ (يۇقىرىقى سانلار بىلەن خاتىرىنىڭ مەزمۇنى «بورقۇم ئەۋلىيا»دىن ئۆزلەشتۈرۈلدى— ئا).

4. ئاپپاق خوجا-مەرىپەت ۋە ئەھلى مەرىپەتچىلەر كۆشەندىسىدۇر

يېتەرلىك تارىخىي ئاساسلاردىن بىلىشىمىزچە، ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ «ھاكىمىيەت»كۆچىرى زامانلىرىدا قەشقەرىيەدە قەتئىي، مۇقىم، دائىم، تەركىز تۇرده قاتتىق مەنئىي ئېتىقادىن ئىجتىمائىي ئىنسانچىلىق پائالىيەتلىرىدىن بىرى-مەۋجۇتلانغان ۋە مەۋجۇتلىنىۋاتقان ئىجتىمائىي پۈتۈكچىلىك، قەلىمىي ئىجادىيەت، ئىجتىمائىي قەلەمكەشلىك، تۇرمۇش خەتچەكلىكچىلىكى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم ۋە ئورۇنلارنى چەكلەش، يوق قىلىش، دىۋان، كىتاب، رىسالە، ئۇلام خەت (ئېلان)، ئىلىم شەكىل (خەرىتە، چېرتىيوژ.... ئا)، نەزم، قوشاق، دەپسەن، مۇئامىلات، ھادىسە، جەك، پاجىئە، ئاقىۋەت... لەر ھەققىدە «كۇفرانىلىقى ئايان» — «جەدىد بايان» لىرىنى يەر يۈزىدىن كۆتۈرۈۋېتىش، «خۇدايى ئىلمىي غايىب»، «خۇدايى رىسالە»، «خۇدايى نەپەس مۇبارەك» لەرگە راۋاج بېرىش بويىچە «تاغدەك ئۇلۇغ» ئىشلارنى جانلاندۇرغان. بۇ ھەقتە قولىمىزدىكى خاتىرىلەردىن بەزى مىسالارنى مۇنداق خاتىرىلەيمىز:

«ھەزرىتى ئاپپاق «خان» لىق زامانىدا خانلىق مەدرىسىلەر، مەھكىمە شەرئىيلەر، خانلىق، بەگلىك ئوردىلار، مەرتىپە تاختىلاردا، ئەللامە، ئولىما، قازى كالانلار ھويلا ئارامىرىدا، بۇت-ھەيكەل، ساز- مۇزىكا، رەسىم- نەققاش، باسما، ئويما، ... قاتارلىق مۇلكىي ھاراملىقلارنى پەيدا قىلغۇچى ،تارقاتقۇچى ... جاي، ئورۇن ۋە كىشىلەر ئىسلىكىسىلىرىدە تۇرغان «نوسەنىسى» لەر، ئەھرىسىلەردا مىددىكى كىتاب، رىسالە، شەكىل، يازما، سىزما «قەلەم قۇسما» لىرىنى پاك زېھىندىن تازىلىماق، ئەھلى مۇسۇلمانلارنى ئۇ خىل ئازغۇن قەلبىمىي لەنەت كۆپارلار دامىدىن ساقلاپ قالماق-خۇدا رازىلىقى ئۈچۈن «ۋاجىپ» قىلىنغان ئىدى...» («بورقۇم ئەۋلىيا»دىن).

«... ئاپپاق خوجا بىرىنچى بولۇپ قۇرئان، ھەپتىيەكتىن باشقا پۈتۈن كىتابلارنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغان... مەشھۇر ئالىملارنى، مەرتىپە تېۋەر كىشىلەرنى، ئەدىب، تەرجىمانلارنى دارغا ئاسقان... بەزىلىرىنى سۈرگۈن قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نەچچە مىڭ

يىللىق تارىخىي مەدەنىيەت مىراسلىرى كۆلۈكسە ئايلىنىدۇ. كىشىلەر چوڭ كۆرۈشكە ئىمكانى بولمىغان، قولغا ئۆگىتىش ئالدىدىكى قارچۇغىغا ئوخشاش يامان شارائىتتا قالغان» («يەكەن تارىخى» دىن).

(ئاپپاق خوجا زامانىنىڭ ھەر ساھەدىكى جىنايى تارىخى تۇغرىسىدا! مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 1987-يىل 4-سانىدا ئېلان قىلىنغان «ئاپپاق خوجا توغرىسىدا» دېگەن ماقالىنى ئوقۇپ كۆرۈش كۆپايىدۇر-ئا)

ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى قەشقەرىنى ئۇرۇش بىلەن بېسىپ ئالغاندىن كېيىن «قارا تاغلىق» «گۇناھكار»لارنى قاتتىق باستۇرغاندىن ئۆزلەك، سەنىدىيىلەر زامانىدىرىدا ئەنئەنە بولۇپ، خەلق ئادەتتىكە سىڭىپ تۇرغان ئون خىل زاتقا ھورمەت ئېھتىۋاردا بولۇشنى تەرك ئەتكەن. بۇ ئون خىل زات: ئاتا-ئانا، ئۇستاز، ئالىم، تېۋىپ، ئەدلە سىپاھ، پاسىبان (خەلق قەھرىمانى، خەلق ھامىيىسى، خەلىقە شەپقەت يىغدۇرغۇچى... ئا)، ھۈنەرۋەن، دىل ناۋاكەش (شائىر، يازغۇچى، سازچى، غەزەلچى، ئويۇنچىلار-ئا)، نەققاش، مېئمارکار(ئويمىكار، ھەيكەلتىراش ... لار-ئا) لاردىن ئىبارەت ئەلنىڭ ئەقلىي يېتەكچىلىرىدىن ئىبارەت خاسىيەتلىك زاتلار تۈركۈملىرىدىن ئىبارەتتۇر. ئاپپاق خوجا كۆچلىرى بۇ خىل ھورمەتلىك خاسىيەتكارلاردىن كۆپ قىسمىنى «كۆپىر» لىق، «دەھرى» لىك «گۇناھ» لىرى ئارتىپ داغا ئېسىۋەتكەن، پىچىۋېتىپ تۆۋە قىلدۇرغان، ئىلىغا-جۇكىلار ئىلتىپاتىغا سۇرگۈن-قوغلاندى قىلىۋەتكەن. بۇ خىل قىلمىشلارغا تەۋە سانسىزلىغان يامان مىساللارنىڭ بىرى-شائىر بابا رېھىم مەشرەپ ئۆلۈمىدۇر.

. بابا رېھىم مەشرەپ (شاھ مەشرەپ) 20 نەچچە يېشىدىن ئېتىۋارەن سوپىلىقنى قوبۇل قىلىپ، ئاپپاق خوجىغا چاكار بولغان. شۇ جەريانىدا ئاپپاق خوجا سوپىلىرىنىڭ ئاچكۆزلۈكى، زالىملىقى، خۇنخورلىقى، ئالدامچىلىقىنى چۈشىنىپ، ئۇنىڭغا قارشى پاش قىلىش خاراكتېرىدە جەڭگىۋار ئەسەرلەرنى يازغان، ئاپپاق خوجا سوپىلىقىدىن بەزگەن. شۇڭا ئاپپاق خوجا ئۇنى «خوجا - ئىشانلىرىمىزنى ھاقارەتلەيدىغان بېيىت، غەزەللەرنى توقۇدى» دەپ قاردىلاپ قەشقەردىكى تەۋەسىدىن كېتىش شەرتى بىلەن سۇرگۈن قىلىپ قوغلىۋەتكەن. شۇنىدىن كېيىن شائىر ھازىرقى ئىلى، خوجەنت، تاشكەنت، سەمەرقەنت، بۇخارا، بەلخ، ھىندىستان (ھازىرقى پاكىستان-ئا)، ئافغانىستان يۇرتلىرىنى پىيادە كېزىپ قەلەندەرچىلىكتە كۈن ئالغان. خوجا-ئىشانلارنىڭ قىلمىشلىرىنى يېزىشنى توختاتمىغان. شۇڭا، ئاپپاق خوجا «ئولىما» لىرىنىڭ پەتىۋاسى بىلەن بەلخ ھاكىمى مەھمۇد شاھنىڭ قولىدا 54 يېشىدا دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

5. ئاپپاق خوجىنىڭ «ھەپسە» پاجىئەلىرى توغرىسىدا

ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ھاكىمى شېرىكلىرىنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىدىن ئەڭ مۇھىم بىر تۈر-«ھەپسە» (تۈرمە، زىندان) قاباھەتچىلىكىدۇر. «بورقۇم ئەۋلىيا» نىڭ بۇ ھەقتىكى تەپسىلىي بايان قىسمىنى ھازىرقى زامانغا چۈشەنچىسىگە مۇنداق ئىخچاملاش مۇمكىن:

مىلادى 1680-يىلىدىن 1684-يىلىغىچە بولغان بەش يىل ئىچىدە ئاپپاق خوجا ئوردىسىنىڭ ئوخرانلىرى (تۇتقۇن قىلىش، جازالاش، قاماپ تۇرۇش... ئورۇنلىرى-ئا) مەھكىمىلىرى تەرىپىدىن «قارا تاغلىق ئاسىي»... «ئىسيانچى»، «جەددى»، «پىرعائاسىي»... «گۇناھ» لىرى بىلەن تۇتقۇن قىلىنىپ، 140 جايدىكى «ھەپسە تېگى» (زىندان تېگى) دە يىغىلىپ ياتقان مۇسۇلمان «گۇناھكار» نىڭ تىرىكسانى بىر تۇمەندىن ئېشىپ كەتكەن. مىلادى 1685-يىلى 6-ئايدا ئاپپاق خوجا ئوردىسىنىڭ

سىپاھىلىرى (مۇناسىۋەتلىك ئەمەلدارلىرى) خۇددى «تەزكىر پىر - ياران»دا تەكىتلەنگەندەك، «... قۇنتەيجى كاپىر شاھنىڭ لەۋزى بىشارەتلىرى، ئىلاھىي ئىرادەت ھەم ھالا ئاپپاق خانىڭ «خۇدايى ئەپۇ ئومۇمىيە» ئىلتىپاتى ۋە ئەمرى بىرلە... بۇ «گۇناھكار» لارنى «خۇدالىق تۆت يول ئەجرى» كە ھەيدەپ ۋە سېلىپ، تۆھپە، خاسىيەتلىرى تۆۋبە، پۈشايمان نىسابىغا يەتكەندە «خۇدايى ئازاد» قىلىپ «پۇقرا» قەۋمىگە قوشۇلۇپ كېتىش پەرمانىنى جاكار قىلىشقان.» بۇ يەردە كۆزدە تۇتۇلغان «خۇدالىق تۆت يول»- قاغىلىق- ئارسالا -لاداق ئارقىلىقىدىكى 36 ئۆتەڭ لىك تاغ ئارت يولى- «ئەجەل يول»، خوتەن- قۇمبەل ئارقىلىقىدىكى 38 ئۆتەڭلىك «جىن چىمىر» (خوتەن - ھىندىستان يولى - ئا)، ئاقسۇ - ئىلى ئارقىلىقىدىكى 18 ئۆتەڭلىك مۇز داۋان (شوتا يولى) - «قازا يول»، قەشقەر - نايمەن ئارقىلىقىدىكى (قەشقەردىن ھازىرقى سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىياغا بارىدىغان كارۋان يولى) «كارۋان» يوللىرىدىن ئىبارەت بولغان. بۇيوللار شۇ زامانلاردا «بارسا كەلمەس يول» دەپ ئاتىلىدىغان، ئەڭ مۇشكۈل يول ئىنىيىلىرى ھېسابلىناتتى، ئەلۋەتتە. پۇقرا سېلىقى، ھۆكۈمەت چىقىمى، ساۋاب چاقىرىقى، خان تۇزۇمى... دېگەندەك شەكىل، تەدبىرلەر بىلەن بۇ يول مەنزىللىرىنى ئاسراش، ياساش... قا ئادەم ئىشلىتىش، كۈچ سەرپ قىلىش تەبىئىي تەس ھېسابلىناتتى، مۇمكىن بولمايتتى. سەئىدىيىلەر خانىلىرى بۇ مەسىلىنى ئەسىرلەر كۆچى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي يۇرۇش تەدبىرلىرى بىلەن ھەل قىلىپ بارغانىدى. لېكىن ئاپپاق خوجا «ھاكىمىيەتنى» جۇڭغار خوجايىنلىرىنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن بۇ مەسىلىنى ئۆز «ھەپسە» لىرىدە تۇتقان 10 مىڭدىن ئارتۇق تېرىك ئەر «گۇناھكار» نىڭ «گۇناھ بەدەل» «ئەجرى» لىرى بىلەن ھەل قىلىشقا تۇتۇنغان. بۇ خىل تۇتۇنۇشنىڭ ئەڭ پاجىئەلىك ئاقىۋەتلىرىگە مەنسۇپ ئىچىنىشلىق خاتىرىلەردىن مىسالارنىڭ بىرى توغرىسىدا خوتەن كىرىيىلىك تارىخچى مۇئەللىپ تۇرسۇن قارى كىرىيەۋى تەرىپىدىن 1910-يىلى كەشىمىردە يېزىپ قالدۇرۇلغان «خوتەن» دېگەن قولىيازمىدا مۇنداق دېيىلگەن: «قازارا قەدىر ئاپپاق خان پادىشاھىم زامانى، ئۇي يىلى بىر مىڭ توقسان يەتتە ھىجىرىيە جامادىيەل ئاۋۋالدە (مىلادى 1685-يىل ئۇي يىلى 8- ئايدا- ئا) زامان زۇلمى - سەتمى ئىلى كىندە قالغان. ھەپسە (تۇرمە - زىندان) بىقۇۋۇللىرىدىن بىر مىڭ قىرىق بىر مۇسۇلمان خوتەنى ھەر بىرى بەش چارەكتىن (تەخمىنەن يۈز جىگىدىن - ئا) كۆچەدان (تېرىدى، بۇغداي، گۈرۈچ بولسا كېرەك - ئا)، بىر يۇدمە بوغچا (يۈز جىڭ ئېغىرلىقتىكى بىر تاي گېزىمال يىلكى خام، چەكمەن- ئا)، بىر قاپتىن كىشمىش... دۇم تېڭىق قىلىپ (بەل تاڭما قىلىپ يۈدۈپ) قاتار كارۋان ئىسكەتى بىلەن بىراھما بۇددالا (بۇددىستلار بۇتخانىلىرى - ئا) تۇرالغۇ يۇرتلىرىغا يۈز قالماق نازارىتى بىلەن «تۇتقۇن سەپەر» قىلىپ ھەيدەلدىلەر... ئادەملەر بۇ خىل سەپەرنى «قامچى كۆچ» دەرئىبرىدىلەر. 19 تۇن-كۈندە «كاپىر بەل» (ھازىرقى «مىڭگە بىر» داۋىنى - ئا) مەنزىلىگە ئۇلاشقاندا بۇلارنىڭ ئەجەل شەربىتىدىن ئامان ئاشقانلىرى ئاران 40 قا تەئىن بولدىلەر...» دېمەك، ھەزرىتى ئاپپاق خوجامنىڭ دالاي لاما 5 (بۇددالاگۇك) ئوردىسىغا قىلغان قۇللۇق سوۋغىلىرى ئارتىلىپ، ئېشەك-ھايۋان ئورنىدا ھەيدەپ مىڭلىغان 1041 خوتەنلىك تەندۇرۇس ئۇيغۇر مۇسۇلمان يۈك ئېغىر، قورساق ئاچ، ئېغىزمان ئوچۇق، ئاياغ يالاڭ، بەل مادارسىز، قارانچۇق ياۋايى، سەپەر رەھىمسىز، تەبىئەت جۇت، پەلەك تەتۇر تۇرغان مۇھىت

ئىچىدە توڭلاپ قىرىلىپ تۇگىگەن. تاغ بەللىرى- «كاپىر بەل» داۋىنىنى ئۇيغۇر خەلقى ئەنە شۇ زامانىدىن بۇيان «مىڭگە بىر داۋىنى» (بىر مىڭ بىر ئادەم قىرىلغان داۋان- ئا) نامىنى بىلەن ياد ئېتىپ كەلمەكتە (بۇ خىل تارىخىي پاجىئەلەر توغرىسىدا ماۋزۇيىمىز ئىلگىرى «زۇلۇمەت يارا تەۋچىلارى» قىسمىدا قايتا توختىلىدىغانلىقىمىز ئۈچۈن بۇ يەردە ئارتۇقچە توختالمىدۇق-ئا).

6. ئاپپاق خوجا كۆچلىرىنىڭ تەن جازالىرى توغرىسىدا

ھۆرمەتلىك مەشھۇر ۋەقەشۇناس مامۇت ئىسلام 1970 - يىلى يېزىپ تاماملىغان «ئاپپاق خوجا زامانىنىڭ ۋاقىنا تلىرى» دېگەن قوليازمىسىدا شۇ زامانىدىكى تەن جازالىرى توغرىسىدا توختىلىپ: «دار، تاش بوران، ئەن بەدەن، ھىش قىيناق، ئىت قىيناق، قىل قىيناق، پەي قىرقما، ئۆرە قىيناق، كۆتەك، دەررە، تۇنجۇق، ئات قۇيرۇق، قاپ قىيناق، قولۇك قىيناق، بوغما قول، ئۇركەتتى، زوقۇم جان، تەلەۋۈم تىغ، چۆل قاق... جازالىرى كۆپ ھەم پاجىئەلىك ئىدى» دەپ يازغان. ئوچۇق راق ئېيتقاندا، دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈش، چالما- كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈش، شاش ئاتلارنىڭ قۇيرۇقىغا چېتىپ سۆرۈتۈپ ئۆلتۈرۈش، تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈش، بوغۇپ ئۆلتۈرۈش، چىقالمايدىغان چۆللەرگە ئاپىرىپ تاشلىۋېتىپ قاق سېلىپ ئۆلتۈرۈش، ئورۇپ ئۆلتۈرۈش، بوغۇز- لاپ ئۆلتۈرۈش، زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈش... تەك ئۆلۈم تۈرلىرى ئاپپاق خوجا جەمئىيىتىنىڭ ئەقەل- لىي ھاددىسىلىرى ھېسابلانغان.

ئەن بەدەن (ئەن بەدەن — قول، پۇت، قۇلاق، بۇرۇننى كېسىۋېتىپ ياكى كۆز ئويۇپ، تىل كېسىپ، بۇرۇن يۇلۇپ، پىچىۋېتىپ، ناكا قىلىپ، تۇغۇت قۇرۇتۇپ، ئۆلمەجان قىلىپ تاشلايدىغان قىلمىشنىڭ نامى— ئا)؛ ھىش قىيناق (مۇشۇك بىلەن قىيناش يەنى «گۈناھ قىلىپ تېنىۋالغان كىشىنىڭ ئىشتىنى ئىچىگە، چېتىغا مۇشۇك سولاپ، مۇشۇكنى ئۇرۇش ئارقىلىق تاتىلىتىپ، چىشلە- تىپ قىيناپ «ئىقرار» قىلدۇرۇش— ئا)؛ ئىت قىيناق (ئىتقا تالاستىپ قىيناش—ئا)؛ پەي قىر- قىما (پېچىنى كېسىش)؛ كۆتەك (بويىنىغا، پۇتىغا كۆتەك سېلىپ قويۇش — ئا)؛ دەررە (ئۇرۇش)؛ قىل قىيناق (ئەرلەرنىڭ زەكەرىگە قىل تىقىپ قىيناش— ئا)؛ ئۆرە قىيناق (قىشتا مۇزدا يا- لىڭاياغ تۇرغۇزۇپ قويۇش— ئا)؛ قاپ قىيناق (تاغار، قاپلارغا قاچىلاپ ئېگىزدىن ئېسكە يۇمىلىتىش— ئا)؛ زوقۇم جان (زەھەر ئىچكۈزۈۋېتىش — ئا)؛ باغلاپ، ئۇرۇپ قىيناش... قاتارلىقلار ھەزرىتى سەئىد زامانىنىڭ «ئەلگە تەنبىيە»، «دەھرىگە زاۋال»، «ئىسلامغا راۋاج» ناملىرىدىكى تۆھپىلىرىدۇر. دېمەك، ئاپپاق خوجا خۇنخور كۆچلىرىنى مۇسۇلمانلىق خىسلىتى، مۇسۇلمانلىق تۇرمۇشى ۋە ئەقىدىسىنى ئىنسانلىق تەبىئىتى يوق، ھايۋانلارنىڭ بەلكى ئەك ۋەھشى ھايۋانلارنىڭ قىلمىقىنى قىلىدىغان، چىشىنى خۇن پىچىقى، پەيلىنى ئىت پەيلى چىرماپ ۋە ئورap ئۆرغان، زەھەرلىك قوللىرى يىرتقۇچلارنىڭ پەنجە، چىشلىرىغا ئوخشاپ كەتكەن، كىشىلەرنى چايانداق چېقىپ تۇرد- ىدىغان، نە ئەقىل، نە ئەدەن، نە ھايا... دىن مەھرۇم، قىلغان ئىشلىرى خۇن تۆكۈش، ئەلنى خار- زار قىلىش، ۋەتەن-يۇرتنى توزدۇرۇش، ناپاكلىق، ئادەتلىرى— نامەردلىك، رەزىللىك، قىلمىش- لىرى قەبىھ ھايات كۈشەندىلىرى دېيىش تولىمۇ ئورۇنلۇق باھادۇر.

7. ئاپپاق خوجا— بايلىق - دۇنيا - دەپەن ئەجدىھاسىدۇر

ئاپپاق خوجا «خان» لىق «تەخت» كە ئولتۇرغاندىن كېيىنكى ئۇنىڭ دۇنيا پەرىسلىك كەيپىياتى توغرىسىدا مۆھتەرەم ئەدىب، تارىخچى

www.uyghurkitap.com

هاجى نۇرهاجى «تەسەۋۋۇپ تونىسىغا ئورۇلىۋالغان ئاپپاق خوجا ۋە ئۇلاملىرىنىڭ پاراكەندىچىلىك ئۇرۇشلىرى» ماۋزۇسىدا توختىلىپ مۇنداق يازىدۇ، «... ئاپاق خوجىنىڭ «شەيخ» ئاتىلىق ئادەملىرى «خوجام ئۈچۈن خاماننىڭ چەش بۇرنى ئايرىپ قىنى بولمىسا، خاماندىن چىققان ئاش ھالال بولمايدۇ» دېگەن ساختا بەلسەپىنى سېپىتىپ، نۇرغۇن ئاشلىق ئوندۇرۇۋېلىپ تۇرغان ... تەسەۋۋۇپچىلار (ئاپپاق خوجا) ھەدىسىلا مۇرىتلىرىغا ۋە باشقا ئاممىغا خۇدا يولىدا يەرلىرىنى ۋەخپە قىلىشنى تەرغىب قىلىپ، نۇرغۇن مېھنەتكەشلەرنى يەر - زېمىن، ئۆي - تەئەللۇقلىرىدىن ئايرىۋەتكەن...» («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» نىڭ (ئەچكى ژۇرنال) 1982- يىل 4- سانىدىن ئېلىندى - ئا).

تارىخىي مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە، ئاپپاق خوجىنىڭ 8- ئەجداد بوۋىسى — مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئوستازى ئوتتۇرا ئاسىيالىق ئەبەيدۇللا ئەھرار ئۆز زامانىسىدا ئۆز ئىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ يەرلىرىنى ھەيدەپ تېرىشتا قۇللارنى قوشقا قېتىپ داڭ چىقارغان بولسا، ئاپپاق خوجىنىڭ دادىسى مۇھەممەد يۈسۈپ خوجا يالغۇز قەشقەردىلا 42 جايدا مېۋىلىك باغ ئەسكىلەپ داڭ چىقارغان. «ئاپپاق خوجا زامانىسىنىڭ ۋاقىئاتلىرى» دا كۆرسىتىلىشىچە: ئاپپاق خوجىنىڭ پۈتۈن ئىشانلىق ۋە «خان» لىق ئۆمرىدە پەقەتلا پۈتۈن ئەۋلاد تەركىبىي بىلەن بىرەر پۈللۇقسىز (بىرەر ياماقلىقمۇ — ئا) «دۇئا» دىن باشقا بېرىم مۇئامىلىسى (كىشىلەرگە بىر نەرسە بېرىش مۇئامىلىسى) قىلغان تارىخى بولۇپ باقمىغان. ئاپپاق خوجا ئۆلۈمى مۇناسىۋىتى بىلەن بالا - چاقىلار ئارا بولغان ماددىي، مەنىۋى مىراس غەنىمەت مۇجادىلىسى بولغاندا، ئاپپاق خوجا تەئەللۇقاتى ھېسابىدىن مەلۇم بولغان ئەك چوك، ئەك كۆپ مال - مۇلۇك «... 90 باغ - ئارام، 100 پاتمانلىق (بىر پاتمانلىق 400 مو - ئا) ئۇزۇك كۆزى تېرىم يەر، 25 كۆپ ئېرىق مال (ئالتۇن - كۈمۈچ، ئۇنچە - مەرۋايىت، ياقۇت. . . كۆزدە تۇتۇلغان - ئا)، 75 يۈك زىلچا (بىر يۈك ئون دانە — ئا)، 3000 ئات، مۇلازىم ئون تاناپ - خان كارۋان (100 بۇغرا تۆگە سەپلەنگەن «خان كارۋان» — ئا)، 5 چوق (قوچقار خاتىسى يەنى قوچقارنى ئۆلتۈرۈپ خالتىسىنى پوتەي ئەيلەپ ئېچىدىكى بۇراق تېشىغا چىقمايدىغان، نەم ئۆتمەيدىغان قىلىپ تەييارلىغان خاس قاپچۇق — ئا) ئېسپار، 100 جۈپ شاھزەر (يۇزدىگە خەت ئويۇلغان ياپىلاق ئالتۇن ئۇزۇك - ئا)، 400 ياقا ئون - سەرپاي، 5000 جاينامساز، 800 دۇكان، 20 ھويلا - ئارام... لاردىن ئىبارەت بولغان ئىككەنلەر. . .» («ئاپپاق خوجا زامانىنىڭ ۋاقىئاتلىرى»دىن). ھازىرقى زامانلارغىچە ۋارىسلىق نام، ئاتاقلار ئىزى ئۇقۇمىدىن ساقلىنىپ، ئاتىلىپ كېلىۋاتقان «ئاق باغ»، «ھەيدەر باغ»، «خان باغ»، «بۇزرۇك باغ»... دېگەندەك ئاتالغۇلارنى بەزىلەر ئەنە شۇ تارىخ ئىزىدىن ئىزاھلىشىپ كەلمەكتە. بەزى تارىخىي خاتىرىلەردىن بىلىشىمىزچە، ئاپپاق خوجىنىڭ «خان» لىق ئۆمرىدە جۇڭغار ئەمەلدارلىرىغا، ئۆز لىرىنىڭ دەھبىد، سەمەرقەنت، بۇخارا، خۇراسان... لاردىكى ئەۋلاد، يارانلىرىغا قىلغان شەخسىي سوۋغىتى ئۆلگەن ۋاقتىدىكى ئومۇمىي مۇلكىمگە تەڭ تۇرىدىغان نەسىبە تتە بولغان. ئۆز ۋاقتىدا دادىسى بىلەن قۇمۇلدىن قەشقەرگە خۇددى «خوتەن» دېگەن قولياز مىنىڭ مۇئەللىسى كېرىمبىلىك تۇرسۇن قارى كېرىمەۋى تەكىتلىگەندەك: «بۇ دەيارغا دۇنيانى دوست تۇتايدىغان خۇدا ئاشىقى

تۆت خەپچىرلىق ئالتە پەقمر» كەمتەرلىكىدە ئۇنۇپ، سەددىقە، پىتىر بىلەن جان بەقمشنى باشلىغان بۇ زاتنىڭ ئاخىرقى «خان»لىق ئۆمرىدىكىچە توپلىغان يۇقىرىدىكىدەك چەكسىز بايلىقى ـ ئۇ زاتنىڭ «ئىشان»لىق چاغلىرىدا بۇتۇن ئەھلى مۇسۇلمانلارغا جاكارلىغان مۇنۇ سۆزلىرى بىلەن تولىمۇ زىتتۇر: «ھەر قانداق ئادەم جەڭ قىلسا ئاۋۋال ئۆز نەپسى بىلەن جەڭ قىلسۇن... بىر ئادەم بىر يىلغىچە سوغۇق سۇ بىلەن قۇرۇق نان يېسە، پىشقان ئاش، قاينىغان سۇ تەلەپ قىلمىسا، ئۇ ئادەم مەن ھەقنى ئىزدەيدىكەن، مۇشۇ رەسىزەتكە سەۋر قىلالمىسا، ھەقتىن بۇنى ئالالمايدۇ... ھەر قانداق ئادەم ئۆمرىنى راھەت بىلەن ئۆتكۈزسە، ئاخىرەتلىرىدىن بىنەسىپ بولمىدۇ... ئۆمرىدىنى مۇشەققەتلىك كەمىسى بىلەنكى ئاچ، ئاچىزارلىق دەرياسىدا غەرق قىلمۇەتمەسلىك، خۇداغا يېتمىشمەن دېگىنىڭ بىكار... ھەرقانداق كىشى ئۆيىدىن، بالا ـ چاقىسىدىن، دۇنيانىڭ راھىتىدىن تولا يىغلاپ، يۇرىكىنى كاۋاپ قىلىپ دىلىنى ئۇزسە، ئاخىرەتتە راھەت ـ پاراغەتتە بولمىدۇ...» («ئاپپاق خوجا كەلمەرى»دىن).

دېمەك، ئىشنى يۇقىرىقىدەك «دىنىي ئىشان»لىق تەرغىباتى بىلەن باشلاپ، كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتىپ، ئاخىرقى نۇقتىدا ئۆزىنى يېتەرلىك رۇسلىۋالغان ئاپپاق خوجا بايلىق توپلاش گېزى كەلگەندە ئۆزىنىڭ يۇقىرىقىدەك تەرغىباتلىرىدىن بىراقلا بۇرۇلۇپ، «ئىنساب»، «ھالال ـ ھارام»، «كىشى ھەققى»، «ئاخىرەتلىك ھېساب ـ كىتاب»، «گۇناھ»، «ساۋاب»... دېگەندەك ئىسلامىيەتنىڭ تەرغىبى دالالەت ۋە چۈشەنچىلىرىنى چۆرۈۋەتكەن. بۇنى ئاپپاق خوجىنىڭ ئىسلىزادىلىرى ئەقلىنى ئىشلەتسۇن، تېگى پەسلەر قارا كۈچىنى ئىشلەتسۇن، مەھكۇملار ھاكىملارنىڭ قولىغا تەلمۇرۈپ ئۆتسۇن، ھاكىملار باشقىلارنىڭ قولىدىكىنى يېسۇن، «تەقدىر» دېگەن ئەشۇ دېگەن قارىشىدىن ھاسىل بولغان ئىجتىمائىي ئاقىۋەت ھەم چېكىدىن ئاشقان «ئىشان» بۇلاڭچىلىقى دېيىشكە بولاتتى، ئەلۋەتتە.

* * * * * *

«تەنەپپۇسلاۋق سۆزلار»دىن

... مازارنىڭ ۋەخپە يەرلىرىدىن چىققان ھەھەۋلالتلارغا قانائەت قىلىپ، دېھقانلارنىڭ ئۆشرە ـ سەددىقە بېرىشىگە تەلمۇرگەن، مازارلارنىڭ ھۆجرىلىرىدا بۇرۇنقىدەك ئۇستىدە يېتىپ قوپۇپ، تائەت ئىبادەت بىلەن ئۆمرىنى ئۆتكۈزگەن، كىشىلەر بەرگەن بىر جۇپ نان، بىر تاۋاق گۈلەڭ قاقا خوش بولغان خوجاملار ھەممىنى يالتۇچى ۋە رىزقى ئاتا قىلغۇچى تەكرىنىڭ ھەرھەمەت ئىلتىپاتى بىلەن بىردەمدىلا پادىشاھلىق تەختىگە چىقىپ، ھۆكۈمرانلىق تاجىنى باشلىرىغا كىيىدى. ئۆمرى ئىچىدە يەتتە پۈشتى، ئاتا ـ ئەجدادلىرى ئارىسىدا، بەلكى بۇ ھۇغۇلىستاندا ھېچقانداق ئادەمزاتقا دۇنيانىڭ بۇنداق دۆلىتى مۇيەسسەر بولغانمىدى. خوجاملارنىڭ ھەر كۈنى ئەتىگەن ناشتىلىقىغا تۇرلۇك ـ تۇرلۇك ھالۋا، يېچىش، قەنت، قەندالەت، قىسما ـ قىسما شېرنە، شەربەت، پاقلان گۆشىدە ئەتكەن كاۋاپ، ساما، پەرمۇدە، ھەززىلىك تاماق، خىلمۇ ـ خىل نازۇ ـ نېمەت، يېمەك ـ ئىچمەكلەر ئالدىلىرىغا كېلەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئىلگىرىكى ئەھۋاللىرىنى ئۇنۇتتى... كىشىلەرگە تەڭ باراۋەر مۇئامىلە قىلمەيدى. ھەمىرى ـ شەپقەت قىلمەيدى. ھەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق ناغرىسىنى چالدى... مۇشۇنداق بىر ئەھۋالدا ئاسماندىن بالا، تەكرىدىن قازا يافقادەك، مۇشۇك چاشقانىنى ئالغاندەك، قورغۇي قۇشقاچنى سوققاندەك... بىر چەبدەس چاقماق پادىشاھ... خوجاملارنىڭ دۆلىتىنى ئۆزى بىلەن قوشۇپ تىرىپىسىرەن قىلىۋەتتى... ئاقىل ۋە دانا كىشىلەر ـ بۇ پانىي دۇنيانىڭ تۇرمۇشىنى، بەختى ـ دۆلىتىنى ۋە ئۆمرىنىڭ زاۋال تېپىپ يەر بىلەن يەكسان بولۇشىنى كۆزدىكە ئىلمايي، غەم ـ غۇسسە، شادلىق ۋە پاراۋانلىق ئاقىۋەت يەر بىلەن يەكسان بولىدۇ، دەپ بىلىش لازىم.

— «تارىخىي ئەھمىيەت»دىن

ئۇيغۇر كتابخانىسى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلار بىر تال تورىدا

8 . ئاپپاق خوجا-نەسلى - نەسەب ۋاباسىدۇر

ئاپپاق خوجا بىزدىكى ئىشانلىق «ئەمىرى - مەرۇپ» تارىخىدا ئەجدادلىرىمىزنى ئۇيغۇرلىق «ئىشقىيە» — «دىنىي يولى» بويىچە ئىزچىل ھالدا «جىنسىي گۇناھ»لاردىن قەتئىي ساقلىنىشقا، «خۇدا ئىشقى»دىن باشقا ھەرقانداق ئىشقىي مۇھەببەتكە ئۇرۇنماسلىققا، «خۇدانىڭ ئىشقى»غا ئۆزلىرىنى بېغىشلاپ، «ئاشىق» بولۇپ تۇرۇشنى زادىلا تەرك ئەتمەسلىككە چاقىرىپ ۋە دالالەت قىلىپ (مەنىۋى قىستاپ — نا) كەلگەن. ئاپپاق خوجا كۆزدە تۇتقان «جىنسىي گۇناھ»، «خۇدا ئىشقى»، «ئاشىق»لىق ۋە «بېغىشلاش» دېگەنلەر زادى نېمە؟ بۇنىڭ جاۋابىنى ئاپپاق خوجا «ئىشقىيە» مەزھىبى (يولى)نىڭ «دىنىي پىرىنسىپ» لىرىدىن چۈشىنىشكە تىوغرا كېلىدۇ: بۇ «دىنىي پىرىنسىپ» تۇغرىسىدا ھۆرمەتلىك مۇئەللىپ ئا. سايىت توختىلىپ مۇنداق شەرھىلەيدۇ: «ئىشقىيە مەزھىبى... ئۇچىغا چىققان تەرىكىدۇنىياچىلىق مەزھىبى بولۇپ، بۇ مەزھەبتىكىلەر جاھان كېزىپ، يۇرتمۇ - يۇرت يۈرۈپ، ئۆي - جاي تۇتماي، خوتۇن، بالا - چاقىلىق بولماي، مازايۇ - ماشايىقلارنى تاۋاب قىلىپ، چاچلىرىنى چۈشۈرمەي، جەندە - كۆلا كىيىپ، كۈندە تاپقانىنى كۈندە يەپ، ئاچلىقتا زارلانماي خۇدانىڭ ئىشقىغا ئۆزىنى، بېغىشلاشنى، بىرىنچىسى ئىبادەت ئۈستۈنى قىلغان ھەم بۇنداق قىلىشنى خۇداغا يېقىنلىشىشنىڭ ۋە ئەۋلىيالىققا يېتىشنىڭ يولى دەپ قارىغان. بۇ مەزھەبنىڭ سوپىلىرىنى كىشىلەر «ئاشىق» دەپ ئاتىشىدۇ. ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنى «سوپىلار» دەپ ئاتىماستىن «ئاشىق»لار يەنى خۇداغا ئاشىق بولۇپ ياشايدىغانلار دەيدۇ...»
(«شىنجاڭ دىنى تەتقىقاتى ماتېرىيالىرى» 1987 - يىل 1 - توپلام 59 - بەتتىن).

شۇنىمۇ قوشۇمچە ئىزاھلاش لازىمكى، ئاپپاق خوجام ئەجدادلىرىمىزغا تاقىغان «ئىشىق»، «ئاشىق»لىق يولىنىمۇ شەك - شۈبھىسىزكى نەشىخورلۇق، مەستخۇشلۇق (چېكىمخورلۇق بىلەن كارىدىن چىقىش)، كەسپىي بەخگىلىشىش يولى دېگەنلىكتۇر. دېمەك جانابىي ئاپپاق خوجام تارىختا بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزغا تاقىغان «جىنسىي گۇناھ»دىن ساقلىنىش، «ئاشىق»لىشىش، «خۇدانىڭ ئىشقىغا ئۆزىنى ئاتاش»... دېگەندەك «دىنىي مەجبۇرىيەت»لەر تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا تارىختا بىزگە تاقىغان مىللىي پاجىئە، مىللىي بۇزۇلۇش، مىللىي يوقىلىش - تۈگىشىشىنىڭ باشلىنىش قەدىمى ۋە چىقىش بوسۇغىسىدۇر. تۆۋەندىكى تارىخىي پاجىئەلەر بۇ پىكىرىمىزنىڭ ئەڭ غۇۋا رسىز دەلىلى ھېسابلىنىدۇ. 1) «تارىخىمىزدىكى ئىسلامىيەت» دېگەن قولياز-مىدىن بىلىشىمىزچە، سەئىدىيىلەر — ئىسمائىلخان زامانىدا تەبىئىي مىراس سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان قەشقەرىيە يۇرت تۇرىقى ئاپپاق خوجا زامانىنىڭ كېيىنكى چاغلىرىغا كەلگەندە ئەسلىدىكى 3784 ئەمىر بەگلىك يۇرتتىن 2400 «ئىشان بەگ»لىك يۇرتقا، ئائىلە (ھەربىر يۇرت مىلك ئائىلىدىن بولغاندا) 389 مىڭدىن 130 مىلك ئەترايىغا، توپۇس ئەسلىدىكى تەخمىنەن تۆت مىلك تۇمەنىدىن ئىككى مىلك بىر يۈز تۇمەنگە، ئېرىق - ئۆستەڭ 2143 تىن 503 كە، تېرىلغۇ زېمىن بۇرۇنقىدىن قىرىق مىلك چارەكلىك تۆۋەنلەپ، بېجىرىم ئەر كۈچلەرنىڭ مۇساپىرلىشىشى (سەرگەردانلىشىش، «ئاشىقى‌لاماكان» بولۇش) نىسبىتى ھەر ئالتە ئەرنىڭ بىرىنى ھاسىل قىلغان. «ئاپپاق خوجا ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى يۇرگۈزۈش جەريانىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئاۋات - مۇنبەت يەرلىرىنى ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچراتقان. مەسىلەن، قەدىمكى چاش (ھازىرقى قاراشەھەر) ئەسلى ئاۋات، باغۇ بوستانلىق، تۇق، بايىاشات بىر ماكان ئىدى. ئاپپاق خوجا ئىسلىكىگە ئۆتكەندىن كېيىن،

ئېكسىزارلىق بولدى ئاڭا چارۋا مەيدان، قەھەت بېسىپ ئەل- جامائەت بولدى سەرسان،
يەر، مەھەللە ھالى كېتىپ بولدى ۋەيران، ئەتراپ چۆل، ھۆكۈم سۈردى مۇندا بوران،

بولۇپ كەتكەن» («تەسەۋۋۇپ تونىغا ئورۇلۇۋالغان ئاپپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ بارا- كەندىچىلىك ئورۇشلىرى» (ئاپتورى ھاجى نۇرھاجى). «ناردىخىمىزدىكى ئىسلاميەت»تە يەنە مۇنداق مەلۇماتلار بېرىلگەن: «ھەزرىتى ئافاق خان زامانىدا، ئۇ، سايىمەن بولۇپ تۇرغان يۇرت- لارنىڭ مۇسۇلمان قەۋملىرى ئارىلىرىدا مېيىت- جىنازا نامازلىرى ناگهان كۈن ئۇزۇلمەي بولۇپ تۇرىدىغان ھەر قانداق چاغلاردا (مەھەللىدە- كەنتتە- ئا) «تەۋەللۇت» (تۇغۇت- ئا) ئاي ئۇرۇلۇپمۇ سادىر بولمايدىغان ھادىسىگە باققان ئېردى... ئەلگە يېڭى ئات- يېڭى جان قوشۇل- مىغان قىيامەت قەيىۋم ئالامەتلىرى يېيىلغان ئېردى...» دېگەك ئۇ چاغ- ئەزىز يۇرتىمىزنىڭ ئىگىلىرى توزۇپ، نەسلى- نەسەب نىز باسارلىقى ئۇزۇلۇپ، دۇنيادىن قۇرۇپ كېتىش خەۋپىگە يۇزلەنگەن چاغ بولۇپ قالغانىدى. 2) ھاياتنىڭ، جۇملىدىن ئىنسانىنىڭ جىنسىي مەئىشەت، جىنسىي مۇناسىۋەتلىرىنى بوغۇپ، چەكلەپ ياكى مەلۇم كۇچ بىلەن مەلۇم رامكىلىق قاراشلار دائىرىسى بىلەن چەكلەش- مەكگۇ مۇمكىن بولمايدىغان تەبىئىي قانۇنىيەت- تۇر. «ئامەتى كەتكەن»، «نەس باسقان» خوتۇنلارنىڭ «ئىمان»نى «يېگىلاش»قا كۇنۇپ كەتكەن ئاپپاق ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرىنىڭ «جىنسىي گۇناھتىن ساقلىنىش»، «جىنسىي گۇناھ» قىلغانلار- نى چەكلەش، جازالاش چاقىرىقى بىلەن ھەرىكەت، قىلمىشلىرى قانداقتۇر بىزنىڭ يۇرت- ماكانلىرىمىزدا ئىنتايىن ئېغىر دىنىي گۇناھلارنىڭ ھېسابسىز كۆپىيىپ كېتىشىنى، مىللىي ئەخلاق ۋە مىللىي خۇسۇسىيەت... لىرىمىزنىڭ بۇزۇلۇپ، ياۋايىلىشىپ ... كېتىشىدەك نەجىسلاش- قان ئىجتىمائىي «مىللىي ئادەت» لىرىمىزنىڭ يامراپ بېرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇنداق «دىنىي تەزكىنلەش» چارىسىنى شۇنداق پەرەز قىلىپ بېقىشقا بولمىدۇكى، گۇلخان، گۇلەخ... لەردە جىنسىي جۇپتى ھەمراھسىز يۇرۇشكە، «ئاشىق» بولۇشقا كۆنگەن قارابىس، قارام نەشە- خور مەستخۇش «ئاشىق»لار جىنسىي شەھۋانەئىشتىھالىرى قوزغىلىپ كەتكەندە، ئۇزۇئىشتىھالىرىنى يەنە بىر خۇدا ئۇرغان ياۋاش، بوزەك، بىچارە «ئاشىق» بۇرادەرلىرىدىن زورلۇق ياكى پەمى ئىلاج بىلەن قاندۇرماي قېلىشى مۇمكىنمۇ؟ جەمئىيەتتە تەدرىجىي جىنسىي پاجىئەلەر ۋەجىنسىي ۋەيرانچىلىقلارنىڭ ئۇلغىيىپ ۋە كۆپىيىپ بارماسلىقى مۇمكىنمۇ؟ جەمئىيەت كەسىپىي پاھىشىۋاز- لىق، كەسىپىي غىتمەكچىلىك، بولۇپمۇ «سوپى ئاشىق»لار جىنسىي مىجىرا- جىدەللىرىنىڭ قەبىھ ئا- قىۋەتلىرىگە دۇچ كەلمەي مۇمكىنمۇ؟

شەك- شۇبھىسىزكى، جەمئىيەتتە جەمئىيەت خاراكتېرلىك فىزىئولوگىيىلىك ئىنسانىي جىنسىي تۇرمۇشنى ۋە جىنسىي مۇناسىۋەتلەر سىستېمىلىرىنى ھەرقانداق شۇئار، ھەرقانداق يول ۋە ھەرقانداق چارە- تەدبىرلەر بىلەن چەكلەپ قويۇشقا ئۇرۇنغان ھەرقانداق زوراۋان كۇچ، ھەرقانداق «ئەۋلىيا» زات تەبىئىيكى جەمئىيەتتە پەۋقۇلئادە نەسلى- نەسەب جىنايىتى سادىر قىلغاندىن بۇلەك، سانسىزلىغان جىنايى پاجىئەلەرنىڭ يامرىشىغا، ئاقىۋەتتە شۇ جەمئىيەت، شۇ خەلقنىڭ ھالاكەت ئاقىۋىتىنى تېزلىتىشكە سەۋەب بولمىدۇ، خالاس. ھۇرمەتلىك ئەدىب مامۇت ئىسلام ئۇزۇنىنىڭ «بەلەن گەپلەر» دېگەن خاتىرىسىنىڭ «ئەيىبلىرىمىز» دېگەن قىسمىدا ئاپپاق خوجا «ئاشىق» لىرىنىڭ زامانى ئاۋۋالىدىكى قىلمىقسىزلىقلىرى توغرىسىدا توختىلىپ: «قارام- بەدقىلىق «ئاشىق»، لار پەيلى- ئېتىبارلىرى بۇزۇلۇپ، خۇمارى كەيپە- لىرى ئۇرلەپ، سارا قىلىپ چۆرگىلەپ، «ئىبادەت» لىرىدىن خالىي بولغاندا، يامانلىرى قاۋاز- دەك قارامىلىشىپ بەزى بەقۇۋۇل «ئاشىق» لارغا، مەزلۇملەرگە خۇدا ئالدىدا تۆگىگۈسىز جىما زورلىقى (جىنسىي تاجاۋۇز) سادىر قىلمىشاتتى. «غېرىب بەچچە»، «غىتمەك سوپى»، «غىتمەك

ئاشمق»، «بۇلۇق» (جىنسىي تاپاۋەتكە بېرىلگەن كىشىلەر خوتۇن — ئا)، «دۇم ئىشەك»، «دەرد بۇۋى»، «كۆز بۇۋى»، «لالما خوتۇن» ... دەيدىغانلار ئىنە شۇنداق ئاۋاندەك قارامايدىغان جىنس «ئاشمق» لارنىڭ قىلمىشلىرى بىلەن پەيدا بولۇپ قالغانلار ھېسابلىنىدۇ...» خوش، دېگەن بىلەن ئاپپاق خوجىنى تارىختا «جىنسىي گۇناھ» نى چەكلەش باھانىسى بىلەن ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا قانداقتۇر غەيرىي جىنسىي جىنايى پاجىئەلەرنىڭ پەيدا بولۇش، داۋاملىشىش جەريانىغا ئۆل سىلىپ بەرگەن نىجاسەت «داھىي» سى دەپ ئاتاش ئانچە ئورۇنسىزلىق، ئاشۇرۇۋەتكەنلىك بولمايدىغاندەك قىلىندۇ. 3) «ئاشمق» بولۇشنىڭ ئۆلچىمى — قانخۇدەك نەشە چېكسەپ، بۇ دۇنيانىڭ ھەممە ئىشلىرىنى ئۇنتۇپ ئۆزىنى خۇدانىڭ ئىشقىغا ئاتاش - ئاپپاق خوجىنىڭ «مۇسۇلمان» چىلىقىنىڭ بىر خىل شەكلى قىلىنغان. «... پىدائىيلارنى نەشە چەكتۈرۈپ مەست قىلاتتى. ئۇلار نەشىگە ئادەتلىنىپ، ئۇنىڭسىز ياشىيالمايدىغان ھالەتكە كەلگەنىدى. ئۇلار نەشە چەككۈسى كەلگەندە نەشە بېرىدىغان دەپ خەتەرلىك ئىشلارغا بويرۇيتتى. ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلغىنىدىن كېيىن، ئۇلارغا نەشە بېرەتتى ۋە «جەننىتى» گە كىرگۈزەتتى...» («شىئە - ئىسمائىلىيە مەزھىبى ۋە ئۇنىڭ تارىخى توغرىسىدا» دىن). ئاتاقلىق تەرىقەت روھانىلىرىدىن بىرى ھەسەن ساباھ دېگەن كىشىدىن بۇ خىل «دىنىي كەشپىيات»نى ئۆزلەشتۈرگەن ئاپپاق خوجىنىڭ كارامىتى بىلەن 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن ئېتىۋارەن بىزنىسىنىڭ يۈرت - ماكانلىرىمىزدا نەشە كەندىرى تېرىش، نەشە ئىشلەش، سېتىش، تارقىتىش، چېكىش، چەتكە چىقىرىش، چىلاپ ئىچىش... ئومۇمەن «ھالال كەسىپ»، «توغرا كەسىپ»، «خۇدالىق كەسىپ» بولۇپ ئومۇملىشىشقا باشلىغان (بۇ خىل ئومۇملىشىش — ھازىرقى مىللىي تەركىبىمىزنىڭمۇ ئەڭ ئېغىر زەخمىسىدۇر، ئەلۋەتتە). بىزگە مەلۇمكى، نەشە چەككۈچىلەر بولۇپمۇ كەسپىي بەڭگىلەر ئومۇمەن قورقۇنچاق، پىكىر، تەپەككۇر قابىلىيىتى تۆۋەن، ئاش قېيىپى، زەئىسىپ، تەرسا، چېچىلاڭغۇ، ئىش - ئەمگەككە ئاجىز، ئەخمەق، لاپخور، خىيالپەرەس، شالاق، تەرى سۆرۈن، گەپلىرى توك، ھەرىكەتلىرى قىلىقسىز، ئەقلى پالەچ... كېلىدۇ. دېمەك، ئاپپاق خوجا تارىختا بىزنىڭ مىللىي تەركىبىمىزدىن ئەنە شۇنداق ناباپ، زەئىپ «ئاشمق» ئادەملەر تۈركۈملىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىققان ۋەجدانسىز «كەشپىياتچى» دۇر. ئەگەر ئۇ زاتنىڭ تارىختىكى «پىر» لىق «ئىناۋىتى» بىلەن ھېسابلىشىش توغرا كەلسە، دەرۋەقە ئۇ «ئىناۋەت» يۇقىرىقىدەك «ئاشمق» ئىنسانلارنىڭ پاجىئەلىرىگە ياندىشىقان ئەڭ ئىپلاس قارا ئىناۋەتتۇر. ياراتقان تەڭرى ئۇ زاتنىڭ ھەم ئۇنداق زاتلارنىڭ «ئۇ ئالەم»لىك ياتقانجايىنى ئەبەدىلئەبەد دوزاخنىڭ تۆرىدە، ئەلنىڭ قارغىشى، نەپرەت دۇئالىرىنىڭ قاينىمىدا ساقلىنغاي.

بۇ دۇنيادا زالىم قالالماس ئەبەدە،
ئۇنىڭغا قالمىدۇ مەڭگۈلۈك لەنەت.

— شەيخ سەئىدى

(داۋامى كېيىنكى سانىدا)

نامەلۇم بولسا كېرەك؟

بىر باي زىياپەتتە ئولتۇرۇپ، ئۆزىدىنمۇ كۆپ خوتۇنى بارلىقىنى ماختىنىپ:

— بالىلىرىمۇ شۇنچە كۆپكى، ھەتتا بەزىدە قايسى بالام قايسى خوتۇندىن تۇغۇلغانلىقىنىمۇ بىلەلمەي قالىمەن، — دەپتۇ.

شۇ چاغدا سەلەي چاققان:

— دېمەك، باي ئاكا، سىلى ئانىلىرىنى ئېنىق سىگە كەلتۈرلمىگەن بالىلارنىڭ دادىلىرىمۇ نامەلۇم بولسا كېرەك؟! دەپتۇ.

ھەممە ئۆلۈم — ئوردىدىن

بىر كۈنى پادىشاھ سەلەينىڭ ھارغىنىغا قارىماي، ئۇزاقتىن - ئۇزاق قىزىق پاراكلارنى قىلغۇزۇپ، كۈلكىنى خوش قىپتۇ. ئاخىرىدا، كۈلكە تەس كەلدىمۇ، ئەيتاۋۇر، شاھ «يەل» قويۇپ قاپتۇ. پادىشاھ ئوڭايسىزلىنىپ، ئائىلاج گەدىنىنى تاتىلاپتۇ ۋە گەپنى باشقا ياققا بۇراپتۇ:

— سەلەي، سەن زادى نەدىن؟

— ئوپالدىن.

— نېمىشقا شەھەرگە كېلىپ قالدىڭ؟

— قېچىپ ناپىسەنت، قوپالدىن...

— سەن يالغۇز ئوغۇلمىدىڭ؟

— بىز ئۇچ ئوغۇل ئىدۇق.

— سەن نەچچىنچىسى؟

— مەن كەنجىسى.

— ئاكىلىرىڭ بارمۇ؟

— ئۆلۈپ كەتكەن.

— ئۇلار نېمە بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن؟

— چوڭ ئاكام ئالۋاڭتۆلمىيەلمەي، چۆلگە پالىنىپ ئىسسىقتا ئۆلگەن. كىچىك ئاكام زۇلۇمغا كۆنمەي، داردا — ئېسىقتا ئۆلگەن. ئەمدى مەن پاراڭ تۈگىمەي، ئوردىدىدا سېسىقتا ئۆلمىدىغان ئوخشايمەن، — دەپتۇ.

ئېشان

بىر كۈنى كىشىلەر «ئېشان» ۋە شۇ نام توغرۇلۇق مۇنازىرىلىشىپ تۇرغاندا، بىرمولا تۇرۇپ: ئېشان دېگەن سۆز دىندا ئۇلۇغ، ئاڭا «ئىشەن» دېگەن سۆز، — دەپتۇ. سەلەي چاقىرىلىق بىلەن: «ئېشان دېگەن سۆز — دىلغا قۇلۇپ، پۈتقا كىشەن» دېگەن سۆز دەپتۇ.

كەلدىنامە

قاتار مەشرەپسەلەيگە كەلگەنىكەن. بۇنى ئېمام ئاڭلاپ: «مەشرەپىڭگە مەنمۇ بارايمۇ؟» دەپ سوراپتۇ. يۈز كېلىلمىگەن سەلەي، ئۇنىمۇ تەكلىپ قىلىپتۇ. بۇنى 30 ئوغۇل ئاڭلاپ قېلىپ: «ئۇنداق بولسا، مەشرەپنى ساھىب بىلەن راھىب ئۆزلىرى ئويىنىسۇن» دەپ يىغىپتۇ. ئېشىنىڭ چاتاق بولۇشىنى سەزگەن

سەلەي، ئىمامغا يولۇقۇپ، — سىلى مەشرەپمىگە ئويلىشىپ بارسىلا. يەنە «يېتىپ كەلگىنىم — يېتىپكە كەلگىنىم» دەپ ئادەتتىكىدەك كېلىپ ئىششىپ ئولتۇرۇۋېرىدىغان بولسىلا، كۆبىنىڭ ئالدىدا «كەلدىنامە» دېگەن كىتابنى ئاچىمەن، ئىزا تارتىپ قالمىدىلا، - دەپتۇ.

ئىمام چۆچۈپ، ئەجەبلىنىپ سورايتۇ:

— ئۇنداقمۇ كىتاب بولامدىكەن؟

— يېقىندا قونغا چۈشۈردۇم، ئاجايىپ كىتاب!

— يوق گەپ!

سەلەي چاققان جىددىي جاۋاب بېرىپتۇ:

— سىلى مەسچىتتە ئېيتقاندەك، كىمنىڭ سەپىرى توغرا ياكى ناتوغرا، شۇنى بىلمىدىغان كىتاب — «سەپەرنامە» بولمدۇ-يۇ، قايسى مەھىمانىڭ كەلگىنى توغرا، ياكى ناتوغرا ئەكەلگىنى بىلمىدىغان كىتاب بولامدۇ؟ يەنە، سىلى خۇدانىڭ ئىلىم خەزىنىسىگە شەك كەلتۈرەمدىلا؟

گەپ تاپالمىغان ئىمام قورقۇپ، مەشرەپكە بارالماپتۇ. 30 ئوغۇل كەچكىچە ئويلىناپ، يايراپتۇ.

نېمىشقا كاپىر بولمدۇ؟

سەلەي چاققانلىنىڭ ئېيتقىنى ئۆلۈپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغان قازى:

— پىيادە يۈرمەيدىغان كىشى ئەمدى قانداق قىلارسەن؟ — دەپ زاڭلىق ئارىلاش سورايتۇ.

— پېقىر پەقەت پىيادە قالمايدۇ، تەخسىر، — دەپ كۈلۈپتۇ ئۇ، — ھېلىقى سىلى كۆرگەن چوڭ قويۇمنى مىنىپ يۈرۈۋاتىمەن.

— ئاغزىڭنى يۇم، قويىنى مىنگەن كىشى كاپىر بولمدۇ.

— تەخسىر، ئۆزلىرى: «شۇ قويۇقنى قۇربانلىق قىل، قۇربانلىق مال قانچە چوڭ ۋە سېمىز بولسا، ئۇ ئۆز ئىگىسىنى ئوستىكىدىن ئۇچۇرۇپ، پىلسىراتتىن شۇنچە بىخەتەر ئۆتىدۇ» دېگەن ئىدىلە. ھازىردىن تارتىپ ئۇ قويىنى مىنىپ كۆندۈرۈۋاتىمەن.

— ھەس! قويى مىنگەن كىشى كاپىر بولمدۇ دېدىم، كاپىرا!

— قويىنى «ئۇ دۇنيانىلىك» شۇنچە خەتەرلىك قىل كۆۋرۈكىدە مىنگەن ئەخمەقلەر كاپىر بولماي، مۇشۇنداق كەلگە يەرلەردە مىنگەن ئادەملەر نېمىشقا كاپىر بولمدۇ؟ — دەپتۇ سەلەي.

ماڭمۇ ياخشى بولدى

بىر كۈنى ئىمام: ناخشا - ئۇسسۇل شەيتانلىنىڭ ئىشى. راۋاب، تەمبۇر بار ئۆيگە پەرىشتىلەر كىرمەيدۇ، — دەپتۇ.

— ئۇنداقتا بۇ ماڭمۇ ياخشى بولدى. مۇبادا ئۆلۈپ كەتسەم، بالىلىرىم راۋابىمنى گۆرۈمگە ئاپىرىپ قويسا، مۇنكىر - نەكىرلەر كىرەلمەي، سوئال - سوراقتىن قۇتۇلۇپ قالمدىكەنمەن، — دەپتۇ سەلەي چاققان.

يەتتە قىز

بىر كۈنى كىشىلەر سەلەيدىن:

— مولىلار «يەتتە قىز ئۆسمۈرگەنلەر جەننەتكە كىرىدۇ» دەيدۇ. يەتتە ئوغۇل ئۆسمۈرگەن كىشىلەرچۇ؟ — دەپ سورايتۇ.

سەلەي چاققان سەل - پەل ئويلىنىۋېلىپ:

— «ئۇياقتا توي ئاسان بولسا ئەجەب ئەمەس» دەپ يەتتە ئوغلىنى ئاشۇ قىزلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتۈرۈپ مېڭىپ، ئۇ كىشىلەرمۇ جەننەتكە كىرىپ كېتىشى ئېھتىمال، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئالمۇتا: «بازغۇچى» نەشرىياتى نەشر قىلغان «سەلەي چاققان لەتىپىلىرى» ناملىق كىتابتىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: تۇرسۇن مۇھەممەت ساۋۇت

سۆيگۈ ناخشىلىرى

ياسىن مۇختۇل

شاھى كۈيلەر

تۇندە ئاشىقلار ئۇچۇن كۈلگەندە ئاي،
كۈيلىرىم ئاشىق دىلىدىن ئالدى جاي.

مەن ئۇچۇن ھاجەت ئەمەس تاج، زەرلىباس،
پاك دىلىم زەردىن گۈزەل خىسلەتكە باي.

ناخشا، ساز بولغاچقا قەلبىم جەۋھىرى،
ئايىغىمغا باش ئۇرار بىلسەڭ ئەگەر،

ئاچتى دوستلار نۇر قۇياشتەك خۇشچىراي.
كۈيلىرىمدىن مەست بولۇپ شاھ ۋە گادای.

كاككۈك قونغان تال

بىر مەلىدە چوڭ بولدۇق،
ئىجىل - ئىناق ئويناشتۇق.
گۈلزارلىقتا - چىمەندە،
كەپمەنەكلەر قوغلىشىپ.

كاككۈك قونغان تال بىلەن،
ئاستا ئۇردۇم مەن سېزنى.
كاككۈك ئاشىقى زەينەپ،
بەرسىكەن دەپ ئىشقىنى.

كاككۈك يەنە سايرىدى،
بىز كۆرۈشتۇق دالىدا.
كاككۈك قونۇپ سايرىغان
سۆگەت — تالنىڭ ئالدىدا.

ئايلار ئۆتتى، يىل ئۆتتى،
بەرنا بولدى قەددىمىز.
كاككۈك بىلەن زەينەپتەك،
تەلپۈنەر چىن قەلبىمىز.

ئەشۇ قىلغان شوخلۇقۇم،
بالا بولدى بېشىمغا.
رەنجىدىڭ سەن مېنىڭدىن،
ھېچ كەلمىدىڭ قېشىمغا.

«سۆيدۇم»، دېدىڭ تىلىگىنى
يۇغۇرغاندەك بال بىلەن.
باغلىنىپتۇ رىشتىمىز،
كاككۈك قونغان تال بىلەن.

سىم - سىم ياغۇر

سىم-سىم ياغۇر، سىم-سىم ياغۇر،
زېمىن سەندىن ئالدى قۇۋۋەت.
گۈل-چېچەكلەر ياساندى ئۆز،
كائىناتقا بەردى زىننەت.

سىم-سىم ياغۇر، سىم-سىم ياغۇر،
بۇلۇتلارنىڭ شادلىق يېشى.
ئاشىقسەن چىمەنزارنىڭ،
يېشىللىقنىڭ چىن سىردېشى.

قايتا رما:
سىم-سىم ياغۇر، سىم-سىم ياغۇر،
كۆكتىن چۈشكەن كەۋسەر سۈيى.
ئايان بولۇر تامچىلاردا،
گۈزەللىك ھەم شادلىق كۈيى.

قەبرىدىكى گۈل

ئۆتتى ئۆمرۈم ئىككى يەغلاپ، بىر گۈلۈپ،
كەتتى ئاز كۈن ياشىلىقىم مېھمان بولۇپ.
چاچلىرىمغا كۈنسېرى چاچتى قىرۇ،
يۈرىگە يىللار تامغىسىنى قالدۇرۇپ.

قايىردىنمۇ باقتىم ئىزىمغا مەن ئۇزاق،
ئەل ئۇچۇن ياقتىممۇ بىر تال شام - چىراغ.
قالدۇ ئۆمرۈمدىن نىشانە ناخشا، ساز،
ئاقىۋەت قەبرەمدە ئۇنىڭەن گۈل بولۇپ.

دەرد ئەيلىمە

تۇرغان شاۋۇدۇن

غازاڭ دولغان باغلاردا،
بۇلبۇل قانداق سايرىغاي.
كەلسە باشقا جۇدالىق،
يۈرەك قانداق پايلىغاي.

ئۇزۇپ سۆيگۈ رىشتىنى،
كەتتىڭ مەندىن ئۇزاققا.
قالدىم دەردتە مۇڭلىنىپ،
چۈشكەندەك قۇش توزاقىغا.

ئۆلمەي تىرىك ئايرىلماق،
ئاشىق ئۇچۇن راۋامۇ؟
ۋاپا ئەيلەپ دەرد چەكتىم،
دەردىم ساڭا داۋامۇ؟

ۋەتەن مېھرىيۈرەكتە

مېھمانجان روزى

ئۇلۇغ ئانا ۋەتىنىم،
قۇچىقىڭدا كۆز ئاچتىم.
كۆيچى بولۇپ يېتىلىپ،
ئىجادىمدىن گۈل چاچتىم.

خۇددى قۇياش تەپتىدەك،
يۈرىكىمدە مېھرىڭ بار.
ئۇزۇلمەسكە چېتىلغان
مۇھەببىتىڭ، رىشتىڭ بار.

ئۇلۇغلاپ،
سېنى دۇنيەغ ئۆتۈمەن.
ساڭا سادىق ئۆمرۈمدىن،
شانلىق داستان پۈتۈمەن.

تارىم سۆيگۈسى

ئاۋۇت ساۋۇت

ئانا دەريا—بۇيۇك تارىم،
بويۇڭ رەڭدار گىلەم ئوخشاش.
سۈيۈڭدىن ياشىغان يۈرتۇم،
قۇياشلىق باغ ئىرەم ئوخشاش.

ئۇپۇق سۆيگەن ئېكىنزاردىن،
ياسالما چەش بىلەن تاغلار؛
تۆكەر ئەلگە شېرىن شەربەت،
ئېمەت كانى گۈزەل باغلار.

ھايات ياشنار قېچىپ نۇسرەت،
سېنىڭ ئالتۇن بويۇڭ بىرلە.
باھار كەتمەس دىيارىمدىن،
سېنىڭ زەمزەم سۈيۈڭ بىرلە.

يار ئۇچۇن

نۇرمۇھەممەت چىلىل

بەرى ئەمەس يۇرگىنىم،
گۈل يېزامىنىڭ ھۆرقىزى.
ئاھۇ كۆزلۈك، قەلەمقاش،
ئەجەب شېرىن گەپ- سۆزى.

كەشتە باسار ئېتىزغا،
ئىشتا پىشقان جۇپ قولى.
ناخشىسىغا مەھلىيا،
باغ- چىمەنىنىڭ بۇلبۇلى.

مېھنەت بىلەن كۈنۈم شاد،
ۋاپادارىم بار ئۇچۇن.
ئەقىدەمدىن تايمايمەن،
ۋىجدان ئۇچۇن، يار ئۇچۇن.

ھايات قەدرى

ئابلىمجان ھېيىت

ھايات كۆركى گۈزەل شۇنچە،
ئۇنىڭ ئىشقىدا كۆيگەنگە.
ھايات گۈلدەك چاچارخۇشبۇي،
بېرىپ مېھرىنى سۆيگەنگە.

ئۆمۈر چەكلىك، ئەشۇ چەكلىك
ھاياتنىڭ قىممىتى مېھنەت.
تۆتۈپ پۈرسەتنى تەر تۆكسەڭ،
زېمىنغا كۆچكۈسى جەننەت.

سەن هايا تىم يۇلتۇزى

يۇسۇپ كەرىم

ئاق خالاتلىق دوختۇر قىز،
نۇر ئاقاركەن چېھرىڭدىن.
كۆردۈم گۈزەل قەلبىڭنى،
يالقۇنلىغان مېھرىڭدىن.

گۈل هايا تقا كۆز ئاچتىم،
شىپا تېپىپ قولۇڭدا.
پەزىلىتىڭ، خىسلىتىڭ،
ئورۇن ئالدى دىلىمدا.

تەشەككۈرغا تىل يەتمەس،
دوختۇر جانان—ئەل قىزى.
پەرىشتەمسەن بىر ئۆمۈر،
سەن هايا تىم يۇلتۇزى.

يۇرتۇم

ئايگۈل مۇھەددىن

ئەي گۈزەل يۇرتۇم ئۆزۈڭ،
ئىقلىمدىكى جەننەت ماكا.
قۇچىقىڭ باغى ئىرەم،
زۇمرەت سۈيۈڭ شەربەت ماكا.

تاڭدا گۈللەردىن ئىپار—
چاچسا زېمىنغا شوخ سابا؛
مىڭ، تۇمەن بۇلبۇل كۈلۈپ،
باغلاردا ئەيلەر خۇش ناۋا.

ھۆر قىزىڭمەن گۈل زېمىن،
سەندە باهار كۆكلوم مېنىڭ.
سېنى گۈللەپ، تەر تۆكۈپ،
ئاچقاي چېچەك ئۆمرۈم مېنىڭ.

تۇيۇ ناخشىسى

ئالمىجان نازات (ئوقۇغۇچى)

قۇتلاپ بەختىيار كۈنىنى،
دوستلار خۇشچىراي كەلدى.
بەزمە - تۇيۇ ناۋا سىدىن،
دىللار لەرزىگە كەلدى.

نەقىرات:
تويىنىڭ نەغمىسى دوستلار،
كۆككە ئۇرلىسۇن شۇدەم.
شاد تويىنى، خۇشال كۈيىنى،
ئاڭلىسۇن جىمى ئالەم.

قىزنىڭ لەۋزىدە كۈلكە،
يىگىت چېھرىدە شادلىق.
چىن سۆيگۈ ۋىسال تاپقان،
بۇ كۈنلەر ئەجەب تاتلىق.

سېغىنىش كۈيى

ياسىن ئىسمائىل

ياردىم سېنى سېغىندىم،
تولا قاراپ يولۇڭغا.
ساڭا يازغان سالام خەت،
تەگكەنمىدۇ قولۇڭغا؟

تاغ شامىلى ئۇرغاندا،
گۈل ھىدىنى دىماققا؛
ئاڭلانغاندەك بولىدۇ،
ئوتلۇق سۆزۈڭ قۇلاققا.

ئۈمىدىم زور سېنىڭدىن،
ساڭا شادلىق ئېلىپ كەل.
چېچىلدىن زەپەرنىڭ
شاد سازىنى چېلىپ كەل.

ئىككى تېكىست

ئىسكەندەر سەيپۇللايۇق

كۆتۈش

گۈل ئېچىلغان باغ ئارا،
يوللىرىڭغا قارايمەن.
ئىپار بۇيلۇق شامالدىن،
يارىم سېنى سورايمەن.

ئەشۇ باغدا تۇنجى رەت،
ساڭا كۆيگەن ئەمەسمۇ؟
گۈل تۇۋىدە ئاق كېچە،
سېنى سۆيگەن ئەمەسمۇ؟

يۇرەك رېشتىم ئۆمۈرلۈك
باغلانغان سەن لەۋەنگە.
سېنى كۈتۈپ تۇردىمەن،
ۋەدىلەشكەن چىمەندە.

قېيىمقتا

زۇمرەت سۇلار تاۋلىنار،
كۆلنىڭ گۈزەل ھۆسنىدە.
چاقنار قۇياش شولىسى،
دولقۇنلارنىڭ كۆكسىدە.

ياردىم بىلەن قېيىمقتا
كەلىمەكتىمىز سىرداشىپ.
گارمۇن تارتىپ، جىر-جېرلاپ،
سۆيگۈ كۈيى ئېيتىشىپ.

بەردى قېيىق سەيلىسى،
دىلغا خۇشلۇق - ھۇزۇرنى.
ئۆتكۈزۈمىز مەنالىق،
مۇھەببەتلىك ئۆمۈرنى.

www.uyghurkitap.com

شېرىن كۆڭۈل تۇرمۇش

كىشىلىك ھاياتتا ئۇممىدسىزلىك ۋە كۆڭۈلسىزلىكتىن ئىبارەت ئىككى خىل پاجىئە بار.

— شوبېنھور

ئادەت ھەممىنى پۈختا ئويلىغان ئادەمگە كېلىدۇ.

— ژۇبېل

ھەقىقەت ئالتۇندەك ئېغىر بولغاچقا، ئۇنى ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ چەكسىز ئېقىمىدا دائىم تۆۋەنگە ئولتۇرۇۋالىدۇ. سەپسەتە تېزەكتەك يەڭگىل بولغاچقا، دائىم سۇ ئۈستىدە لەيلەپ يۈرىدۇ.

— بېكۇن

تۇرمۇش — يېڭى بىلىملەرگە ئىنتىلىش دېمەكتۇر.

— مېندېلېيف

كۆلۈمسىرەش — كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىقنى قىسقارتىدۇ، مۇلايىم جاۋاب — ئاچچىقنى باسىدۇ.

— «شىنجاڭ گېزىتى»دىن

ئادەمزاتنىڭ ھاياتى تېجەلگەن ۋاقىتقا قاراپ ئۇرۇردۇ.

— ف. كوللىر

ئادەم ئۆزىنى بىر خىل كۈچ پەرۋاز قىلىشقا ئۇندەۋاتقاندەك سەزگەندە ھەرگىز ئۆممىلەپ يۈرمەسلىكى كېرەك.

— ھەيلون كايلور

تۇرمۇش بەئەينى بىر قاتتىق قول مۇئەللىم. ئۇنىڭ شادلىقى سېنى چەكسىز بەختىۋەرلىككە ئېرىشتۈرىدۇ، ئۇرغان شاپىلىقى سېنى سوغۇققان، ئېھتىياتچان قىلىپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، سەن ئەقىلنى تاپىسەن.

— فېيرباخ

توپلىغۇچى: جۇرئەت نىزامىدىن

پەزىلەت — كىشىنىڭ ئىچكى دۇنياسىغا تەئەللۇق، نام — شۆھرەت — كىشىنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىگە — قىياپىتىگە تەئەللۇق.

— شېكسپىر

تالانت - ئىقتىدارنى يالغۇز - تەنھالىق ئىلكىدە ئۆستۈرۈپ — يېتىلدۈرگەن ياخشى؛ پەزىلەتنى دۇنيانىڭ قايناق دولقۇنلىرىدا ئۆزلەشتۈرگەن ياخشى.

— گىيۇتى

بىراۋنىڭ ھەقىقىي پەزىلىتىنى ئۇلۇغلىشى كىشى بىلمىگەن ۋە سەزمىگەن پەيتلەردە نېمىلەرنى قىلغانلىقىغا قاراش كېرەك.

— مونتېسكو

توپلىغۇچى: ئابلىكىم تۇردى

ھىندىلارنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرىدىن ...

دانالار — ۋاقىتنى شېئىرىيەت ۋە پەنلەرگە بېغىشلايدۇ، نادانلار — غەيۋەت، ئۇيقۇ ۋە ئۇرۇش - تالاشلارغا (بېغىشلايدۇ).

نادان — بالا ۋاقىتىدا بەقەت ئاتا - ئانىسىنى ئويلايدۇ، ياشلىقىدا پەقەت سۆيگۈسىنى، قېرىغاندا پەقەت بالىلىرىنىلا ئويلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزى ھەققىدە ئويلاشقا ئولگۈرەلمەي ئالەمدىن ئۆتۈپ كېتىدۇ.

توپلىغۇچى: تۇرسۇن مۇھەممەت ساۋۇت

ئىش ئارىلىقىدا　　ئابدۇرەھىم ئابدۇللا فوتوسى

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى»

新疆文化(维吾尔文)

(قوش ئايلىق تۇنۇبرسال ئەدەبىي ژورنال) 1989 — يىل 2 —، 3 — سان (قوشما سان). 38 — يىل نەشرى

اڭ مەدەنىيىتى» ژورنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۇزدى. تېلېفون نومۇرى: 28055. شىنجاڭ تۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋىي سەنئەت يۇرتى نەش
ى. «شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى. ئورۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ. مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى
ئانلار مۇشتىرى قوبۇل قىلىدۇ. تاق ئايلارنىڭ 20 ـ كۈنى نەشردىن چىقىدۇ.

كەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژورنال نومۇرى: CN 65 — 1073/1 . ۋەكالەتەن نومۇرى: 22 — 58. تىزىملانغان نومۇرى 414. باھاسى 1.00 يۈەن

www.uyghurkitap.com

ئوڭجىلار (ماي بويىق) جالالىدىن بەھرام سىرغان